

श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जनपुस्तकोद्धार-ग्रन्थाङ्क -५३

श्रीमन्मलधारगच्छीयश्रीमद्वेमचन्द्रसूरिसूत्रित,

हारिभद्रोपावश्यकवृत्तिटीप्पणकम्

३

सशोधक -प्रज्ञाशिशुरनर्थश्रीम मणिविजयगणिपादसरोजेपदपद कुमुदविजय

प्रयापक -शाह नगीनभाई घेलाभाई जह्वेरी, अस्यैक कार्यवाहक ।

इद पुस्तक मोहमठ्या-शाह नगीनभाई घेलाभाई जह्वेरी ४२६ जह्वेरी वाजार इत्यनेन निर्णयसागर-
मुद्रणालये रामचन्द्र येसू शङ्गेद्वारा मुद्रयित्वा प्रकाशितम्

वीरनिवाणात् २४४६

विक्रमसंवत् १९७६

काईष्टव्य सन् १९२०

प्रतय -१०

मूल्यम् रु १-१२-०

अस्य पुनर्मुद्रणाया सर्वेधिकारा एतत्सस्यास्वायवाइकाणामायता स्थापिता

All rights reserved by the Trustees of the Fund

Printed by Ramchandra Yesu Shedge at the Nirnayasar Press No. 23 Kolbhāt Lane, Bombay

Published for Sheth Devchand Lalbhāi Jain Pustakoddhār Fund at the office of Sheth D L J P fund

No 426 Javeri Bazar Bombay by Shāha Naginbhāi Gbelābhāi Javeri

अद्यावधि अत्र मुद्रिता ग्रन्था ।

अक	नाम	मूल्यम्	अक	नाम	मूल्यम्	अक	नाम	मूल्यम्
१	श्रीनीतरागस्तोत्रम्	०-८-०	११	श्रीजल्पकल्पलता	०-३-०	२०	श्रीआनन्दकाव्यमहोदधि	०-१०-०
* २	श्रीश्रमणप्रतिमणसूत्रवृत्ति	०-१-६	१२	श्रीयोगट्टिसमुच्चय	०-३-०	* २१	श्रीउपदेशरत्नाकर	१-४-०
* ३	श्रीस्याद्वादभाषा	०-१-६	* १३	श्रीकमफीलोसोफी (अंग्रेजी)	०-५-०	* २२	श्रीआनन्दकाव्यमहोदधि	०-१०-०
* ४	श्रीपाक्षिकसूत्रम्	०-६-०	१४	श्रीआनन्दकाव्यमहोदधि	०-१०-०	३	श्रीमौ०	०-१०-०
* ५	श्रीअध्यात्मसतपरीक्षा	०-६-०	१५	श्रीधर्मपरीक्षा	०-५-०	* २३	श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुति	०-२-०
६	श्रीषोडशकप्रकरणम्	०-६-०	* १६	श्रीशास्त्रवार्तासमुच्चय	२-०-०	* २४	श्रीषट्पुरुषचरित्रम्	०-२-०
* ७	श्रीकल्पसूत्रसुबोधिका वृत्ति	० १२-०	* १७	श्रीकर्मप्रकृति	०-१४-०	* २५	श्रीशूलभद्रचरित्रम्	०-२-०
* ८	श्रीबदारुवृत्ति	०-८-०	१८	श्रीकल्पसूत्रम्	०-८-०	* २६	श्रीधर्मसप्तहपूर्वार्धम्	१-०-०
* ९	श्रीदानकल्पसूत्रम्	०-६-०	* १९	श्रीपञ्चप्रतिमणसूत्राणि	०-४-०	६ २७	श्रीसप्तहणिसूत्रम्	०-१२-०

अक	नाम	मूल्यम्	अरु	नाम	मूल्यम्	अरु	नाम	मूल्यम्
* २८	श्रीउपदेशशतक-सम्यक्त्व परीक्षे	०-२-०	* ३५	श्रीसम्यक्त्वसप्ततिका	१-०-०	* ४५	श्रीधमसग्रहस्य उत्तरार्द्धम्	१-४-०
* २९	श्रीललितविसरा	०-८-०	* ३६	उत्तराध्ययनस्य द्वितीयभाग	१ १२ ०	३ ४६	श्रीउपमितिभवप्रपञ्चापूर्वार्द्धम्	२ ० ०
३०	श्रीआनन्दकायमहोदधि ४ मौ०	०-१२-०	* ३७	अनुयोगद्वारस्य द्वितीयभाग	१-०-०	४७	श्रीदशवैकालिसूत्र सपूर्णम्	२-८-०
* ३१	श्रीअनुयोगद्वारस्य प्रथमो विभाग	०-१०-०	* ३८	गुणस्थानम्भारोह	०-२-०	४८	श्रीश्राद्धप्रतिभ्रमणसूत्रम्	२-०-०
३२	श्रीआनन्दकायमहोदधि ५ मौ०	०-१०-०	* ३९	धर्ममग्रहणे पूर्वाधम्	१-८-०	४९	श्रीउपमितिभवप्रपञ्चा उत्तराधम्	२-०-०
* ३३	श्रीउत्तराध्ययनस्य प्रथमो भाग	१-५-०	* ४०	धमकल्पद्रुम	१-०-०	५०	श्रीमज्जीवाजीवाभिगमो पाङ्गम्	३-४-०
* ३४	श्रीमलयसुदरीचरित्रम्	०-७-०	* ४१	श्रीउत्तराध्ययनस्य तृतीय भाग	१-१४-०	५१	श्रीसेनप्रभ	१-०-०
			४२	श्रीधमसग्रहण्या उत्तरार्धम्	१-४-०	५२	श्रीमज्जम्बुद्वीपप्रज्ञप्ति	४-०-०
			४३	श्रीआनन्दकायमहोदधि ६ मौ०	०-१२-०	५३	श्रीआवश्यकवृत्ति- टीप्पणकम्	१-१२-०
			४४	श्रीपिण्डनियुत्ति	१-८-०			

* विनयविषये नावशेषा चिह्नीभूताप्रथा

प्रातिस्थानम्-शाह मानचद वेलचद गोपीपुरा वडेला चकला सुरत

श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाइ जैनपुस्तकोच्चार-ग्रन्थाङ्के-

श्रीमन्सलधारगच्छीयश्रीमद्धेमचन्द्रसूरिसूत्रित,

हारिभद्रीयावश्यकवृत्तिटीप्पणकम्

जगन्नयमतिक्रम्य, स्थिता यस्य पदत्रयी । विष्णोस्त्रिव तमानम्य, श्रीमदाद्याजिनेश्वरम् ॥ १ ॥

शेषानपि नमस्कृत्य, जिनानजितपूर्वकान् । श्रीमतो वर्द्धमानान्तान्, मुक्तिशर्मविधायिन ॥ २ ॥

समुपासितगुरुजनत समधिगत किञ्चिदात्मसत्सृतेये । सङ्क्षेपादावश्यकविषय टिप्पणमहं वच्मि ॥ ३ ॥

इह हि शिष्टा कचिदभीष्टे वस्तुनि प्रवर्तमाना विघ्नविनायकोपशान्तये अभीष्टदेवतादिनमस्कारपुरस्सर प्रेक्षावता प्रवृत्तये सम्बन्धाभिधेयप्रयोजनकथनपूर्वक च प्रवर्तन्ते, अथमपि भगवान् वृत्तिकार शिष्टसङ्घाताग्रणीरित्येनेनापि तत्समाचार परिपालनीयो, नमस्कारोचितश्च देवताविशेषस्त्रिधा-अभीष्टाभिमतार्थिकृतभेदात्, तत्राभियुक्तं सर्वेव मुमुक्षुभिरिज्यते-पूज्यत इत्यभीष्टा सा चासौ देवता चाभीष्टदेवता-महावीरादिस्तीर्थकरविशेष सर्वे वा तीर्थकृत इति, एवमन्यत्रापि विशेषणसमास कार्यं, तथा अभिमन्यते-श्रेय प्रवृत्तैविघ्नव्रातविघातकत्वेन निश्चीयत इत्यभिमता-शासनदेवतादि, तथा

अक	नाम	मूल्यम्	अक	नाम	मूल्यम्	अक	नाम	मूल्यम्
* २८	श्रीउपदेशातक-सम्यक्त्व परीक्षे	०-२-०	* ३५	श्रीसम्यक्त्वसप्ततिका	१-०-०	* ४५	श्रीधमसप्रहस्य उत्तरार्द्धम्	१-४-०
* २९	श्रीललितविसरा	०-८-०	* ३६	उत्तराध्ययनस्य द्वितीयभाग	१ १२ ०	४६	श्रीउपमितिभवप्रपञ्चापूर्वार्द्धम्	२ ० ०
३०	श्रीआनन्दकायमहोदधि ४ मौ०	०-१२-०	* ३७	अनुयोगद्वारस्य द्वितीयभाग	१-०-०	४७	श्रीदशवैकालिः सूत्र सपूर्णम्	२-८-०
* ३१	श्रीअनुयोगद्वारस्य प्रथमो विभाग	०-१०-०	* ३८	गुणस्थानः मारोह	०-२-०	४८	श्रीश्राद्धप्रतिक्रमणसूत्रम्	२-०-०
३२	श्रीआनन्दकायमहोदधि ५ मौ०	०-१०-०	* ३९	धमसप्रदणे पूर्वार्धम्	१-८-०	४९	श्रीउपमितिभनप्रपञ्चा उत्तरार्धम्	२-०-०
* ३३	श्रीउत्तराध्ययनस्य प्रथमो भाग	१-५-०	४०	धमकल्पद्रुम	१-०-०	५०	श्रीमञ्जीवाजीवाभिगमो पाङ्गम्	३-४-०
* ३४	श्रीमलयमुदरीचरित्रम्	०-७-०	४१	श्रीउत्तराध्ययनस्य तृतीय भाग	१-१४-०	५१	श्रीसेनप्रभ	१-०-०
			४२	श्रीधमसप्रहण्या उत्तरार्धम्	१-४-०	५२	श्रीमञ्जुवृद्धीपप्रज्ञति	४-०-०
			४३	श्रीआनन्दकाव्यमहोदधि ६ मौ०	०-१२-०	५३	श्रीआवश्यकवृत्ति- टीप्पणकम्	१-१२-०

* विक्रयविषये नावशेषा चिह्नीभूताप्रथा

श्राप्तिस्थानम्-शाह मानचद वेलचद गोपीपुरा बडेखा चकला सुरत

वृत्तिला 'वक्ष्य' अभिधास्ये इति योग, अहमित्यात्मनिर्दश, ता च न स्वमनीषिकया वक्ष्ये किन्तु गुरुणामुपदेशो गुरु-
 पदेशस्तस्मात्, अनेन च मोक्षाधिना सर्वमेव गुरुपारतन्त्र्येणानुष्ठेय न स्वातन्त्र्येणेत्यादेदित भवति, तदनेन श्लोकपश्चा-
 द्नेन पद्धिधावश्यकाथोऽस्याभिधेयत्वेन दर्शितो भवति, प्रस्तुतवृत्तैस्तदर्थव्याख्यारूपत्वात्, प्रयोजन तु शिष्याचार्यभेदा-
 द्विधा-परमपर च, तत्र पर द्वयोरपि शिष्याचार्ययो परमपदप्राप्तिरूपम्, अपर त्वाचार्यस्य शिष्यानुग्रह शिष्यस्य तु
 पद्धिधावश्यकपरिज्ञानम्, एतदप्यनेन सूचित भवति, सम्बन्धस्तूपायोपेयभावलक्षण सामर्थ्यादवसीयते, तथाहि—अत्रो-
 पेय पद्धिधावश्यकपरिज्ञानम् उपायस्तु प्रस्तुतवृत्तिरिति गम्यत इत्यार्यार्थ । एव च परमश्रेयोनिबन्धने वृत्तिकरणे
 प्रवृत्तस्य भगवत काश्चिद्विभीषिकाप्राय सम्भवत्येव वादी पर-निष्फलोऽय भवद्वृत्तिकरणप्रयास, त्वयैव तावच्छेषसूरि-
 भिश्च सविस्तराया एतद्दृत्तेविहितत्वादिति, एतन्निरासार्थमाह—'यद्यपी' त्यादि (१-८), यद्यप्येतद्व्यतिरेकेण मयाऽप-
 राऽपि सविस्तरा वृत्तिर्विचितता तथा शेषैश्च सूरिभि सङ्घेपात्-सङ्घिसतर क्रियते वृत्तिकरणप्रयासोऽयमिति
 योग, किमर्थ^१-तत्र-सङ्घेपे रुचि येपा सत्त्वाना तदनुग्रहार्थ, विद्यन्ते हि बहव प्रज्ञादिदोपात्सङ्घिसतरुचय प्राणिनो
 येपामतद्दृत्तितोऽप्यनुग्रह स्यादिति भावार्थ, 'यद्यपि मया वृत्ति कृते' त्येववादिनि च वृत्तिकारे चतुरशीतिसहस्रप्रमा-
 णाऽनेनानश्यकवृत्तिरपरा कृताऽऽसीदिति प्रवाद सत्य इव लक्ष्यते इत्यार्यार्थ ॥ इह च निर्युक्तिकारस्तावत्स्वयमेव
 'आभिणिवोद्वियनाण'मित्यादिना भावमङ्गल दर्शयिष्यति, प्रयोजनादित्रितय नामादिमङ्गल च सामर्थ्यगम्यमिति तद-
 र्शयितुमाशङ्कापूर्वक वृत्तिकार उपक्रमते—'इहावश्यके' त्यादि (१-९), अत्र च यथावोध विपमपदानि विव्रियन्ते,

अधिक्रियते-प्रस्तुतशास्त्रप्रणेतृत्वेन सम्बध्यत इत्यधिकृता-गणधरादि, इत्येव त्रिविधस्यापि देवताविशेषस्य पूर्वोद्धेन स्तुतिविधायक पश्चाद्धन तु सम्बन्धादिप्रतिपादक श्लोकमाह—‘प्रणिपत्ये’ त्यादि (१-७), व्याख्या-‘प्रणिपत्ये’ नमस्कृत्य, कम् ? इत्याह—‘वीर’ विदारयत्यष्टप्रकार कर्म विराजते वा सवाह्याभ्यन्तरेण तपसा ‘सूरवीर निक्रान्ता’ नित्यस्य वा वीरयति-कर्मशून्य प्रति विक्रमत इति वीर, तदुक्तम्—“विदारयति यत्कर्म, तपसा च विराजते । तपोनीयेण युक्तश्च, तस्माद्दीर इति स्मृत ॥ १ ॥” तमित्थम्भूत, तमेव विशिनष्टि-जिना-क्षीणोपशान्तमोहनीयकर्ममाणश्छद्मस्थवीतरागास्तेषा वरा केवलिनस्तेषामष्टमहाप्रातिहार्यश्वर्ययोगादिन्द्रस्त, तदनेनाभीष्टदेयतानमस्कार कृतो भयति, अभिमतदेवता नमस्कुर्वनाह—श्रुतस्याधिष्ठात्री देवता श्रुतदेवता, चशब्दस्येहोत्तरत्र च गम्यमानत्वात्ता च प्रणिपत्येति योग, अधिकृतदेवतानमस्कारमाह—गृणन्ति जीवादितस्त्वमिति गुरव-गौतमादयस्तान्, तथा साधयन्ति सद्नुष्ठानविशेषे परमपदमार्गमिति साधवस्ताश्च, प्रणिपत्येतीहापि सम्बध्यते, अत्र साधुग्रहणेनोपाध्यायादयोऽपि सङ्गृहीता, तेषामपि साधुत्वाव्यभिचारात्, आह—ननु प्रस्तुतशास्त्रप्रणेतृत्वेन गौतमादीनामधिकृतदेवतात्व युज्यते शेषाणा तूपाध्यायादीना कथं तन्नाय ? इति, उच्यते, तदध्येतृणा वाचनाप्रदानसाहाय्यकर्तृत्वादिभिस्तेषामपि तन्नावाविरोधाददोष । तदेव कृतदेवतानयनमस्कार प्रयोजनाद्युपदिदर्शयिष्येदमाह—अवश्य कर्तव्यमावश्यक-सामायिकादिपडध्ययनकलापस्तस्य विवरण-

१ वातु चुनीलालपनालालवितीर्णन्द्रब्यसाहाय्येन आगमोदयसमित्या मुद्रितस्य हारिभद्रीयावश्यकस्य पत्राण्यत्र ज्ञेयानि, अत्र प्रथमोऽङ्क पत्रस्य, द्वितीयस्तु पङ्के, तृत्विपाठोऽपि यो गिनत्र सोऽत्रैव दर्शित ।

धेयानि-तुल्यशब्दाच्यानीत्यर्थ, तथाहि-यथा वाह्य पृथुबुधोदराकार पदार्थो घटशब्दाभिधेयस्तथा तद्विषयप्रत्ययाभिधाने
 अपि, यत केनचिद् घटे अन्तविकल्पिते अभिहिते चापर कश्चिदन्य पृच्छति-किमस्य चेतसि कि चासौ वक्ति?, स
 प्रत्युत्तरयति-घटोऽस्य चेतसि घट च वक्ति, न चैतत्प्रत्युत्तरमर्थभिधानप्रत्ययानामेकत्वमन्तरेण युज्यत इति भावार्थ,
 एव घटवदन्यत्रापीन्द्रवह्न्यादावायोज्य, तत स्थितमेतत्-वह्निज्ञानमपि वह्निरित्युच्यत इति, नन्वेव सति वह्निग्राहकज्ञा-
 नस्यैव वह्नित्व न तज्ज्ञानवत ? इत्याह—‘अग्निरिति च यज्ज्ञान’मित्यादि (६-५), अग्निज्ञानाव्यतिरिक्तो ज्ञाताऽप्य-
 ग्निरिति भाव, ज्ञानतद्गतोर्व्यतिरेके दोषमाह—‘अन्यथे’त्यादि (६-५) सुगम, नन्वग्नेर्भास्वरादिराकारो भवति न च
 तद्ग्राहकज्ञानस्यायमस्ति तत्कथमग्निज्ञानस्य तदव्यतिरिक्तस्य ज्ञानिनो वाऽशित्वम् ? इत्याशङ्क्याह—‘न चानाकार’मि-
 त्यादि (६-६) सुगमम्, पुनरपि ज्ञानज्ञानिनोर्भेदे दोषमाह—‘बन्धाद्यभावश्चे’त्यादि (६-७), यदुक्त दहनपचन
 प्रकाशनाद्यर्थक्रियाऽप्रसाधकत्वादिति, तत्राह—‘न चानल सर्व एवे’त्यादि सुबोध, ‘भभामउदमदल’ (७-६) ग्राह
 सुगमा, नवर ‘भम्भा’ इति पृथुलमुखलढकाविशेष, ‘मुकुन्दमईलौ’ सुरजविशेषावेव, केवलमेकत सङ्कीर्णोऽन्यत्र तु वि-
 स्तीर्णो मुकुन्द इत्यभिधीयते मईलस्तूभयतोऽपि सम इति, कडवा-करटिका तलिमा-तिरुल्लिका शेष प्रतीतमिति । ‘अथ
 याऽभिनिबुध्यते तदि’त्यादि (७-१२), ननु कर्त्तारमन्तरेण कर्म न भवति, अभिनिबुध्यते तदित्यत्र तु मतिज्ञान
 कर्म्मस्ति न कर्त्ता, तत्कथमिदं घटते ? इत्याह—‘तस्य स्वसविदितरूपत्वादि’ति(७-१३), स्वयमेव ज्ञान नीलादिग्राहकत्वेना
 त्मान व्यवच्छिनत्ति, न बाह्यो ज्ञानपरिच्छेदक कर्त्ताऽन्वेपणीय इति भाव, नन्वोदन पचति देवदत्त इत्यादिषु भेद एव

तद्यथा—‘सम्बन्धस्तूपायोपेयलक्षणस्तर्कानुसारिणः प्रती’ति (२-६), एतदुक्तं भवति—तर्कानुसारिणोपायोपेयलक्षण
 सम्बन्ध, सिद्धान्तानुसारिणस्तु केन कृतमिदं शास्त्रं क्व क्षेत्रे कस्मिन् वा काले ? इत्यादिकं सम्बन्धं व्याचक्षते, तच्चानन्त-
 रमेवासौ ‘अथवा उपोद्घाते’त्यादिना (२८) स्वयमेव दर्शयिष्यतीति, ‘नाप्यतद्दुद्धे’ति (३-१९), काञ्चनेऽप्यकाञ्चनदुद्ध्या,
 इदमिह तात्पर्यम्—आत्मगते सम्यग्ज्ञानमिथ्याज्ञाने एव मङ्गलामङ्गलस्वरूपे न बाह्यवस्तु, तस्य निमित्तमात्रत्वात्, यस्तु मङ्गलमपि
 मङ्गलदुद्ध्या न गृह्णाति यो वाऽमङ्गलमपि मङ्गलदुद्ध्याऽध्यवस्यति तौ द्वावपि मिथ्याज्ञानापवित्रितमानसाविति कुतस्तयोर्मङ्गल
 मिति, ‘चशब्दाद्यावद्भव्यभावि च प्रायश’ इति (४-१७ प्रायस), एतदुक्तं भवति—‘यद्वस्तुनोऽभिधान’मित्यादिना
 (४-१२) प्रतिपादितस्य द्विविधस्यापि नाम्न इदमपरं चशब्दाक्षिप्तं विशेषणं द्रष्टव्यं, तद्यथा—द्विविधमपि नाम भवति, कथम्भूत ?—
 प्रायशो यावद्भव्यभावि—यावन्तं कालं नामवद् द्रव्यमास्ते तावन्तं कालं नामाप्यवतिष्ठते प्रायश इति भावः, ननु प्रायो-
 ग्रहणं किमर्थं ? सूत्रे यावत्कथिकतया नाम्नो निरपवादं प्रतिपादितत्वाद् ? इत्याशङ्क्याह—‘यत्सूत्रोपदिष्ट’मित्यादि
 (४-१७यत्तु), यद्यपि सूत्रे ‘नाम आवकहिय’ (अनु० ११) मित्याद्यविशेषणोक्तं तथाऽप्यङ्गावद्गा मगधा कलिङ्गा इत्यादिप्रतिनि-
 यतजनपदाद्याश्रितस्यैव यावत्कथिकत्वविज्ञेयनापरस्य कस्यचिद्, इन्द्रादिनाम्नो जीवत्यपि गोपालदारकादौ निवृत्तिदर्शना-
 दिति भावार्थः । ‘ज्ञशरीरमेव द्रयमङ्गल’ मित्यादि (५-९), अत्र च पक्षद्वयेऽपि कर्मधारय एव केवलं व्याकरणप्रक्रिया-
 कृतो यदि परं कश्चिद्विशेषः, ‘तत्रार्थाभिधानप्रत्ययास्तुल्यनामधेया’ इत्यादि (४-६), अत्र अर्थ—पृथुबुधोदराकारो
 बाह्यो घटलक्षण अभिधान तु—तत्प्रतिपादको ध्वनिविशेषः प्रलयस्तु—घटप्राहकं ज्ञानमित्येतानि च त्रीण्यपि तुल्यनाम-

धेयानि-पुल्यशब्दाच्चानीत्यर्थ, तथाहि-यथा बाह्य पृथुबुधोदराकार पदार्थो घटशब्दाभिधेयस्तथा तद्विषयप्रत्ययभिधाने
 अपि, यत केनचिद् घटे अन्तविकल्पिते अभिहिते चापर कश्चिदन्य पृच्छति-किमस्य चेतसि किं चासौ वक्ति?, स
 प्रत्युत्तरयति-घटोऽस्य चेतसि घट च वक्ति, न चैतत्प्रत्युत्तरमर्थभिधानप्रत्ययानामेकत्वमन्तरेण युज्यत इति भावार्थ,
 एव घटवदन्यत्रापीन्द्रवह्वादावायोज्य, तत स्थितमेतत्-बहिज्ञानमपि वह्निरित्युच्यत इति, नन्वेव सति वह्निग्राहकज्ञा-
 नस्यैव वह्नित्य न तज्ज्ञानवत ? इत्याह—'अन्निरिति च यज्ज्ञान'मित्यादि (६-५), अग्निज्ञानाव्यतिरिक्तो ज्ञाताऽप्य-
 ग्निरिति भाव, ज्ञानतद्धतोव्यतिरेके दोषमाह—'अन्यथे'त्यादि (६-५) सुगम, नन्वग्नेर्भास्वरादिराकारो भवति न च
 तद्ग्राहकज्ञानस्यायमस्ति तत्कथमग्निज्ञानस्य ज्ञानिनो वाऽग्नित्वम् ? इत्याशङ्क्याह—'न चानाकार'मि-
 त्यादि (६-६) सुगमम्, पुनरपि ज्ञानज्ञानिनोर्भेदे दोषमाह—'बन्धाद्यभावश्चे'त्यादि (६-७), यदुक्त दहनपचन
 प्रकाशनाद्यर्थक्रियाऽप्रसाधकत्वादिति, तत्राह—'न चानल सर्व एवे'त्यादि सुबोध, 'भभामउदमदल' (७-६) गाहा
 सुगमा, नवर 'भम्भा' इति पृथुलमुलबकाविशेष, 'मुकुन्दमर्दलो' मुरजविशेषावेव, केवलमेकत सङ्कीर्णोऽन्यत्र तु वि-
 स्तीर्णो मुकुन्द इत्यभिधीयते मर्दलस्तूभयतोऽपि सम इति, कडवा-करटिका तलिमा-तिडहिका शेष प्रतीतमिति । 'अथ
 वाऽभिनियुध्यते तदि'त्यादि (७-१२), ननु कर्त्तारमन्तरेण कर्म न भवति, अभिनियुध्यते तदित्यत्र तु मतिज्ञान
 कर्मास्ति न कर्त्ता, तत्कथमिद घटते ? इत्याह—'तस्य स्वसविदितरूपत्वादि'ति(७ १३), स्वयमेव ज्ञान नीलादिग्राहकत्वेना
 त्मान व्यचिच्छनत्ति, न बाह्यो ज्ञानपरिच्छेदक कर्त्ताऽन्वेषणीय इति भाव, नन्वोदन पचति देवदत्त इत्यादिषु भेद एव

कर्तृकर्मव्यवहारो दृष्ट, अत्र तु तदेव ज्ञान परिच्छेदक तदेव च परिच्छेद्यमिति भेदाभावात्कथं तद्व्यवहार ? इत्याशङ्क्याह—
 'भेदोपचारादिति' (७-१३), तद्धि प्रदीपवत्प्रकाशस्वभावमेवोत्पद्यत इत्यसन्नपि कर्तृकर्मभावेन भेद उपचर्यत इति
 भाव ॥ आह—'तिवग्गसु सत्प्रथगर्हियेपेयाले'त्यादि (९-१४), इदमुक्तं भवति—“भरनित्थरणसमत्था तिवग्गसु-
 सत्प्रथगर्हियेपेयाला । उभओलोगफलवई विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥ ९४३ ॥” (४२३-३) इत्यस्या वक्ष्यमाणगाथाया
 त्रियर्गसूत्रार्थगृहीतविचारा वैनयिकी बुद्धिर्भवतीति वक्ष्यति, धर्मार्थकामप्रतिपादकशास्त्रनिश्चितेति यावत्, तत्कथमौल्य
 च्चिक्यादिवुद्धिचतुष्टयस्याप्यश्रुतनिश्चितत्वमिति पूर्वपक्षभावार्यं, समाधानपक्षे त्वय भावार्यं —यद्यप्यौल्यत्तिक्यादिवुद्धीना
 श्रुतनिश्चितत्व साक्षान्नोक्तं तथाऽप्यवग्रहेहापायधारणाना श्रुतनिश्चितत्वमागमे प्रतिपादितमेव, अतो वैनयिक्या बुद्धे
 सम्बन्धिनोऽवग्रहादय श्रुतनिश्चिता अपि भवन्तु को दोष ?, ननु बुद्धीनामवग्रहादय सूत्रे नोक्ता एव तत्कथमिदमुच्यते ?,
 सत्य, साक्षान्नोक्ता सामर्थ्यात्तु गम्यन्त एव, न हि ता अप्यवग्रहादीनुल्लङ्घ्य झगित्येव वर्तन्त इति युक्तिसङ्गत, नन्वनया
 युक्त्या तर्हि सर्वासामपि बुद्धीना श्रुतनिश्चितत्व प्राप्तोति इति चेत्तदयुक्तम्, अश्रुतनिश्चितत्वेन विशेष्य तासा सिद्धान्ते
 प्रतिपादनात्, न च वक्तव्य विशेषविषयमश्रुतनिश्चितत्वमिति तर्हि सर्वासामप्यस्तु, तस्य प्रायोवृत्तिविषयत्वात्, 'वैन-
 यिकीं विहाय' (९-१७) तद्वृत्तेरित्यर्थं, अतो व्यवस्थितमेतत्—वैनयिकीमपहाय शेषबुद्धीनामश्रुतनिश्चितत्वमिति,
 यद्येवमश्रुतनिश्चितानामौल्यत्तिक्यादिवुद्धीना मध्ये किमिति श्रुतनिश्चिताया वैनयिक्या उपन्यास निर्युक्तिकार करिष्यति ?
 इत्याशङ्क्याह—'बुद्धिसाम्याच्चे'त्यादि (९ १७), अत्र च यदश्रुतनिश्चितं बुद्धिचतुष्टयलक्षण मतिज्ञान तस्यागमेऽवग्रहादिभेद

साक्षान् प्रतिपाद्यत एव, अखण्डरूपस्यैव बुद्धिचतुष्टयस्याश्रुतनिश्रितत्वेन नन्द्यादिशास्त्रेषु प्रतिपादनाद्, अतो यत्रावग्रहा-
दिभेद प्रतिपाद्यते तत् सामर्थ्यात् श्रुतनिश्रितमेव भवतीति चेत्सि व्यवस्थाप्य वृत्तिकृदाह—‘तत्र श्रुतनिश्रितमतिज्ञा-
नस्वरूपप्रदर्शनायाहे’ति (९-१८), ‘प्राप्तिनिबन्धनाख्यहेतुविशेषणार्थनिराकृतत्वादि’ति (१३-१०), इदं
मत्र हृदय—प्राप्तिनिबन्धनौ यौ तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तच्छून्यत्वादिति हेतूपन्यास कुर्वाता युष्मद्दूषण निरस्तमेव, न हि
जलसूर्यादय पदार्था प्राप्ता सन्तश्चक्षुषी अनुगृह्णन्ति वाधन्ते वा, किन्तु स्वरूपमेव तेषा जलघृतवनस्पतिसूर्यादीना यदुत
विषयत्वेन चक्षुषाऽप्राप्ता अपि तथाविधपुद्गलपरिणामसद्भावात् तत्त्वास्थ्य बाधा वा जनयन्तीति, अथावश्य विषयप्रा-
प्तिनिबन्धनावनुग्रहोपघातावभ्युपगम्येते तत्राह—‘किं च यदि ही’त्यादि (१३-१०) सुगम यावत् ‘प्राक् प्रतिज्ञात-
यो’रित्यादि (१३-१३), यदि हि सूक्ष्मा नायना रश्मयोऽभ्युपगम्यन्ते तदा यौ प्राग् भवतैव वनस्पतिसूर्यादिभ्योऽनुग्र-
होपघातौ प्रतिज्ञातौ तावपि न प्राप्त इति भाव ॥ ‘इह कश्चिन्मन्दप्रयत्नो वक्ता भवती’त्यादि (१७-१०), अत्र
महाप्रयत्नचतुष्टयानन्तगुणवृद्ध्या वर्द्धमानानीति भणियमाणत्वात् मन्दप्रयत्नचतुष्टये स्तोकत्वेन विभिद्यन्त इति सामर्थ्या
त्साध्याहार व्याख्येय, कुत स्तोकत्वेन भिद्यन्ते ? इत्याह—‘असङ्ख्येयात्मकत्वात्’ (१७-११), तानि हि वक्तुर्मन्दप्रय-
त्नात्वात्साङ्ख्येयान्येव खण्डानि भवन्ति नानन्तानीति स्तोकान्येव भवन्ति, ‘परिस्थूरत्वाच्च’ यदि हि तानि सूक्ष्मतया
भिधेरस्तदा बहून्यपि स्यु न च तथा भिद्यन्त इत्यतोऽपि स्तोकानीति भाव इति, ‘यदा तु लोकान्तस्थितो वा
भापको वक्तीति’ (१७-१८), अत्र ‘तु’ पुनरर्थे वाशब्दस्तु चशब्दार्थे, तस्य चैव प्रयोगो द्रष्टव्य -यदा च पुनर्लौका-

न्तव्यवस्थितो भापको वक्ति, एतदेव व्याचष्टे—‘चतसृणा दिशामन्यतमस्या वा दिशि नाढ्या चहिरवस्थित’ इति (१७-१९), अयमत्र भावार्थ—यदि भापक किञ्चिन्नाढ्या वहिविनिर्गत्य चतसृणा दिशामन्यतमस्या वा दिशि स्वयम्भूर मणपरकूलोकान्तेऽलोकस्य निकटीभूय वचनमुदीरयति तदा चतुरङ्गुलवाहल्यो रज्ज्वायामो दण्ड प्रथमसमयेऽन्तर्नीडीं प्रविश्य स्वयम्भूरमणापरान्ते लगति, ऊर्ध्वाधस्तु न सम्पूर्णदण्डप्रसरोऽस्ति, लोकस्खलितत्वादिति भावनीय, ततश्च द्वितीयसमये चतुरङ्गुलवाहल्यो रञ्जुविस्तर ऊर्ध्वाधस्तु चतुर्दशरज्ज्वायाम कपाटाकारा(रोऽ)णुराशि प्रधायति, तिर्यग्लोके तु दिग्द्वयाणुविनिर्गम स्थालकाकार पुद्गलराशिर्भवति, तृतीयसमये तूर्ध्वाधोव्यवस्थितकपाटे मन्थसिद्धि, चतुर्थे त्वन्तरालपूर्णा भवति चतुर्भि समर्थलोकं पुरितो भवति, ‘यदा तु विदिग्व्यवस्थितो वक्त्री’त्यादि (१७-२०), अत्र किलैकस्मिन् समये विदिशो दिशि समागच्छन्ति पुद्गला , द्वितीयसमये त्वन्तर्नीडीं प्रविशन्ति, शेषसमयत्रय पूर्ववदेव, अत्र वृत्ताकार

लोक मध्ये वृत्ताकारा त्रसनाडीं च व्यवस्थाप्य दिग्विदिकल्पना भावनीया, तद्यथा—स्थापना— अत्र च त्रिसम-

यपक्षे चतुष्पञ्चसमयपक्षे च येऽनुश्रेणिव्यवस्थिता निष्कुटास्त एव पूर्यन्ते, वक्रनिष्कुटपूरण तु न बुद्ध्यत एव, स्वल्पत्वाच्च न विवक्षितमिति लक्ष्यते इति, ‘शेषदिक्षु पराघातद्रव्यसम्भवाद् द्वितीयसमय एव मन्यानसिद्धे’रित्यादि (१८-४); एतदुक्त भवति—तानि हि भाषाद्रव्याणि वासकस्वभावानि, वास्यद्रव्याणि तु सर्वास्वपि दिक्षु विद्यन्ते, ततश्च यथा वह्निर्दाह्य प्राप्य दहत्येव नोदास्ते तथाऽयमपि भाषाद्रव्यसमूह प्रथमसमये सत्ता प्राप्य द्वितीयसमये सर्वा-

स्वपि दिक्ष्वपरवास्यद्रव्याणि वासयन् प्रसरत्येवेति द्वितीयसमये मन्थसिद्धिः, केवलिनस्तु द्वितीयसमये कपा-
 टतयैव प्रसरन्ति, तेषामपरवास्यद्रव्याभावाद्भवोपग्राहिकर्मपरतन्त्रत्वाच्चेति, शेष सुगम 'यावच्चरमान्तेऽसङ्क्षेपभागे' इत्या-
 दि (१८-११), ननु च पटस्थानलक्षणगणितमपेक्ष्य चरमान्तोऽनन्तभागोऽपि सम्भवति तत्किमित्यसङ्क्षेपभागे इत्युक्तमि-
 त्यादाइत्याह—'क्षेत्रगणितमपेक्ष्ये'ति, इदमुक्तं भवति—लोकक्षेत्रस्यासङ्क्षेपप्रदेशात्मकत्वादनन्तराब्दविरहितं चतु स्थान-
 कलक्षणमेव गणितं सम्भवति, तत्र तु चरमोऽसङ्क्षेपभाग एव नानन्तभाग इति युक्तमुक्तं चरमान्ते
 ऽसङ्क्षेपभागे इति । 'तत्राद्येष्वनन्तानुबन्धियु क्रोधादिपूभयाभाव इति' (२०-२), नन्वनन्तानुव-
 न्धिपूदयप्राप्तेषु सास्वादनं पूर्वप्रतिपन्नो मतिज्ञानस्य सम्भवति तत्कथमुभयाभाव उक्तः ? सत्यं, सम्भवति
 किन्त्वल्पत्याचत्कालस्याविवक्षेति लक्ष्यते, तत्त्वं तु बहुश्रुता विदन्तीति । व्यवहारनयमतेन सम्यग्दर्शनमतिश्रु-
 ताना प्रतिपद्यमानको मिथ्यादृष्टिरेव भवति न पुन सम्यग्दृष्टिः सन् मतिश्रुते प्रतिपद्यते, कुत ? इत्याह—'सम्यग्दर्श-
 नमतिश्रुताना युगपद्वाभादि'ति (२०-७), यदि हि प्राप्ते सति सम्यक्त्वे ततो मतिश्रुते प्रतिपद्येत तदा स्यात्सम्य-
 ग्दृष्टिर्मतिज्ञानस्य प्रतिपद्यमानकं, न चैतदस्ति, सम्यक्त्वेन सहैव तद्वाभात्, अथ सम्यक्त्वेन सह लब्धे अपि मतिश्रुते
 सम्यग्दृष्टिः पुनरपि प्रतिपद्यते ? इत्याशङ्क्याह—'आभिनिवोधिकप्रतिपत्त्यनवस्थाप्रसङ्गाच्चे'ति (२०-७), यदि ह्येक
 दा प्रतिपत्तमपि पुनरपि प्रतिपद्यते तदा तत्प्रतिपत्त्यनुपरमप्रसङ्ग इति भावः । 'निश्चयनयस्त्वि'त्यादि (२०-७), नन्वा-
 भिनिवोधिकलाभस्य सम्यग्दर्शनसहायत्वादिति व्यवहारनयेनाप्युक्तं तत्कोऽस्य व्यवहाराद्विशेषो येनास्य सम्यग्दृष्टिर्मतिज्ञा-

नस्य प्रतिपद्यमानको भवति ? इत्याह—‘क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदादि’ति (२०-८), निश्चयो हि मन्यते यदैव सम्यक्त्वप्राप्तिक्रियाविशिष्टो भवति जीव तदैव सम्यग्दृष्टिव्यपदेशमासादयति, क्रियाकालस्य निष्ठाकालस्य चैकत्वाद्, अतः सम्यग्दृष्टिः सनेतदभिप्रायेण मतिज्ञान प्रतिपद्यत इति । ‘इदानीं दर्शनद्वारं’मित्यादि (२०-१७), नन्वत्र चक्षुरचक्षुर्दर्शननि किमिति विशेषतस्तद्विधिमन्तो व्याख्याता, यावत्तत्तद्दर्शनोपयोगेऽपि मते पूर्वप्रतिपत्ता लभ्यन्त एव ?, सत्यमेतत्, किन्तु लब्धिमत्पक्षे पूर्वप्रतिपत्ता प्रतिपद्यमानकाश्चोभयेऽपि लभ्यन्ते, उपयोगपक्षे तु पूर्वप्रतिपत्ता एव प्राप्यन्तेनेतरे इति तद्बुद्ध्यासेन विशेषतो लब्धिमद्ग्रहण, यद्येवमुपयोगपक्षे पूर्वप्रतिपत्ता लभ्यन्त इति पक्षान्तरं दृष्टिकृता किमिति न दशितम् ? इति चेत्सत्य, सुगमत्वादिति पर्याय, स्वयमेव वाऽभ्यूह्यमिति, भवत्येव, तथाऽप्यवधिदर्शनिना य प्रतिपद्यमानकनिर्णय सोऽसमीक्षिताभिधानादिव लक्ष्यते, तथाहि—यदा विभङ्गज्ञानी देवनारकादि कश्चित् सम्यक्त्व प्रतिपद्यते तदाऽवधि दर्शन्येवासौ मते प्रतिपत्ता लभ्यते, न च यत्तव्य विभङ्गिनोऽवधिदर्शन नास्ति, तस्यागमेऽनेकधा प्रतिपादनाद्, यदाह प्रज्ञप्ति—“ओहिदसणअणगारोवडत्ता ण भते ! किं नाणी अन्नाणी ?, गोयमा ! नाणीवि अन्नाणीवि, जे नाणी ते अत्ये गइया तिनाणी अत्येगइया चउनाणी, जे तिनाणी ते आभिणिवोहियनाणी सुअनाणी ओहिनाणी, जे चउनाणी ते आभि णिवोहियनाणी सुयनाणी ओहिनाणी मणपज्जवनाणी, जे अन्नाणी ते नियमा तिअन्नाणी, तज्जाहा—मतिअन्नाणी सुय- अन्नाणी विभगअन्नाणी ” तदेतदवधिदर्शनिनोऽप्यज्ञानत्रयमुक्तमिति कथं विभङ्गिनो नावधिदर्शनमिति, यदिव विभ- ङ्गज्ञान्यपि यदा सम्यक्त्वमतिश्रुतावधीन् प्रतिपद्यते तदा प्रतिपद्यमान प्रतिपन्नमिति निश्चयनयमतेन प्रतिपत्तिक्षणेऽप्ययमव

धिज्ञानी अवधिदर्शनी च भवत्येव, ततश्चानेनापि न्यायेनावधिदर्शनी मतिज्ञानस्य प्रतिपत्ता लभ्यत एवेत्येतदाचार्यस्या-
 व्येक स्वलितमिवाभातीति, तदेतत्सर्वमयुक्तम्, अभिप्रायापरिज्ञानात्, यदि ह्यवधिदर्शनलब्धिमन्तोऽत्र विवक्षिता स्यु-
 स्तदा सर्वं त्वदुक्त शोभेत, न चैतदस्ति, अवधिदर्शनोपयोगिनामेवेह विवक्षितत्वात्, न च दर्शनोपयोगे वर्तमानस्य मति-
 ज्ञानप्रतिपत्तिरस्ति, लब्धित्वाचस्य, लब्धीना च दर्शनोपयोगे निषेधाद्, विशेषानभिधानात् कथमवधिदर्शनोपयोगिन इह
 विवक्षिता इति लभ्यते ? इति चेद् एतद्वचनान्यथाऽनुपपत्तेरिति ब्रूम, तस्य पुनरनुत्तरज्ञानिनो विदन्तीति, शेष सुबोध
 यावन्मतिज्ञानसमाप्ति ॥ इदानीं श्रुतज्ञानमारभ्यते, तत्र-‘अथवा द्रव्यादिचतुष्टयात्साद्यनाद्यादि अवगन्तव्य यथा
 नन्वध्ययने इति’ (२५-१५), व्याख्यायते, एकेन प्रकारेण तावत्सादिसपर्यवसितादिविचार कृत, साम्प्रतमसावेव द्रव्यक्षे-
 त्रकालभावद्वारेण नन्वनुसारतो विधीयते, तत्र द्रव्यत एक जीवद्रव्यमाश्रित्य सादिसपर्यवसित श्रुतज्ञान, तथाहि—
 केनचित्तत्प्रथमतया श्रुतमवाप्त पुनर्भवान्तर मिथ्यात्व वा गतस्य प्रमादंगलानत्वादिभ्यो वा कारणेभ्य प्रतिपत्तीति
 तत्तस्य सादि सपर्यवसित च भवति, क्षेत्रतोऽपि भरतैरावतक्षेत्राद्याश्रित्य ह्यादशाङ्गश्रुत सादि सपर्यवसित च भवति, काल-
 तोऽप्युत्सर्पिण्यवसर्पिणीषु तद्रूपतैव भावनीया, भावतोऽपि प्रज्ञापकोपयोग प्रज्ञापनीयभावाश्चाश्रित्य सादिसपर्यवसि-
 तताऽवसेया, प्रज्ञापकोपयोगो हि प्रयत्नादिनिर्वस्यत्वादित्य, प्रज्ञापनीयभावा अपि पुद्गलादिसम्बन्धिनो गतिस्थिति
 यर्णगन्धादयोऽनित्या एव, यच्चानित्य तद् घटवत्सादि सपर्यवसितमिति प्रतीतमेव, अतस्तदाश्रय श्रुतमपि तद्रूपमेवेति

भावार्थ, तथा द्रव्यतो नानाजीवान् क्षेत्रतो विदेहान् कालतो विदेहसम्बन्धिकाल भावतश्च क्षायोपशमिक भावमाश्रित्य
 श्रुतमनाद्यपर्यवसितमिति ज्ञेय, विशेषाधिना तु विशेषावश्यकमनुसरणीयमिति । 'गाथाशेष'मित्यादि(२५-१८), गाथाशेष
 'सत्त्वचि ण्'इत्यादिक व्याख्यातमेवेति सम्बन्ध, किं कुर्वता ?-पूर्वमेवावधारणप्रयोग दर्शयतेति योग, शेष सुगम
 यावच्छ्रुतज्ञान समाप्तमिति । अवधिरधुना चित्रियते—'तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत इति व्याख्यात'मिति
 (२८-१३), एतदत्र हृदयम्—एकीयाचार्यमतेन तावदवधिशब्द पृथग्द्वारतया योजितो, द्वितीयमतेन तु वक्ष्यमाण-
 द्वारै सहैकत्वेन मीलयित्वाऽनन्तरमेव भणिव्यमाणविधिना व्याख्येय इत्येव द्विरावृत्ति, इदं च द्विरावर्त्तन मया पूर्वमेव
 व्याख्यात, ननु पूर्वं न क्वचिद्द्वारयातमेतत् ? इति चेत्सत्य, साक्षान् व्याख्यातम्, 'अन्ये त्वाचार्या अवधिरित्येत-
 त्पद'मित्यादिना सामर्थ्याद्विरावृत्तिर्व्याख्यातैव, कथम् ?, अवधिर्वा नामादिभेदभिन्नो वक्तव्य अवधेर्वा क्षेत्रपरिमाण
 दीनि द्वाराणि वक्तव्यानीति, प्रथमतमेवाश्रित्य तावदाह—'तथा क्षेत्रे'त्यादि (२८-१४), नन्वाद्यमते तावदवधि-
 रित्येका प्रतिपत्ति, क्षेत्रपरिमाण तु द्वितीया, सस्थानमिति तृतीया, द्वितीयमते तु यदाऽवधिशब्दोऽर्धवशात्प्रथमान्तोऽपि
 पठ्यन्तः शेषद्वारै सह सम्बन्ध्यते तदा सस्थानमिति कतिथी प्रतिपत्तिर्भवति ? इत्याह—'अथवा अर्थोऽभिभक्ती'त्यादि
 (२८-१४), पातनिकैव व्याख्यात, केवल द्वितीयैवेय सस्थानलक्षणा प्रतिपत्तिरिति सामर्थ्याद्गम्यते, 'एमेया पडिवत्तिओ-
 इति द्वितीयश्चेकान्तेऽभिधास्यमानत्वात्, कथं पुन सस्थान द्वितीया प्रतिपत्तिर्भवति ? इत्याह—'ततश्चावधेर्जयन्त्ये'

त्यादि (२८-१५), अन्ये तु द्वितीयेव्येय विभक्तिरित्यादिक किञ्चिद्ब्याख्यानयन्ति तच्चु यदि पर त एव विदन्ति, सकर्मकक्रियाया एव सूत्रेऽश्रवणादित्यल प्रसङ्गेनेति । 'चतुर्णां द्रव्यादीना वृद्धि'रित्यादि (३२-११), ननु काले वर्द्धमाने पारिशेष्यात् त्रयाणामेव द्रव्यक्षेत्रभावाना वृद्धिर्भवतीत्येतावदेव वक्तुमुचित कथमुच्यते-काले वर्द्धमाने चतुर्णां वृद्धिर्भवति ? इत्याशङ्क्याह—'सामान्याभिधानादिति, प्रथम वर्द्धमानतया विशेषत काल निर्धार्य ततो वृद्धिसाम्याच्चतुर्णामपि सामान्येनाभिधानादिति भाव, अस्ति चाय न्याय -एकस्मिन् रसनेन्द्रिये जिते पञ्चापि जितानि भवन्तीति, तथाऽन्धेन भोक्तुमाकारितेन जनद्वयमागच्छतीत्यादिवचनप्रवृत्तिदर्शनादिति । 'कालस्तु भक्तव्यो-विकल्पयितव्य' इत्यादि (३२-१२), यदि हि क्षेत्रस्य प्रतिप्रदेशवृद्धौ काल समयवृद्ध्या वर्द्धते तदाऽङ्गुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रवृद्धावपि कालतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो वर्द्धेरन्, न चैतदिव्यते, अत क्षेत्रवृद्धावपि स्थूलत्वात्काल स्याद्वर्द्धते स्यान्निति । 'ए होइ

१ पूर्वगाथातो वक्ष्ये इत्यस्यानुवृत्तेर्लोभात्, क्रियापद तत्रापि अध्याहार्यमेव, ततश्च विभक्तिपरिणामात् 'खित्तपरिमाणे सठणे'इत्यादौ द्वितीया वाच्या, ततश्च क्षेत्रपरिमाण वक्तव्यमिति द्रुब्धधातुना सम्बधयति, एवमेता प्रतिपत्तीर्वक्ष्ये इति पर्यंते तत्त्वत सम्बध, सस्थानप्रतिपत्ते सख्यान त्वनुपयोग्येवेति स्यात्तमत । आदौ विषयसप्तम्या यारयोनेऽर्धेर्मुंरयताऽमृत, परिणामे तु तस्यैव क्षेत्रपरिमाणार्धेर्मुंरयतेति अवधेरित्यादित्र यसगति, द्वितीया प्रतिपत्तिरिति तु अन्ये त्वाचार्या इत्यादिना लब्धमेव, द्विरावर्त्यते इत्यपि प्राग्व्यारयात एव सिद्ध, यत प्रथम तावदवधिशब्दो नामादिभेदभिन्नैस्वधौ व्यारयात द्वितीयोऽवधिशब्दश्चाग्रे योज्यते क्षेत्रपरिमाणविषयोऽवधिरित्यादौ ततो युक्ता आवृत्ति, तथा च न व्यारयानद्वयस्यावृत्तिशब्दवाच्यता, स्थानमपि च नैतदस्येति तदन्निप्राय ।

अयारते' इत्यादि (३२-१३) गाथाव्यारया-द्वितीयावहुवचनान्तेऽकारान्ते पदे पुष्टिङ्गेऽभिधेयेऽन्तस्यैकारो भवति, यथा—'नमिऊण जिणवरिदे' इत्यादि, तथा तृतीयादिष्व्यादिशब्दाच्चतुर्थीपरिग्रहस्तत्र 'एगमि'त्ति एकत्वे वर्त्तमानाना तृतीयाचतुर्थीपष्ठीसप्तमीना स्थाने महिलत्थेत्ति-स्त्रीलिङ्गेऽभिधेये एकारो भवति, तत्र तृतीयाया यथा—'सुदरवुद्धीणकय'-मित्यादि, चतुर्थ्या यथा—'गावीण पुण दिण्ण तणपि खीरत्तणमुवेइ' इत्यादि, पष्ठ्या स्थाने यथा—'तीण पुण विसुद्धीण कारण होति पडिमाओ' इत्यादि, सप्तम्या स्थाने यथाऽत्रैव, ननु तृतीयादिष्वित्यत्रादिशब्दात् किमिति न पञ्चमीपरिग्रहः, नैव, तत्स्थान ओकारस्य दर्शनात्, तद्यथा—'इत्थीओ आवि सकण'मित्यादि, अत एव चात्र 'तइयाइसु छट्ठीसत्तमीण' इति व्यस्तनिर्देश, अन्यथा ह्यादिशब्देन चतुर्थ्यादीना सर्वासामपि विभक्तीनामनुरोध स्यादेवेति गाथार्थः । ननु वस्तूना नवपुराणादय पर्याया कालक्रमेणैव भवन्त्यतस्ते चेदुत्तरोत्तरकालक्रमवृद्धिभाजो वर्त्तन्ते तदा तद्वृद्धौ सिद्धेन कालवृद्धिरत पर्यायवृद्धौ कालो भजनीय इति यदुक्तं तदसङ्गतम् ? इत्याशङ्क्याह—'अक्रमवर्त्तिनामपि वृद्धिसम्भवा'-दित्यादि (३२-१८), इदमुक्तं भवति—यद्युत्तरोत्तरकालक्रमवृद्धिभाजो नवपुराणादय एव वस्तूना पर्याया स्युस्तदा युज्येत भवद्वच, तच्च नास्ति, रूपरसगन्धस्पर्शतारतम्यादिपर्यायाणा मन्दक्षयोपशमावस्थानुपलब्धाना विशिष्टक्षयोपशमे सति कालक्रमवृद्धयभावेऽपि बहूना युगपदेव वृद्धिसम्भवादिति भावनीयम् । 'पर पर सूक्ष्म (तत्त्वा० अ० २ सू० ३८) मित्यादि (३५-३), औदारिकशरीराद्वैक्रिय सूक्ष्म स्वल्पाकाशप्रदेशावगाहीतियावत्, ततोऽप्याहारकतैजसका र्मणानि क्रमशः सूक्ष्माणि, तदनेनापि किल तत्त्वार्थसूत्रेण क्षेत्रतो मद्भ्यात्त्यात एव क्रम उक्तो भवति, अनेन हि किल

परम्परसूक्ष्मप्रतिपादनेन कार्मणवर्गणा स्वल्पाकाशप्रदेशावगाहन्यस्ततोऽपि तैजसादीना क्रमशो बहुप्रदेशावगाहिन्य इति सामर्थ्यादुक्तं भवति, 'प्रदेशतोऽसह्येयगुणमित्यत्र (त० अ० २ सू० ३९) प्राक्तेजसादिति विशेषो दृश्य, यायञ्चि पुद्गलोदारिक निष्पद्यते ततोऽसह्येयगुणवैक्य, ततोऽव्यसह्येयगुणोराहारक, तैजसकार्मणे तु क्रमशोऽनन्तगुण-प्रदेशनिष्पत्ते 'अनन्तगुणे परे' इति (त० अ० २ सू० ४०) वचनादिति । 'भेदाभेदपरिणामाभ्या'मित्यादि (३५-१३), यावञ्चि किल पुद्गलेस्तनुवर्गणास्कन्धा निष्पद्यन्ते तेभ्यो यदा केचित् पुद्गला विभिद्य पृथग् भवन्ति अन्ये त्नागन्तुना समागत्याभेदेन परिणमन्तीति आभ्या भेदाभेदपरिणामाभ्यामेतास्तनुवर्गणा औदारिकादियोग्यवादपरिणामाभिमुखा भवन्तीत्यर्थः । 'अयमेव सर्वोऽकृष्टप्रदेश' इत्यादि (३५-१८), अयमेवाचित्तमहास्कन्धा उत्कृष्टपुद्गलसह्यानिर्वृत्तो, नान्ये सन्तीति केचित्, एतच्चायुक्तं, कथम् ? इत्याह—'यस्मादि'त्यादि, ननु चाचित्तमहास्कन्धा अपि कालभेदेन बहवो भवन्ति, तेषां च स्थित्यवगाहनादिभिः परस्परवैपम्याद् यदिदं प्रज्ञापनाया स्थित्यवगाहनादिभिश्चतुस्थानपतितत्वादि वैपम्यमुक्तं तदचित्तमहास्कन्धाश्रयणाप्युपपत्स्यते तत्कुत एतद्व्यतिरेकेणापरोऽकृष्टप्रदेशकस्कन्धसत्ता ? इत्या-शङ्क्याह—'अयं पुनस्तुल्य एवे'ति (३५-२१), अयमित्येतज्जातावेकवचनं, ततश्चायमर्थः—अमी पुनरचित्तस्कन्धा कालभेदेन बहवोऽपि जायमानास्तुल्या एवेति, एतदुक्तं भवति—यद्यप्यचित्तमहास्कन्धा कालभेदेन बहवो भवन्ति तथाऽपि स्थितिरष्टसामयिकी अवगाहना च लोकव्याप्तिलक्षणेनैव सर्वेणामपि तुल्येति कथं तदाश्रयेण प्रज्ञापनोक्तं स्थित्यादिवैपम्यं युज्यते ? किं च—असौ प्रज्ञापनायामुत्कृष्टप्रदेशिक स्कन्धोऽष्टस्यशो पठ्यते, अथ त्वचित्तमहास्कन्ध उत्कृ

ष्टप्रदेशिकोऽपि सन् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चतु स्पर्श एव, तस्मात्प्रज्ञापनोक्तस्थित्यादिवैषम्यभाजोऽष्टसप्तर्शाश्चान्येऽप्युत्कृष्टप्रदेशिका
 स्कन्धा सन्तीति स्थितम् । गुरुलघ्यादिद्रव्यविचारे 'ओरालिय' गाहा, (३६-३), अत्र भावार्थ उच्यते-इह व्यनहारश्च-
 तुर्द्धा द्रव्यमिच्छति, तद्यथा-अधोगमनस्वभाव गुरुक लेट्टादिवद् ऊर्द्धगतिस्वभाव लघुक प्रदीपशिखावत् तिरश्चीनगति
 शील गुरलघु वाय्वादिवत् निश्चलस्वभाव त्वगुरलघु व्योमादिवत्, आह च-"गुरुअ लहुअ उभय नोभयमिति चान-
 हारियनयस्स । दध लिट्ठू दीवो वाऊ वोम जहासखं ॥ १ ॥" निश्चयस्तु मन्यते-नायमेकान्तोऽधोगमनस्वभाव गुर्वेव
 भवतीति, लघुनाऽप्यधोगतिपरिणतेनाणुना व्यभिचारात्, नाप्यूर्द्धगतिस्वभाव लघ्वेव, फलमुक्तोर्द्धगतिपरिणतगुरुस्वभा-
 धैरण्डमिञ्जया व्यभिचारात्, तस्मादेकान्तगुर्वकान्तलघु च द्रव्य नास्ति, किन्तु यद्वादरपरिणाम तद्गुरुलघु, यत्तु सूक्ष्म तद-
 गुरलघ्विति निश्चयस्य परिभाषेति, आह च-"निच्छयओ सधगुरु सधलहु या न विज्जए दध । चायरमिह गुरुलहुअ अगु-
 रलहु संसय ॥ १ ॥" तस्मादिह निश्चयनयमाश्रित्योदारिकादीनि तेजसान्तानि चादरपरिणामत्वाद्गुरुलघुत्वेनोक्तानि,
 कामणद्रव्यादीनि तु सूक्ष्मपरिणामत्वादगुरलघुत्वेनेति, एतन्मनस्याधायाह वृत्तिकृत्-"निश्चयनयापेक्षये"ति (३६-५)
 'इहापि सामर्थ्यप्रापितत्वाद्द्रव्योपनिबन्धनस्य'त्यादि(३६-१७), सङ्क्षेयलोकपल्प्योपमभागदशिनोऽपि हि किल तावत्क
 र्मद्रव्याणि विषयतयाऽभिहितान्यतोऽस्याधिकक्षेत्रकालदशिन सामर्थ्याद्द्रव्यमपि कर्मद्रव्याण्यतिक्रम्य किमप्यधिकमेव
 दृश्यमिति, 'काले चउण्ह बुट्ठी'इति पूर्वमेवोक्तत्वादिति भाव, ननु च परमावधेर्द्रव्यत सर्व रूपि द्रव्य क्षेत्रतोऽलोके लोक-
 प्रमाणासङ्क्षेयाकाशखण्डप्रमाणा क्षेत्र कालतोऽसङ्क्षेया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो विषय उक्त, स चेह द्रव्याद्युपनिबन्धावसरे-

ऽनुकृत्वात्कथमवसेय ? इत्याह—‘अत एव च-सामर्थ्यादेव च तदुपर्यपि-कर्मद्रव्योपर्यपि ध्रुववर्गणा-
 दिक सर्वमपि परमाणुपर्यवसान द्रव्य पश्यत क्षेत्रकालवृद्धि क्रमेण ज्ञेया यावत्परमावधिविषय इति, कर्मद्रव्यातिक्रममा-
 नेऽपि हि क्षेत्रतो लोकप्रमाणोऽवधिरक्त यस्तु सर्वमपि ध्रुववर्गणादिद्रव्य पश्यति तस्यातिविशुद्धत्वात् सामर्थ्यादेव परमा-
 वधे सम्भवोऽनुमीयत इति भाव । ‘स च पल्योपमासङ्ख्येयभागसमुदायमान’ इति (३७-१), पल्योपमासङ्ख्येयभा-
 गरूपो य समुदाय स एव मान यस्य स तथा पल्योपमासङ्ख्येयभाग इतियावत्, न पुन समुदायशब्दमधिकमालोक्या-
 र्थान्तर कल्पनीयमिति । ‘सामान्य न्यायमङ्गीकृत्येत्यमेवे’त्यादि (४३-१५), इदमुक्त भवति-क्षेत्रस्यासख्येयप्रदेशा-
 त्मकत्वाद् यदि द्रव्यमपि तदवगाढत्वादसङ्ख्येयभागे परिकल्प्य क्षेत्रस्य प्राधान्यात्तदनुवृत्त्या वृद्धि नीयते तदा क्षेत्रवद्रव्यस्यापि
 चतुर्विधेव वृद्धि स्यात्, यदा तु क्षेत्रनिरपेक्षमेवावधिज्ञानविषयतया स्वतन्त्र द्रव्यं चिन्त्यते तदा तस्य द्विविधैव वृद्धि,
 ननु तथाऽपि पर्यायवद्रव्यस्यापि पद्धिधा वृद्धि कस्मान्न भवति आनन्त्यस्योभयत्रापि समानत्वात्?, अत्रोच्यते, पर्या-
 याणा ह्यपरक्षेत्रादिवृद्ध्यभावेऽप्यवस्थित एव क्षेत्रादावसङ्ख्येयभागादिवृद्धि सभाव्यते, द्रव्यस्य त्ववस्थितक्षेत्रेऽनन्तभाग-
 लक्षणैव वृद्धिर्लभ्यते, यदा त्वधिक विशुद्ध्यमानको भवति तदा क्षेत्रमपि वृद्धते, तस्मिन् वृद्धमाने शेषवृद्धिस्थानान्युल-
 ल्ख्यानन्तगुणैव द्रव्यवृद्धिर्भवतीत्येव तावत्सभाव्यते, तत्र तु केवलिनो विदन्तीति, ‘पुद्गलानुवृत्त्या च तत्पर्याया’ इति,
 अयमत्रार्थ -पुद्गलास्तिकायस्य विद्यत एवेद स्वरूप, यदुत द्रव्यस्यानन्तभागादिवृद्धौ पर्यायाणामपि तावत्येवासौ भवति,
 पर्यायानन्तस्य सर्वद्रव्येषु समानत्वात्, किन्तु यदाऽवधेर्विषयतया पर्यायाश्चिन्त्यन्ते तदाऽवध्यावरणक्षयोपशमापेक्षेव

ष्टप्रदेशिकोऽपि सन् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चतु सशर्ष एव, तस्मात्प्रज्ञापनोक्तस्थित्यादिवेपम्यभाजोऽष्टस्यशर्षाश्चान्येऽप्युत्कृष्टप्रदेशिका
 स्कन्धा सन्तीति स्थितम् । गुरुलब्धादिद्रव्यविचारे 'ओरालिय' गाहा, (३६-३), अत्र भावार्थ उच्यते-इह व्यवहारश्च-
 तुर्द्धा द्रव्यमिच्छति, तद्यथा-अधोगमनस्वभाव गुरक लेट्टादिवद् ऊर्द्धगतिस्वभान लघुक प्रदीपशिखावत् तिरश्चीनगति-
 शील गुरलघु वाय्यादिवत् निश्चलस्वभाव त्यगुरलघु व्योमादिवत्, आह च-"गुरअ लहुअ उभय नोभयमिति वाव-
 हारियनयस्स । दब लिट्टु दीवो वाऊ वोम जहासख ॥ १ ॥" निश्चयस्तु मन्यते-नायमेकान्तोऽधोगमनस्वभाव गुर्वेव
 भवतीति, लघुनाऽप्यधोगतिपरिणतेनाणुना व्यभिचारात्, नाप्यूर्द्धगतिस्वभाव लध्वेव, फलमुक्तोर्द्धगतिपरिणतगुरुस्वभा-
 वैरण्डमिञ्जया व्यभिचारात्, तस्मादेकान्तगुर्वकान्तलघु च द्रव्य नास्ति, किन्तु यद्वादरपरिणाम तद्गुरुलघु, यत्तु सूक्ष्म तद-
 गुरलघ्विति निश्चयस्य परिभाषेति, आह च-"निच्छयओ सबगुरु सबलहु वा न विज्जए दध । वायरमिह गुरुलहुअ अगु-
 रलहु सेसय दब ॥ १ ॥" तस्मादिह निश्चयनयमाश्रित्यौदारिकादीनि तैजसान्तानि वादरपरिणामत्वाद्गुरुलघुत्वेनोक्तानि,
 कामणद्रव्यादीनि तु सूक्ष्मपरिणामत्वादगुरुलघुत्वेनेति, एतन्मनस्याधायाह वृत्तिकृत्-"निश्चयनयापेक्षये"ति (३६-५)
 'इहापि सामर्थ्यप्रापितत्वाद्द्रव्योपनिबन्धनस्य'त्यादि(३६-१७), सङ्क्षेपलोकपत्योपमभागदशिनोऽपि हि किल तावत्क
 र्मद्रव्याणि विपयतयाऽभिहितान्यतोऽस्याधिकक्षेत्रकालदशिन सामर्थ्याद्द्रव्यमपि कर्मद्रव्याण्यतिक्रम्य किमप्यधिकमेव
 दृश्यमिति, 'काले चउण्ह बुट्ठी'इति पूर्वमेवोक्तत्वादिति भाव, ननु च परमावधेर्द्रव्यत सर्व रूपि द्रव्य क्षेत्रतोऽलोके लोक-
 प्रमाणासङ्क्षेपाकाशखण्डप्रमाण क्षेत्र कालतोऽसङ्क्षेपया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो विषय उक्त, स चेह द्रव्याद्युपनिबन्धनावसरे-

निवृण्वता पर्यन्ते यदुक्त 'वाग्योगश्रुत द्रव्यश्रुतमेव' (५०-१४) भवतीति तदनन्तरव्यारथातपाठान्तरेण सह न योचनीय, किन्तु प्रागेव, तत्र किल पूर्वं श्रुतशब्द पृथक्कृत्येतदुक्त 'स शब्दराशि प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति', साम्प्रत तु समस्त श्रुतशब्द कृत्या निर्देशस्तद्वायोगश्रुत शेष भवति-द्रव्यश्रुतमेव भवतीत्यर्थ ॥ ज्ञानपञ्चरूपिदरण समाप्तमिति ॥

'अपगतव्रतान्तिचारेतरोपचितकर्मविशरणार्थ'मिति । (५२-१६), अनन्तराभित्तिपञ्चविधाऽशयकानुष्ठानेनापगता ये व्रतानामतिचारास्तेभ्यो ये इतरे-सामायिकादिकायोत्सर्गान्तपञ्चविधावश्यकादयुद्धास्तैरुपचित यत्कर्म तद्विशरणार्थ मनशानादिगुणसन्धारणा प्रत्याख्यानस्याधिकार, इदमुक्त भवति-इह केचिदतिचारा म दसङ्केशजनिता कायोत्सर्गावसानावश्यकानुष्ठानतोऽपि निवर्त्तन्ते, अपरे त्वधिकतरसङ्केशनिवर्त्यास्तप शोध्या भवन्ति, तेर्यदुपचित कर्म तन्निर्ररणार्थमनशानादिगुणप्रतिपत्तिरधिकार पष्ठावश्यकस्येति । 'निवपुच्छिष्ण भणिओ'इत्यादि (५६-१२) गाथार्थ कथानकादयस्य, तच्चेदम्-इह कस्यचिद्राज्ञ सुरेश्व जल्योऽभूत्-एकेनोक्त-राजपुत्रा विनीता भवन्ति, अपरेण तूक्त-सयता, तत्र द्वयोरपि परीक्षणार्थं प्रथमं तान्द्राजपुत्रो गङ्गा किमभिमुखी वहतीति निरीक्षणार्थं प्रेषित, तेन चोक्त-किमत्र निरीक्षणीय?, पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति प्रतीतमेवेद, महता कष्टेन प्रेषितोऽप्यपान्तरालादागत्यावोचत्-गतोऽह दृष्टा पूर्वाभिमुखी वहतीति । साधु प्रेषित, स चाचिन्तयत्-गुरवोऽपि पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति जानन्त्येव, केवलमिदं कारणेन भाव्यमिति विचिन्त्य जानन्नपि तमर्थं गतो गङ्गाया, स्वत परतश्च विशेषतो निश्चित्य गुरवे न्यवेदयत्-पूर्वाभिमुखी

तद्वृद्धिर्न द्रव्यवृद्धापक्षेति, अतो यस्य क्षेत्रादेर्यथैव चातुर्विध्यादिक्रमेण वृद्धिर्हानिर्ना प्रोक्ता तस्य तदयं युक्ता, कुत ?
 इत्याह—'प्रतिनियतविपयत्वादिति' (४३-१८), प्रतिनियतो ह्यवधिविपयतया चिन्त्यमानयो क्षेत्रादिवृद्धिहान्यो-
 विपय, तद्यथा—'बुद्धी वा हाणी वा चउच्चिहै त्यादि, नन्वेतदप्यवधिविपयतया चिन्त्यमानयोर्बुद्धिहान्यो प्रतिनियत-
 विपयत्व युत ? इत्याह—'विचित्रे'त्यादि, अवधेनिबन्धन क्षयोपशम स च विचित्रोऽतस्तद्वशाज्जायमाने वृद्धिहानी
 उक्तरुमेण भवत इत्यल प्रसङ्गेनेति । 'लोचनद्वयोपयोगयदि त्यत्र (४३-२४) सप्तम्यन्ताद्धति, यथा किल लोचनद्व-
 यस्याप्युपयोगे -व्यापारे सति जीवस्यैकदा एक एवोपयोग एवमनेकसङ्घकव्यापारेऽप्येक एवास्योपयोग इति, यदिवा य
 प्रकाशमयस्तस्यस्मिन्नप्यथ प्रकाशकत्वेन व्याप्रियमाणस्य सर्वात्मना व्यापारो न देशत, यथा प्रदीपस्य, जीतोऽपि ज्ञानप्र-
 काशेन प्रकाशवान् ततोऽस्यापि सर्वस्यैकैकोपयोगतया सर्वात्मना व्यापार इति, एतदेवाह—'प्रज्ञा रामये'त्यादि, उक्ता
 र्थमेव, नवर प्रदीपस्योपयोगो-व्यापार स इव-सद्वत्, प्रदीपस्य हि प्रकाशने व्याप्रियमाणस्य प्रत्यर्थ सर्वात्मना व्यापार
 न देशत, एव जीवस्यापाति भाव । क्षेत्रद्वारे 'स्वरेजमसखेजा' गाहा (४६-९), अत्राय तात्पर्यार्थ -यस्तानदसम्न
 द्धोऽवधिर्भवति स 'पुरुपायायगा हेतुभूतया' (४६-१३), अवधिपुरुपर्योर्थदन्तराल तेन हेतुभूतेनासम्नद्धोऽवधिर्भ-
 वतीत्यर्थ, स चावधि सत्त्वैयक्षेत्रविपयोऽसत्त्वैयक्षेत्रविपयो वा भवति, यदिवा पुरुपायाधया 'स' ति सहार्थे तृतीया,
 कोऽर्थ ?-पुरुपावध्योरन्तराल सत्त्वैयमसत्त्वैय च भवति अवधिश्च सत्त्वैयोऽसत्त्वैयश्च भवतीति, एतदेवाह—'इदानीम-
 यायया चिन्त्यत'इत्यादि (४६-१५), शेष सुगम यावज्ज्ञानपञ्चकसमाप्ति, नवर 'केवलनाणेणऽर्थे'इत्यादिगाथा

त्रिष्टुप्ता पर्यन्ते यदुक्त 'वाग्योगश्रुत द्रव्यश्रुतमेव' (५०-१४) भवतीति तदनन्तरव्यारयातपाठान्तरेण सह न योजनीय, किन्तु प्रागेव, तत्र किल पूर्वं श्रुतशब्द पृथक्कृत्येतदुक्त 'स शब्दराशि प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति', साम्प्रत तु समस्त श्रुतशब्द कृत्वा निर्देशस्तद्वायोगश्रुत शेष भवति-द्रव्यश्रुतमेव भवतीत्यर्थ ॥ ज्ञानपञ्चकधिवरण समाप्तमिति ॥

'अपगतव्रतान्तिचारेतरोपचिन्तकर्मविवरणार्थ'मिति । (५३-१६), अनन्तराभित्तिपञ्चविधावश्यकानुष्ठानेनापगता ये व्रतानामतिचारास्तेभ्यो ये इतरे-सामायिकादिकायोत्सर्गान्तपञ्चविधावश्यकदुद्धास्तैरुपचित यत्कर्म तद्विशरणार्थ मनशानादिगुणस वारणा प्रत्याख्यानस्याधिकार, इदमुक्त भवति-इह केचिदतिचारा म दसङ्केशजनिता कायोत्सर्गावसानावश्यकानुष्ठानतोऽपि निवर्तन्ते, अपरे त्वधिकतरसङ्केशनिवर्त्यास्तप शोध्या भवन्ति, तैर्यदुपचित कर्म तन्निर्ज-रणार्थमनशानादिगुणप्रतिपत्तिरधिकार पथावश्यकस्येति । 'निवपुच्छिच्छण भणिओ'इत्यादि (५६-१२) गार्थार्थ कथानकादयस्य, तच्चेदम्-इह कस्यचिद्राज्ञ सूरेश्च जल्योऽभूत्-एकेनोक्त-राजपुत्रा विनीता भवन्ति, अपरेण तूक्त-स्य-ता, तत्र द्वयोरपि परीक्षणार्थं प्रथमं तानद्राजपुत्रो गङ्गा किमभिमुखी वहतीति निरीक्षणार्थं प्रेषित, तेन चोक्त-किमत्र निरीक्षणीय ? पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति प्रतीतमेवेद, महता कष्टेन प्रेषितोऽप्यपान्तरालादागत्यावोचत्-गतोऽह दृष्टा पूर्वाभिमुखी वहतीति । साधु प्रेषित, स चाचिन्तयत्-गुरवोऽपि पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति जानन्त्येव, केवलमिह कार-णेन भाव्यमिति विचिन्त्य जानन्नपि तमर्थं गतो गङ्गाया, स्वत परतश्च विशेषतो निश्चित्य गुरवे न्यवेदयत्-पूर्वाभिमुखी

तद्वृद्धिर्न द्रव्यवृद्धापेक्षेति, अतो यस्य क्षेत्रादेर्यथेव चातुर्विध्यादिक्रमेण वृद्धिर्हानिर्ना प्रोक्ता तस्य तथेन युक्ता, कुत ?
 इत्याह—'प्रतिनियतविषयत्वादिति' (४३-१८), प्रतिनियतो ह्यवधिविषयतया चिन्त्यमानयो क्षेत्रादिवृद्धिहान्यो-
 विषय, तद्यथा—'बुद्धी वा हाणी वा चउच्चिहे'त्यादि, नन्वेतदप्यवधिविषयतया चिन्त्यमानयोर्बुद्धिहान्यो प्रतिनियत-
 विषयत्व युत ? इत्याह—'विचित्रे'त्यादि, अवधेनिबन्धन क्षयोपशम स च विचित्रोऽतस्तद्वशाज्जायमाने वृद्धिहानी
 उत्पक्रमेणैव भवत इत्यल प्रसङ्गेनेति । 'लोचनद्वयोपयोगवदित्यत्र (४३-२४) सप्तम्यन्ताद्धति, यथा किल लोचनद्व-
 यस्याप्युपयोग -व्यापारे सति जीवस्येकदा एक एवोपयोग एवमनेकसङ्ककव्यापारेऽप्येक एवास्योपयोग इति, यदिवा य
 प्रकाशमयस्तस्यैकस्मिन्नप्यथे प्रकाशकत्वेन व्याप्रियमाणस्य सर्वात्मना व्यापारो न देशत, यथा प्रदीपस्य, जीवोऽपि ज्ञानप्र-
 काशेन प्रकाशवान् ततोऽस्यापि सर्वस्पष्टकरेकोपयोगतया सर्वात्मना व्यापार इति, एतदेवाह—'प्रज्ञानामये'त्यादि, उक्ता
 र्थमेत, नवर प्रदीपस्योपयोगो-व्यापार स इव-तद्वत्, प्रदीपस्य हि प्रकाशने व्याप्रियमाणस्य प्रत्यर्थ सर्वात्मना व्यापार
 न देशत, एव जीवस्यापीति भाव । क्षेत्रद्वारे 'सग्नेजमसखेजा' गाहा (४६-९), अत्राय तात्पर्यार्थ -यस्तानदस्तम्न
 क्षोऽवधिर्भवति स 'पुरुषाद्याधया हेतुभूतया' (४६-१३), अवधिपुरपर्योर्धदन्तराल तेन हेतुभूतेनासगङ्क्षोऽवधिर्भ
 वतीत्यर्थ, स चावधि सङ्क्षेयक्षेत्रविषयोऽसङ्क्षेयक्षेत्रविषयो वा भवति, यदिवा पुरुषावाधया 'सङ्क्षेति सङ्क्षेयं तृतीया,
 क्षोऽर्थ ? -पुरुषावधयोऽन्तराल सङ्क्षेयमसङ्क्षेय च भवति अवधिश्च सङ्क्षेयोऽसङ्क्षेयश्च भवतीति, एतदेवाह—'इदानीम-
 धाधया चिन्त्यत' इत्यादि (४६-१५), शेष सुगम यावज्ज्ञानपञ्चकसमाप्ति, नवर 'केवलनाणेणऽत्ये' इत्यादिगाथा

वसेयत्वाद्दुःखावतारता नाद्यप्रतिष्ठापकतथाविधनिपुणयुक्त्यभावात् सुलोचोत्तरेति ३, चतुर्थं साधूना, तत्र दुःखावतारता
 बोदिकवद्दुःरुत्तारता शाक्यवद्भावनीयेति ४। अन्ये तु सुलोचोत्तारता दुरत्तारता वा सर्वत्र मोक्षमाश्रित्य व्याचक्षते, तत्र सर-
 जस्काना स्वल्पेनैव किलेश्वरोत्तानुष्ठानेन मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमात्सुलोत्तार सुखेनास्मात्ससारजलधिमुत्तरन्तीति व्युत्पत्ते-
 रिति, शाक्याना तु दुरवापविशिष्टध्यानमार्गाद् योगिज्ञानोत्पत्त्यादिक्रमेण मुक्त्यभ्युपगमाद्दुरुत्तारता दुःखेनास्मात्ससारमु-
 त्तरन्तीतिकृत्वा, बोदिकाना तु भिक्षाशुद्ध्यादीना गौणत्वेनाभ्युपगमाम्नायलक्षणनिर्मथतामात्रादेव मुक्त्यभ्युपगमात्सु-
 लोत्तारता, साधूना तु दुरत्तारता शाक्यवद्भावनीयेति, अवतारपक्षे तु सर्वत्र भावना पूर्वोक्तैवेति । 'द्रव्यभावतीर्थ'मिति
 (५९-२०), तैरप्युक्तक्रमेण चतुष्पकार नद्यादेर्द्रव्यतीर्थमात्मात्मीय तु दर्शन भावतीर्थमिष्यते इति भावः ॥ 'ते वद्विज्ज
 सिरसा' इत्यादि गाथा विवृण्वता वृत्तिकृता-कि ?-निर्युक्ति कीर्त्तयिष्ये, इत्यस्मादनन्तर 'कस्ये'ति (६१-१३) पष्ठन्त
 यत्पद निरदेशि तस्य पर्यन्तेऽभिधास्यमानेन श्रुतज्ञानस्येत्यनेन पदेन सह सम्बन्धो, न पुनरनन्तरनिर्दिष्टेन अर्थपृथक्त्वस्ये-
 त्यनेन सह, तस्य विशेषणत्वाच्छ्रुतज्ञानस्यैवात्र विशेष्यत्वात्, श्रुतज्ञानस्य निर्युक्ति कीर्त्तयिष्ये इत्यर्थः, भगवत इत्येतद्विशेषण
 किमित्याह—'स्वरूपाभिधानमेवेति तद्वता समग्रैश्वर्यादिगुणकलापोपेतत्वेन भगवत्त्वाच्छ्रुतमपि भगवदिति श्रुतज्ञा-
 नस्य स्वरूपमनेन विशेषणेनाभिधीयत इत्यर्थः । 'अह्लेरसेहि वनेत्रे चित्तिड'त्ति (६३-९), वज्रलेपादिदुःप्रव्यप्रक्षेपर-
 हितैर्वर्णकैश्चित्रित इत्यर्थः । 'एतेपा च मध्यभाग क्षपयन्नेताः सप्तदश प्रकृती'रित्यादि (८४-११), इह कर्ममन्थे-
 ज्वत्रान्तरे षोडशैव प्रकृतय क्षप्यमाणत्वेनाभ्युपगम्यन्ते न सप्तदश, यतस्तन्मतेनापथार्थासनामकर्मैह न क्षप्यते, किन्त्वयोगी

वहति, तत्त्व तु गुरवो विदन्तीति, द्वयोरपि च चेष्टा प्रच्छन्नपुरंपैराज्ञे निवेदिता, प्रतिपन्न चानेन-साधूनामनुत्तरो विनय
 इति, तदपरेणापि मुमुक्षुणा तत्साधुयदाचरणीयमिति । 'इदं च निरुक्तिद्वारे सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ'चेत्यादि (५८-७)
 तत्र 'उद्देशे निद्देशे अ निगमे'इत्यादि यद्द्वारगाथाद्वय भणियति तद्वितीयगाथान्ते 'भवागरिसफासणनिन्ती'-
 ल्यनेनोपात्त निरुक्तिद्वार अध्यवसानपर्यन्तवृत्तित्या 'सामाह अ समइअ सम्मावाओ'इत्यादिगाथा व्याख्यास्यते,
 अत्र तावन्निरुक्तिद्वारायात् सामायिक व्याख्यात, तथा 'नदिमणुओगदार'इत्यादिना च भणियमाणसूत्रस्यशिकनि-
 र्युक्तौ 'साम सम च सम्म इगमिति सामाहअस्स णगद्धा'इत्यादिगाथाया च सामायिकव्याख्या करिष्यत इति
 भाव, शेष प्रकटार्थमिति । 'सुखावतार'मित्यादि (५९-१९), सुखावतार सुखोत्तार सरजस्कदर्शनमिति सट्ठ,
 कथं?, तत्र कथानुष्ठाननियमस्य कस्यचिदभाषाद्यथाकथंचिद्रूपतयाऽपि व्रतपरिपालनस्य तैरभिधानात् सुखेनेव तदीक्षा
 प्राणिन प्रतिपद्यत इति सुखावतारता, तथा न तेपा दर्शने तथाविधवासकस्वभावा काचिन्निपुणा युक्तिरस्ति यद्वासि
 तान्तराला पुमोस्तदीक्षा न परित्यजेत्, किञ्च—“श्रवो द्वादश वर्षाणि, व्रत कृत्वा तत परम् । यद्यदाकस्त्यजेतापि,
 याग कृत्वा व्रतेश्वरम् ॥ १ ॥” इति दीक्षात्यागस्य निर्दोषतयाऽप्यभिधानात्सुखोत्तरत्तेति?, सुखावतार दुरुत्तार शाक्याना,
 तत्र 'मृद्धी शय्या प्रातरत्याय पेया, भक्त मध्ये पानक चापराहे । द्राक्षाखण्ड शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षश्चान्ते शाक्य-
 पुत्रेण दृष्ट ॥ १ ॥' इत्यभिधानात्, तथा 'मणुन्न भोअण भोच्चै'त्याद्यभिधानाच्च सुखावतारता, तथा वासकनिपुण-
 युक्तिसन्नावाद्गत्यागे च महत ससारदण्डादे प्रतिपादनाद्दुरुत्तारत्तेति २, तृतीय वोटिकाना, तत्र नाश्यादिकष्टस्य दुरथ-

लक्षणसिखादिनो भवन्तीत्यथस्तनकायमडभमिदमुच्यते, कोष्ठस्यात्र विशिष्टप्रमाणलक्षणोपेतत्वादिति ५, 'हुण्ड तु सर्वत्रा-
सस्थित' सर्वशरीरावयवाना प्रायस्तत्र यथोक्तप्रमाणलक्षणविसर्वादित्वादिति गाथार्थ । वचनानुयोग व्याख्यानयता यदुक्त
'पोडशाना वे'ति (८८-१२), तत्रायमर्थ — एकवचनादिस्वरूपाविर्भावक व्याख्यान वचनानुयोगोऽभिधीयते, पोडश-
वचनस्वरूपाविर्भावक वा, कानि पुनस्तानि पोडश वचनानीति चेद्, उच्यते, 'लिंगतिय वयणतिय कालतिय तह परो
कलपचकल । उवणयवणयचउद्धा अब्भत्थ होइ सोलसम । १ । व्याख्या—इय स्त्री अय पुरुष इद कुलमिति त्रीणि लिङ्ग-
प्रधानानि वचनानि—लिङ्गवचनानि, एको द्वौ बहव इत्येकत्वाद्यभिधायकशब्दसन्दर्भो वचनत्रिक, अकरोत्करोति करि-
ष्यतीत्यतीतादिकालनिर्देशप्रधान वचन 'कालतिय'ति कालत्रिकवचनमित्यर्थ, तथा स इति परोक्षनिर्देश परोक्षवचन,
अयमिति प्रत्यक्षनिर्देश प्रत्यक्षवचन, उपनयापनयवचन तु चतुर्द्धा भवति, तद्यथा—रूपवती स्त्री सुशीला चेति उपनयो-
पनयवचन, रूपवती स्त्री पर कुशीलेत्युपनयापनयवचन, कुरपा पर सुशीलेत्युपनयोपनयवचन, कुरूपा कुशीला चेत्यपनया-
पनयवचन, यत्रान्यचेत्तसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्याऽन्यन्न वक्ति, किन्तु तद्यथा विवक्षित तत्तथैव मन शुद्ध्या भवीति
तत् पोडशमध्यात्मवचनमित्येतेषा पोडशाना वचनविशेषाणा स्वरूपाविर्भावात् व्याख्यान वचनानुयोग इति गाथार्थ ।
'पचहि ठाणेहिं सुय चाइजे त्यादि (८८-१५), यद्याचार्य शिष्यान् श्रुत न ग्राहयति तदा त परित्यज्य श्रुतार्थिनस्ते
ऽन्यत्र गच्छेयुरिति कथ तु नाम मयैते शिष्या सङ्गृहीता भविष्यन्तीति बुद्ध्या श्रुत वाचयति, उपग्रहार्थ वा—तेषामेव

द्विसप्ततिकर्मप्रवृत्तिकदम्नकमध्ये तत्क्षपयति, तस्मान्मतान्तरत्वेनेह सप्तदशानामुपन्यासो न निरर्थक इति । 'समचउरसे
 नगोद मडले' इत्यादिगाथानि द्विष्टानामेव सस्थानाना स्वरूपव्याचिरयासया प्राह—'तुल्य चित्थड्यहुल' गहा (८५-९),
 तत्र नाभेरधस्तादूर्ध्वं च सर्वत्र शास्त्रोक्तसमस्तशरीरलक्षणाविसवादिवात्समचतुरस्र तुल्यमुच्यते, तद्धि किल्व व्युत्साद्यते-
 समा -शरीरलक्षणोक्तप्रमाणविसवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्समचतुरस्र, 'सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदा-
 जपदप्रोष्ठपदादि' (पा-५-४-१२०) ल्यकार समासान्त, अस्रयस्त्वह चतुर्दिविभागोपलक्षिता शरीरावयवा, ततश्च सर्वे
 ऽप्यवयवा शरीरलक्षणोक्तप्रमाणाविसवादिनो यस्य न यूनाधिकप्रमाणा इति तत्तुल्य भवत्येव १, तथा न्यग्रोधवत्परिमण्डल,
 यथा न्यग्रोध उपरि सम्पूर्णवयवो भवति अधस्तु न तथा, तथेदमप्यत एवाह—'चित्थड्यहुल ति, नाभेरुपरि विल्लार
 बहुल शरीरलक्षणोक्तप्रमाणभाक् अधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति भाव २, तृतीय सादि कथम्भूत भवतीत्याह—'उस्सेह-
 बहु ति, उत्सेधशब्देन नाभेरधस्तनदेहभागो गृह्यते, उत्सेधेन बहुपरिपूर्णं नाभेरधस्तनदेहभागे शरीरलक्षणोक्तप्रमाणभाग् भव-
 तीत्यर्थ, अत एव तत्सादीत्यभिधीयते, सह आदिना-उत्सेधारयनाभेरधस्तनकायेन वर्तत इति सादि, सर्वमेव हि शरीर
 मभिहितस्वरूपेणादिना सह वर्तत एवेति विशेषणान्यथानुपत्तेरादिरिह वैशिष्ट्योपेतो लभ्यते ३, यामन तु मडभकोष्ठ, अत्र
 किल पाणिपादशिरोत्रीव शरीरलक्षणोक्तप्रमाणयुक्त भवति, शेष तु हृदयोदरपृष्ठरूप कोष्ठ हीनाधिकप्रमाणत्वान्मडभमिति-
 कृत्वा मडभकोष्ठमिदमुच्यते ४, कुब त्वधस्तनकायमडभ, अधस्तनकायशब्देन चेह करचरणोरुप्रीवाशिर प्रभृतयोऽवयवा
 गृह्यन्ते, 'उस्सेहमहोकाओ करचरणाई य रिट्टिछो' इतिवचनात्, ते चात्र मडभाः-हीनाधिकप्रमाणोपेता यथोक्त-

त्याददोषो, विशेषाधिना तु भाष्यविवरणमन्वेपणीयमिति गार्थार्थ ॥ 'अत्याणत्थनिउत्ता' गाहा (११-७), अस्थाने-अनी चित्येनार्थेषु-प्रयोजनेष्वर्थान्-सूत्रार्थरूपान्नियुक्ते अस्थानार्थनियोक्ता गुरर्न भवतीति योगो, विधिना प्रतिपादिते वा अर्थ गुरु-भिर्विपरीतार्थनियोक्ता शिष्यो न भवति, केव केपा ?-विपरीतनियोक्ती आभरणाना जीर्णश्रेष्ठिदुहितेवेति गार्थार्थ । 'अवत्तणेण जीहाए' गाहा (१०२-११), इह किल हसस्य जिहा अम्ला भवति, ततश्चासौ यदा दुग्धमिश्रोदकमध्ये चञ्चुपुट क्षिपति तदा तज्जिहाया अम्लत्वगुणेन दुग्धे विद्युडिते 'कइया होति'त्ति दुग्धवराटिका भवन्तीत्यर्थ, ततो हसो जल मुक्त्वा वराटिकाभि स्थित दुग्धमापिवति एव सुशिष्योऽपि दोषान्मुक्त्वा गुणान् गृह्णातीति गार्थार्थ । 'एव

१ यद्यपि पूर्वैरेव स्वय विशेषावश्यक विवृण्वद्धिरेपा गाथाऽनुयोगविषयाणा द्रव्यादीना परस्परसमावेशार्थकतया पश्चाद् व्याख्याता अत्र चानुयोगसमावेशकतया, तथाऽपि न कथञ्चनापि हार्दमुद्भावित नीयते तत एवमुक्तौ न काञ्चिद्भानि पश्याम यदुत द्रव्यस्य गुणपर्यायवत्त्वात् केवलस्य द्रव्यत्वाभावात् यदा यदा द्रव्यानुयोग क्रियते तदाऽवश्य भावानुयोग कर्तव्यतामापनीपद्यते एव, तथा च द्रव्यानुयोगे क्रियमाणे नियमत एव मानानुयोगस्य कृति, तथा भावो न द्रव्याश्रयम-तरा द्रव्य च न क्षेत्रमाधारमवस्थितिलक्षण च काल व्यतिरिच्येति द्रव्ये भावे च व्याख्यायमाने अवश्यमेव तद्रव्याऽयासपूर्णतायै क्षेत्रकालव्याख्यानकृतिरिति न तौ क्षेत्रकालाभ्या विना व्याख्यायविति न क्षेत्रकालाभ्या विना द्रव्यभावयो-र्याऽयान, यदा च आधारभूतमाकाशरूप केवल क्षेत्र व्याख्यायते तदा आधेतद्गुणादिस्थितिरूपाणा द्रव्यादीना व्याख्यायान नातीवोपयुक्त न चाविनाभूतमिति भजना, तथा वर्तनारूपे काले स्वतन्त्रतया व्याख्यायमाने न द्रव्यभावक्षेत्रानुयोगानामुपयुक्त-तेति 'काले भयणाए तीसुपि' द्रव्याद्यनुयोगविषयिण्या सत्तेतररूपभजनया कालानुयोग स्यादिति ।

शिष्याणामनुग्रहार्थमित्यर्थं स्वकर्मनिर्जरणार्थं च, तथा श्रुतपर्यवजातेन हेतुभूतेन वाचयेत् शिष्यान्, श्रुत वाचयत
 श्रुतपर्यवजात-श्रुतपर्यायराशिर्मम वृद्धि यास्यति, शिष्यान् वाचयतो ममापि श्रुत निर्मल भविष्यतीति कृतमुद्धिर्नां श्रुत
 वाचयेदित्यर्थं । 'दधे नियमा भावो' ग्राह्य (८८-१९), व्याख्या- 'द्रव्ये' इति द्रव्यविषयेऽनुयोगे नियमाद्भावो-निश्चयेन
 भावानुयोगोऽस्ति, तदव्यारयाने द्रव्यस्य व्याख्यातुमशक्यत्वादिति, 'न विणा ते यावि खेत्तकालेहि' ति तावपि-
 द्रव्यभावानुयोगो क्षेत्रकालानुयोगाभ्यां विना न भवत, तद्विशिष्टत्वात्तयो, तथाहि-पर्यायाधार द्रव्य व्याख्यानयन-
 समय क्वचिदवगाढ व्याचष्टे स्थितिमच्छेति, तथा क्षेत्रानुयोगे क्रियमाणे द्रव्यकालभावानुयोगानां भजना-
 कदाचित्सन्ति कदाचिनेति, अलोकलक्षणे हि क्षेत्रे विचार्यमाणे तत्र परमाण्वादिद्रव्यस्याभावादाकाशद्रव्यस्य च क्षेत्रद्वारा-
 रणैव गृहीतत्वाद्द्रव्यानुयोगाभावे, समयादिरूपकालस्य च तत्राभावात्कालानुयोगाभाव, अगुरलध्वादिक्षेत्रपर्यायाणामविव-
 क्षितत्वात्क्षेत्रग्रहणैव च तेषां गृहीतत्वाद्भावानुयोगाभावोऽपि भावनीय इत्यलोकक्षेत्रे त्रयोऽप्यनुयोगा न विद्यन्ते, लोके
 तु समयक्षेत्रादौ सन्तीति भजना । तथा त्रिष्वपि-द्रव्यक्षेत्रभावेषु कालानुयोगो भजनीय, समयादिलक्षणो हि काल-
 समयक्षेत्रान्तर्गतद्रव्यादिव्यस्ति बहिर्वर्तिषु तु नास्तीति भजना, ननु यद्येव 'न विणा ते यावि खेत्तकालेहि' इत्यत्र
 कालमन्तरेण द्रव्यभावो न भवत इति यदुक्तं तद्विरुध्यते, समयक्षेत्राद्बहिस्तमन्तरेणापि तयो सुलभत्वात्, सत्य, किन्तु
 पूर्वं वर्तनारूपस्यैव कालस्य विवक्षितत्वात्तस्य सर्वव्यापित्वाद्, अत्र तु समयक्षेत्रनियतसमयादिरूपस्यैव कालस्य विवक्षित-

तप कर्मोद्यम-इतरजन्तुभिर्दुरध्यवसेय, विशेषतो वर्द्धमानस्य सम्बन्धि तपो दुरध्यवसेय, वक्ष्यमाणन्यायेन सोपसर्ग-
 ल्यादपानकल्पाद्बहुत्वाच्च, सातिरेकद्वादशवर्षमानच्छस्त्रस्थकाले हि तस्य वर्षमप्येकादशभिदिनैर्न्यून पारणककालो वक्ष्यते, शेष
 तु उपोषितस्त्वस्यै, एतच्च सर्वमपानक सोपसर्गं चेति शेषतीर्थकृद्भ्यो दुरध्यवसेयतममिति गाथात्रयार्थ । इदं च चिरन्त-
 नानुयोगपटदर्शनाद्यनुसारतो मया व्याख्यात इति न स्वमनीषिका भाव्येति । अत्र कल्याणकै सार्द्धं क्वचिद्व्यभिचारोऽपि
 दृश्यते, स तु न प्रतन्यते, केवलिंगम्यत्वात्तन्निर्णयस्येति । शिष्यसङ्ग्रहरूपे सङ्ग्रहद्वारे यतिमानप्रतिपादनायाह—‘चुलसीति’
 गाहा, ‘तिन्नि य’गाहा, छावडी गाहा ‘चोदस’गाथार्द्धं(प० १३९)व्याख्या—आदितीर्थकृत चतुरशीति सहस्राणि यतिशिष्य
 सङ्ग्रहप्रमाण १, एक लक्ष २ लक्षद्वय ३ त्रीणि लक्षाणि ४ विशतिसहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि ५ त्रिशत्सहस्राधिकानि
 त्रीणि लक्षाणि ६ त्रीणि लक्षाणि ७ सार्द्धलक्षद्वय ८ लक्षद्वय ९ एकं लक्षम् १० चतुरशीति सहस्राणि ११ द्विसप्तति
 सहस्राणि १२ अष्टपष्टि सहस्राणि १३ पट्टपष्टि सहस्राणि १४ चतु पष्टि सहस्राणि १५ द्विपष्टि सहस्राणि १६ पष्टि
 सहस्राणि १७ पञ्चाशत्सहस्राणि १८ चत्वारिंशत्सहस्राणि १९ त्रिशत्सहस्राणि २० विशति सहस्राणि २१ अष्टादश सह
 स्राणि २२ षोडश सहस्राणि २३ चतुर्दश सहस्राणि २४ । एव चतुर्विंशतितीर्थकृता सर्वसङ्ख्यायामागत यतीनामष्टविंश-
 त्तिर्लक्षाणि अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि, आह च—“अट्टुवीस लक्खा अडयालीस च तह सहस्साइ । सर्वेसिपि जिणाण जईण
 माण विणिद्धिठ ॥ १ ॥” तदेतज्जिनानामृपभादिवर्द्धमानान्ताना यथाक्रम यतिशिष्यसङ्ग्रहप्रमाण विज्ञेयमिति सार्द्धगाथा-
 त्रयार्थ । साम्प्रत आर्यासङ्ग्रहप्रतिपिपादयिषया गाथादलेन प्रस्तावनामाह—आर्यासङ्ग्रहमानमृपभादीनामितोऽनन्तर

‘तथात्रावुत्पन्ने सञ्जात’मिति (१२९-१०), कृष्युपकारिकुश्यादीनामग्निमन्तरेणाभावादिति भाव । सण सप्तदशो यस्य तत्सणसप्तदश धान्यमित्युक्त तच्चेद—“सालि १ जव २ वीहि ३ कोद्व ४ रालय ५ तिल ६ मुग ७ मास ८ वह ९ चणा १० । तुवरि ११ मसूर १२ कुलत्था १३ गोहूम १४ निष्काव १५ अयसि १६ सणा १७ ॥ १ ॥” प्रथममन्तरिका समाप्ता ।

द्वितीयवरवारिकाया प्राय सुगमत्वाद्भृत्तिकृता बह्वथो गाथा न व्याख्याता अतस्ता यथा वैपम्य व्याख्यायन्ते—तत्र छद्मस्थकालोपलक्षित यत्तप कर्मद्वार तद्द्रूपो योऽवयवस्तद्ब्याख्यायसरे ‘वाससप्तस्स’ गाहा ‘तिदुण्फग’ गाहा ‘तत्-वारस’गाहा (प० १३८) व्याख्या—प्रथमतीर्थकृत छद्मस्थकालो वर्षसहस्र १ तथा वक्ष्यमाणवर्षशब्दसम्बन्धाद् द्वादश वर्षाणि २ चतुर्दश वर्षाणि ३ अष्टादश वर्षाणि ४ विशतिर्वर्षाणि ५ मासा पट् ६ अग्नेऽपि मासशब्दसम्बन्धानव मासा ७ त्रयो मासा ८ चत्वारो मासा ९ त्रयो मासा १० द्वौ मासौ ११ एको मास १२ द्वौ मासौ १३ । ‘तिदुण्फगसोत्-सग’ति अनन्तरवक्ष्यमाणवर्षशब्दस्येह सम्बन्धात्रीणि वर्षाणि १४ द्वे वर्षे १५ एक वर्ष १६ पौडश वर्षाणि १७ त्रीणि वर्षाणि १८ अहोरात्रमेकम् १९ एकादश मासा २० नव मासा २१ चतु पञ्चशदिनानि २२ चतुरशीतिदिनानि २३ तथेति समुच्चये द्वादश वर्षाणि २४, इह च महावीरस्य सातिरेकाणि द्वादश वर्षाणि छद्मस्थकाल “वारस चैव य वासा मासा छच्चेव अङ्गमासो अ । वीरवरस्त भगवओ एसो छडमस्थपरियाओ ॥ १ ॥” इतीहैव वक्ष्यमाणत्वात् केवलमिहाल्प-त्वेन तदविवक्षेति लक्ष्यत । तदेवमिद जिनाना ऋषभादिमहावीरपर्यवसानाना यथाक्रम छद्मस्थकालपरिमाण विज्ञेय । एव च छद्मस्थकालमानमभिधाय तप कर्मस्वरूपप्रतिपादनायाह—‘उगम चे’त्यादि (१३८-१६), सर्वेषामपि तीर्थकृता

श्राधिकापूर्वधरादिसह्या तु प्रथमानुयोगतो ज्ञेया, अनुयोगपटेष्वपि दृश्यते, पर मया न लिखिता, तेषामपि परस्पर विस-
 यादित्वादिति । 'कल्पात्तत्र कृतसमवसरणापेक्षये'ति (१४०-४), कल्पोऽवश्य तीर्थकृता प्रथमसमवसरण भवत्येव, अतो
 ज-तूनामनववोध पश्यताऽपि कल्पाद्-अवश्यकर्तव्याद्भगवता तत्र समवसरणमकारि, तदपेक्षया मध्यमासक द्वितीय-
 मिति भाव । गणसह्याप्रतिपादनावसरे 'चुलसी'त्यादिगाथात्रयमेताश्च तिस्रोऽपि गाथा निगदसिद्धा अप्यङ्कतो विभज्यन्ते-
 चुलसीति १ पचणउती २ विउत्तर ३ सोलसुत्तर, षोडशोत्तर शतमिति गम्यते ४ सय च ५ । सत्तहिअ ६ पणणउती ७
 तिणउती ८ अट्टसीती य ९ ॥ १ ॥ एक्कासीइ १० छावत्तरी अ (वाघत्तरी वृ०) ११ छावट्टि १२ सत्तवन्ना य १३ । पन्ना १४
 तेयालीसा १५ छत्तीसा चैव १६ पणतीसा १७ ॥२॥ तित्तीस १८ अट्टवीसा १९ अट्टारस २० तहय चैव (चैव तहय वृ०)
 सत्तरस २१ । एक्कारस २२ दसर २३ नवग २४ गणाण माण जिणिदाण ॥३॥ गणाना-एकवाचनाचारक्रियास्थयतिसमुदायाना
 मानमुक्तरूप वृषभादिजिनेन्द्राणा यथाक्रम विज्ञेयमिति, न कुलसमुदाय इति, 'तत्थ कुल विज्ञेय एगायरियस्स सतती
 जा य । दोण्ह मिहो णेगाण व साक्ख्खाण गणो भणिओ ॥ १ ॥' इति वचनाद्योऽयम यत्र कुलसमुदायरूपो गणोऽभि-
 हित स इह न गृह्यते, किन्तूक्तस्वरूप एवेति भाव । तत्र श्रीमन्महावीरगणधरद्वयस्य यथाप्रवृत्त्यैव कथञ्चित्सूत्रविरचने
 एकैव वाचना, सामाचार्यप्येकेवाभूदिति गणधरद्वयेनापि गण एक एवाभूद्, एवमपरस्यापि गणधरद्वयस्यैवमेव वाच्यम्,
 एव च भगवतो महावीरस्यैकादशभिरपि गणधरेर्गणा नैवाभाभवन्निति, शेषतीर्थकृता तु यावन्तो गणधरा गणा अपि तावन्त
 एवेति, एतदेवाह—'एक्कारस उ गणहरा' गाहा (१४०-१४), उक्ताथवेति । 'धम्मोपायस्य देशका' (१४०-१५),

वक्ष्ये, तदेवाह—‘तिन्नेव य’ गाहा ‘लक्ख’ गाहा ‘सट्ठी’ गाहा (१३९-७) व्याख्या—प्रथमतीर्थकृतस्त्रीणि लक्षाण्या-
 यासद्ब्रह्मद्विदिति १ त्रिशत्सहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि २ पट्टत्रिशत्सहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि ३ त्रिशत्सहस्राधि-
 कानि पट्ट लक्षाणि ४ ‘पच य तीस’त्ति त्रिशत्सहस्राधिकानि पञ्च लक्षाणि ५ विशत्सहस्राधिकानि चत्वारि लक्षाणि
 ६ त्रिशत्सहस्राधिकानि चत्वारि लक्षाणि ७ अशीत्तिसहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि ८ ‘तिण्हमित्तो य’त्ति त्रयाणा तीर्थ-
 कृता नवमदशमेकादशलक्षणानामित ऊर्द्धं यथाक्रम वक्ष्ये इति गम्यते, तदेवाह—‘वीसुत्तर छलहिय तिसहस्सरहिय
 लक्ख चे त्ति, अन तरलक्षशब्दस्येहापि सम्बन्धाद्विशत्सहस्राधिक लक्ष ९ पङ्क्तिरायिकाभिरधिकलक्ष १० त्रिभि सहस्रैरधिक
 लक्षं ११ लक्ख चेति लक्षमेकम् १२ अष्टभि शतैरधिक लक्ष १३ द्विपट्टि सहस्राणि १४ ‘चउसयसमग्ग’त्ति अनन्तरातिकान्तानि
 द्विपट्टिसहस्राण्यत्रापि सम्बन्ध्यन्ते, ततश्चतुर्भि शतै समग्राणि द्विपट्टि सहस्राणि १५ पट्टशताधिकान्येकपट्टि सहस्राणि
 १६ पट्टशताधिकानि पट्टि सहस्राणि १७ ‘सट्ठि’त्ति पट्टि सहस्राणि १८ ‘पणपन्न’त्ति पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि १९ ‘पन्न’त्ति
 पञ्चाशत्सहस्राणि २० ‘एगचत्त’त्ति एकचत्वारिशत्सहस्राणि २१ ‘चत्त’त्ति चत्वारिशत्सहस्राणि २२ अष्टत्रिशत्सहस्राणि
 २३ पट्टत्रिशत्सहस्राणि २४ । एष उक्तस्वरूपश्चतुर्विंशतेरपि तीर्थकृता यथाक्रममायिकाणा सद्ब्रह्मो विज्ञेय । अत्र च सर्व-
 तीर्थकरसाध्वीसङ्ख्यायामागत चतुश्चत्वारिशत्सहस्राणि पट्टचत्वारिशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि पट्ट चायिका, तथा चाह—
 “चोयालीस लक्खा छायालसहस्स चउसयसमग्गा । छञ्चेव अज्जिआण संगहो होइ एसोत्ति ॥ १ ॥” । इति गाथा-
 चतुष्टयार्थ । एषा च साधुसाध्वीना स्वहस्तदीक्षिताना सङ्ख्या द्रष्टव्या, न गणधरादिदीक्षितानामिति गुरव, श्रावक-

श्राविकापूर्वधरादिसङ्ख्या तु प्रथमानुयोगतो ज्ञेया, अनुयोगपटेष्वपि दृश्यते, पर मया न लिखिता, तेषामपि परस्पर विस-
 वादित्वादिति । 'कल्पात्तत्र कृतसमवसरणापेक्षये'ति (१४०-४), कल्पोऽवश्य तीर्थकृता प्रथमसमवसरण भवत्येव, अतो
 जन्तूनामनवबोध पश्यताऽपि कल्पाद्-अवश्यकर्तव्याद्भगवता तत्र समवसरणमकारि, तदपेक्षया मध्यमासत्क द्वितीय-
 मिति भाव । गणसङ्ख्याप्रतिपादनावसरे 'चुलसी'त्यादिगाथात्रयमेताश्च तिस्रोऽपि गाथा निगदसिद्धा अप्यङ्गतो विभज्यन्ते-
 चुलसीति १ पचणउती २ विउत्तर ३ सोलसुत्तर, पोडशोत्तर शतमिति गम्यते ४ सय च ५ । सत्तहिअ ६ पणणउती ७
 तिणउती ८ अठ्ठीमीती य ९ ॥ १ ॥ एक्कासीइ १० छावच्छि ११ अ (वावत्तरी वृ०) ११ छावच्छि १२ सत्तवन्ना य १३ । पन्ना १४
 तेयालीसा १५ छत्तीसा चैव १६ पणतीसा १७ ॥२॥ तित्तीस १८ अठ्ठीसा १९ अट्टारस २० तहय चैव (चैव तहय वृ०)
 सत्तरस २१ । एक्कारस २२ दस२३ नवगर४ गणण माण जिणिदाण ॥३॥ गणाना-एकवाचनाचारक्रियास्थयतिसमुदायाना
 मानमुक्तरूप वृपभादिजिनेन्द्राणा यथाक्रम विज्ञेयमिति, न कुलसमुदाय इति, 'तत्थ कुल विज्ञेय एगायरियस्स सतती
 जा य । दोण्ह मिहो णेगाण ७ साविक्खाण गणो भणिओ ॥ १ ॥' इति वचनाद्योऽयम यत्र कुलसमुदायरूपो गणोऽभि-
 हित स इह न गृह्यते, किन्तूक्तस्वरूप एवेति भाव । तत्र श्रीमन्महावीरगणधरद्वयस्य यथाप्रवृत्त्यैव कथञ्चित्सूत्रविरचने
 एकैव वाचना, सामाचार्यप्येकैवाभूदिति गणधरद्वयेनापि गण एक एवाभूद्, एवमपरस्यापि गणधरद्वयस्यैवमेव वाच्यम्,
 एव च भगवतो महावीरस्यैकादशभिरपि गणधरेर्गणा नवैवाभूवन्निति, शेषतीर्थकृता तु यावन्तो गणधरा गणा अपि तावन्त
 एवेति, एतदेवाह--'एक्कारस उ गणहरा' गाहा (१४०-१४), उक्ताथेवेति । 'धम्मोपायस्य देशका' (१४०-१५),

भावार्थ, तथा द्रव्यतो नानाजीवान् क्षेत्रतो विदेहान् कालतो विदेहसम्बन्धिकाल भावतश्च क्षायोपशमिक भावमाश्रित्य
 श्रुतमनाद्यपर्यवसितमिति ज्ञेय, विशेषार्थिना तु विशेषावश्यकमनुसरणीयमिति । 'गाथाशेष'मित्यादि(२५-१८), गाथाशेष
 'सत्तवि षण्'इत्यादिक व्याख्यातमेवेति सम्बन्ध, किं कुर्षता ?-पूर्वमेवावधारणप्रयोग दर्शयतेति योग, शेष सुगम
 यावच्छ्रुतज्ञान समाप्तमिति । अवधिरधुना विव्रियते—'तथाऽवधिशब्दो द्विरावर्त्यत इति व्याख्यात'मिति
 (२८-१३), एतदत्र हृदयम्—एकीयाचार्यमतेन तावदवधिशब्द पृथग्द्वारतया योजितो, द्वितीयमतेन तु वक्ष्यमाण-
 द्वारं सहैकत्वेन मीलयित्वाऽनन्तरमेव भणि यमाणविधिना व्यारयेय इत्येव द्विरावृत्ति, इदं च द्विरावर्तन मया पूर्वमेव
 व्याख्यात, ननु पूर्वं न क्वचिद्व्याख्यातमेतत् ? इति चेत्सत्य, साक्षान्न व्याख्यातम्, 'अन्ये त्वाचार्या अवधिरित्येत-
 तपद्'मित्यादिना सामर्थ्याद्विरावृत्तिव्याख्यातैव, कथम् ?, अवधिर्वा नामादिभेदभिन्नो वक्तव्य अवधेर्वा क्षेत्रपरिमाणा
 दीनि द्वाराणि वक्तव्यानीति, प्रथममतमेवाश्रित्य तावदाह—'तथा क्षेत्रे'त्यादि (२८-१४), नन्वाद्यमते तावदवधि-
 रित्येका प्रतिपत्ति, क्षेत्रपरिमाण तु द्वितीया, सस्थानमिति तृतीया, द्वितीयमते तु यदाऽवधिशब्दोऽर्थवशात्प्रथमान्तोऽपि
 पष्ठन्तः शेषद्वारं सह सम्बध्यते तदा सस्थानमिति कतिथी प्रतिपत्तिर्भवति ? इत्याह—'अथवा अर्थोद्विभक्ती'त्यादि
 (२८-१४), पातनिकैव व्याख्यात, केवल द्वितीयैवेय सस्थानलक्षणा प्रतिपत्तिरिति सामर्थ्याद्गम्यते, 'एमेया पडिवत्तिओ'-
 इति द्वितीयश्लोकांतेऽभिधास्यमानत्वात्, कथं पुन सस्थान द्वितीया प्रतिपत्तिर्भवति ? इत्याह—'ततश्चावधेर्जघन्ये'

ल्यादि (२८-१५), अन्ये तु द्वितीयेवेय विभक्तिरित्यादिक किञ्चिद्ब्याख्यानयन्ति तत्तु यदि पर त एव विदन्ति, सकर्मकक्रियाया एव सूत्रेऽश्रवणादित्यल प्रसङ्गेनेति । 'चतुर्णां द्रव्यादीना वृद्धि'रित्यादि (३२-११), ननु काले वृद्धिमाने पारिशेष्यात् त्रयाणामेव द्रव्यक्षेत्रभावाना वृद्धिर्भवतीत्येतावदेव वक्तुमुचित कथमुच्यते-काले वृद्धमाने चतुर्णां वृद्धिर्भवति ?, इत्याशङ्क्याह—'सामान्याभिधानादि'ति, प्रथम वृद्धमानतया विशेषत काल निदर्शयि ततो वृद्धिसाम्याच्चतुर्णामपि सामान्येनाभिधानादिति भाव , अस्ति चाय न्याय -एकस्मिन् रसनेन्द्रिये जिते पञ्चापि जितानि भवन्तीति, तथाऽन्धेन भोक्तुमाकारितेन जनद्वयमागच्छतीत्यादिवचनप्रवृत्तिदर्शनादिति । 'कालस्तु भक्तव्यो-विकल्पयितव्य'-इत्यादि (३२-१२), यदि हि क्षेत्रस्य प्रतिप्रदेशवृद्धौ काल समयवृद्ध्या वृद्धते तदाऽहुलासङ्ख्येयभागमात्रक्षेत्रवृद्धावपि कालतोऽसङ्ख्येया उत्सर्पिण्यवसर्पिण्यो वृद्धेरन्, न चैतदिव्यते, अत क्षेत्रवृद्धावपि स्थूलत्यात्काल स्याद्वृद्धते स्यान्निति । 'ए होइ

१ पूर्वगाथातो वक्ष्ये इत्यस्यानुवृत्तेर्लाभात्, क्रियापद तत्रापि अध्याहार्यमेव, ततश्च विभक्तिपरिणामात् 'खित्तपरिमाणे सठाणे'इत्यादौ द्वितीया वाच्या, ततश्च क्षेत्रपरिमाण वक्तव्यमिति त्रूष्यातुना सम्बन्धयति, एवमेता प्रतिपत्तीर्वक्ष्ये इति पर्यन्ते तत्स्वत सम्बन्ध , सस्थानप्रतिपत्ते सख्यान त्वनुपयोग्येवेति स्यात्तमत । आदौ विषयसप्तम्या गार्यानेऽवधेर्मुख्यताऽभूत्, परिणामे तु तस्यैव क्षेत्रपरिमाणवेर्मुख्यतेति अवधेरित्यादिप्र थसगति , द्वितीया प्रतिपत्तिरिति तु अथे त्वाचार्या इत्यादिना लब्धमेव, द्विरावर्त्यते इत्यपि प्राग्भ्याः एव सिद्ध, यत प्रथम तावदवधिशब्दो नामादिभेदभिन्नऽवधौ व्याख्यात द्वितीयोऽवधिशब्दश्चाग्रे योज्यते क्षेत्रपरिमाणविषयोऽवधिरित्यादौ ततो युक्ता

अपारते' इत्यादि (३२-१३) गाथाव्याख्या-द्वितीयावहुवचनान्तेऽकारान्ते पदे पुष्टिङ्गेऽभिधेयेऽन्तस्यैकारो भवति, यथा—'नमिऊण जिणवरिदे' इत्यादि, तथा तृतीयादिष्व्यादिशब्दाच्चतुर्थीपरिग्रहस्ततश्च 'गगमि'ति एकत्वे वर्त्तमानाना तृतीयाचतुर्थीपष्ठीसप्तमीना स्थाने महिलत्थेचि-स्त्रीलिङ्गेऽभिधेये एकारो भवति, तत्र तृतीयाया यथा—'सुदरपुट्टीण कय'मित्यादि, चतुर्थ्यां यथा—'गावीण पुण दिण्ण तणपि खीरत्तणमुवेइ' इत्यादि, पष्ठ्या स्थाने यथा—'तीण पुण विमुट्टीण कारण रेति पडिमाओ' इत्यादि, सप्तम्या स्थाने यथाऽत्रैव, ननु तृतीयादिष्वित्यत्रादिशब्दात् किमिति न पञ्चमीपरिग्रहः, नैव, तत्स्थान ओकारस्य दर्शनात्, तद्यथा—'इत्थीओ आचि सकण'मित्यादि, अत एव चात्र 'तइयाइसु छट्टीस समीण' इति व्यस्तनिर्देश, अन्यथा ह्यादिशब्देन चतुर्थ्यादीना सर्वासामपि विभक्तीनामनुरोध स्यादेति गाथार्थः । ननु वस्तूना नवपुराणादय पर्याया कालक्रमेणैव भवन्त्यतस्ते चेदुत्तरोत्तरकालक्रमवृद्धिभाजो वर्त्तन्ते तदा तद्वृद्धौ सिद्धेव कालवृद्धिरत पर्यायवृद्धौ कालो भजनीय इति यदुक्तं तदसङ्गतम् ? इत्याशङ्क्याह—'अक्रमवर्त्तनामपि वृद्धिसम्भवा'दित्यादि (३२-१८), इदमुक्तं भवति—यद्युत्तरोत्तरकालक्रमवृद्धिभाजो नवपुराणादय एव वस्तूना पर्याया स्युस्तदा युज्येत भवद्भूच, तच्च नास्ति, रूपरसगन्धस्पर्शतारतम्यादिपर्यायाणा मन्दक्षयोपशमावस्थानुपलब्धाना विशिष्टक्षयोपशमे सति कालक्रमवृद्धरभावेऽपि बहूना युगपदेव वृद्धिसम्भवादिति भावनीयम् । 'पर पर सुद्धम (तत्त्वा० अ० २ सू० ३८) मित्यादि (३५-३), औदारिकशरीराद्विक्रिय सुद्धम स्वल्पाकाशप्रदेशावगाहीतियावत्, ततोऽप्याहारकतैजसका र्म्मणानि क्रमशः सूक्ष्माणि, तदनेनापि किल तत्त्वार्थसूत्रेण क्षेत्रतो मद्भ्याख्यात एव क्रम उक्तो भवति, अनेन हि किल

परम्परसूक्ष्मप्रतिपादनेन कार्मणवर्गणा स्वल्पाकाशप्रदेशावगाहिन्यस्ततोऽपि तेजसादीना क्रमशो बहुप्रदेशावगाहिन्य इति सामर्थ्यादुक्तं भवति, 'प्रदेशतोऽसङ्ख्येयगुण मित्यत्र (त० अ० २ सू० ३९) प्राक्तैजसादिति विशेषो हृदय, यावद्भि पुद्गलैरादारिक निष्पद्यते ततोऽसङ्ख्येयगुणैराहारक, तैजसकार्मणे तु क्रमशोऽनन्तगुण-प्रदेशनिष्पत्ते 'अनन्तगुणे परे' इति (त० अ० २ सू० ४०) वचनादिति । 'भेदाभेदपरिणामाभ्या'मित्यादि (३५-१३), यावद्भि किल पुद्गलेस्तनुवर्गणास्कन्धा निष्पद्यन्ते तेभ्यो यदा केचित् पुद्गला विभिद्य पृथग् भवन्ति अन्ये त्यागन्तुका समागत्याभेदेन परिणमन्तीति आभ्या भेदाभेदपरिणामाभ्यामेतास्तनुवर्गणा औदारिकादियोग्यनादरपरिणामा भिमुखा भवन्तीत्यर्थ । 'अयमेव सर्वोत्कृष्टप्रदेश इत्यादि (३५-१८), अयमेवाचित्तमहास्कन्ध उत्कृष्टपुद्गलसङ्घा निर्धृत्तो, नान्ये सन्तीति केचित्, एतच्चायुक्त, कथम् ? इत्याह—'यस्मादि'त्यादि, ननु चाचित्तमहास्कन्धा अपि कालभे-देन बहवो भवन्ति, तेषां च स्थित्यवगाहनादिभि परस्पर वैपम्याद् यदिद प्रज्ञापनाया स्थित्यवगाहनादिभिश्चतु स्थान-पतितत्वादि वैपम्यमुक्तं तदचित्तमहास्कन्धाश्रयेणाप्युपपत्स्यते तत्कुत एतद्व्यतिरेकेणापरोत्कृष्टप्रदेशकस्कन्धसत्ता ? इत्या-शङ्क्याह—'अयं पुनस्तुल्य एवे'ति (३५-२१), अयमित्येतज्जातावैकवचन, ततश्चायमर्थ —अमी पुनरचित्तस्कन्धा कालभेदेन बहवोऽपि जायमानास्तुत्या एवेति, एतदुक्तं नवति—यद्यप्यचित्तमहास्कन्धा कालभेदेन बहवो भवन्ति तथाऽपि स्थितिरष्टसामयिकी अवगाहना च लोकव्याप्तिलक्षणैव सर्वेषामपि तुल्येति कथं तदाश्रयेण प्रज्ञापनोक्त स्थित्यादिवैपम्यं युज्यते ? किं च—असौ प्रज्ञापनायामुत्कृष्टप्रदेशिक स्कन्धोऽष्टसर्वं पठ्यते, अयं त्वचित्तमहास्कन्ध उत्कृ-

एप्रदेशिकोऽपि सन् सूक्ष्मपरिणामत्वाच्चतु स्पर्श एव, तस्मात्प्रज्ञापनोक्तस्थित्यादिवैपम्यभाजोऽष्टस्यर्शाश्चान्येऽप्युक्तप्रदेशिका
 स्कन्धा सन्तीति स्थितम् । गुरुलघ्यादिद्रव्यविचारे 'ओरालिय' गाहा, (३६-३), अत्र भावार्थ उच्यते-इह व्यनहारश्च
 तुर्द्धा द्रव्यमिच्छति, तद्यथा-अधोगमनस्वभाव गुरुक रेष्वादिचद् ऊर्द्धगतिस्वभाव लघुक प्रदीपशिखावत् तिरश्चीनगति
 शील गुरुलघु वाष्वादिवत् निश्चलस्वभाव त्वगुरुलघु व्योमादिवत्, आह च-“गुरुअ लहुअ उभय नोभयमिति वाव-
 हारियनयस्स । दव लिड् दीवो वाऊ वोम जहासखं ॥ १ ॥” निश्चयस्तु मन्यते-नायमेकान्तोऽधोगमनस्वभाव गुवं
 भयतीति, लघुनाऽध्वधोगतिपरिणतेनायुना व्यभिचारात्, नाप्यूर्द्धगतिस्वभाव लघ्वेव, फलमुक्तोर्द्धगतिपरिणतगुरुस्वभा-
 वैरण्डमिञ्जया व्यभिचारात्, तस्मादेकान्तगुर्वेकान्तलघु च द्रव्य नास्ति, किन्तु यद्वादरपरिणाम तद्गुरुलघु, यत्तु सूक्ष्म तद-
 गुरुलघ्विति निश्चयस्य परिभाषेति, आह च-“निच्छयओ सबगुरु सबलहु वा न विजाए दव । वायरमिह गुरुलहुअ अगु-
 रलहु सेसय दव ॥ १ ॥ तस्मादिह निश्चयनयमाश्रित्यौदारिकादीनि तैजसान्तानि वादरपरिणामत्वाद्गुरुलघुत्वेनोक्तानि,
 कामणद्रव्यादीनि तु सूक्ष्मपरिणामत्वाद्गुरुलघुत्वनेति, एतन्मनस्याधायाह वृत्तिकृत्-“निश्चयनयापेक्षये”ति (३६-५)
 'इहापि सामर्थ्यप्रापितत्वाद्द्रव्योपनिबन्धनस्य'त्यादि(३६-१७), सङ्क्षेपलोकपत्योपमभागदर्शनोऽपि हि किल तावत्क
 म्मद्रव्याणि विषयतयाऽभिहितान्यतोऽस्याधिकक्षेत्रकालदर्शन सामर्थ्याद्द्रव्यमपि कर्मद्रव्याण्यतिक्रम्य किमप्यधिकमेव
 ददयमिति, 'काले चउण्ट बुद्धी'इति पूर्वमेयोक्तत्वादिति भाव, ननु च परभावधेर्द्रव्यत सर्वं रूपि द्रव्य क्षेत्रतोऽल्लोके लोक-
 प्रमाणासङ्क्षेपाकाशखण्डप्रमाण क्षेत्र कालतोऽसङ्क्षेपा उरसस्पिण्यवसर्षिण्यो विषय उक्त, स चेह द्रव्याद्युपनिबन्धावसरे-

अनुत्तत्वात्कथमवसेय ? इत्याह—‘अत एव च—सामर्थ्यादेव च तदुपर्यपि—कर्मद्रव्योपर्यपि ध्रुववर्गणा-
 दिक सर्वमपि परमाणुपर्यवसानं द्रव्यं पश्यत क्षेत्रकालवृद्धिं क्रमेण ज्ञेया यावत्परमावधि विषय इति, कर्मद्रव्यातिक्रममा-
 त्रऽपि हि क्षेत्रतो लोकप्रमाणोऽवधिरुक्तं यस्तु सर्वमपि ध्रुववर्गणादिद्रव्यं पश्यति तस्यातिविशुद्धत्वात् सामर्थ्यादेव परमा-
 वधे सम्भवोऽनुमीयत इति भावः । ‘स च पल्योपमासङ्ख्येयभागसमुदायमान’ इति (३७-१), पल्योपमासङ्ख्येयभा-
 गरूपो यः समुदायः स एव मान यस्य स तथा पल्योपमासङ्ख्येयभाग इतियावत्, न पुनः समुदायशब्दमधिकमालोक्या-
 र्यांतरं कल्पनीयमिति । ‘सामान्यं न्यायमङ्गीकृत्येत्येवमेव’ इत्यादि (४३-१५), इदमुक्तं भवति—क्षेत्रस्यासल्येयप्रदेशा-
 त्मकत्वाद् यदि द्रव्यमपि तदवगाढत्वादसङ्ख्येयभागे परिकल्प्य क्षेत्रस्य प्राधान्यात्तदनुवृत्त्या वृद्धिर्नीयते तदा क्षेत्रवद्रव्यस्यापि
 चतुर्विधेव वृद्धिः स्यात्, यदा तु क्षेत्रनिरपेक्षमेवावधिज्ञानविषयतया स्वतन्त्रं द्रव्यं चिन्त्यते तदा तस्य द्विविधैव वृद्धिः,
 ननु तथाऽपि पर्यायवद्रव्यस्यापि पङ्क्तिर्वा वृद्धिः कस्मान्न भवति आनन्त्यस्योभयत्रापि समानत्वात्?, अत्रोच्यते, पर्या-
 याणां ह्यपरक्षेत्रादिवृद्धयभावेऽप्यवस्थित एव क्षेत्रादावसङ्ख्येयभागादिवृद्धिः सम्भाव्यते, द्रव्यस्य त्ववस्थितक्षेत्रेऽनन्तभाग-
 लक्षणैव वृद्धिर्लभ्यते, यदा त्वधिकं विशुद्धमानको भवति तदा क्षेत्रमपि वर्द्धते, तस्मिन् वर्द्धमाने शेषवृद्धिस्थानान्युल्ल-
 क्ष्यानन्तगुणैव द्रव्यवृद्धिर्भवतीत्येव तावत्सम्भाव्यते, तच्च तु केवलिनो विदन्तीति, ‘पुद्गलानुवृत्त्या च तत्पर्याया’ इति,
 अयमत्रार्थः—पुद्गलास्तिकायस्य विद्यत एवेदं स्वरूपं, यदुत द्रव्यस्यानन्तभागादिवृद्धौ पर्यायाणामपि तावत्येवासौ भवति,
 पर्यायानन्तस्य सर्वद्रव्येषु समानत्वात्, किन्तु यदाऽवधेर्विषयतया पर्यायाश्चिन्त्यन्ते तदाऽवध्यावरणक्षयोपशमापेक्षैव

तद्वृद्धिर्न द्रव्यवृद्धापेक्षेति, अतो यस्य क्षेत्रादेर्यथैव चातुर्विध्यादिक्रमेण वृद्धिर्हानिर्वा प्रोक्ता तस्य तर्था युक्ता, वुत् १
इत्याह—'प्रतिनियतविषयत्वादिति' (४३-१८), प्रतिनियतो ह्यवधिविषयतया चिन्त्यमानयो क्षेत्रादिवृद्धिहान्यो-
विषय, तद्यथा—'बुद्धी वा ङाणी वा चउच्चिहे त्यादि, नन्येतदप्यवधिविषयतया चिन्त्यमानयोर्बुद्धिहान्यो प्रतिनियत-
विषयत्व वुत् १ इत्याह—'विचित्रे'त्यादि, अवधेनिबन्धन क्षयोपशम स च विचित्रोऽस्तद्वशाज्जायमाने वृद्धिर्हानी
उत्क्रमेणैव भवत इत्यल प्रसङ्गेनेति । 'लोचनद्वयोपयोगवदि तत्र (४३-२४) ससग्यन्ताद्वति, यथा किल लोचनद्व-
यस्याप्युपयोग -व्यापारे सति जीवस्यैकदा एक एवोपयोग एवमनेकसद्धकव्यापारेऽप्येक एवास्योपयोग इति, यदिवा य
प्रकाशमयस्तस्यैकस्मिन्नप्यर्थे प्रकाशकत्वन व्याप्रियमाणस्य सर्वात्मना व्यापारो न देशत, यथा प्रदीपस्य, अतोऽपि ज्ञानप्र-
काशेन प्रकाशवान् ततोऽस्यापि सर्वस्पृद्धकरकोपयोगतया सर्वात्मना व्यापार इति, एतदेवाह—'प्रताशमये'त्यादि, उक्ता
र्थमेव, नवर प्रदीपस्योपयोगो-व्यापार स इय-तद्वत्, प्रदीपस्य हि प्रकाशने व्याप्रियमाणस्य प्रत्यर्थ सर्वात्मना व्यापार-
न देशत, एव जीवस्यापीति भाव । क्षेत्रद्वारे 'सरेजमसखेजा' गाहा (४६-९), अत्राय तात्पर्यार्थ -यस्तानदसम्भ-
ज्जोऽवधिर्भवति स 'पुरपावाधया हेतुभूतया' (४६-१३), अवधिपुरपर्योर्दन्तराल तेन हेतुभूतेनासम्भज्जोऽवधिर्भ-
वतीत्यर्थ, स चावधि सङ्क्षेयक्षेत्रविषयोऽसङ्क्षेयक्षेत्रविषयो वा भवति, यदिवा पुरपावाधया 'सङ्क्षे ति सहाथे तृतीया,
कोऽर्थ १-पुरपावच्योरन्तराल सङ्क्षेयमसङ्क्षेय च भवति अवधिश्च सङ्क्षेयोऽसङ्क्षेयश्च भवतीति, एतदेवाह—'इदानीम-
वाग्या चिन्त्यत'इत्यादि (४६-१५), शेष सुगम यावज्ज्ञानपञ्चकसमाप्ति, नवर 'केवलनाणेणऽस्थे'इत्यादिगाथा

त्रिवृत्पता पर्यन्ते यदुक्त 'वाग्योगश्रुत द्रव्यश्रुतमेव' (५०-१४) भवतीति तदनन्तरव्यारथातपाठान्तरेण सह न योजनीय, किन्तु प्रागेव, तत्र किल पूर्वं श्रुतशब्द पृथक्कृत्येतदुक्त 'स शब्दराशि प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति', साम्प्रत तु समस्त श्रुतशब्द कृत्वा निर्देशस्तद्वायोगश्रुत शेष भवति-द्रव्यश्रुतमेव भवतीत्यर्थ ॥ ज्ञानपञ्चक्रवियरण समासमिति ॥

'अपगतव्रतातिचारेतरोपचिनकर्मविशारणा' मिति । (५३-१६), अनन्तराभिहितपञ्चविधानस्यकानुष्ठानेनापगता ये व्रतानामतिचारास्तेभ्यो ये इतरे-सामायिकादिकयोत्सर्गान्तपञ्चविधायक्यकादशुद्धास्तेरुपचित यत्कर्म तद्विशरणार्थ-मनशानादिगुणसन्धारणा प्रत्यारयानस्याधिकार, इदमुक्त भवति-इह केचिदतिचारा म दसङ्केशजनिता कायोत्सर्गा-वसानावश्यकानुष्ठानतोऽपि निवर्तन्ते, अपरे त्वधिकतरसङ्केशनिवर्त्यास्तप शोध्या भवन्ति, तैर्यदुपचित कर्म तद्विर्ज-रणार्थमनशानादिगुणप्रतिपत्तिरधिकार पञ्चवदयकस्येति । 'निवपुच्छिष्टेण भणिओ' इत्यादि (५६-१२) गार्थार्थ क यानकादयसेय, तच्चेदम्-इह कस्यचिद्राज्ञ सूरेश्च जल्योऽभूत्-एकेनोक्त-राजपुत्रा विनीता भवन्ति, अपरेण तूक्त-सय-ता, तत्र द्वयोरपि परीक्षणार्थं प्रथमं तानद्राजपुत्रो गङ्गा किमभिमुखी वहतीति निरीक्षणार्थं प्रेषित, तेन चोक्त-किमत्र निरीक्षणीय ? पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति प्रतीतमेवेद, महता कष्टेन प्रेषितोऽप्यपान्तरालादागत्यावोचत्-गतोऽह दृष्टा पूर्वाभिमुखी वहतीति । साधु प्रेषित, स चाचिन्तयत्-गुरवोऽपि पूर्वाभिमुखी वहत्यसाविति जानन्त्येव, केनलमिह कार-णेन भाव्यमिति विचिन्त्य जानन्नपि तमर्थं गतो गङ्गाया, स्वत परतश्च विशेषतो निश्चित्य गुरवे न्यवेदयत्-पूर्वाभिमुखी

वहति, तस्य तु गुरवो विदन्तीति, द्वयोरपि च चेष्टा प्रच्छन्नपुरंपराज्ञे निवेदिता, प्रतिपन्न चानेन-साधूनामनुत्तरो विनय
 इति, तदपरेणापि मुमुक्षुणा तत्साधुवदाचरणीयमिति । 'इदं च निरुक्तिद्वारे सूत्रस्पर्शिकनिर्युक्तौ'चेत्यादि (५८-७)
 तत्र 'उद्वेसे निद्वेसे अ निगमे'इत्यादि यद्द्वारगाथाद्वय भणियति तद्वितीयगाथान्ते 'भवागरिसफासणनिरुक्ती'-
 त्यनेनोपात्त निरुक्तिद्वार लध्यवसानपर्यन्तवृत्तित्या 'सामाहअ समइअ इत्यादिगाथया व्याख्यास्यते,
 अत्र तावन्निरुक्तिद्वारायात् सामायिक व्याख्यात, तथा 'नदिमणुओगदार'इत्यादिना च भणियमाणसूत्रस्पर्शिकनि-
 र्युक्तौ 'साम सम च सम्म इगमिति सामाहअस्स एगट्टा'इत्यादिगाथाया च सामायिकव्याख्या करिष्यत इति
 भाव, शेष प्रकटार्थमिति । 'सुखावतार'मित्यादि (५९-१९), सुखावतार सुखोत्तार सरजस्कदर्शनमिति सट्ठ,
 कथं?, तत्र कथानुष्ठाननियमस्य कस्यचिदभावाद्यथाकथचिद्रूपतयाऽपि व्रतपरिपालनस्य तैरभिधानात् सुखेनैव तदीक्षा
 प्राणिन प्रतिपद्यन्त इति सुखावतारता, तथा न तेषा दर्शने तथाविधवासकस्वभावा काचिनिपुणा युक्तिरस्ति यद्वासि
 तान्तरात्मा पुमोस्तदीक्षा न परित्यजेत्, किञ्च—“शैवो द्वादश वर्षाणि, व्रत कृत्वा तत परम् । यद्यशक्तस्त्यजेतापि,
 याग कृत्वा व्रतेश्वरम् ॥ १ ॥” इति दीक्षात्यागस्य निर्दोषतयाऽप्यभिधानात्सुखोत्तरचेति?, सुखावतार दुरचार शाक्याना,
 तत्र 'मृद्धी शय्या प्रातरुत्थाय पेया, भक्त मध्ये पानक चापराहे । द्राक्षाखण्ड शर्करा चार्द्धरात्रे, मोक्षध्वान्ते शाक्य-
 पुत्रेण हट ॥ १ ॥' इत्यभिधानात्, तथा 'मणुन्न भोअण भोचे'त्याद्यभिधानाच्च सुखावतारता, तथा वासकनिपुण-
 युक्तिसन्नावाद्ब्रतत्यागे च महत् ससारदण्डादे प्रतिपादनाद्दुरचारतेति २, तृतीय वोटिकाना, तत्र नाभ्यादिकटस्य दुरस्य-

वसेयत्याहु खावतारता नाथप्रतिष्ठापकतथाविधनिपुणयुक्त्यभावात् सुखोत्तारतेति ३, चतुर्थं साधूना, तत्र तु खावतारता
 बोदिकवद्दु रुत्तारता शाक्यवद्भवनीयेति ४। अन्ये तु सुखोत्तारता दुरुत्तारता वा सर्वत्र मोक्षमाश्रित्य व्याचक्षते, तत्र सर-
 जस्काना स्वल्पेनैव किलेश्वरोक्तानुष्ठानेन मुक्तिप्राप्त्यभ्युपगमात्सुखोत्तार सुखेनास्मात्ससारजलधिमुत्तरन्तीति व्युत्पत्ते-
 रिति, शाक्याना तु दुरवापविशिष्टध्यानमार्गाद् योगिज्ञानोत्पत्त्यादिक्रमेण मुक्त्यभ्युपगमाद्दुरुत्तारता तु खेनास्मात्ससारमु-
 त्तरन्तीतिकृत्वा, बोटिकाना तु भिक्षाशुद्ध्यादीना गौणत्वेनाभ्युपगमाद्वाग्यलक्षणनिर्ग्रन्थतामात्रादेव मुक्त्यभ्युपगमात्सु-
 खोत्तारता, साधूना तु दुरत्तारता शाक्यवद्भवनीयेति, अवतारपक्षे तु सर्वत्र भावना पूर्वोक्तैवेति । 'द्रव्यभावतीर्थ'मिति
 (५९-२०), तैरप्युक्तक्रमेण चतुष्प्रकार नद्यादेर्द्रव्यतीर्थमात्मात्सीय तु दर्शन भावतीर्थमिष्यते इति भाव ॥ 'ते वदिऊण
 स्सिरसा'इत्यादि गाथा विवृण्वता वृत्तिकृता-कि ?-निर्युक्ति कीर्त्तयिष्ये, इत्यस्मादनन्तर 'कस्ये'ति (६१-१३) पष्ठ्यन्त
 यत्पद निरदेशि तस्य पर्यन्तेऽभिधास्यमानेन श्रुतज्ञानस्येत्यनेन पदेन सह सम्बन्धो, न पुनरनन्तरनिर्दिष्टेन अर्थपृथक्त्वस्ये-
 त्यनेन सह, तस्य विशेषणत्याश्रुतज्ञानस्यैवात्र विशेष्यत्वात्, श्रुतज्ञानस्य निर्युक्ति कीर्त्तयिष्ये इत्यर्थ, भगवत इत्येतद्विशेषण
 किमित्याह—'स्वरूपाभिधानमेवेति तद्वता समग्रैश्वर्यादिगुणकलापोपेतत्वेन भगवत्त्वाच्छ्रुतमपि भगवदिति श्रुतज्ञा-
 नस्य स्वरूपमनेन विशेषणेनाभिधीयत इत्यर्थ । 'अह्लेरसेहि वनेहि चित्तिड'त्ति (६३-९), वज्रलेपादिकुद्रव्यप्रक्षेपर-
 हितैर्वर्णकैश्चित् इत्यर्थ । 'एतेषा च मध्यभाग क्षययन्नेता सप्तदश प्रकृती'रित्यादि (८४-११), इह कर्मग्रन्थे-
 व्यत्रान्तरे षोडशैव प्रकृतय क्षयमाणत्वेनाभ्युपगम्यन्ते न सप्तदश, यतस्तन्मतेनापर्याप्तनामकर्मैह न क्षय्यते, किन्त्वयोगी

द्विसप्ततिकर्मप्रकृतिकदम्बकमध्ये तत्क्षपयति, तस्मान्मतान्तरत्वेनेह सप्तदशानामुपन्यासो न विरुध्यत इति । 'समचउरसे नरगोह मडले इत्यादिगाथानिदिष्टानामेव सस्थानाना स्वरूपव्याचिरयासया प्राह—'तुल्य वित्थडयहुल गाहा (८५-९), तत्र नाभेरधस्तादूर्ध्वं च सर्वत्र शास्त्रोक्तसमस्तशरीरलक्षणाविसवादित्वात्समचतुरस्र तुल्यमुच्यते, तद्धि किंलन व्युत्साद्यते-ममा -शरीरलक्षणोत्तप्रमाणविसवादिन्यश्चतस्रोऽस्रयो यस्य तत्समचतुरस्र, सुप्रातसुश्वसुदिवशारिक्रुक्षचतुरश्रैणीपदा-जपदप्रोष्ठपदादि'(पा-५-४-१२०) त्यकार समासान्त, अस्रयस्त्विह चतुर्दिविभागोपलक्षिता शरीरावयवा, ततश्च सर्वेऽव्यवयवा शरीरलक्षणोत्तप्रमाणविसवादिनो यस्य न यूनाधिकप्रमाणा इति तत्तुल्य भवत्येव १, तथा न्यग्रोधवत्परिमण्डल, यथा न्यग्रोध उपरि सम्पूर्णविवयो भवति अधस्तु न तथा, तथेदमप्यत एवाह—'वित्थडयहुल ति, नाभेरुपरि नित्तर बहुल शरीरलक्षणोत्तप्रमाणभाक् अधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति भाव २, तृतीय सादि कथम्भूत भवतीत्याह—'उस्सेह बहु'ति, उस्सेधशब्देन नाभेरधस्तनदेहभागो गृह्यते, उस्सेधेन बहुपरिपूर्णं नाभेरधस्तनदेहभागे शरीरलक्षणोत्तप्रमाणभाग् भवतीत्यर्थ, अत एव तत्सादीत्यभिधीयते, सह आदिना-उस्सेधारयनाभेरधस्तनकायेन वर्त्तत इति सादि, सर्वमेव हि शरीर मभिहितस्वरूपेणादिना सह वर्त्तत एवेति विशेषणान्यथानुपपत्तेरादिरिह वैशिष्ट्योपेतो लभ्यते ३, यामन तु मडभकोष्ठ, अत्र किल पाणिपादशिरोम्रीव शरीरलक्षणोत्तप्रमाणयुक्त भवति, शेष तु हृदयोदरपृष्ठरूप कोष्ठ हीनाधिकप्रमाणत्वान्मडभमिति-कृत्वा मडभकोष्ठमिदमुच्यते ४, कुब्ज त्वधस्तनकायमडभ, अधस्तनकायशब्देन चेह करचरणोरुम्रीवाशिर प्रभृतयोऽवयवा गृह्यन्ते, 'उस्सेहमहोकाओ करचरणार्ह य ऋट्टिष्ठो'इतिवचनात्, ते चात्र मडभाः-हीनाधिकप्रमाणोपेता यथोक्त-

लक्षणसिखादिनो भवन्तीत्यधस्तनकायमडभमिदमुच्यते, कोष्ठस्यात्र विशिष्टप्रमाणलक्षणोपेतत्वादिति ५, 'हुण्ड तु सर्वत्रा-
सस्थित' सर्वशरीराग्रयवाना प्रायस्तत्र यथोक्तप्रमाणलक्षणविमवादित्वादिति गाथार्थ । वचनानुयोग व्याख्यानयता यदुक्त
'पोडशाना वे'ति (८८-१२), तत्रायमर्थ — एकवचनादिस्वरूपाविर्भावक व्याख्यान वचनानुयोगोऽभिधीयते, पोडश-
त्रचनस्वरूपाविर्भावक वा, कानि पुनस्तानि पोडश वचनानीति चेद्, उच्यते, 'लिंगतिय वयणतिय कालतिय तह परो-
कस्यपद्यक्ख । उवणययणथेचउद्धा अब्भत्थ होइ सोलसम । १ । व्याख्या—इय स्त्री अय पुरूप इद कुलमिति त्रीणि लिङ्ग-
ग्रधानानि वचनानि-लिङ्गवचनानि, एको द्वौ बहव इत्येकत्वाद्यभिधायकशब्दसन्दर्भो वचनत्रिक, अकरोत्करोति करि-
प्यतीत्यतीतादिकालनिर्देशग्रधान वचन 'कालतिय ति कालत्रिकवचनमित्यर्थ, तथा स इति परोक्षनिर्देश परोक्षवचन,
अयमिति प्रत्यक्षनिर्देश प्रत्यक्षवचन, उपनयापनयवचन तु चतुर्द्धा भवति, तद्यथा—रूपवती स्त्री सुशीला चेति उपनयो-
पनयवचन, रूपवती स्त्री पर कुशीलेत्युपनयापनयवचन, कुरूपा पर सुशीलेत्युपनयोपनयवचन, कुरूपा कुशीला चेत्युपनया-
पनयवचन, यत्रान्यचेतसि निधाय विप्रतारकबुद्ध्याऽन्यन्न वक्ति, किन्तु तद्यथा विवक्षित तत्तथैव मन शुद्ध्या ज्ञवीति
तत् पोडशमध्यात्मवचनमित्येतेषा पोडशाना वचनविशेषाणा स्वरूपाविर्भावक व्याख्यान वचनानुयोग इति गाथार्थ ।
'पचहि ठाणेहि सुय चदुल्ले त्यादि (८८-१५), यद्याचार्य शिष्यान् श्रुत न ग्राहयति तदा त परित्यज्य श्रुतार्थिनस्ते
ऽन्यत्र गच्छेयुरिति कथं नु नाम मयैते शिष्या सङ्गृहीता भविष्यन्तीति बुद्ध्या श्रुत वाचयति, उपग्रहार्थं वा-तेषामेव

द्विसप्ततिकर्मप्रकृतिकदम्नकमध्ये तत्क्षपयति, तस्मान्मतान्तरत्वेनेह सप्तदशानामुपन्यासो न विरुध्यत इति । 'समचउरसे
नगोह मडले' इत्यादिगाथानिदिष्टानामेव सस्थानाना स्वरूपव्याचिख्यासया प्राट्—'तुल्ल चित्थडबहुल' गाहा (८५-९),
तत्र नाभेरधस्तादूर्ध्वं च सर्वत्र शास्त्रोक्तसमस्तशरीरलक्षणाविसवादित्वात्समचतुरस्र तुल्यमुच्यते, तद्धि किलेव व्युत्पाद्यते-
समा -शरीरलक्षणोक्तप्रमाणविसवादिन्यश्चतस्रोऽस्य यस्य तत्समचतुरस्र, सुप्रातसुश्वसुदिवशारिकुक्षचतुरश्रैणीपदा-
जपदप्रोष्ठपदादि' (पा-५-४-१२०) त्यकार समासान्त, अत्रयस्त्विह चतुर्दिविभागोपलक्षिता शरीराययवा, ततश्च सर्वे
ऽयवयवा शरीरलक्षणोक्तप्रमाणविसवादिनो यस्य न 'यूनाधिकप्रमाणा इति तत्तुल्य भवत्येव १, तथा न्यग्रोधवत्सरिमण्डल,
यथा न्यग्रोध उपरि सम्पृर्णावयवो भवति अधस्तु न तथा, तथेदमप्यत एवाह—'चित्थडबहुल ति, नाभेरुपरि चित्तर
बहुल शरीरलक्षणोक्तप्रमाणभाक् अधस्तु हीनाधिकप्रमाणमिति भाव २, तृतीय सादि कथम्भूत भवतीत्याह—'उस्सेह-
बहु ति, उत्सेधशब्देन नाभेरधस्तनदेहभागो गृह्यते, उत्सेधेन बहुपरिपूर्णं नाभेरधस्तनदेहभागे शरीरलक्षणोक्तप्रमाणभाग् भव-
तीत्यर्थ, अत एव तत्सादीत्यभिधीयते, सह आदिना-उत्सेधाख्यनाभेरधस्तनकायेन वर्त्तत इति सादि, सर्वमेव हि शरीर
मभिहितस्वरूपेणादिना सह वर्त्तत एवेति विशेषणान्यथानुपत्तेरादिरिह वैशिष्ट्योपेतो लभ्यते ३, यामन तु मडभकोष्ठ, अत्र
किल पाणिपादशिरोम्रीव शरीरलक्षणोक्तप्रमाणयुक्त भवति, शेष तु हृदयोदरपृष्ठरूप कोष्ठ हीनाधिकप्रमाणत्वान्मडभमिति-
कृत्वा मडभकोष्ठमिदमुच्यते ४, कुब्ज त्वधस्तनकायमडभ, अधस्तनकायशब्देन चेह करचरणोरुम्रीवाशिर प्रभृतयोऽयवया
गृह्यन्ते, 'उस्सेहमहोकाओ करचरणार्इ य रिट्टिल्लो' इतिवचनात्, ते चात्र मडभा -हीनाधिकप्रमाणोपेता यथोक्त-

त्वाददोषो, विशेषाधिना तु भाष्यविवरणमन्वेषणीयमिति गार्थार्थ ॥ 'अत्थाणत्थनिउत्सा'गाहा (९९-७), अस्थाने-अनौ चित्तेनार्थ-प्रयोजनेष्वर्थान्-सूत्रार्थरूपात्रियुक्ते अस्थानार्थनियोक्ता गुरुर्न भवतीति योगो, विधिना प्रतिपादिते वा अर्थे गुरु-भिषिपरीतार्थनियोक्ता शिष्यो न भवति, केव केपा^१-विपरीतनियोक्ती आमरणाना जीर्णश्रेष्ठिदुहितेवेति गार्थार्थ । 'अयत्तणेण जीहाए' गाहा (१०२-११), इह किल हसस्य जिह्वा अम्ला भवति, ततश्चासौ यदा दुग्धमिश्रोदकमध्ये चञ्चुपुट क्षिपति तदा तज्जिह्वाया अमलत्वगुणेन दुग्धे विद्युडिते 'कृइया होति'त्ति दुग्धवराटिका भवन्तीत्यर्थ, ततो हसो जल मुक्त्वा वराटिकाभि स्थित दुग्धमापिचति एव सुशिष्योऽपि दोषान्मुक्त्वा गुणान् गृह्णातीति गार्थार्थ । 'एव

१ यद्यपि पूज्यैरेव स्वय विशेषावश्यक विवृण्वद्धिरेषा गाथाऽनुयोगविषयाणा द्रव्यादीना परस्परसमावेशार्थकतया पश्चाद् व्याख्याता अत्र चानुयोगसमावेशकतया, तथाऽपि न कथञ्चनापि हार्दमुद्भावित नीयते तत एवमुक्तौ न काञ्चिद्भानि पश्याम यदुत द्रव्यस्य गुणपर्यायवत्त्वात् केवलस्य द्रव्यसाभावात् यदा यदा द्रव्यानुयोग क्रियते तदाऽवश्य भावानुयोग कर्त्तव्यतामपनीपद्यते एव, तथा च द्रव्यानुयोगे क्रियमाणे नियमत एव भावानुयोगस्य कृति, तथा भावो न द्रव्याश्रयमतरा द्रव्य च न क्षेत्रमाधारमवस्थितिलक्षण च काल व्यतिरिच्येति द्रये भावे च व्याख्यायमाने अवश्यमेव तद्द्व्यारयासपूर्णतायै क्षेत्रकालव्याख्यानकृतिरिति न तौ क्षेत्रकालाभ्या विना व्याख्येयाविति न क्षेत्रकालाभ्या विना द्रव्यभावयो र्यार्यान, यदा च आधारमृतमाकाशरूप केवल क्षेत्र व्याख्यातदुगादिस्थितिरूपाणा द्रव्यादीना व्याख्यान नातीवोपयुक्तं न चाविनामृतमिति भजना, तथा वर्त्तनारूपे काले स्वतन्त्रतया व्याख्यायमाने न द्रव्यभावक्षेत्रानुयोगानामुपयुक्त-तेति 'काले भयणाए तीसुपि' द्रव्याद्यनुयोगविषयिण्या सत्तेतररूपभजनया कालानुयोग स्यादिति ।

शिष्याणामनुग्रहार्थमित्यर्थं स्वकर्मनिर्जरणार्थं च, तथा श्रुतपर्यवजातेन हेतुभूतेन वाचयेत् शिष्यान्, श्रुत वाचयत
 श्रुतपर्यवजात-श्रुतपर्यायराशिर्मम वृद्धि यास्यति, शिष्यान् वाचयतो ममापि श्रुत निर्मल भविष्यतीति कृतवुद्धिर्ना श्रुत
 वाचयेदित्यर्थं । 'दधे नियमा भावो' गार्हा (८८-१९), व्याख्या- 'द्रव्ये' इति द्रव्यविषयेऽनुयोगे नियमाद्भावो-निश्चयेन
 भावानुयोगोऽस्ति, तद्व्याख्यानं द्रव्यस्य व्याख्यातुमशक्यत्वादिति, 'न विणा ते यावि खेत्तकालेहि' ति तावपि-
 द्रव्यभावानुयोगौ क्षेत्रकालानुयोगाभ्यां विना न भवत, तद्विशिष्टत्वात्तयो, तथाहि-पर्यायाधार द्रव्य व्याख्यानयत्न
 इयमव-क्वचिदवगाढ व्याचष्टे स्थितिमञ्चेति, तथा क्षेत्रानुयोगे क्रियमाणे त्रयाणामपि-द्रव्यकालभावानुयोगाना भजना-
 कदाचित्सन्ति कदाचित्तेति, अलोकलक्षणे हि क्षेत्रे विचार्यमाणे तत्र परमाण्वादिद्रव्यस्याभावादाकाशद्रव्यस्य च क्षेत्रा-
 रेणैव गृहीतत्वाद्द्रव्यानुयोगाभाव, समयदिरूपकालस्य च तत्राभावात्कालानुयोगाभाव, अगुरलघ्वादिक्षेत्रपर्यायाणामपि-
 क्षितत्वात्क्षेत्रग्रहणेनैव च तेषां गृहीतत्वाद्भावानुयोगाभावोऽपि भावनीय इत्यलोकक्षेत्रे त्रयोऽप्यनुयोगा न विद्यन्ते, लोके
 तु समयक्षेत्रादौ सन्तीति भजना । तथा त्रिविपि-द्रव्यक्षेत्रभावेपु कालानुयोगो भजनीय, समयादिलक्षणो हि काल-
 समयक्षेत्रान्तर्वृत्तिद्रव्यादिव्यस्ति बहिर्वृत्तिपु तु नास्तीति भजना, ननु यद्येव 'न विणा ते यावि खेत्तकालेहि' इत्यत्र
 कालमन्तरेण द्रव्यभावो न भवत इति यदुक्तं तद्विरुध्यते, समयक्षेत्राद्बहिस्तमन्तरेणापि तयो सुलभत्वात्, सत्य, किन्तु
 पूर्वं वर्तनारूपस्यैव कालस्य विवक्षितत्वात्तस्य सर्वव्यापित्वाद्, अत्र तु समयक्षेत्रनियतसमयादिरूपस्यैव कालस्य विवक्षित-

तप कर्माग्रम्-इतरजन्तुभिर्दुरध्यवसेय, विशेषतो वर्द्धमानस्य सम्बन्धि तपो दुरध्यवसेय, वक्ष्यमाणान्याथेन सोपसर्ग-
 त्यादपानकान्द्वहुत्याच, सातिरेकद्वादशवर्षमानछद्मस्थकाले हि तस्य वर्षमप्येकादशभिदिनैर्न्यून पारणककालो वक्ष्यते, शेष
 तु उपोषितस्तस्यां, एतच्च सर्वमपानक सोपसर्गं चेति शेषतीर्थकृद्भ्यो दुरध्यवसेयतममिति गाथात्रयार्थं । इदं च चिरन्त-
 नानुयोगपटदर्शनाद्यनुसारतो मया व्याख्यात इति न स्वमनीषिका भाव्येति । अत्र कल्याणके सार्द्धं क्वचिद्ब्रह्मभिचारोऽपि
 दृश्यते, स तु न प्रतन्यते, केवलिगम्यत्वात्तन्निर्णयस्येति । शिष्यसङ्ग्रहरूपे सङ्ग्रहद्वारे यतिमानप्रतिपादनायाह—‘बुलसीति’
 गाहा, ‘तिन्नि य’गाहा, छावडी गाहा ‘चोद्दस’गाथाद्द्वे(प० १३९)व्याख्या—आदितीर्थकृत चतुरशीति सहस्राणि यतिशिष्य
 सङ्ग्रहप्रमाण १, एक लक्ष २ लक्षद्वय ३ त्रीणि लक्षाणि ४ विशतिसहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणीति ५ त्रिशत्सहस्राधिकानि
 त्रीणि लक्षाणि ६ त्रीणि लक्षाणि ७ सार्द्धलक्षद्वय ८ लक्षद्वय ९ एकं लक्षम् १० चतुरशीति सहस्राणि ११ द्विसप्तति
 सहस्राणि १२ अष्टपष्टि सहस्राणि १३ पट्टपष्टि सहस्राणि १४ चतु पष्टि सहस्राणि १५ द्विपष्टि सहस्राणि १६ पष्टि
 सहस्राणि १७ पञ्चाशत्सहस्राणि १८ चत्वारिशत्सहस्राणि १९ त्रिशत्सहस्राणि २० विशति सहस्राणि २१ अष्टादश सह
 स्राणि २२ पौडश सहस्राणि २३ चतुर्दश सहस्राणि २४ । एव चतुर्विंशतितीर्थकृता सर्वसङ्ख्यायामागत यतीनामष्टाविंश-
 त्तिर्लक्षाणि अष्टचत्वारिशत्सहस्राणि, आह च—‘अट्टावीस लक्षा अड्यालीस च तह सहस्ताइ । सर्वेसिपि जिणाण जईण
 माण विणिदिठ्ठ ॥ १ ॥’ तदेतज्जिनानामृपभादिबुद्धमानान्ताना यथाक्रम यतिशिष्यसङ्ग्रहप्रमाण विज्ञेयमिति सार्द्धगाथा-
 त्रयार्थं । साम्प्रत आर्यासङ्ग्रहप्रतिपिपादयिषया गाथादलेन प्रस्तावनामाह—आर्यासङ्ग्रहमानमृपभादीनामितोऽनन्तर

‘तच्चाग्रावुत्पत्रे मञ्जान्त’सिति (१२९-१०), वृष्युपकारिकुर्यादीनामग्निमन्तरेणाभावादिति भाव । मण सप्तदशो यस्य तत्सणमसदग धान्यमित्युक्त तच्चेद—“सालि १ ज्व २ वीहि ३ कोद्वि ४ रात्य ५ तिल ६ मुग ७ मास ८ वाङ्चणा १० । तुवरि ११ मसूर १२ कुल्था १३ गौहुम १४ निष्काव १५ अयसि १६ सणा १७ ॥ १ ॥” प्रथमपरारिका ममासा ।

द्वितीयवरविकाया प्राय सुगमत्वाद्दृत्तिकृता बह्व्यो गाथा न व्याख्याता अतस्ता यथा वैषम्य व्याख्यायन्ते—तत्र छद्मस्थकालोपलक्षित यत्तप कर्मद्वार तद्द्रूपो योऽध्वयवस्तद्द्व्याख्यावसरे ‘वाससपरस्स’ गाहा ‘तिद्रुण्फग’ गाहा ‘तपरारस’ गाहा (प० १३८) व्याख्या—प्रथमतीर्थकृत छद्मस्थकालो वर्षसहस्र १ तथा वक्ष्यमाणवर्षशब्दसम्बन्धाद् द्वादश वर्षाणि २ चतुर्दश वर्षाणि ३ अष्टादश वर्षाणि ४ विशतिर्वर्षाणि ५ मासा पट्ट ६ अग्नेऽपि मासशब्दसम्बन्धात् नव मासा ७ त्रयो मासा ८ चत्वारो मासा ९ त्रयो मासा १० द्वौ मासौ ११ एको मास १२ द्वौ मासौ १३ । ‘तिद्रुण्फगसोत्सर्ग’ति अनन्तरवक्ष्यमाणवर्षशब्दस्येह सम्बन्धात्त्रीणि वर्षाणि १४ द्वे वर्ष १५ एक वर्ष १६ षोडश वर्षाणि १७ त्रीणि वर्षाणि १८ अहोरात्रमेकम् १९ एकादश मासा २० नव मासा २१ चतु पञ्चाशद्विनानि २२ चतुरशीतिद्विनानि २३ तथेति समुच्चये द्वादश वर्षाणि २४, इह च महावीरस्य सातिरेकाणि द्वादश वर्षाणि छद्मस्थकाल “वारस चैव य वासा मासा छच्चैव अद्दमासो अ । वीरवरस्स भगवओ एसो छउमत्थपरियाओ ॥ १ ॥” इतीहैव वक्ष्यमाणत्वात् केवलमिहाल्पत्वेन तदविवक्षेति लक्ष्यते । तदेवमिद जिाना ऋषभादिमहावीरपर्यवसानाना यथाक्रम छद्मस्थकालपरिमाण विज्ञेय । एव च छद्मस्थकालमानमभिधाय तप कर्मस्वरूपप्रतिपादनायाह—‘उगग चे’त्यादि (१३८-१६), सर्वेषामपि तीर्थकृता

श्राविकापूर्वधरादिसह्या तु प्रथमानुयोगतो ज्ञेया, अनुयोगपटेष्वपि दृश्यते, पर मया न लिखिता, तेषामपि परस्पर विस-
 वादित्वादिति । 'कल्पात्तत्र कृतसमवसरणापेक्षये'ति(१४०-४), कल्पोऽवश्य तीर्थकृता प्रथमसमवसरण भवत्येव, अतो
 जन्तूनामनववोध पश्यताऽपि कल्पाद्-अवश्यकर्तव्याद्भगवता तत्र समवसरणमकारि, तदपेक्षया मध्यमासत्क द्वितीय-
 मिति भाव । गणसह्याप्रतिपादनावसरे 'बुलसी'त्यादिगाथात्रयमेताश्च तिस्रोऽपि गाथा निगदसिद्धा अप्यद्भुतो विभज्यन्ते-
 बुलसीति १ पचणउती २ विउत्तर ३ सोलसुत्तर, पोडशोत्तर शतमिति गम्यते ४ सय च ५ । सत्तहिअ ६ पणणउती ७
 तिणउती ८ अट्टसीती य ९ ॥ १ ॥ एक्कासीइ १० छावत्तरी अ (वावत्तरी वृ०) ११ छावट्टि १२ सत्तवन्ना य १३ । पन्ना १४
 तेयालीसा १५ छत्तीसा चैव १६ पणतीसा १७ ॥२॥ तित्तीस १८ अट्टवीसा १९ अट्टारस २० तहय चैव (चैव तहय वृ०)
 सत्तरस २१ । एक्कारस २२ दसर ३ नवगर ४ गणण माण जिणिदाण ॥३॥ गणाना-एकवाचनाचारक्रियास्थयतिसमुदायाना
 मानसुकरूप वृषभादिजिनेन्द्राणा यथाक्रम विज्ञेयमिति, न कुलसमुदाय इति, 'तत्थ कुल विज्ञेय एगायरियस्स सतती
 जा य । दोण्ह मिहो गेगाण व साविक्खाण गणो भणिओ ॥ १ ॥' इति वचनाद्योऽयमन्यत्र कुलसमुदायरूपो गणोऽभि-
 हित स इह न गृह्यते, किन्तूकस्वरूप एवेति भाव । तत्र श्रीमन्महावीरगणधरद्वयस्य यथाप्रवृत्त्येव कथञ्चित्सूत्रविरचने
 एकैव वाचना, सामाचार्य्येकैवाभूदिति गणधरद्वयेनापि गण एक एवाभूद्, एवमपरस्यापि गणधरद्वयस्यैवमेव वाच्यम्,
 एव च भगवतो महावीरस्यैकादशभिरपि गणधरेर्गणा नैवाभूवन्निति, शेषतीर्थकृता तु यावन्तो गणधरा गणा अपि तावन्त
 एवेति, एतदेवाह—'एक्कारस उ गणहरा' गाहा (१४०-१४), उक्ताथवेति । 'धम्मर्मापायस्य देशका' (१४०-१५),

वक्ष्ये, तदेवाह—‘तिन्नेव य’ गाहा ‘लक्ख’ गाहा ‘सद्धी’ गाहा (१३९-७) व्याख्या—प्रथमतीर्थकृतस्त्रीणि लक्षाण्या-
 र्यासन्नहोऽभूदिति १ त्रिशत्सहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि २ पद्मत्रिशत्सहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि ३ त्रिंशत्सहस्राधि-
 कानि पद्म लक्षाणि ४ ‘पच य तीस’त्ति त्रिशत्सहस्राधिकानि पञ्च लक्षाणि ५ विंशतिसहस्राधिकानि चत्वारि लक्षाणि
 ६ त्रिंशत्सहस्राधिकानि चत्वारि लक्षाणि ७ अशीतिसहस्राधिकानि त्रीणि लक्षाणि ८ ‘तिण्णमित्तो यत्ति त्रयाणा तीर्थ-
 कृता नवमदशमैकादशलक्षणानामित ऊर्द्धं यथाक्रम वक्ष्ये इति गम्यते, तदेवाह—‘धीसुत्तार छल्लिय तिसत्तस्सत्थिय
 लक्ख चे’त्ति, अन तरल्लक्षशब्दस्येहापि सम्बन्धाद्विंशतिसहस्राधिक लक्ष ९ पद्मिंशतिसहस्राधिक लक्ष १० त्रिभि सहस्रैरधिक
 लक्ष ११ लक्ख चेति लक्षमकम् १२ अष्टभि शतैरधिक लक्ष १३ द्विपट्टि सहस्राणि १४ ‘चउत्तयसमग्ग ति अनन्तरात्तिकान्तानि
 द्विपट्टिसहस्राण्यत्रापि सम्बन्ध्यते, तत्तच्चतुभि शतै समग्राणि द्विपट्टि सहस्राणि १५ पद्मशताधिकान्येकपट्टि सहस्राणि
 १६ पद्मशताधिकानि पट्टि सहस्राणि १७ ‘सद्धि’त्ति पट्टि सहस्राणि १८ ‘पणपन्न’त्ति पञ्चपद्याशत्सहस्राणि १९ ‘पन्न’त्ति
 पञ्चाशत्सहस्राणि २० ‘एगचत्त’त्ति एकचत्वारिंशत्सहस्राणि २१ ‘चत्त’त्ति चत्वारिंशत्सहस्राणि २२ अष्टत्रिंशत्सहस्राणि
 २३ पद्मत्रिंशत्सहस्राणि २४ । एष उक्तस्वरूपश्चतुर्विंशतेरपि तीर्थकृता यथाक्रमसायिकाणा सद्गहो विज्ञेय । अत्र च सर्व-
 तीर्थकरसाध्वीसङ्ख्यायामागत चतुश्चत्वारिंशत्सहस्राणि पद्मचत्वारिंशत्सहस्राणि चत्वारि शतानि पद्म चायिका, तथा चाह—
 “चोयालीस लक्खा छायात्सहस्स चउत्तयसमग्गा । छच्चेव अज्जिआण सग्गहो होइ एत्तोत्ति ॥ १ ॥” । इति गाथा-
 चतुष्टयार्थ । एषा च साधुसाध्वीना स्वहस्तदीक्षिताना सङ्ख्या द्रष्टव्या, न गणधरादिदीक्षितानामिति गुरव, श्रावक-

नाथर्मापायतया प्रेर्यन्ते १, अथ विवेकिना महासत्त्वाना शुभाध्यवसायहेतुत्वेन धर्मोपायभूतान्येवामूनि, यद्येवमुक्तविशेष-
पणविशिष्टाना दयापरिणतिजनकत्वेन जीवनिकायेष्वपि समानमिद पश्याम इत्यल प्रसङ्गेनेति गाथार्थ ॥ साम्प्रत पर्या-
यद्वार प्रकृत, तत्र कस्य तीर्थकरस्य कियान् दीक्षाकाल इति प्रतिपादयन्नाह—'उसभस्स पुष्लक्ख' गाहा 'पणवीस'
गाहा 'चउप्पन्न' गाहा 'तेवीस च' गाहा 'अद्धट्टमा' (१४०), व्याल्या—इह पूर्वाङ्ग चतुरशीतिवर्षलक्षप्रमाण पूर्वाङ्गे-
णैव गुण्यते तत एक पूर्व भवति, तत्त्विद-७०५६०००००००, तदुक्त—“पुषस्स य परिमाण सयरि खलु होति
कोडिलक्खाओ । छप्पन्न च सहस्सा वोद्ध्वा वासकोडीण ॥ १ ॥” तत्राद्यतीर्थकृत ऋषभस्वामिन उक्तस्वरूपाणा पूर्वा-
णामेक लक्ष दीक्षाकालो विशेष १, तदेव पूर्वलक्ष पूर्वाङ्गेन-चतुरशीतिवर्षलक्षप्रमाणेन न्यूनमजितस्य द्वितीयतीर्थकृतो
दीक्षाकाल २ इत ऊर्च्य चतुभि पूर्वाङ्गे पुन २ न्यून पूर्वलक्ष तावन्नेय यावत्सुविधिर्नवमस्तीर्थकर, तद्यथा—चतुभि
पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ३ अष्टभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ४ द्वादशभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ५ षोडशभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष
६ त्रिंशतिभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ७ चतुर्विंशतिभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ८ अष्टाविंशतिभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ९ एव
सुविधि यावदतिदेशेनाभिधाय शीतलप्रभृतीना प्रत्येकमभिधित्सुराह—शीतलस्य पुन पञ्चविंशति पूर्वसहस्राणि पर्याय
१० श्रेयासस्यैकविंशतिवर्षलक्षाणि ११ चतु पञ्चाशद्वर्षलक्षाणि १२ पञ्चदशवर्षलक्षाणि १३ तत सार्द्धसप्तवर्षलक्षाणि १४
तत सार्द्धवर्षलक्षद्वय १५ पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि १६ त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि सार्द्धसप्तशताधिकानि भवन्ति १७ एक-
विंशतिवर्षसहस्राणि १८ वर्षशतन्यूनानि पञ्चपञ्चाशत् वर्षसहस्राणि १९ सार्द्धसप्त वर्षसहस्राणि २० सार्द्ध वर्षसहस्रद्वय

इत्येतस्मिन् द्वारे धर्म-क्षान्त्यादिको दशप्रकार, स चेह शैलेन्द्रयावस्थाप्राप्तस्य सम्बन्धी प्रकर्षप्राप्तौ गृह्यते, तस्य चोपा-
यो-येनासी प्राप्यते स वक्तव्य, तस्य चोपायस्य देशका वक्तव्या, एतदुभयमप्याह—‘धम्मोवातो पचयण’ गाहा
(१४०-१७), व्याख्या-धर्मस्योपाय, क इत्याह—‘प्रचचन’ द्वादशाङ्गीस्वरूप चरमाङ्गान्तर्वर्त्तानि वा पूर्वोणि उत्त-
स्वरूपधर्मस्य प्राप्त्युपाय, एतदुक्तानुष्ठानादेव तदवाप्तेरिति । धर्मोपायमुपदर्श्य तस्य देशकानाह—देशकास्तस्य-धर्मो
पायस्य, के इत्याह—सर्वे जिनानानृपभादीना गणधरा ~रूपभसेनेन्द्रभृत्यादयो, ये च यस्य तीर्थकृतश्चतुर्दशपूर्वविदो याव-
न्तस्ते धर्मापायस्य देशका नान्ये, तेषामेव यथोक्तधर्मस्वरूपवेत्तृत्वादिति गार्थार्थ । प्रकारान्तरेण धर्मोपायमुपदर्शयनाह—
‘सामाइयाइया वा’ गाहा (१४०-१८), व्याख्या—सामायिकमार्यासा ता सामायिकादय, सामायिकपृथिका
इत्यर्थ, व्रतानि-प्राणातिपातविरमणादीनि जीविकाया -वृथिव्यादय भावना—‘इरिआसमिण सयाजण’ इत्यादि-
ग्रन्थप्रतिपादिता पञ्चव्रतसम्बन्धिन्य पञ्चविंशति अनित्यत्वादिविषया वा द्वादश, एषा द्वन्द्वे व्रतजीवनिकायभावना,
सामायिकान्नाकारपृथिका सत्यो व्रतजीवनिकायभावना इत्येव धर्मोपायो जिने सवनिदिष्ट इति सण्ट्ठ । कदा
निदिष्ट इत्याह—‘प्रथम’मिति आद्यसमवसरणप्रयत्तनावसर एवेत्यर्थ । यदिवा प्रथममोघतस्तावदाद्यदीक्षाप्रतिपत्ति-
समये एव धर्मोपाय, उत्तरकाल तु जिनकल्पपरिहारविशुद्धिकमिश्रप्रतिमाऽभिग्रहादिभेदभिनोऽनेकविधो द्रष्टव्य इति
भाव, ननु सामायिकादीना धर्मोपायत्वमस्तु, जीविकायाना तु कथं?, केपाञ्चित् क्लिष्टसत्त्वाना वधपरिणतिहेतुत्वेन
प्रत्युताधर्मोपायत्वात्तेषामिति, हन्त यद्येव सामायिकादीन्यपि केपाञ्चित् शुद्रसत्त्वानामसदध्यवसायजनकत्वेन कि

नाधर्मापायतया प्रेर्यन्ते ? , अथ विवेकिना महासत्त्वाना गुभाध्यवसायहेतुत्वेन धर्म्मोपायभूतान्येवामृनि, यद्येवमुक्तविशेष-
णविशिष्टाना दयापरिणतिजनकत्वेन जीवनिकायेष्वपि समानमिदं पश्याम इत्यल प्रसङ्गेनेति गाथार्थं ॥ साम्प्रत पर्या-
यद्वार प्रकृत, तत्र कस्य तीर्थकरस्य कियान् दीक्षाकाल इति प्रतिपादयन्नाह—‘उसभस्स पुव्वलक्ख’ गाहा ‘पणवीस’
गाहा ‘चउप्पन्न’ गाहा ‘तेवीस च’ गाहा ‘अद्धट्टमा’ (१४०), व्याख्या—इह पूर्वाङ्ग चतुरशीतिवर्षलक्षप्रमाण पूर्वाङ्गे-
णैव गुण्यते तत एक पूर्वं भवति, तत्त्वित्द-७०५६००००००००, तदुक्त—“पुव्वस्स य परिमाण सयरि खलु होति
कोडिलक्खाओ । छप्पन्न च सहस्सा वोद्ध्वा वासकोडीण ॥ १ ॥” तत्राद्यतीर्थकृत ऋपभस्वामिन उक्तस्वरूपाणा पूर्वा-
णामेक लक्ष दीक्षाकालो विज्ञेय १, तदेव पूर्वलक्ष पूर्वाङ्गेन-चतुरशीतिवर्षलक्षप्रमाणेन न्यूनमजितस्य द्वितीयतीर्थकृतो
दीक्षाकाल २ इत ऊर्च्य चतुभि पूर्वाङ्गे पुन २ न्यून पूर्वलक्ष तावन्नेय यावत्सुविधिर्नवमस्तीर्थकर, तद्यथा—चतुभि
पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ३ अष्टभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ४ द्वादशभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ५ षोडशभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष
६ विंशतिभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ७ चतुर्विंशतिभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ८ अष्टाविंशतिभि पूर्वाङ्गेन्यून पूर्वलक्ष ९ एव
सुविधि यावदतिदेशेनाभिधाय शीतलप्रभृतीना प्रत्येकमभिधित्सुराह—शीतलस्य पुन पञ्चविंशति पूर्वंसहस्राणि पर्याय
१० श्रेयासस्यैकविंशतिवर्षलक्षाणि ११ चतु पञ्चाशद्वर्षलक्षाणि १२ पञ्चदशवर्षलक्षाणि १३ तत सार्द्धसप्तवर्षलक्षाणि १४
तत सार्द्धवर्षलक्षद्वय १५ पञ्चविंशतिवर्षसहस्राणि १६ त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि सार्द्धसप्तशताधिकानि भवन्ति १७ एक-
विंशतिवर्षसहस्राणि १८ वर्षशतन्यूनानि पञ्चपञ्चाशत् वर्षसहस्राणि १९ सार्द्धसप्त वर्षसहस्राणि २० सार्द्ध वर्षसहस्रद्वय

२१ सप्तवर्षशतानि २२ सप्ततिर्वर्षाणि २३ द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि २४ । एष दीक्षाकालो जिनन्द्राणामृगभादीना यथाक्रम
 विज्ञेय इति गाथापञ्चकार्यं ॥ एव दीक्षापर्याय प्रतिपाद्य साम्प्रत पर्यायसाम्यादेव कुमारवासादिपर्याय दर्शयन्नाह—
 'उसभस्स कुमारत्त'मित्यादि (प० १४१), गाथास्वयोविशतिरेता पाठसिद्धा एव, नवरमाद्यासु नवसु गाथासु ऋग-
 भादीना सुविधियर्थन्ताना नवाना तीर्थकृता कुमारत्वपर्यायो राज्यपर्यायश्चेत्येतदेव द्वय द्वय उक्तं न दीक्षापर्यायस्तत्सानन्तर
 मेवोक्तत्वात् पुनरपि च 'उसभस्स पुष्वलकस्व'मित्यादिना वक्षमाणत्वाच्चेति । वासुपृज्यमह्यरिष्टनेमिपार्श्वेनर्द्धमानलक्ष-
 गाना तु तीर्थकृता कुमारत्वपर्यायो व्रतपर्यायश्चेत्येतदेव द्वयं चतसृभि गाथाभिरुक्तं, न राज्यपर्याय, अनङ्गीकृतराज्य-
 त्वेन प्रतिपादितत्वात्तेषा तदसम्भवादिति, शांति कुन्ध्यरलक्षणस्य तु तीर्थकरत्रयस्य तिसृभिर्गाथाभि कुमारमाण्डलिकृच-
 क्रयत्तिदीक्षापर्यायलक्षणं चतुष्टयं २ उक्तं, चक्रवर्त्तित्वात्तेषा, तत्र माण्डलिकोऽनयासचक्ररत्नादिचक्रयत्तिलक्ष्मीकं सामान्यो
 राजा उच्यते, शेषाणां तु सप्तानां तीर्थकृता सप्तभिर्गाथाभि कुमारराज्यदीक्षापर्यायलक्षणं त्रयं २ प्रतिपादितं, अङ्गीकृत-
 राज्यत्वात्तेषामचक्रवर्त्तित्वाच्चेति । अपरं चेह—'अह्वाइज्जा लकवा कुमारवासो ससिण्णहे होई । अद्दछट्टायरज्जे'त्येव, कचिन्तु 'अह्वा-
 कचिदेव पाठ, कचिन्तु 'अहुट्टावि अ लकवा कुमारवासो ससिण्णहे होई । अद्दछट्टायरज्जे'त्येव, कचिन्तु 'अह्वा-
 इज्जा लकवा कुमारवासो ससिण्णहे होई । अद्दछट्ट य रज्जे'त्येव दृश्यते ३, इति पाठत्रय, तत्र चरमपाठोऽशुद्ध एव,
 सर्षायुष्केण सह विसवादित्वात्, तथाहि—'चउरासीतिधिसत्तरी त्यादिगाथायामन्तरमेयास्य दश पूर्वलक्षाण्यायु
 प्रतिपादयिष्यते, अस्मिन्तु पाठे दीक्षापर्यायसत्के चतुर्विंशतिभि पूर्वाङ्गन्यूनै पूर्वलक्षे क्षिप्सेऽपि नैव पूर्वलक्षाण्यागच्छ

न्तीति, अन्यत्र तु पाठद्वये दीक्षापर्यायसङ्ख्याक्षेपे दशपूर्वलक्षणयागच्छन्त्येव, केवलमाद्यपाठ एव सङ्कृतिमानिति वृद्धवाद,
 तत्र तु केवलिनो विदन्तीति । एवमन्यत्रापि यत्र विसयादबुद्धिरुत्पद्यते तत्र कुमारवासादिपर्यायसङ्ख्या मीलयित्वा सर्वा
 युक्तेण सह सवादो मृग्य इति त्रयोविंशतिगाथातात्पर्याथ ॥ ननु ऋषभादीना सुविधिपर्यन्ताना नवाना तीर्थकृता
 किमिति कुमारराज्यपर्यायलक्षण द्वयमेवोक्त, न तु दीक्षापर्याय इति ? पूर्वोक्तत्वात्पुनर्भणने पौनरुत्थप्रसङ्गादिति चेत्तहि
 शीतलप्रभृतीनामपि पूर्वमसाबुक्त एव किमिति पुनरप्युक्त इत्याशङ्क्याद्याना नवाना तीर्थकृता दीक्षापर्यायप्रतिपादनायाह—
 'उसभरस पुषलखल' गाहा (१४१), प्राक्प्रत्येक दीक्षाप्रतिपादनावसरे व्याख्यातेवेयमिति । नन्वनया गायया नवा
 नामभिहितो दीक्षापर्याय, शेषाणा तु कथमित्याह—'सेसाण परिया' गाहा (१४१), व्याख्या—शेषाणा शीतल-
 प्रभृतीना दीक्षापर्याय कुमारवासादिपर्यायेण सहेवोक्त इति नेहोच्यत इति भाव । नन्विदमेव प्रथम भवद्भिर्दीक्षापर्याय
 उच्यते उत प्रागप्युक्तोऽसावित्याह—'पत्तेअपि य पुब'ति प्रत्येक कुमारवासादिपर्यायवियुतोऽपिशब्दस्य व्यवहितसम्बन्ध-
 त्वात्पूर्वमपि भणितोऽसाविति शेष । यद्येव—स्थानद्वयेऽस्य भणन किमर्थमित्याह—तथाविधस्मृतिपाठवियुक्तशिष्यज-
 नानुग्रहार्थमिति गाथार्थ ॥ ननूत्तस्तीर्थकृता कुमारवासादिपर्याय केनलिपर्यायस्तु नाद्याप्युक्त स कथमवसेय इत्याह—
 'छउमत्थकाल' गाहा (प० १४२), व्याख्या—भावप्रधानत्वाच्चिदंशस्य छद्मस्थत्वस्य छद्मस्थत्वे वा कालश्छद्मस्थकाल
 छद्मस्थाना वा काल छद्मस्थकालस्त, किमित्याह—'एत्तो सोहेउ'ति एतस्मात्स्थानद्वयोक्तदीक्षाकालाच्छोधयित्वा शेषकस्तू
 च्छरितो जिनकालो विशेष इति गम्यते, यद्यपि चेह क्षीणोपशान्तमोहच्छद्मस्थोऽपि जिन उच्यते तथाऽप्यत्र जिनशब्देन

२१ सप्तवर्षशतानि २२ सप्ततिर्यर्षाणि २३ द्विचत्वारिंशद्वर्षाणि २४ । एष दीक्षाकालो जिनेन्द्राणामृपभादीना यथाक्रम
 विशेष इति गाथापञ्चकार्ये ॥ एव दीक्षापर्याय प्रतिपाद्य साम्प्रत पर्यायसाम्यादेव कुमारवासादिपर्याय दर्शयन्नाह—
 'उसभस्स कुमारस'मित्यादि (प० १४१), गाथास्त्रयोविंशतिरेता पाठसिद्धा एव, नवरमाद्यासु नवसु गाथासु ऋष-
 भादीना सुविधियर्थन्ताना नवान्ता तीर्थकृता कुमारत्वपर्यायो राज्यपर्यायश्चेत्यतदेव द्वयद्वय उक्तं न दीक्षापर्यायस्तस्यानन्तर-
 भेवोक्तत्वात् पुनरपि च 'उसभस्स पुब्लकख'मित्यादिना वक्षमाणत्वाच्चेति । वासुपृथ्व्यमह्यरिष्ठनेमिपार्थ्व्यर्द्धमानलक्ष-
 णाना तु तीर्थकृता कुमारत्वपर्यायो व्रतपर्यायश्चेत्यतदेव द्वयं चतसृभि गाथाभिरुक्तं, न राज्यपर्याय, अनङ्गीकृतराज्य-
 त्वेन प्रतिपादितत्वात्तेषा तदसम्भवादिति, शान्तिकुन्ध्वरलक्षणस्य तु तीर्थकरत्रयस्य तिसृभिर्गाथाभि कुमारभाण्डलिकच-
 त्रयचित्तीक्षापर्यायलक्षणं चतुष्टयं २ उक्तं, चक्रवर्चित्वात्तेषा, तत्र माण्डलिकोऽनवाप्तचक्रलादिचक्रवर्चित्त्वस्मीक सामान्यो
 रात्ता उच्यते, शेषाणा तु सप्ताना तीर्थकृता सप्तभिर्गाथाभि कुमारराज्यदीक्षापर्यायलक्षणं त्रयं २ प्रतिपादितं, अङ्गीकृत-
 राज्यत्वात्तेषामचक्रवर्चित्वाच्चेति । अपरं चेत्—'अट्टाइज्जा लक्खा कुमारवासो ससिप्परे होई । अट्टच्छट्टायरज्जे'त्येव, क्वचित्तु 'अट्टा-
 क्वचिद्व पाठ, क्वचित्तु 'अट्टावि अ लक्खा कुमारवासो ससिप्परे होई । अट्टच्छट्टायरज्जे'त्येव, क्वचित्तु 'अट्टा-
 इज्जा लक्खा कुमारवासो ससिप्परे होई । अट्टच्छट्टय रज्जे'त्येव दृश्यते ३, इति पाठत्रय, तत्र चरमपाठोऽशुद्ध एव,
 सर्वायुष्केण सह विसवादित्वात्, तथाहि—'चउरासीत्तिचिसत्तरी'त्यादिगाथायामन्तरमेवास्य दश पूर्वलक्षाण्यायु
 प्रतिपादयिष्यते, अस्मिंस्तु पाठे दीक्षापर्यायसत्के चतुर्विंशतिभि पूर्वाङ्गिन्यने पूर्वलक्षे क्षिप्सेऽपि नैव पूर्वलक्षाण्यागच्छ

सर्घायुष्क प्रल्लिपाद्य क्रमप्राप्तमन्तक्रियाद्वारमाह—‘निषाण’ गाहा (१४२), व्याख्या—अन्तक्रिया किमुच्यते इत्याह—निर्घाण मो
क्षगमनमितियावत्, सा चान्तक्रिया चतुर्दशभक्तेन पङ्क्तिपवासैरित्यर्थ, प्रथमनाथस्य—ऋषभदेवस्याभूत्, शेषाणा त्वजितादीना
मासोपनासेन, कि सर्वेषामित्याह—धीरजिनेन्द्रस्य पठेन, द्वाभ्यामुपवासाभ्यामिति गाथार्थ । केपु पुन स्थानेषु तेपामन्त-
क्रियाऽभूदित्याह—‘अष्टाचय’ गाहा (१४२), अष्टापदादिषु स्थानेषु ऋषभादय सिद्धि गता इति यथासङ्ख्य सम्बन्ध, तद्यथा—
अष्टापदपर्वते ऋषभ सिद्धिसुपाययौ, चम्पाया वासुभूज्य, उज्जयन्ते नगे नेमि, अपापानगर्या महावीर, शेषास्तु उक्त
व्यतिरिक्ता विशति सम्मतशैलशिखरे सिद्धि गता इति गाथार्थ । तत्र च क कियत्परिवार सिद्ध इत्याह—‘एकौ’
गाहा ‘पचहि’ गाहा ‘सत्त’ गाहा ‘दसहि’ गाहा (१४२), एताञ्चतस्रोऽपि पाठसिद्धा एव, नवर ‘अट्टसएण धम्मो ति
अष्टोत्तरशतेन साधूना परिवृतो धम्म सिद्ध इत्यर्थ, ‘पउमाभे तिन्नि अट्टसय’त्ति पङ्कप्रभतीर्थकृद्विषये त्रीण्यष्टोत्तरश-
तानि साधूना निर्वृतानीत्यवगन्तव्य, त्रिगुणमष्टोत्तरशतमित्यर्थ, त्रीणि शतानि चतुर्दशत्यधिकानीतियावत्, ननूक
तीर्थकृतामन्तक्रियावसरे भक्तपरित्यागस्थानपरिवारस्वरूपम्, एतत्तु नोक कस्तीर्थकर कस्या वेलाया सिद्धिवधूसङ्गमुपलभे,
को वा किमवस्थ सिद्ध इत्यादि, तदेतदाशङ्क्याह—अन्तक्रियासम्बन्धकालादिस्वरूप यन्मयेह नोक्त तत्प्रथमानुयोगाद्-
द्वादशाङ्गान्तर्गताच्छास्त्रविशेषाद्विशेष्यमिति गाथाचतुष्टयगूढपदार्थ ॥ साम्प्रत सर्वतीर्थकरवक्तव्यताया बहुत्वमालोक्य तद्भ-
णने च प्रकृतग्रन्थगौरव निश्चित्य ग्रन्थान्तरेऽतिदेश दित्सुरूपमहरन्नाह—‘इधेवमाई सध’ गाहा (१४२) व्याख्या—
‘इति’ उपप्रदर्शने, एवशब्द प्रकारार्थे, ततश्च ‘सर्वोहणपरिच्छाप’ इत्यादिग्रन्थसदभेण यन्मया तीर्थकृता सम्नोधनपरि-

केवली विवक्षितो, जिनत्वस्य जिनाना वा कालो जिनकाल, केवलिकाल इत्यर्थ, इदमुक्त भवति—'वाससहस्र वार-
 से'त्यादिना यच्छब्दास्यकाल उक्त स दीक्षाकालाद् 'उसभस्स पुष्लकम्'मित्यादिना अभिहिताच्छोभयते, तत शेष
 केवलिकालो भवति, तद्यथा—ऋषभदेवस्य वर्षसहस्रलक्षण छद्मस्थकालो यदा पूर्वर्षलक्षस्वरूपाद् दीक्षाकालादुद्भियते तदा
 वर्षसहस्रन्यून पूर्वर्षलक्ष केवलिकालो भवति, एवमन्यत्रापि भावनीयमिति । तदेव सर्वतीर्थकृता समस्तानपि कुमारगतासादि
 पर्यायान् भेदतोऽभिधाय साम्प्रत सर्वेषा सामान्येन सर्वयुष्कप्रतिपिपादयिष्या उपक्रमते—'सधाउय मित्यादि, सर्वा-
 युष्कमपि ऋषभादीनामत ऊर्ध्वं मम कथयतो निशामयत यूयमिति गाथार्थ । यथाप्रतिज्ञातमेवाह—'चउरासीइ' गाहा
 (प० १४२), व्याख्या—इह गाथापर्यन्ते पूर्वाणामित्युक्त गाथाप्रथमाद्धपर्यन्ते च लक्षणीत्युक्त, ततश्चेत्थ सम्मन्यो द्रष्टव्य-
 पूर्वाणा लक्षणि चतुरशीति प्रथमतीर्थकरस्य सर्वयुष्कमिति १ द्विसप्तति पूर्वर्षलक्षणि २ पष्टि पूर्वर्षलक्षणि ३ पञ्चाशत्पूर्व
 लक्षणि ४ चत्वारिंशत्पूर्वर्षलक्षणि ५ त्रिंशत्पूर्वर्षलक्षणि ६ विंशति पूर्वर्षलक्षणि ७ दश पूर्वर्षलक्षणि ८ द्वे पूर्वर्षलक्षे ९ एक
 पूर्वर्षलक्ष १० । 'चउरासीइ' गाहा (प० १४२), व्याख्या—इहापि गाथापर्यन्ते शतसहस्राणीत्युक्त, प्रथमाद्धपर्यन्ते तु वर्षा-
 णामिति, ततश्चतुरशीतिर्वर्षाणा शतसहस्राणि लक्षणीतियावत् एकादशस्य सर्वयुष्कमिति द्दश्य ११ द्विसप्ततिर्वर्षलक्षणि
 १२ पष्टिर्वर्षलक्षणि १३ त्रिंशद्द्वर्षलक्षणि १४ दश वर्षलक्षणि १५ एक वर्षलक्ष १६ 'पचाणउइ' गाहा (प० १४२), पञ्च-
 नवति सहस्राणि वर्षाणामितीहापि सम्बध्यते १७ चतुरशीतिर्वर्षसहस्राणीति गम्यते १८ पञ्चपञ्चाशद्द्वर्षसहस्राणि १९
 त्रिंशद्द्वर्षसहस्राणि २० दश वर्षसहस्राणि २१ एक वर्षसहस्र २२ शत वर्षाणा २३ द्विसप्ततिर्वर्षाणि २४ इति गाथात्रयार्थ ।

स्थानकथनन्तरेणाविकला कथिता स्यादिति मरीच्युत्थान वक्तव्य, तदपि न ऋषभसमुत्थानकथनमन्तरेण सम्यक्कथयितुं शक्य-
 मिति ऋषभजिनसमुत्थानस्य प्रकृतता, तच्च किञ्चिदुक्तं किञ्चित्तु 'चित्तवह्लुट्टमीर्ण'(१४२) इत्यादिनाऽनन्तरमेव वक्ष्यत इति
 गार्थार्थः ॥ 'चतुर्मुष्टिकं च लोचं कृत्वे'ति (१४२-२१), पञ्चममुष्टियोग्यान् किल केशान् भगवतः कनकावदाते शरीरेऽञ्जनरेखा
 इव राजमानानुपलभ्य शत्रेण प्रणिपत्य विज्ञप्त-भगवन् ! मय्यनुग्रहं विधाय ध्रियन्तामित्थमेवामी, भगवताऽपि तदुपरोधात्तथैव
 कृतमिति, अत एवेदानीमपि स्कन्धोपरि वल्लरिकां क्रियन्त इति भावः । 'सेज्जसो से सयपभा देवी पुब्भभवनिन्नामिय'-
 त्ति (१४६-४), स श्रेयासजीवो ललिताङ्गदेवस्य स्वयप्रभादेवी आसीत्, साऽपि पूर्वभवे किमासीदित्याह—'निर्नामिके'ति,
 अथ केयं निर्नामिकेति?, तदुत्पत्तिं सक्षेपादुच्यते—धातकीखण्डद्वीपे पूर्वविदेहे मङ्गलावतीविजये नन्दिग्रामे अतीव दारि-
 द्र्यत्रिदुतनाइलाभिधानगृहपतेर्नागश्रीनाम्न्यास्तन्नायार्या पण्णा दुहितृणामुपरि सप्तमी पुत्रिका समभूद् दुहितृद्विजितैश्च माता-
 पितृभिर्न तस्या नाम चक्रे, ततो लोके निर्नामिकेति ख्याति गता, अन्यदा च कस्मिंश्चिदुत्सवे समृद्धजनडिम्भरूपाणि
 नानाविधखाद्येयादिवस्तुव्यग्रहस्तान्युधानादिषु गच्छन्ति दृष्ट्वा निर्नामिकाऽपि मोदकादिवस्तूनि मातरं याचितवती,
 मात्राऽप्यतीयानिष्टत्वादुक्ताऽसौ, गच्छाम्बरतिलकं पर्वतं ततः पातं कृत्वा अत्रियस्व वा फलानि वा भक्षय, इतस्तावदपसर,
 ततोऽसावतीव दुःखिता रुदती गृहान्निर्गत्याम्बरतिलकं पर्वतं ययौ, तत्र च पूर्वसमवसृतयुगन्धराचार्यसमीपे धर्ममाकर्ण्य
 प्रतिपद्य श्रावकधर्मं गत्वा नन्दिग्रामं कृत्वा विविधं तपः कर्म दौर्भाग्यादिदोषात् केनचिदपरिणीतैव परिणतवया स्वीकृ-

त्यागादिकमुक्तमित्येवप्रकारमादौ कृत्वाऽपरमपि पूर्वभववक्तव्यतादिक सविस्तर सर्वे जिज्ञाना सम्बन्धि प्रथमानुयोगाद्-उक्त-
 स्वरूपाद्विशेष्यमिति । ननु यद्येव सर्वमपि प्रथमानुयोगादेव ज्ञास्यते त्वया किञ्चिदपि किमित्युक्तमित्याशङ्क्याह-स्थाना-
 शून्यार्थं पुनर्भणित किञ्चिदिति गम्यत इति न दोष । इत किमित्याह-‘पगय अओ बुच्छ’ति (१४२), प्रकृत-प्रानु-
 त वस्तु अतोऽनन्तर वक्ष्येऽभिधास्य इति गाथार्थ । ननु प्रकृत वक्ष्ये इत्युक्त, किञ्च तदिह प्रकृतमिति नाद्यापि सम्य-
 च्छिन्नुम इत्याह-‘उसभजिण’ गाहा (१४२), व्याख्या-कथमसौ सम्यक्त्वमवाप कदा वा तीर्थकरनामकर्मनन्ध कुतो
 वाऽऽगत्य इहोत्पन्न कदा वा दीक्षा जग्राह इत्यादिलक्षण ऋषभजिनसमुत्थानमत्र प्रकृत तद्वक्ष्ये इति पूर्वगाथावयवेन सटङ्क,
 ननु कथमत्र ऋषभजिनसमुत्थान प्रकृतमित्याह-‘उट्टाण ज तओ मरीइस्स त्ति(१४२), यद्-यस्मात्कारणात् ऋषभजिनादु-
 त्थानम्-उत्पत्तिर्मरीचे, इदमुक्त भवति-मरीचेरिहोत्पत्तिरानेतव्या, नचासौ ऋषभदेवसमुत्थानेऽवर्णिनेऽभिहितापि सम्यग
 वधार्यत इति ऋषभजिनसमुत्थानमिह प्रकृत, ननु स्यादेव यदि मरीचेरप्युत्पत्त्या किञ्चिदिह प्रयोजन स्यात् तच्च नास्ति,
 असम्बद्धत्वात्तस्या इत्याह-‘सामाइयस्स एसो’ इत्यादि(१४२), ‘यद्’ यस्मात्कारणादेप सर्वोऽपि पूर्व पद्धिनिर्गमस्वरूपप्र-
 तिपादनादारभ्य सामायिकस्य कुत पुरुषद्रव्यादिद निर्गत सोऽपि च पुरुष कथ मिथ्यात्वादिभ्यो निर्गत इत्येवंरूपो निर्गमोऽ-
 धिकृत, तेन मरीच्युत्पत्ति प्रयोजनवती, यदि नाम सामायिकस्य निर्गमोऽधिकृतस्तर्हि मरीच्युत्पत्ते किमायात?, सत्यम्,
 एतदुक्त भवति-सामायिकाध्ययन ह्येतत्, ततस्तस्य द्रव्यनिर्गमे विचार्ये कुतो द्रव्यादिद निर्गतमिति जिज्ञासिते महा
 वीरद्रव्यादिति वक्तव्य, महावीरोऽपि कथ मिथ्यात्वादिभ्यो निर्गत इति बुभुत्सिते महावीरोत्पत्तिर्वक्तव्या, न चासौ मरीच्यु-

रथानकथनमन्तरेणाविकला कथिता स्यादिति मरीच्युत्थान वक्तव्य, तदपि न ऋषभसमुत्थानकथनमन्तरेण सम्यक्कथयितुं शक्य-
 मिति ऋषभजिनसमुत्थानस्य प्रकृतता, तच्च किञ्चिदुक्तं किञ्चित्तु 'चित्तबहुलदृमीए' (१४२) इत्यादिनाऽनन्तरमेव वक्ष्यत इति
 गार्थार्थ ॥ 'चतुर्मुष्टिकं च लोचं कृत्वे' ति (१४२-२१), पञ्चममुष्टियोग्यान् किल केशान् भगवतः कनकावदाते शरीरेऽञ्जनरेखा
 इव राजमानानुपलभ्य शस्त्रेण प्रणिपत्य विज्ञप्त-भगवन् ! मय्यनुग्रहं विधाय ध्रियन्तामित्यमेवामी, भगवताऽपि तदुपरोधात्तथैव
 कृतमिति, अत एवेदानीमपि स्कन्धोपरि बहुरिका क्रियन्त इति भावः । 'सेज्जसो से सयपभा देवी पुबभचनिन्नामिय-'
 त्ति (१४६-४), स श्रेयासजीवो ललिताङ्गदेवस्य स्वयप्रभादेवी आसीत्, साऽपि पूर्वभवे किमासीदित्याह-- 'निर्नामिके' ति,
 अथ केयं निर्नामिकेति?, तद्भुत्पत्तिः सक्षेपादुच्यते-धातकीखण्डद्वीपे पूर्वविदेहे मङ्गलावतीविजये नन्दिग्रामे अतीव दारि-
 द्र्यविद्वृतनाइलाभिधानगृहपतेर्नागश्रीनाश्यास्तद्भार्यायां पण्णा दुहितृणामुपरि सप्तमी पुत्रिका समभूद् दुहित्रुद्विजितैश्च माता
 पितृभिर्न तस्या नाम चक्रे, ततो लोके निर्नामिकेति रयाति गता, अन्यदा च कस्मिंश्चिदुत्सवे समृद्धजनडिम्बरूपाणि
 नानाविधवाद्यैः पयादिवस्तुव्यग्रहस्तान्युद्यानादिषु गच्छन्ति दृष्ट्वा निर्नामिकाऽपि मोदकादिवस्तूनि मातरं याचितवती,
 मात्राऽप्यतीधानिष्टत्वाद्दुःखाऽसौ, गच्छाम्बरतिलकं पर्वतं ततः पातं कृत्वा म्रियस्व वा फलानि वा भक्षय, इतस्तावदपसर,
 ततोऽसावतीव दुःखिता रुदती गृहान्निर्गत्याम्बरतिलकं पर्वतं ययौ, तत्र च पूर्वसमवसृतयुगन्धराचार्यसमीपे धर्ममाकर्ण्य
 प्रतिपद्य श्रावकधर्मं गत्वा नन्दिग्रामं कृत्वा विविधं तपः कर्म दौर्भाग्यादिदोषात् केनचिदपरिणीतेन परिणतवया स्वीकृ-

त्यानशन अप्रेतनच्युतदेयीकेन ललिताङ्गदेवेन प्राथिता विधाय निदान सम्राप्येदानकल्प तस्यैव भार्या स्वयप्रभा नाम देवी
 समभूदिति पूर्वभवनिर्नामिकेयमिति । 'धम्मचक्र चिध कारित'मित्यादि (१४७-१९), अत्र भगवद्वनस्थानस्य चिह्न-
 मिद भवत्विकृत्वा सर्वरत्नमयपद्मयोजनोच्छ्रितदण्डस्योपरि रत्नमय योजनायामविष्कम्भ वृत्ताकार धम्मचक्राय चक्र
 कारितवान्, चूर्णा तु चक्रस्यैतदेव मान दण्डश्च योजनोच्छ्राय एवोक्त इति । 'उज्जाणत्थाण पुरिमताल मिति (१४७-२१),
 अत्यासन्नत्वाद्द्विनीताया उद्यानस्थानीय पुरिमताल नगर समाप्त इति । 'सिधुदेवी ओयवेइ'त्ति (१५०-१०), सिन्धुनद्या
 अधिष्ठात्री देवता 'ओयवेइ'त्ति पूर्वोक्तक्रमेण साधयतीत्यर्थ , केवलमिह नद्या मध्ये न प्रविशति नापि शर मुग्रति, किन्तु
 अष्टमभक्तान्ते स्वत एव चलितासना असौ रत्नमयभद्रासनद्वयादि प्राभृत गृहीत्वोपतिष्ठति, तत सिन्धुदेवीनदेय वंताभ्या-
 धिष्ठातार देय, ततोऽपि तिमिश्रागुहाघासिन देवं साधयति, ततश्चक्रवर्ती तत्रैव तिष्ठति यावत्सुपेणाभिध सेनापतिश्चर्मरत्नेन
 सिन्धुनदीमवतीर्य तत्परकृत्वत्त खण्ड साधयित्वा समागच्छति, ततश्चक्रवर्त्यदिशात् सेनापतिविशिष्टपूजापुरसर दण्ड-
 रत्नेन तिमिश्रागुहाकपाटोद्घाटन करोति, यस्तु द्वादश योजनानि तुरगारूढ सेनापति शीघ्रमपसरतीत्यादिप्रवाद सोऽजा-
 गमिक इव लक्ष्यते, क्वचिदप्यनुपलभ्यमानत्वादिति, ततश्चक्रवर्ती करिस्कन्धारूढस्तस्यैव करिणो दक्षिणकुम्भविन्ध्यस्तमणि-
 रत्ननोद्योत कुर्वस्तिमिश्रागुहा प्रविशति, तत्रात्मन तावन्मणिरत्नोद्योतेनैव मार्गादिप्रकटन भवति, शेषजननिमित्त तु कार्कि-
 णीरत्नन उक्तप्रमाणानि वृत्तहिरण्यरेखारूपाणि मण्डलानि करोति, तत्र तिमिश्रागुहा आयामेन पद्मादाद्योजनानि, वंताभ्यस्य
 मूले तावद्विस्तरत्वात्, विष्कम्भेन तु द्वादश योजनानि, तत्र प्रविशश्चक्रवर्ती गोमूत्रिकान्यायेन एकस्या भित्तौ पद्मविशति

मिदमण्डक तत इय जगत प्रसूतिरित्येय सर्वत्र प्रवादोऽभूत्, ततोऽपि च ब्रह्माण्डपुराण नाम गाखममृदिति । ततश्च-
छहिमवन्त देव प्रसाध्य ऋषभकृते हिमवदधोभागवतनि स्वनाम लिखति, कथमिति चेदुच्यते- उस्मत्पिणी इमीमे तइयाएँ ममाएँ
पच्छिमे भाए । अहयसि चक्कवट्टी भरहो इति नामधिज्जेण ॥ १ ॥ अहयसि पढमराया अहय भरहाट्टियो नरत्तरिदो ।
नत्थि मह पडिसत्तू जिय मए भारह वास ॥ २ ॥ अनेन गाथाद्वयेन स्वनाम लिखित । एण्डप्रपातगुहाप्रयोगादिक तिभि-
श्रगुहावदकव्य नानात्वत्वभ्यूह्यमिति, शेष सुगम, यावद् 'गद्गाकृले नव निरितो उवागच्छति' ति (१५१-४), निधि-
रत्ताराधनार्थमष्टमभक्त तत्र करोति, ततो नव निधय सिध्यन्ति, ते चामी-नेसण्ये १ पडुयए २ पिंगलए ३ मयरण ४
मएपउमे ५ । काले य ६ महाकाले ७ माणवग ८ महानिही सखे ९ ॥ १ ॥ एया च स्वरूपमिद-चकट्टपइट्टाणा अट्टु-
स्तेहा य नव य विक्कलभे । चारस दीहा मजूससठिया जण्हवीइ मुहे ॥ १ ॥ व्यारया-प्रत्येकमष्टसु चवेपु प्रतिष्ठिता
अष्टौ योजनान्युच्चैररेण विस्तरेण तु नव योजनानि दीर्घेण द्वादश योजनानि मञ्जुपामस्थिता जान्हवी-गद्गा तस्या मुने-त-
स्समीपे भवन्तीति गाथार्थ ॥ किमयास्ते निधयो भवन्तीत्युच्यते-वेरुलियमणिकवाडा कणगमया विविहरयणपडिपुण्णा ।
पलिओवमट्टितीण देवाण ते उ आवासा ॥ १ ॥ एतेषु च निधिषु नीतिपुस्तकाभरणवस्त्ररत्नहिरण्यप्रहरणातोद्यादय पदार्था
समुत्पद्यन्ते, ते च सवित्तरा स्थानाद्गादिभ्योऽवसेया इति । अस्य च भरतचक्रिण एकेन्द्रियस्वरूपाणि चत्वारि रत्नानि
चक्रच्छत्रदण्डवलङ्गरत्नलक्षणाभ्यामुधशालायामुत्पन्नानि, चर्मरत्नमणिरत्नकाकिणीरत्नानि तु श्रीगृहे, सेनापतिगृहपतिवर्द्धकि-
पुरोहितरत्नानि तु पञ्चेन्द्रियस्वरूपाणि चत्वारि विनीताया नगर्या, गजतुरगरत्ने तु वैताड्यमूले, स्त्रीरत्न तु विद्याधरेभ्य

उत्पत्तिमिति । 'पडुल्लक्रियमुही' (१५१-७), पाण्डुविच्छायमुखीत्यर्थ । इति चक्रिविजयवचन्यता । अङ्गारदाहक
दृष्टान्त - किल कश्चिद्दङ्गारविक्रयी तदर्थमरण्य ययौ, वृडात्ता गृहे कृच्छ्रेणागतो मृच्छित पतित स्वप्न पश्यति-यथा जल
पित्रता मया सर्वेऽपि समुद्रसरित्तडागकृपादिजलाशया तिर्यग्लोकवत्तिनो निष्ठा नीतास्तथापि पिपासा न शाम्यति, अतोऽ-
परजलाशयान्येपणप्रवृत्तेन तुच्छजलो जीर्णकूप एको दृष्ट, तत्र च रज्जुवद्ध कुशपूलक क्षिप्त स च जल मुञ्चन् कतिपय-
जलविन्दुयुक्तस्तीरदेशमागत, तज्जल स पातुमारब्ध, तत्किं यस्य समुद्रादिजलैः पिपासोच्छित्तिर्नाभूत् तस्य तै कतिपय
विन्दुभिरसौ भविष्यति?, एव युष्माभिरपीत्यादि उपनय सुगम एव । वैतालीयाध्ययन (प० १५२) सूत्रकृताङ्ग-
द्वितीयाध्ययनमिति । 'श्रावकाणा न सन्ति व्रतानी'ति (१५७-५), निरुपचरितानि परिपूर्णानि व्रतानि किल महा-
व्रतान्येवोच्यन्तेऽतस्तदभावाच्छ्रावकाणा व्रतानि न सन्तीत्युच्यते, यानि तु सन्ति तान्याह—'किन्तिव'त्यादि । 'अना-
यास्तु पश्चात्सुलसायाज्ञवल्स्यादिभिः कृता' इति (१५८-४), इह भावार्थं कथानकगम्य, तच्च संक्षेपादिद-इह
सुलसासुभद्रानामक परित्राजिकाद्वयमासीत्, सुलसा अतीवानेकशास्त्रकोविदा अत्रान्तरे याज्ञवल्क्यनाम्ना परिव्राजकेन यो
मा यादे विजयते तस्याह शिष्य इत्युद्घोषणापूर्वक पठहो दापित, सुलसया च जितोऽसौ, तच्छिष्यत्व चानेन प्रपन्नम्,
अतिपरिचये च तयोरकार्यप्रवृत्तिरमूढ, गर्भश्च सुलसाया समभवद्, विज्ञाते च सुभद्रया निहुरमुपालब्धाऽसौ, प्रच्छन्ने
च धृता, अन्यस्मिंश्च वासरे रात्रौ पुत्र प्रसूता, अविज्ञाता च सुभद्रया पिप्लवृक्षस्याधस्तात्पुत्र परित्यज्य परिव्राजकेन सह
रज्न्यामेव निर्जागाम, प्रातश्च पदानुसारेणान्येपयन्त्या सुभद्रया डिम्भो दृष्ट, अयं च बुभुक्षितो विस्रसात पिप्लफल

मुले पत्तिमास्थादितवानिति पिप्पलाद इति नाम तस्य कृत, वृद्धि नीत, पाठितश्चासौ सुभद्रया, वाग्मी चार्तीत्र जात,
 श्रुतमातृपितृसं बन्धश्च मालरि पितरि च प्रद्वेपमापन्नोऽनार्यान् वेदोश्चकार, तेषु चेद प्ररूपितवान्-यदुत राजभिराशिनादिना
 न्तिनिमित्त स्वर्गावाप्तये च पशुपुरगजमानुपादिभिर्याग करणीय इति, तस्य च 'अलिण्टि य वसुराया' इत्यादिक्या-
 नकप्रसिद्ध पर्वतको नाम मित्रमभूत्, तेन चोक्त-अर्ज्यष्टव्यमिति वेदेऽपि प्रतिपादितमेवेति शोभन त्या प्ररूपितमिति ।
 अपर च मधुनामा राजपुत्र कुत्रचित् स्वयवरमण्डपमिलितसमस्तराजवर्गेणापमानितस्तेषु च प्रद्वेपमापन्नो मृत्या व्यन्तरे-
 पूषन्न, स चाचिन्तयद्-भव्यमिद परित्राजकसुतेन परिकल्पितं, यद्येत्द्राजानोऽनुत्तिष्ठन्ति तदा सर्वेऽपि अमी नरक
 यातीति मम वैरसिद्धिर्भवतीति विचिन्त्य च तमुवाच-प्ररूपय त्वमिद लोके साहाय्यमह करिष्यामीत्यभिधाय सर्वत्र रोगा-
 नुत्पादितवान्, परित्राजकेन च राजानोऽभिहिता -यदि पश्वादिभिर्यज्ञ कुरत तदा सर्वमिदमुपशाम्यति, तेऽपि च पश्वादयो
 यज्ञे निहता दिव यास्यन्ति, नात्र कश्चिदोप इति, राजानोऽपि च तथैवानुष्ठितवन्त, त्रिदिवगमनप्रतीतिनिमित्त यज्ञ
 निहतपश्वादीन्विमाने समारोप्य नभसा गच्छतो मधुदेवो जनस्य दर्शयति रोगोश्च सर्वानुपशामयतीति लोकस्यात्रार्थे स्थिरता
 वभूव, ततश्च पिप्पलादेनेत्य प्ररूपयता गच्छता कालेन रात्र सकाशादानीय मोक्षमेतौ गमिष्यत इति व्याजेन मातापितरौ
 यज्ञे हुतौ, तदर्थत्वादेव सर्वारम्भस्येति, तत्कालादारभ्यानार्थवेदप्रवृत्तिरिति संक्षेपो, व्यासाधिना तु एरिचशोऽन्येपणीय
 इति ॥ आसर्गिचे १ तारए २ मेरए ३ महुकेटवे ४ निसुभे अ ५ । वलि ६ पहाए ७ तह रामणे य ८ नयमे जरासिधू
 ० ॥ (१५९), अत्र चतुर्थ वासुदेवो मधुरेव, कैटभस्तु तद्भ्राता, कैटभेनोपलक्षितो मधुर्मधुकैटभ इति द्रष्टव्यमिति ।

मरुदेवि १ विजय २ सेणा ३ सिद्धत्था ४ मङ्गला ५ सुसीमा य ६। पुहई ७ लक्खण ८ सा(रा)मा ९ नदा १० विण्हू ११ जया
 १२ (रासा)मा १३ ॥१॥ सुजसा १४ सुवया १५ अइरा १६ सिरि १७ देवी य १८ पभावई १९। पडमावई य २० वप्पा
 २१ सिवा २२ वम्मा २३ तिसलाइय २४ ॥२॥ इति तीर्थकरमातर (१६०) नाभी १ जियसत्तू आ २, जियारी ३ सवरे इअ
 ४। मेहे ५ धरे ६ पइठ्ठे अ ७, महासेणे य ८ खत्तिए ११, वसुपूजे अ खत्तिए १२। कयवम्मा
 १३ सीहसेणे अ १४, भाणू १५ विस्सेणे इअ १६ ॥ २ ॥ सूरे १७ सुदसणे १८ कुभे १९ सुमिचु २० विजए २१
 समुद्विजए अ २२। राया य आससेणे २३ सिद्धत्थेविअ खत्तिए २४ ॥ ३ ॥ इति तीर्थकृत्पितर । (१६१) सुम-
 गला १ जसवती २ भद्दा ३ सहदेवी ४ अइर ५ सिरि ६ देवी ७ । तारा ८ जाला ९ मेरा य १० वप्प ११ तहय चुलणी
 अ १२ ॥ १ ॥ इतिचक्रवत्तिमातर । (१६१), उसभे १ सुमित्तविजये २ समुद्विजए य ३ अस्ससेणे अ ४ । तह
 वीससेण ५ सोरिअ ६ सुदसणे ७ कित्तिविरिए य ८ ॥ १ ॥ पडमुत्तरे ९ महाहरि १० विजये राया ११ तहेव वभे अ १२ ।
 अवसप्पिण्यामस्या पितृनामानि चक्रवत्तिनामिति । वासुदेववलदेवा भिन्नमातृका एव भ्रातरो भवन्तीति वासुदेवमातृना-
 मान्याह—'मियावती' गाहा (प० १६२) पाठसिद्धेव । बलदेवमातृराह—'भद्द' गाहा, सुगमा । पितरस्त्वमीपाम
 भिन्ना एवेत्याह—'एवइ पयावइ' गाहा (प० १६३) सुवोधा । 'प्रकृतेर्महानि' (१७१-१४) त्यार्या व्याख्या—
 अब्यक्तं प्रकृतिरित्यनर्थान्तर, तस्मादव्यक्तात्प्रकृतिलक्षणाव्यक्त-महदादिकमुत्पद्यते, महानिति बुद्धे सज्ञा, प्रकृतेर्बुद्धिरत्पद्यत

१ प्रत्यन्तरे नैता गाथा किन्तु इति गाथाया इत्यादिगाथाभि इत्याद्युक्त ।

इत्यर्थं, ततोऽहमिति प्रत्यय, ततोऽपि षोडशको गण, स्पर्शनादीनि प्रसिद्धान्येव षट् इन्द्रियाणि, अपरायपि वास्मानि-
पादपायूपस्थमनोरक्षणानि षड्मैन्द्रियाणि, तथा रूपतन्मात्र रसतन्मात्र गन्धतन्मात्र स्पर्शतन्मात्र शब्दतन्मात्रमित्येव
षष्ठ तन्मात्राणि, एवमेव षोडशको गण, तस्मादपि च षोडशकगणमध्यात् पञ्चम्यस्तन्मात्रेभ्य सकृदात्म्य भूतान्युत्प-
द्यन्ते, तद्यथा-रूपतन्मात्रात्तेजो रसतन्मात्रादापो गन्धतन्मात्रात्पृथ्वी स्पर्शतन्मात्राद्वायु शब्दतन्मात्रात्प्रभ, इत्येव चतु
र्विंशतिस्तत्त्वानि, षष्ठविंशतितमो जीव इति षष्ठविंशतिसत्यानि तत्त्वानीत्यार्यार्थं ॥ 'राया गमेति चि (१७२-२१)
राजा देवीमनुनयतीत्यर्थं, 'कि मे रज्जणे'त्यादि, कि मम राज्येन कि वा त्वया इत्यर्थं । द्वितीयवररिका समाप्ता ॥

साम्प्रतमुपसर्गेषु विषमपदानि विप्रियन्ते- 'पाणीसु भोत्तव'ति (१८९-१३), आह-ननु तीर्थकृता सर्वदेव पाणिभो
जित्वात्किमनेनाभिग्रहेण साध्यते?, सत्य, किनु यथा सवस्वधर्मस्यापनार्थं शक्रन्यस्त यस्व प्रतीच्छति तर्थाय सपात्रधर्मस्या-
पनार्थं प्रथमपारणक पात्र एव करोति तत ऊर्ध्वं पाणिभोजीति केचित् मन्यत इत्यावयकचूर्णिण । 'कुटलविटटे'ति
(१९३-४), मन्त्र्यादिनिमित्तादिभिर्जीवतीत्यर्थं, 'बहुसमोद्दय' चि (१९३-५), बहुभिर्जनेमिरिति समोदते-सहृष्यतीति
बहुसमोदित, व्यन्तरत्वात्कीडाप्रियत्वात् नैकाकिनस्तस्य रतिरितिभाव । इत्यास्य कश्चन पुरुषं गच्छन्त शब्दयित्वा भण
तीत्यादि सुगम । 'महिसिदुर्गस्वस्स'चि (१९४-१५), खर्जूरीवृक्षस्येत्यर्थं, । 'केई वर सिससाण वत्थपत्ता'मित्यादि
(१९५-९), यदि किल शोभने स्निग्धप्रदेशे पतित भवति तदा शिष्याणा वस्त्रादिलाभ सूचयति, विपर्यये तु विपर्यय
इति । 'सो कुहाडो से उह्वोद्विओ'चि (१९६-९अभिमुहो वृ०), पततस्तस्य कुठार 'उह्वोद्विउ'चि उर्ध्वगुलीभूत शिर-

स्यादित्ये इति भाव । 'कृद्गदि'त्ति (१९८-४), कूचिका नाम दम्न उपरि द्रवस्वरूपो माधुशब्दतया ख्यातो वस्तु-
 विदोप, स च किल जीरकादिभिः सस्कृतोऽतीव स्वादुर्भवतीति । 'वाउलाणि'त्ति (१९८-५), बहुप्रयोजनतया व्याकु-
 लानीत्यर्थ, भण्डीरमणो यक्ष, भण्डी तु गन्त्रीति । 'महुसिस्थचिक्खल्ल' इति (१९९-१०), चिक्खल्लो हि सम-
 यपरिभाषया त्रिधा भवति-मधुसिस्थुक पिण्डक चिक्खल्ल एव च, तत्र मण्डनार्थं चरणेषु यावति स्थाने योपितोऽलरुक्क
 ददति तावन्त देश यत्र चरणावनुलिप्येते स मधुसिक्थुक, अर्द्धशुष्क पिण्डकाचन्धयोग्य पिण्डक, यत्र त्वतिवहुचरणा
 निमज्जन्ति स चिक्खल्ल एवाभिधीयते, तदुक्तम्-'तिविहो उ होइ उल्लो, महुसिस्थो पिण्डओ य चिक्खल्लो । लत्त पहल्लित्ति-
 उडुय पुण्णिज्जइ जत्थ चिक्खल्लो ॥ १ ॥' इह तु मधुसिस्थुकेनाधिकार, तत्र निमग्नपदगतलक्षणान्युपलभ्य पुष्प चिन्तयती-
 त्यादि सुगम । 'एण्हि लक्खणेहि जुत्त ण एएण समणेण होउ'त्ति (१९९-१२), इत्थमिह सम्बन्ध -एतैर्लक्षणै
 विद्यमानैर्नानेन श्रमणेन भवितु युक्तम्, अथ चासौ श्रमणो दृश्यते राज्योचितोऽपीतिभाव । 'मल्लो'त्ति (१९९-१७),
 केदारपट्टिक 'भण्डीसुणएणे'त्यादि (२००-१०), यथा कन्दुकश्चाऽभिलपन्नपि मण्डकादिक न किञ्चिद्विभते, तथा
 तेनापि न किञ्चिद्विभयमितिभाव । 'धीयाराण दातु'मित्यादि, (२००-१५), निजकोपकरण धिग्जातीयेभ्यो-ग्राहणे-
 भ्यो दत्त्वा, 'सउत्तरोट्ट सुण्ड'त्ति (२००-१५) मुण्ड मुण्डनमुच्यते, ततश्च समुल शिरश्च मुण्डयित्वा गत स्वाम्यन्वेष
 णायेति भावार्थ । 'जेण ज कभल्ल (कल्ल वृ०) आसाइय'मित्यादि-(२०१-२), तेषा मध्ये येन गोपेन यत्कर्पर प्राप्त
 स तत्रैव जेमिंत इति । 'तवेण सुत्सेणे त्यादि (२०२-१४) इलोकक्याख्या-जिनकल्प प्रतिपितुश्चतुर्थ्यादिपणमासान्त-

तपोऽभ्यासेनात्मानं भावयति, यद्येतावत्तप कुर्वाण प्रथममेव न वाध्यते तदा जिनकल्प प्रतिपद्यते, नान्यथेति भावः, सूत्रं च नवपूर्वादिलक्षणं जिनकल्पोचितं तथाऽभ्यस्यति यथा पञ्चानुपूर्व्यादिक्रमेणापि परावर्त्तयितुं शक्नोति, मत्स्य-परीय हाद्यक्षोभ्यत्व चैतसिकोऽवष्टम्भ, तच्च 'पढमा उवस्सयमी'त्याद्यनन्तरवक्ष्यमाणगाथोक्तस्थानेषु कायोत्सर्गप्रदानतः प्रथममेव परीक्षणीयमिति सत्त्वभावना, एकत्वभावना त्वेकाक्येव पर्यटन् यदि विश्रोतसिकादिभिर्न ग्राध्यते तदा जिनकल्प प्रतिपद्यते, नान्यथेति, बलभावना तु एकाङ्गुष्ठाद्यष्टम्भेन चिरस्थायित्वादिरूप शरीरावष्टम्भस्तत्परीक्षणरूपा, एषा पञ्चधा तुलना जिनकल्प प्रतिपित्तो प्रथममेव भवतीति दलोकार्थः । 'अज्ज अम्ह अतर'ति (२०३-१), अद्यास्माकमुपमासो वत्तंत इत्यर्थः । 'चारियत्ति काऊण ओड(उड्डु)वालगे'त्यादि (२०४-१), चारिका हेरिका एत इतिकृत्वाऽथ शिरसोऽग्ने कूपे प्रक्षिप्यत इति तात्पर्यार्थः, तत्र गोशालक प्रथममेव क्षिप्तो, भगवोस्तु नाद्यापीत्यत्रान्तरे मोचिता इति । 'से सोणिय रच्चिऊण (सुसोधित रधिऊण वृ०)'ति (२०५-४), यस्तव गभा मृतं समुत्पद्यते स शोणित एव 'रुच्चिऊण'ति इत्यङ्गं चूर्णयित्वा पायससमम्यं प्रक्षिप्य सुतपस्विने देय इति भावार्थः, क्वचिच्चु 'सुशोधितं ति पाठस्तत्र सुसंस्कृतमिति व्याचक्षते, 'आहाडीयो' (२०५-९), गतागतानि करोति, द्वारं गृहस्य परावर्त्तितमिति नोपलक्ष्यते । 'खुलुण्णा' (२०६-१) नाम घुर्धुरकास्ते धावता पतता भज्यन्ते । 'निउड्डुक्कडियाण'ति (२०६-९), अयनत उन्नतश्च भूत्वा निरीक्षते प्रस्तावोऽत्र यात्राया न वेति । 'अत्थारियादिट्ठत हियण करेइ'ति (२०७-१), अत्थारिकानाम् ह्रासिकास्तेषां दृष्टान्तः, स चाय-इह यथा कस्मिन् ग्रामे कश्चित्कृषीवलो व्रीह्याद्यन्यतरधान्यं त्यक्तकालोचितं प्रभूतं दृष्ट्वा चिन्तयति-यद्येतदहमाम

नीव लविष्यामि तदा प्रभूतेनापि कालेन निष्ठा न यास्यति, तत सर्वमपि ग्रामवासिन लोकमभ्यर्थ्य प्रभूतदिनलब्धमपि
 धान्य बहुभिर्होसिकै समन्वितोऽल्पेनेव कालेन लुनाति, तथा भगवानपि चिन्तयति-तत्र गतेन मया प्रभूतकालवेधम
 यथुभ कर्म तन्निवास्वनायजनसाहाय्यात्स्वल्पेनापि कालेन वेदनीयमित्येवरूपमथारियादृष्टान्त चेतसि निधाय प्रविष्टो-
 ज्ञायन्ति । 'घट्टिफोडो'त्ति (२०७-८) बहुभक्षक, ततो महद्भ्राजन कूरस्य भृत्वा तैर्दत्त 'न नित्थरति'त्ति
 (२०८-८) न शक्नोति भोक्तुमतिबहुत्वात्, तत उद्धरितभक्त कृपीवले कोपात्तस्यैव मस्तके क्षिप्त, ततश्च केलीकि-
 रत्वात् 'उक्खिलतो'त्ति (२०७-९) बलान् गच्छति । 'छिन्नट्टाण'मिति (२०८-६), यत्रात्तिभीपणत्वात्पथिकादयो
 न सचरन्ति तच्छिन्नस्थानमिति । 'छम्मासपडिलगतो'त्ति (२०८-११), षण्मास यावद्रोगी भूत्वा आरोग्य सन्नुप-
 करणानि गृहीत्वा तत्रागत इति । 'सुटे तस्स सागारिय दाड'त्ति (२१०-१), सागारिक नाम मेहन लिङ्गमिति
 यावत् । 'जाणुकोप्परमाय'त्ति (२१०-११), जानुनी च कूर्परे च जानुकूर्पर तस्यैव यदि पर माता, अपरस्थापत्य
 स्वाभावादिति, सामयिकी चैव निरपत्याया सजेति । 'उल्लपडसाडड'त्ति (२११-१), लौकिकी रूढिरिय काचिद्
 यदुत व्यन्तराधारान सार्द्रवस्त्रैविधेय इत्थमेव तत्परितुष्टिसिद्धेरिति सार्द्रवस्त्रोऽसाविति । 'जहा बभचेरेसु'इत्यादि
 (२१२-३), आचाराद्भ्रमथमश्रुतस्कन्धस्य नवाप्यध्ययनानि सामान्यतो ब्रह्मचर्याध्ययनानीत्युच्यन्ते, तेषु मध्ये उपधान-
 श्रुताख्येऽध्ययने यथा महावीरस्योपसर्गा वर्णयन्ते तथाऽत्र द्रष्टव्या इति भाव, सूत्रोक्तमेव श्लोकावयवमाह—'छु-
 च्छुक्खरती'त्यादि (२१२-३), तेऽनार्या आत्मीयान् शुन ह्युत्कृत्वा भगवन्तमुद्दिश्य मुञ्चन्ति, इद चाहु-बुक्कुरा

श्वान श्रमणमेन दशन्वित्यादि । 'सो अलेहडो आसि'त्ति (२१२-४), स वर्षाकालश्चतुर्विधाहाररहित आसीदिति भाव, अपर च मासद्वय तत्रैव निरशनो विहृत इति पाण्मासिक च क्षणमिहाभूदिति । 'पुष्पा प पचायाय त्ति (तिलपुष्पजीवा उदाइत्ता एगाए तिलसंगलियाए वचायाहिति वृ० २१२-९), ते च सप्तापि तिलपुष्पजीवा मृत्या तस्यैव तिलस्य शिद्धाया सप्त बीजान्युत्पन्ना इति भाव । 'नामनिगय'त्ति (२१३-२), प्रसिद्धेत्यर्थ । 'सीयलिया तेयलेसा निसरति, सा जवुदीव बाहिरओ वेहेति' (२१४-१), भगवान् शीतलेदया नियुजति, सा च शीतलेदया वैश्यायनसत्कतेजोलेदया परत प्रक्षिप्यात्मना सर्व जम्बूद्वीप वहिस्ताद्वेष्टयति, एतदुक्त भवति-भगवत सम्यन्धिनी शीतलेदयाऽन्त स्थिता जम्बूद्वीप वेष्टयति, तेजोलेदया तु तत्परिक्षिप्ता वहि स्थिता तवेष्टयतीति, एतदेवाह-'भगवतो सीयलीया तेजोलेसा अबिभतरओ वेहेइ, इयरावि त परियचइ'त्ति, पाठान्तराण्यप्येतदनुसारतो ज्ञेयानीति । 'पारणए सणहराए कुम्मासे'त्यादि (२१४-५), अङ्गुलीचतुष्टयनखाक्रान्तहस्ते यका मुष्टिर्वध्यते सा सनखा कुल्मापपिण्डके त्युच्यते 'एगेण विघडासएण'इत्यादि (२१४-५), एकेनोष्णोदकचुलुकेनेत्यर्थ । 'सखित्तविउलतेअलेस्से'त्ति (२१४-६), कार्यमन्तरेणामोचनात्सक्षिप्ता-अन्तर्व्यवस्थापिता सत्ताया कृता विपुला तेजोलेदया येन स तथा । 'कवतडे दासीण'इत्यादि (२१४-११), कूपतटे गत कयाचिदास्याऽनिष्ट किञ्चिदुक्तस्यै कुपित तेजोलेदया मुक्त्वा ता दग्धवान् अतो निश्चित मम तेजोलेदया समुत्पन्नेति, पार्श्वनाथशिव्याश्च तस्य पद् दिक्चरा मिलिता, तैश्चाष्टान्निमित्त गोशालस्यो-द्विष्टमतस्तेन निमित्तालोकमात्रेणाजिनोऽपि-अकेवल्यपि केवली अहमित्येव प्रलपन्विचरतीति भावार्थ । 'दुएकाइ'त्ति

(२१४-१६), वेङ्किकाया शरीरचिन्तायामितियावत्, 'नावाकडएण'ति (२१४-१६), नावारूढ इत्यर्थ । 'पढमि-
 षाण चउरो'त्ति (२१५-१२), भद्रारयाया प्रथमप्रतिमाया चत्वारश्चतुष्कका यामाना भवन्तीत्यर्थ, एतदेव भावय-
 ति—'पुघाए दिसाए चत्तारि जामा" इत्यादि पूर्वस्या दिशि चत्वारो यामा इत्येव चतसृष्वपि दिक्षु चत्वारश्चतुष्कका यामाना
 भवन्तीति । 'धीयाण अट्ट'त्ति (२१५-१२), महाभद्रारयाया द्वितीयप्रतिमाया अष्टचतुष्कका यामाना भवन्तीति, एतदेव
 स्पष्टयति—'पुघाण धिचतुरो'त्ति (२१५-१२) पूर्वस्या दिशि द्वौ चतुष्ककौ यामाना भवत, एतावन्त काल पूर्वोर्ध्वभिमुख
 कायोत्सर्गेण तिष्ठतीत्यर्थ, एव शेषदिक्ष्वपि वाच्यमिति, उपसहारमाह—'एते अट्ट'त्ति (२१५-१३), एते पूर्वप्रतिज्ञाता
 श्रतसृष्वपि दिक्षु अष्टौ चतुष्कका यामाना भवन्तीति, चतुर्दिनमानत्वादस्या इति भाव । 'तइयाए चीस'त्ति (२१५-१३),
 सर्पतोभद्राल्याया तृतीयप्रतिमाया विशतिश्चतुष्कका यामाना भवन्तीति, एतदेव दर्शयति—'पुघाए दिसाए वेचउक्का'
 इत्यादि (२१५-१३), पूर्वस्या दिशि द्वौ चतुष्कौ यामाना भवत, एव दशसु दिक्षु विशतिश्चतुष्कका यामाना भवन्ति,
 एतदेवाह—'चीस ति' एयमेव उक्तक्रमेण विशतिश्चतुष्कका यामाना भवन्ति, दशदिनमानत्वादस्या इति भाव । अत्र
 च विमलारयामूर्च्छुर्दिशमधिकृत्य यदा कायोत्सर्गं कुरते तदा ऊर्ध्वलोकव्यवस्थितान्येव कानिचिद्धिमानादीनि द्रव्याणि
 धायति अधोदिशि तु तमारयाया व्यत्ययो वाच्य इति । 'जहासभव सेसाणिवी'त्यादि (२१६-३), अन्यान्यपि
 'अहीणपणिहिअगेहि सधिदिएहि गुत्तेहि'इत्यादीनि शास्त्रान्तरोक्तान्येकरात्रिकीप्रतिमासभवीनि विशेषणानि
 वाच्यनीति । 'ईसि पन्भारगओ' (२१६-३), एतद्ब्रह्मचष्टे—'इसि ओणयकाओ'त्ति । 'ततो स्यति'(२१७-११),

तत -त्रिशालदेवीरूपादनन्तर सूपकार-रसवतीकार विदुर्वतीत्यर्थ । 'किह सो'त्ति, कथमसौ विदुषित इति प्रश्ने उत्तरमाह—
 'ततो स्वधावार'मित्यादि(२१७-११), ततस्त्रिशालादवीरूपादनन्तरमेव स्कन्धावार विदुर्वति स च स्कन्धानारो भगवत समीपे
 आवास गृह्णाति, तत्र च सूपकार किल चुल्लीधिरचनाय पापानलभमानो भगवतश्चरणद्वयान्तरे वह्नि प्रज्वाल्य 'उक्त्वा'ति
 उखा स्थालीमुपरि पादयोर्व्यवस्थाप्य पचति भक्तमिति । 'पक्वण'ति (२१७-१३), चण्डाल विदुर्वति, स च तीक्ष्णतुण्डशु-
 निभृतपञ्जराणि भगवत कर्णनाहुमूलादिप्रदेशेष्ववलम्बते, ते च पक्षिण पञ्जरच्छिद्रमुखाणि नि सार्य भगवच्छरीर भक्ष-
 यन्तीति भावार्थ । 'सागारिय कसाहय'ति (२१९-१), त्वचमपकृष्य विकृत लिङ्ग करोतीत्यर्थ । 'अने भणति-
 पचालदेव जहा'इत्यादि(२१९-२), अन्ये त्वभिदधति-लोकप्रसिद्धपञ्चालाभिधानदेवताविशेषसदृश रूप सद्गमक करोति,
 तच्च कीदृशमिति न ज्ञायते, विशिष्टसम्प्रदायाभावादिति । 'सधिमग्न सोरहेइ, पडिलेहेइ य'त्ति (२१९-१४), दिवा
 लोकस्य पश्यत खात्रखननमार्गं शोधयति-कण्टकादि ततोऽपनयति, निर्गमप्रवेशस्थानानि च प्रत्युपेक्षते, सात्खननो
 पकरणानि च भगवत्समीपे मुञ्चतीति । 'एगे भणति-जहा तद्विचस खीर'मित्यादि (२२०-१५), एके प्रतिपाद
 यन्ति-न दोसीणेण-पर्युषितेन क्षीरादेन तथा भगवान् प्रतिलाभित, किन्तु तस्याः स्वकीयगृहक्षीर नास्ति याचितमेव
 भवति, न चोत्सवदिने याचितमपि तत्तया लब्ध, लोकस्य स्वत एव तस्मिन्दिने तत्प्रयोजनत्वाद्, अतो द्वितीयदिने
 'ऊहारिज्जण'ति (२२०-१५) लोकात्पयो याचित्वा परमात्रमात्मार्थमुपस्कृत तेन प्रतिलाभित इति भाव । 'अस-
 भस्सो'(२२१-२), असभाध्योऽनालयनीय इत्यर्थ । 'सेसा देवा इदेण वारिय'त्ति (२२१-४), सद्गमकेन सह

तदीया देव्यो मुक्तलिता, शेषास्तु तत्परिवारभूता देवा निपिद्धा - नानेन सह मेरौ गन्तव्यमिति निवारिता इति भाव ।
 स च सामानिकत्वाद्द्विसागरोपमायु, तत्र च समये एक सागरोपममतिक्रान्तमेक तु श्रेयमासीदित्याह—‘तस्स य’ इत्यादि
 (२२१-४) । ‘एलुग विक्खभित्ता’ इत्यादि (प० २२२), एलुग नाम गृहदेहली ता विक्कम्भ्य-एक पादं तस्या अर्वा-
 भागे एक च परभागे कृत्वा यदि दास्यति तदा ग्रहीष्यामीति भाव इति । ‘जग्गहो घोसितो’ ति (२२३-१०),
 यद्गहो नाम यो यत्प्राप्स्यति तस्यैव तदित्युद्गुष्टमिति । ‘होडीओ नाम’ (२२३-११), लूपक पुरुष । ‘वर तेण सम
 मम तम्मी’ त्यादि (२२३-१५), चम्पाया नगर्या यस्य कस्यचित्सत्का भविष्यति तस्यैवैना समर्पयिष्यामि, ततस्तेन सह
 मम गमनागमन-मैत्री भविष्यतीति भाव । ‘ताए (ताहे वृ०) सो पेह्लिड’ ति (२२४-९), तथा मूलया स-परि-
 जनोऽनन्तरोत्पचनेन भेषित इति भाव । ‘बहिरकुट्टडियं’ ति (२२४-९), तालितद्वारा कृतेति भाव । ‘मम भग्नि-
 णीघूअं’ ति (२२५-४), किल मृगापत्या भग्नी पद्मावती दहिवाहनेन परिणीता धारिणी च पद्मावत्या’ सपत्नीति-
 कृत्वा धारिण्यपि मृगापत्या भगिन्येवेति भाव । ‘को ह्यात्मा भगवानाहे’ त्यादि (२२५-१६), परिज्ञानपरीक्षानि-
 मित्त द्विजेन भगवान्पृष्ट -क आत्मेति, किं पञ्चभूतात्मक उत तद्व्यतिरिक्त इत्येव पृष्टे भगवान् प्रत्युत्तरयति—‘योऽह-
 मित्यभिमन्यत’ इति, सुरयह दु ख्यहमित्यादिअहप्रत्ययकर्तृत्वेनात्मान योऽभिमन्यते-निदिशति स पञ्चभूतव्यतिरिक्तो-
 ऽन्तर्मुखवृत्त्याऽहप्रत्ययग्राह्य आत्मेति भाव, एव भगवता प्रोक्ते द्विज प्राह—‘स कीदृश इति’ शरीरतया परिणतभूत-
 व्यतिरिक्त हि न कश्चिदात्मान परयामो, यदि पुनरसौ तद्व्यतिरिक्त कश्चिदस्ति तदा कीदृशोऽयमिति तस्य स्वरूप

वाच्यमिति द्विजेन पृष्टे त्रैलोक्यवन्द्युराह—'सूक्ष्मोऽसा'विति (२२६-१), इदमुक्त भवति—अमूर्त्तत्वात्कर्मसम्बन्धापेक्षया कथञ्चिन्मूर्त्तत्वेऽपि कर्मपुद्गलानां सूक्ष्माद्याच्चानतिशयिनामगम्यत्वात् सूक्ष्मोऽसौ, ततश्च सूक्ष्मत्वेनायं न हृदयते, न पुन रसत्त्वेनेति भावः । इत्येष च तीर्थकृताऽभित्तिं सूक्ष्म किमुच्यत इति सामान्येनैव सूक्ष्मस्य स्वरूपमजानानो द्विज पृच्छति—'किं तत्सूक्ष्ममिति ?', सूक्ष्मस्य स्वरूपमेवाह, न वेद्मि किं तत्सूक्ष्ममुच्यत इति, अत्र भुवनगुरुराह—'यन्न गृहीम', इत्यत्र यदनतिशयिना छद्मस्थेन करुणैर्ग्रीहीतुं न शक्यते तत्सूक्ष्ममिति, अत्र भगवद्विवक्षामजानानो विप्र आह—'ननु शब्दगन्धानिला'इति, ननुशब्द प्रश्नाक्षेपे, ननु यदि यन्न गृह्यते तत्सूक्ष्मभ्युपगम्यते तदा शब्दानिल्गघादयथश्रुषा न गृह्यन्ते, अत एतेऽपि किं सूक्ष्मा इत्यत्र भगवानाह—'नेति' हन्त नैते शब्दादय सूक्ष्मा, कुत इत्याह—'एते इन्द्रियग्राह्या'इति, एते इन्द्रियग्राह्यावान्न सूक्ष्मा इत्यर्थः, एतदुक्तं भवति—नैतन्मया विवक्षितं यदुत यद्यश्रुषा न गृह्यते तत्सूक्ष्म, किन्तु सर्वेरेन्द्रियैर्यन्न गृह्यते, हृषीकातिक्रान्तज्ञानपरिच्छेद्यं तत्सूक्ष्ममिह प्रतिपिपादयिषितं, एते तु शब्दगन्धानिला यथाक्रम श्रोत्रघ्राणस्पर्शनैन्द्रियग्राह्या इति कुत एतेषां सूक्ष्मत्वप्रसङ्ग इति । इन्द्रियग्राह्या शब्दादय इति यदुक्तं भगवता तदुपजीव्य ब्राह्मण आह—'ते न ग्रहणमात्मे'ति, गृह्णातीति ग्रहणमिति कर्त्तरि ल्युट्प्रत्ययः, ततश्च ते—त्व न-वस्तूनां ग्राहक आत्मा प्राप्तोति शब्दादीनामिन्द्रियग्राह्यात्वेनाभिधानाद्, एतदुक्तं भवति—एते इन्द्रियग्राह्या इति भवता प्रतिपादितं, एवमिन्द्रियाणि यस्तूनां ग्राहकाण्युक्तानि भवन्ति नात्मेति, अत्र भगवान् सिद्धसाध्यता मन्यमान आह—'ननु ग्राहयिता स'इति, इदमुक्तं भवति—इन्द्रियाणि ग्राहकाणीत्यभ्युपगम्यत एवास्माभिः, जीवस्तु ग्राहयिता, तथाहि—अर्थ-

मिन्द्रियाणि गृह्णन्ति जीयस्तु तानि तत्र प्रयुक्ते, अतो वस्तूना ग्राहकाणीन्द्रियाणि ग्राहयिता जीव इति न किञ्चिदनिष्ट,
 करणविक्षया करणान्यव्यमूनि भवन्ति, अनन्तधर्माध्यासितत्वाद्वास्तुन, असि छिनत्त्यसिना छिनत्तीति दर्शनादिति । 'ए-
 हिं पणहिं तस्स उवगत'ति (२२६-३), तस्य ग्राहणस्यैतै पूर्वोक्तपदेरुपगत-परिणतमिदं, यदुत-सर्वभाववेत्ताऽसौ
 ततो युक्त देवै पूजनमस्येति । 'वेयावत्त' (२२७-१०) चैत्यमिति, कोऽर्थ इत्याह—'अव्यक्त'मिति जीर्णो पतितप्रा-
 यमनिर्द्धारितदेवताविशेषाश्रयभूतमित्यर्थ । उपसर्गविचरण समासमिति । 'दश द्वे च सङ्ख्या द्वादशे'ति (२२८-१५),
 अत्र वारा इति शेषो द्रष्टव्य इति । 'क्षीरादिद्रवाहारभोजनकाललभ्यव्यतिरेकेण'ति (२२८-२३), क्षीरादिश्चासौ
 द्रवाहारश्च तस्य भोजनकाल तत्र लभ्य-प्राप्त गृहीत यत्सानक तद्व्यतिरेकेण नान्यदा पानकभोग कृतवानित्यर्थ, यदा लेप-
 कृदाहारससृष्ट करादिकमभूत्तदा पानक जग्राह नान्यदेतिभाव, अन्ये त्वाहु -क्षीरादिद्रवाहारश्चासौ भोजनकाललभ्यश्च
 तद्व्यतिरेकेणेति, इदमुक्त भवति-छद्मस्थकाले यदि पर द्रवाहार एव क्षीरादिक पानकस्थाने अभून्नान्यत्पानक गृहीतवान्,
 तत्त्व बहुश्रुता विदन्तीति । 'वक्ष्यमाणवैनयिकधर्ममूल'मिति (२३५-५), वक्ष्यमाणो-योऽस्यामेव पर्पदि मया वक्ष्यते
 वैनयिको-विनयमूलो धर्मस्तस्य मूल-कारण, मयि हि विनय कुर्वति ममुक्त विनयमूल धर्म लोकोऽपि प्रतिपत्स्यत इति
 भाव । 'अन्ये त्वैकगाथवैवानये'त्यादि (२३५-१२), प्रकृत "केवइयत्ति"द्वार, तस्य च किल ते कियतो भूभागादपूर्वे
 समवसरणे अदृष्टपूर्व था साधुना आगन्तव्यमित्युमर्थ व्याचक्षते, न पुन कियन्ति सामाधिकानि मनुव्यादय प्रतिपद्यन्ते
 इत्यादिकमिति, ततश्च 'सध च देसचिरइ'इत्यादिगाथाना समवसरणद्वारेऽन्तर्भाव कृत्वा प्रकृत 'केचइय'त्ति द्वितीय-

द्वाराभिधायकत्वेन प्रस्तुतगाथामेव व्याचक्षते, व्युत्पन्ना चेय व्याख्या, 'केचइय त्ति शब्दस्य प्रस्तुतार्थेऽनकत्वादित्यादि-
कारणादिति । 'अपिशब्दादुपशमेऽपी'ति (२३६-९), उपशम प्रकृतीना यद्यपि तस्य न सम्भवति तथापि कर्मणा
तीव्रोदयनिरोधमात्रमुपशमत्वेन विवक्ष्यत इति । 'अकालहरण'मिति (२३७-२), श्रोतु पृच्छाकालस्यानतिपातो,
बहूना कथने हि तत्कालातिपात एव स्यादिति । 'साधारणासपत्नाया'मिति (२३७-१४) ग्राहकगिरो विशेषण । इति
समवसरणवक्तव्यता ।

इदानीं गणधरवक्तव्यता—'अन्नोऽवि जाणइ मए ठियमी' (अह एह अहम्माणी अमरिसिओ इन्दभूइत्ति
(वृ०) अत्र तु ज्ञायते अन्नोऽवि जाणइ मए ठियमि सो इन्दभूइत्ती २४१) त्यादिगाथादल, मय्यप्यत्र स्थितेऽन्योऽपि
कश्चित्किञ्चिज्जानातीति कुतस्त्यमेतत् ? न सम्भवतीत्यर्थ । 'सत्सम्प्रयोगे'इत्यादि (२४२-१६), सता-विद्यमानेन घटा-
दिना सम्प्रयोगे-सम्बन्धे केयाम् ? इन्द्रियाणा पुरुषस्य-जीवस्य यदुच्छिज्जन्म भवति तत्प्रत्यक्षमिति । 'न च वाच्य घटस-
त्तायामपि नवते'त्यादि (२४३-४) अयमत्र भावार्थ - चार्वाक किलाह-ननु घटे विद्यमानेऽपि नयता निवर्त्तते पुराणा
वस्थायाम्, अथ च तथापि नयता घटस्य धर्मो भवति, एव यद्यपि शरीरसद्भावे चैतन्य निवर्त्तते तथापि घटनयतावद्भूत
धर्मतैव चैतन्यस्यति, तदेतन्न वक्तव्य, कुत इत्याह—'घटस्य द्रव्यपर्याये'त्यादि(२४३-५), सुगम 'प्रदीपे'त्यादि(२४३-१५)
प्रदीपेन वहिर्भागरूपदेशेनोद्योतितो न सर्वात्मना यो घटस्तद्वद्देशत प्रत्यक्षो जीव इति । ननु च देह एव ग्रहो न तद्व्यति-
रिक्त, तस्य चाव्यतिरिक्तस्य हास्यादिलिङ्गेन सहाविनाभावोऽध्यक्षसिद्ध एवेत्याशङ्काह—'न च देह एव ग्रह'इति-

(२४३-१८), यदि हि देह एव ग्रह स्यात्तदा देहत्वाविशेषात्सर्बदेहानामप्यव्यतिरिक्त्वास्यादिप्रसङ्ग इति भाव इति प्रथमो गणधर । इदानीं द्वितीय - 'छलादिने'ति (२४३-२७), आदिशब्दाद् वितण्डाजात्यादिपरिग्रह, 'अकारणताविशेषो पाभ्युपगमे चे'त्यादि (२४५-३), एतदुक्त भवति-यद्यतिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमकारणतापि विशिष्टा काचिदभ्युपगम्यते तदा तद्भावप्रसङ्ग -कर्मभावप्रसङ्ग, सज्ञान्तरेण तस्यैवोक्तत्वादित्यभिप्राय इति द्वितीय इति । तृतीय सुगम । इदानीं चतुर्थवक्तव्यता- 'समूहिभ्यस्तत्त्वान्यत्वाभ्या'मित्यादि (२४६-२७), समूह समुदाय इत्यनर्थान्तर, समूहिन समुदायिन इत्यपि च, ततश्चाय समुदाय समुदायिभ्यो भिन्नो वा स्यादभिन्नो वा ? यद्याद्य पक्षस्तर्ह्यसौ समुदायिषु वर्त्तमान कि देशेन वर्त्तते सर्वात्मना वेति वक्तव्य, यदि देशेनेति पक्षस्तर्हि तेष्वपि देशेष्वनेन वर्त्ततस्तत्रापि वर्त्तमान कि देशेन वर्त्तते सामस्येन वेत्यादि पुनस्तदेवावर्त्तत इत्यनवस्था, अथ सर्वात्मनेति पक्षस्तर्ह्येकस्मिन्नेव समुदायिनि सामस्येन वृत्तत्वाद्धितीयादिसमुदायिन समुदायशून्यत्वमासादयेयु, अथ मा भूदेष दोष इत्यभिन्नोऽसौ अभ्युपगम्यते तर्हि समुदायिन एव तेन पुनस्तदतिरिक्त समुदायो वास्तव कश्चनपि विद्यत इति तत्त्वान्यत्वाभ्या-भेदाभेदाभ्यामनिर्वचनीय -अवाच्य इत्यर्थ, 'तदभावे खल्वेकपरमाणुव्यतिरेकेणेत्यादि (२४७-४), 'तदभावे' इति तुल्यत्वाभावे, कथ शेषपरमाणूनामभाव इति चेद् उच्यते, ते हि विवक्षितपरमाणुना सार्द्धं परमाणुत्वेन तुल्या न वेति वाच्य, यदि तुल्यास्तर्हि तुल्यरूपसिद्धि, अथ न तुल्या इति पक्षस्तर्हि यथा परमाणुत्वेनातुल्यस्य व्योमादे परमाणुत्वाभावस्तथा विवक्षितेकपरमाणुव्यतिरेकेण शेषपरमाणुष्वपि तत्त्वाभाव स्यात्, तत्रैतत् स्यात्-तदन्यव्यावृत्तिमात्र तुल्यत्व, तच्च परिक-

द्वाराभिधायकत्वेन प्रस्तुतगाथामेव व्याचक्षते, व्युत्पन्ना चेय व्याख्या, 'केचइय'सि शब्दस्य प्रस्तुतार्थध्वनकत्वादित्यादि-कारणादिति । 'अपिशब्दरदुपशमेऽपी'ति (२३६-९), उपशम प्रकृतीना यद्यपि तस्य न सम्भवति तथापि कर्मणा तीव्रोदयनिरोधमात्रमुपशमत्वेन विवक्ष्यत इति । 'अकालहरण'मिति (२३७-२), श्रोतु पृच्छाकारस्थानतिपातो, चहना कथने हि तत्कालातिपात एव स्यादिति । 'साधारणासपन्नाया'मिति (२३७-१४) ग्राहकगिरो निरोपण । इति समवसरणवक्तव्यता ।

इदानीं गणधरवक्तव्यता—'अन्नोऽवि जाणइ मए ठियमी' (अह एइ अहम्माणी अमरिसिओ इन्दभूइत्ति (वृ०) अत्र तु ज्ञायते अन्नोऽवि जाणइ मए ठियमि सो इन्दभूइत्ती २४१) त्यादिगाथादल, मय्यप्यत्र स्थितेऽन्योऽपि कश्चित्कश्चिज्जानातीति कुतस्त्यमेतत् ? , न सम्भवतीत्यर्थ । 'सत्सम्प्रयोगे'इत्यादि (२४२-१६), सता-विद्यमानेन घटा-दिना सम्प्रयोगे-सम्बन्धे केपाम् ? इन्द्रियाणा पुरपस्य-जीवस्य यद्बुद्धिजन्म भवति तत्प्रत्यक्षमिति । 'न च वाच्य घटस-त्तायामपि नवते'त्यादि (२४३-४) अयमत्र भावार्थ - चार्थाक किलाह-ननु घटे विद्यमानेऽपि नवता निवर्त्तते पुराणा-वस्थायाम्, अथ च तथापि नवता घटस्य धमा भवति, एव यद्यपि शरीरसम्भावे चैतन्य निवर्त्तते तथापि घटनवतावद्भूत धर्मतैव चैतन्यस्येति, तदेतन्न वक्तव्य, कुत इत्याह—'घटस्य द्रव्यपर्याये'त्यादि(२४३-५), सुगम 'प्रदीपे'त्यादि(२४३-१५) प्रदीपेन वह्निर्भारूपप्रदेशोद्योतितो न सर्वात्मना यो घटस्तद्द्वेषात् प्रत्यक्षो जीव इति । ननु च देह एव ग्रहो न तद्व्यति-रिक्त, तस्य चाव्यतिरिक्तस्य हास्यादिलिङ्गेन सहाधिनाभावोऽध्यक्षसिद्ध एवेत्याशङ्क्याह—'न च देह एव ग्रह'इति-

यर्चन्त इति भवदभिप्रेतापि तुल्यबुद्धिनिमित्तरहितवेत्याशङ्क्याह—'न चेयमनिमित्ते'त्यादि (२४७-८), एतदपि कुत
 इत्याह—'देशो'त्यादि, यदि हि निनिमिन्ना एवार्थबुद्धयो भवेयुस्तर्हि देशकालाद्यनियमेन सर्वत्रैवोत्पद्येरन्नियामकामा-
 वादिति भाग्यार्थ । ननु च स्वप्नबुद्धयोऽपि नियतदेशादिविशेषितमर्थं गृह्णन्ति न च सत्या एवेत्याह—'न च स्वप्ने'त्यादि
 (२४७-९), भावना सुगमैर, 'अणुभूय' गाहा (२४७-९), अनुभूत-जलावगाहनादि दृष्टम्-अङ्गनादि चिन्तित-
 क्रयविक्रयादि श्रुत-देवलोकादि प्रकृतिविकारो-वातपित्तक्षोभादिदेवता-प्रतीता अनूप-सजलप्रदेश, तत्र हि सुप्त
 प्राय किल प्रचुरस्वप्नदर्शी भवति, एतानि सर्वाण्यपि स्वप्नदर्शननिमित्तानि भवन्ति, तथा शुभस्वप्नदर्शने पुण्य दुःस्वप्न
 दर्शने पाप च निमिन्तीभवति नाभाव-अवस्तरूप । किञ्च-यदि घटादयोऽर्था सत्यतया नाभ्युपगम्यन्ते तर्हि नेयं
 भवती व्यनस्या युज्यते-अय स्वप्नोऽय चास्वप्न इद गन्धर्वनगर व्यलीकमिद तु वस्तु सतगर पाटलीपुत्रादीति, अमुमे-
 वार्थमाह—'न च भूते'त्यादि (२४७-१०), एव तुल्यबुद्धे सनिमित्तत्व व्यवस्थाप्य पुनरपि ज्ञानवादिमतमाशङ्क्याह—
 'न चालये'त्यादि (२४७-११), आलय आश्रय आधार इत्यनर्थान्तर, तद्भूत विज्ञान आलयविज्ञान घटाद्यर्थग्राहका-
 नकज्ञानजनकशक्त्याधारमनादिप्रवाहवाहिकया प्रवृत्त मनस्काराल्य चैतन्यमात्रमित्यर्थ, तद्गता या शक्तिस्तस्यास्तथावि-
 धनासनात् समुद्भूतो य परिपाकस्तत्समन्तर यदुत्पन्न तुल्योऽयमिति विकल्पजननसामर्थ्यमालयविज्ञानस्य तदस्यास्तुल्य-
 बुद्धेनिमित्त न वाद्यार्थगत तुल्यत्वमिति न वाच्य, कुत इत्याह—'स्वलक्षणे'त्यादि (२४७-१२), आलयविज्ञानगत
 हि सामर्थ्य सरुलसजातीयविजातीयव्यावृत्त स्वलक्षणरूप, तच्च कथ तुल्यबुद्धौ विपरिवर्त्तमानस्य विजातीयव्यावृत्तिमात्ररूपतु

ल्पितमेवेत्याह—'न च तदन्ये'त्यादि (२४७-४), एतदपि कुत इत्याह—'स्वरूपे'त्यादि (२४७-५), परमाणूना हि
 किञ्चित्स्वकीय रूपमभ्युपगन्तव्य, अन्यथा तदन्यव्यावृत्तिमात्ररूपताया खपुष्पत्वप्रसङ्ग, स्यादेतद्-भवतु नाम परमाणूना
 स्वरूपं, तथापि न भवत्समीहिततुल्यत्वसिद्धि, तस्यैव सजातीयैतद्व्यावृत्तस्य तदन्यव्यावृत्तिरूपत्वादित्याह—'न च तद्-
 पमेवे ति (२४७-६), किमितीत्याह—'तस्ये'त्यादि (२४७-७), तस्य अणोस्तेभ्य -सजातीयैतरपरमाणुगगनादिभ्य,
 एतदुक्त भवति-येन स्वभावेनासौ व्योमादिभ्यो व्यावृत्तो न तेनैव शेषाणुभ्य इति स्वभावद्वयमस्याभ्युपगन्तव्य, कस्मा-
 दित्याह—'स्वभावे'त्यादि (२४७-७), अयमभिप्रायो-यदि हि विवक्षितस्याणो स्वभावादय स्यात्तहि तदाश्रित्यायमस्य
 सजातीय परमाणुविजातीयश्च गगनादिरिति व्यवस्थाप्येत, नान्यथा, निवन्धनाभावात्, यदि नाम स्वभावादय तस्या
 भ्युपगत तथापि तस्य सजातीयव्यावृत्तिनिवन्धनस्वभावेन सर्वथैव सजातीयेभ्यो व्यावृत्तत्वात् भवदभिप्रेततुल्यत्वसिद्धि-
 रित्याह—'सजातीयैकान्ते'त्यादि (२४७-७), इदमत्र हृदय-यथा तस्य विजातीयेभ्य -अनणुस्वभावेभ्य व्योमद्व्यणु-
 कादिभ्योऽनणुत्वेन व्यावृत्तौ अनणुत्वस्याभावात्, पृथ्वन्तस्य वति, तथा सजातीयेभ्य -परमाणुभ्य एकान्तेनाणुत्वेनापि
 व्यावृत्ताविष्यमाणायामणुत्वस्याप्यभावात्, भावे चाणुत्वस्यैव तुल्यरूपतेति सिद्ध न साध्य, ननु चार्थाना तुल्यत्वानु-
 ल्यत्वचिन्ता युज्यते यद्यर्था एव तावत्सत्यतया सिद्धा भवेयु, तच्च नास्ति, तत्प्रतिभासस्य निनिमित्ततया भ्रान्तत्वात्,
 तथाहि-स्वम्भादीना यावद्दृश्यमस्ति तस्य परभाग कल्पनीय, स चार्वाग्भागेन तिरोहितत्वात् दृश्यते, सर्वातीयभागस्त्वे-
 कैकपरमाणुप्रतररूप, स च नार्वाग्दिशिना दृग्मथमवतरतीत्यनादिविधातो निनिमित्ता एवार्थविभासास्तथा तथा विपरि-

इत्यन्तव्यतिरिक्ताकारपरिच्छेदे तस्य परिच्छेदो युक्तः, अन्यथा घटपरिच्छिन्नो पटस्यापि परिच्छिन्नि स्यादिति न प्रति-
 नियतविषयव्यवस्था, अथाभिन्नो नीलविषयातीलाकारोऽभ्युपगम्यते तर्हि विषयाकारस्य ज्ञानात्मनि सङ्क्रान्तत्वाद्धिष्यस्य
 निरानारतय स्यात्, किञ्च-विषयादभिन्नत्वादाकारस्य तत्सङ्क्रान्तो विषयस्यापि ज्ञानात्मनि सङ्क्रान्तिरभ्युपेया, सा च
 न युक्ता, निशितशस्त्रदहननीरनिवहाद्यवलोकेने हृदयपाटनदहनप्रावणप्रसङ्गे, तदेव विषयाङ्गिनस्याभिन्नस्य वा तदाकारस्य
 ज्ञानात्मनि प्रतिभासाभावात् तद्वारेण ग्राह्यत्वाभिमतार्थानामप्यभाव इति ज्ञानमेवैक वस्तु सन्नार्थ इत्येव विह्वलमारसन्त
 ज्ञानाद्धृतत्वादिनामाशङ्क्याह—'न च विषये'त्यादि (२४७-१८), विषयो-नीलादिस्तद्वलेन य सञ्जात संवेदनस्याकारो
 नीलादि तस्य पूर्वार्चनीत्या विषयाद्भेदाभेदविकल्पमुखेन अनुपपत्ति-अघटना न भाव्येत्यक्षरघटना, भावार्थस्तु पात
 नान्तरे कथित एव, क्वचिद् 'विषयवलोपसजातसंवेदनाकारस्य ज्ञानस्ये'ति पाठः, स तु नातीव श्लिष्टतया बुद्ध्यते,
 कथञ्चित्स्वबुद्ध्या भावनीयो वा, कस्मात्संवेदनेऽर्थाकारस्यानुपपत्तिर्न भाव्येत्याह—'विशिष्टे'त्यादि (२४७-१८), अयम
 भिप्रायो-नास्माभिरर्थान्तराङ्गान्तिज्ञानेऽभ्युपगम्यते येन भेदाभेदपरिकल्पनाऽऽत्मानं परिक्लेशयति भवान्, किन्तु विशि-
 ष्टपरिणामो योऽर्थं प्रतिविशिष्टदेशाद्यवस्थानेन सम्पादितविज्ञानजननस्वभाव इति भावः, तत्सन्निधावात्मनो-जीवस्य
 कालश्च क्षयोपशमश्च आदिशब्दात्सोपयोगत्वादिपरिग्रहः, तत्सव्यपेक्षस्य नीलादिप्रतिभास ज्ञानमुत्पद्यते, तथाहि-पुरुपादि-
 मुखसङ्क्रान्तिमन्तरेणापि दर्पणादौ कश्चित्प्रतिबिम्बोदयो दृश्यते, न च तत्र भेदाभेदकल्पना युक्तिमती, तथाविधपुरुषमु-
 खादिसामग्र्यास्तथाभूतसप्रतिबिम्बदर्पणादिवस्तुत्पत्तिदर्शनात्, न हि दृष्टेऽनुपपन्नं नाम, यथा वा सूत्र्योपलरविकिरणगोम-

ल्यत्वस्य निमित्तीभवति, न ह्यात्मना अन्यथाभूत वस्तु अन्यथाभूत विज्ञान जनयति, नीलवस्तुनि पीतज्ञानमपेरिति भाग्यर्थं, नाप्यत्यन्तसाहसपररक्षिणी निमील्येदमभिधानीय-आलयज्ञान स्वलक्षणादन्यत्किञ्चिदुत्पत्स्यते ततोऽपि पारम्पर्येण तुल्य बुद्धिगत तुल्यत्व सामान्यमिति, कुत इत्याह—'स्वलक्षणे त्यादि (२४७-१२), सुगम, क्रिय-य प्रागाऽप्यज्ञानस्य शक्तिपरिपाकोऽभिहित सोऽपि बाह्यनीलाद्यर्थमन्तरण नोपपद्यते, निबन्धनाभावात्, अन्यथा सर्वदा शक्तिपरिपाकरूपम ज्ञात्, एतदेवाह—'बाह्ये त्यादि (२४७-१३), किञ्च-आलयज्ञानस्य या पूर्वं शक्तयोऽभिहिता ता अपि भेदाभेदरिरु ल्यमाना न सत्तामनुबन्धन्ति, एतदाह—'किञ्चालये'त्यादि (२४७-१४), सर्वकत्वे शक्तीना यथा पीतादिप्रतिभासरे तुता न भवति तथा प्रयोगेण दर्शयति—'नीलविज्ञाने'त्यादि, 'न तद्धम'ति (२४७-१५), न नीलविज्ञानानपन्नं त्यर्थ, शक्त्यंतरस्वात्मवदिति, यथा शक्त्यन्तर-पीतादिविज्ञानजननशक्तिरक्षण नीलविज्ञान न जनयति तथा नीलरि ज्ञानजननशक्तिरपि न तज्जनयेत्, पीतादिशक्त्यन्तररूपत्वात्तस्या, अथ पीतादिविज्ञानशक्त्यो नीलविज्ञानशक्तिरूपा स्तहि विपर्यय स्वबुद्ध्या भावनीय । 'बाह्योऽर्थ केन वार्यत'इति (२४७-१७), अयमभिप्रायो-यद्यालयवित्तानाद्वय त्तिरिक्त्वा वस्तुसत्य शक्तयोऽभ्युपगम्यन्ते तहि गतो ज्ञानाद्वैतवाद इत्यर्थो अपि किनाभ्युपेयन्त इति, 'एव मित्याद्युपम प्रेत, स च न युत्, अर्थकारस्यैव विज्ञाने विकल्पाभ्यामनुपपत्ते परमाणूना तुल्यरूपग्रहणमित्ययमर्थोऽभि- नीलाकारो भवद्भिर्गीयते स कि तस्माद्वीलवस्तुनो भिनोऽभिन्नो वेति वचव्य, यदि भिन्नस्त्वहि न नीलवस्तुपरिच्छेदो, न हि ततो-

अय घटादिरय च शरावादय, निवन्धनाभावादित्याशङ्क्याह—'न च परमाणूना'मित्यादि (२४७-२१), पृथुबुभोदराका-
 रादिपरिणामवन्तो घटादय उत्तानच्छत्राकारादिपरिणामवन्तश्च शरावादय इत्यादिपरिणामवैचित्र्यान्निवन्धनाभावादित्य-
 सिद्धो हेतुरित्यभिप्राय, ननु च मया भूतानामभाव आशङ्कित, साधिता च परमाणुसत्तेत्यसम्बद्धमेतदित्याशङ्क्याह—
 'न च परमाण्व'त्यादि (२४७-२२), नन्वयुक्तेतद्-आकाशस्थानणुरूपत्वात्, सत्य युक्तमुक्त, केवल पृथिव्यवेषेजो-
 वायूना तद्रूपत्वाद्बहुल्यादित्यमुक्त, आकाश तु विद्यते नभ असमस्तपदवाच्यत्वाद् घटवदित्यादियुक्तिभ्य स्वयमभ्यूह्य-
 मित्यल प्रसङ्गेन समासश्चतुर्थगणधर । पष्ठ प्रारभ्यते-पूर्व निर्हेतुकत्वादात्मन प्रसूतिरेव नोपपद्यत
 इत्युक्तं, इदानीं पूर्वस्मिन्नेव पक्षे प्रसूतिमभ्युपगम्यापि दूषणमाह—'न चादिमत्घपी'त्यादि (२४९-१६), क्वचिदनादि-
 मत्यपीति पाठ, स चायुक्त एव, तत्पक्षस्थानन्तरमेव वक्ष्यमाणत्वादिति । अनादित्वाज्जीवकर्मसयोगस्य वियोगाभावान्मो-
 क्षाभाव प्रतिपाद्य प्रकारान्तरेणाह—'देहकर्मसन्ताने'त्यादि (२४९-१९), सन्तानश्चाय देहकर्मणोरित्य द्रष्टव्य -शरीर
 कर्म जनयति, कर्मापि शरीर, तदपि पुन कर्म, कर्मापि पुन शरीरमिति, तदेवमत्र जन्यजनकभावेन व्यवस्थितेर्देहकर्म
 सन्तानस्य व्ययच्छेदाभावान्मोक्षाभाव पूर्वमत्र च जीवकर्मणोर्वियोगाभावादित्य विशेष, अत्र च परिहार -सयोगवि-
 योगाभावपक्षे यत काश्चनोपलयोरित्यादिक वक्ष्यति, द्वितीयपक्षे तु स्वयमभ्यूह्य, यथा नायमेकान्तोऽनादेर्जन्यजनकत्वेना
 वस्थितस्य सन्तानस्यान्तो न भयति, यतोऽनादिकालजन्यजनकभावेन व्यवस्थितोऽपि बीजाङ्कुरादि सन्तान सान्तो
 दृश्यते, कस्यचिद्बीजस्य बहुयादिसामग्रीतो विनाशादङ्कुरस्यानुत्पत्तेरिति, ननु च जीवकर्मणो सयोग किं काश्चनोपल-

यादिसामग्र्या अनलप्रसूति, न च तत्र सामग्र्यन्तर्गत किञ्चित्तत्र सद्भ्रामति, तथेहापि रूपालोकमनस्कारादिसामग्र्या नीला-
दिप्रतिभासपरिणामस्वरूपमात्मनो ज्ञानमुत्पद्यते का तत्र भेदाभेदपरिकल्पना?, प्रतीतिवाधितत्वेन तस्या अनादेयत्वात्,
तदुक्त कैश्चित्सौगतविशेषैरपि—“रूपालोकमनस्कारचक्षुर्भ्यं सप्रवर्त्तते । विज्ञान मणिसूर्य्याशुगोशकृद्भ्य इवानल ॥ १ ॥
इति” तदेव विशिष्टरूपादिसामग्र्या नीलादिविषयग्रहणपरिणामस्यैव ज्ञानस्याभ्युपगमान्नाथार्थाकारसद्भ्रान्तिपक्षोक्तो दोष,
तदभावाच्च नार्थाभाव इति स्थित, तद्दर्शनान्यथानुपपत्तेरेव स्वाभ्युपगमं ग्राहयन्नाह—‘इत्थ चैतदि’त्यादि (२४७-१९),
प्रागुपन्यस्तविकल्पयुगल भेदाभेदलक्षण, इदमत्र हृदय-अर्थाभावेऽप्यनाद्यविधायशतस्तावद्भवताऽपि नीलपीतादिवुद्भय-
क्षणिकस्वरूपा इष्यन्त एव, तत्र चोत्तरनीलबुद्धिक्षणो यो नीलाकार प्रतिभाति स किं पूर्वनीलबुद्धिक्षणाद्भिन्नोऽभिन्नो
वा?, यदि भिन्न कथमुत्तरसवेदनक्षणे प्रतिभासते, प्रतिभासे वा पीताकारस्याप्युत्तरबुद्धिक्षणे प्रतिभास स्यात्, पूर्व-
नीलबुद्धिक्षणाद्द्वयोरपि भेदाविशेषात्, अथाभिन्न इति पक्षस्तहि न जन्यजनकभाव, उत्तरनीलसवेदनाकारस्य पूर्वस्मादभि-
न्नत्वाद्, भेदे च जन्यजनकभावाभ्युपगमादित्युत्तरनीलसवेदनोत्पत्त्यभावादेकमेव प्रथमनीलसवेदन स्यात्, अथ प्राक्जननील
सचित्तेस्तथाभूतैवोत्तरनीलसचित्ति प्रादुर्भवति किं तत्र भेदाभेदचिन्तया?, हन्त तहि स एव सुहृद्भूतोऽस्मादभ्युपगमस्तथापि
शरणं, वयमपि ह्येवमेव ब्रूम - तथाविधनीलविषयादिसामग्र्यास्तथाभूतमेव नीलप्रतिभासपरिणाम ज्ञानमुत्पद्यते किमिह
भेदाभेदचिन्तयेति इत्येवमादि सुगम । नन्वेतावता ग्रन्थेनेदमुक्त-एकैक परमाणुर्न गृह्यते, बहुषु तु परमाणुषु समुदितेषु
तत्तुल्यरूप चक्षुर्ज्ञाने प्रतिभासत इति तदेतन्मन्यामहे, केवल परमाणूना बहुत्वेऽपि तुल्यबुद्ध्यभ्युपगमेऽय विशेषो न स्याद्

अय घटादिरय च शरावादि , निबन्धनाभावादित्याशङ्क्याह—'न च परमाणूना'मित्यादि (२४७-२१), पृथुबुभोदराका-
 रादिपरिणामवन्तो घटादय उत्तानच्छत्राकारादिपरिणामवन्तश्च शरावादय इत्यादिपरिणामवैचित्र्यान्निबन्धनाभावादित्य-
 सिद्धो हेतुरित्यभिप्राय , ननु च मया भूतानामभाव आशङ्कित , साधिता च परमाणुसत्तेत्यसम्बद्धमेतदित्याशङ्क्याह—
 'न च परमाण्वि'त्यादि (२४७-२२), नन्वयुक्तमेतद्—आकाशस्यानणुरूपत्वात् , सत्य युक्तमुक्त , केवल पृथिव्यस्रैजो-
 वायूना तद्रूपत्वाद्ब्राह्मण्यमुक्त , आकाश तु विद्यते नभ असमस्तपदवाच्यत्वाद् घटवदित्यादियुक्तिभ्य स्वयमभ्यूह्य-
 मित्यल प्रसङ्गेन समाप्तश्चतुर्थगणधर । पष्ठ प्रारभ्यते—पूर्व निर्हेतुकत्वादात्मन प्रसूतिरेव नोपपद्यत
 इत्युक्तं , इदानीं पूर्वस्मिन्नेव पक्षे प्रसूतिमभ्युपगम्यापि दूषणमाह—'न चादिमत्यपी'त्यादि (२४९-१६), क्वचिदनादि
 मत्यपीति पाठ , स चायुक्त एव , तत्पक्षस्यानन्तरमेव वक्ष्यमाणत्वादिति । अनादित्वाज्जीवकर्मसयोगस्य वियोगाभावान्मो-
 क्षाभाव प्रतिपाद्य प्रकारान्तरेणाह—'देहकर्मसन्ताने'त्यादि (२४९-१९), सन्तानश्चाय देहकर्मणोरित्य द्रष्टव्य —शरीर
 कर्म जनयति, कर्मापि शरीर, तदपि पुन कर्म, कर्मापि पुन शरीरमिति, तदेवमत्र जन्यजनकभावेन व्यवस्थितेर्देहकर्म
 सन्तानस्य व्यवच्छेदाभावान्मोक्षाभाव पूर्वमत्र च जीवकर्मणोर्वियोगाभावादित्यय विशेष , अत्र च परिहार—सयोगवि-
 योगाभावपक्षे यत काञ्चनोपलयोरित्यादिक वक्ष्यति, द्वितीयपक्षे तु स्वयमभ्यूह्य, यथा नायमेकान्तोऽनादेर्जन्यजनकत्वेना
 यस्थितस्य सन्तानस्यान्तो न भवति, यतोऽनादिकालाज्जन्यजनकभावेन व्यवस्थितोऽपि बीजाङ्कुरादि सन्तान सान्तो
 दृश्यते, कस्यचिद्बीजस्य बहुयादिसामग्रीतो विनाशादङ्कुरस्यानुत्पत्तेरिति, ननु च जीवकर्मणो सयोग कि काञ्चनोपल-

बहुत जीवाकाशप्रदेशवद्, यद्याद्य पक्षस्तहि भवद्दशितनीत्येव युज्यते वियोगो, द्वितीयपक्षे तु न युज्यते, सत्य, द्वित्रिधोऽ-
 पीहाश्रीयते, किं तु प्रथमो भव्याना द्वितीयस्त्वभव्यानामिति, ननु यदनादित्वभात्र तत्र क्रियते यथा व्योम, तथास्वभात्र
 चान्युपगम्यते कर्म, तस्मान्न क्रियत इत्याशङ्क्याह—'न चानादित्वादि'त्यादि, (२४९-२४), उपपत्तिमाह—'पत इत्यादि
 (२४९-२५), यदि वर्तमानतयोपात्त कृतमभिधीयते तहि अनादिता कथमित्याशङ्क्य पुनरपि वर्तमानत्वम् अनादित्त्वं
 च यथा भवति तथा सदृष्टान्त दर्शयति—'सर्वं चे'त्यादि (२४९-२७), एतदुक्त भवति—कारणकर्मण प्रयाहापेक्षया
 अनादित्व व्यक्त्यपेक्षया तु सादित्वमिति, ननु चेत्थ कर्मवियोग प्राप्यानन्ता सिद्धिक्षेत्र जग्मुर्गमित्यन्ति च, तच्च पद्य
 चत्वारिंशद्योजनलक्षमानमेव, ततस्तावता कथं तत्र स्थितिरित्याशङ्क्याह—'न च परिमिते त्यादि, दृष्टान्तमाह—
 'प्रतिद्रव्य मित्यादि (२५०-३), एकैकस्मिन्नपि हि परमाण्वादिके द्रव्ये येषा ज्ञान विषयमासादयति तन्म
 तन अनन्ताना सिद्धकनलिनामनन्तानि ज्ञानदर्शनानि पतन्ति, न च तत्र कश्चित्सम्बाध, अमूर्त्तरयाज्ञास्य,
 तद्विहापीति भाव, दृष्टान्ता तरमाह—'नर्त्तकी'त्यादि (२५०-३), नयनाना चिरानानि २ नर्त्तक्या तत्सम्बा
 तस्तद्दृष्ट, रङ्गभूमौ हि लास्यप्रवृत्तचराङ्गनातनौ केषाच्चिन्मतेन कीतुकाक्षिसदिदृक्षुणा नायना रश्मयो निर्गत्य वह्न
 पतन्ति, न च तत्र योषित्तनो काचिद्बाधा नापि रश्मीना परस्पर तद्विहापीति भाव पष्ठ समाप्त ॥ सप्तम
 आरभ्यते—'स षप यज्ञायुधी'त्यादि (२५०-१३), यज्ञ एवायुध तद्विद्यते यस्य स तथा 'अज्ञसा' प्रगुणेन न्यायेन
 इदं देवसत्ताप्रतिपादक, अनन्तर च 'तथा अपामे'त्यादि (२५०-१४), ज्योतिष पर्यायमाह—'स्वर्ग मिति,

येऽमरणधर्माणो मुक्ता न वभ्रूबुले स्वर्गमगमन्ति भाव , गत्वाऽपि स्वर्गं किं ते प्रापुरित्याह—‘अविद्राम देवानि’ति, विदे-
 र्णभार्थत्वाच्छान्दसत्याच्च देवानिति देवत्व लब्धवन्त इत्यर्थ , न केवल मम प्रत्यक्षत्वात्सन्ति देवा , किन्तु भवतोऽपि
 प्रत्यक्षत्वादिति योग्य, तत्रप्रत्यक्षत्व च देवाना तदा तत्रेवागतत्वात्, आगमाच्च ‘स एष यज्ञायुधी’त्यादिलक्षणात्सन्तीत्यनु-
 वर्त्तत, ननु ‘को जानाति मायोपमानि’ त्यादिलक्षणादागमात्स्त्वमप्यवसीयत इत्याह—‘सर्वथे’त्यादि, ‘अनधीनमनु-
 ज्ञकार्यत्वादिति’ (२५०-२७), न हि मनुष्याणा सम्बन्धि किञ्चित्कार्यं देवानामायत्त, तस्य मनुष्यनिर्वर्त्यत्वात्, यदि
 या न देवकार्यं किञ्चिन्मनुष्याधीन येन तन्निष्पत्तये ते इहागच्छेयुरिति भाव, एतश्च सर्वरेव हेतुभि ‘सक्तदिद्यपेमा विसय-
 पसत्ता समत्तकत्तया । अणहीणमणुयकजा नरभवममुभ न इति सुरा ॥ १ ॥’ एषा भाष्यगाथा विवृता भवति, शेष सुगम ।
 सप्तम समाप्त ॥ अष्टम प्रारभ्यते—अत्र सर्वज्ञभाववादिमीमासकादिमतमाशङ्क्याह—‘न चाशेषे’त्यादि (२५१-१८),
 उपपत्तिमाह—‘यत’इत्यादि, यदि समस्तवस्तुज्ञायकोऽसौ किमिति तत्र पश्यतीत्याह—‘ज्ञाने’त्यादि, यद्यावृत्तस्वभावोऽसौ
 ज्ञस्वरूपत्व तर्हि कथमवसीयते इत्याह—‘तत्क्षये’त्यादि (२५१-१९), तस्य-ज्ञानावर्णीयस्य क्षयोपशमस्तस्माज्जात ,
 यदि नाम क्षायोपशमिको ज्ञानवृद्धिविशेषस्तथापि कथं तस्य ज्ञस्वरूपत्वमित्याह—‘न ह्यय’मित्यादि (२५१-२०),
 तत्स्वाभाव्यमिति—ज्ञस्वाभाव्य, एतदुक्तं भवति—नाय ज्ञानवृद्धिविशेषोऽज्ञस्य युज्यते, दृपदोऽपि तत्प्रसङ्गाद्, इत्येवमित्याद्यु-
 पसहार , ननु चाल्मा ज्ञस्वभाव, पद्भरागस्तु प्रकाशस्वभाव, ततश्च यथा मलकलङ्कापगमेऽप्रतिस्खलितदीप्तिरपि प्रका-
 शस्वभावोऽपि न सर्व प्रकाशयति, किन्तु कियत्पदार्थप्रकाशकत्वेनैव तस्य प्रकाशस्वभावत्व, एवमाल्मनोऽपि ज्ञानावर्णा-

चपगमेऽपि कियत्पदार्थज्ञायकत्वेन ज्ञत्व चरितार्थे, समस्तवस्तुज्ञत्व तु नोपपद्यते इत्याशङ्क्याह—‘न चाप्रतिपद्ये’त्यादि (२५१-२४), उपपत्तिमाह—‘तस्य ज्ञस्वभावत्वादि’त्यादि (२५१-२५), ननु पञ्चरागपक्षेऽपि शम्पत इदं वक्तुं, न हि प्रकाशक प्रकाशये सति प्रतिबन्धशून्यो न प्रवर्त्तते, न चेत्थ इदयते, तस्य कियद्वस्तुप्रकाशनादिति तेनैव व्यभिचार इत्याशङ्क्याह—‘न च प्रकाशके’त्यादि, कुत एतदित्याह—‘तस्य’त्यादि (२५१-२६), यापति हि प्रदेशे स्वप्रभा-जाल प्रसरति तावद्देशस्यमेव वस्तुसौ प्रकाशयति, यच्च अन्यत्र देशादौ बुद्ध्यदितिरोहितं तद्देशादिविप्रकर्षदेव न प्रकाशयि-तुमल, आत्मनोऽपि तहि देशादयो विप्रकर्षका भविष्यन्तीत्याह—‘न चात्मनोऽपी’त्यादि, अत्र युक्तिमाह—‘तस्या-गमे’त्यादि (२५१-२७), आगमेन चूडामणीकैवल्यादिलक्षणेन ये गम्यन्ते-प्रतिपद्यन्ते आगमगम्यास्तु, तानेन दर्शयति-सूक्ष्मा -परमाण्वादयो व्यवहिता -समीपस्था अपि क्षित्याद्यन्तर्गता निधानादयः, विप्रकृष्टास्तु द्विधा-देशत-कालतश्च, तत्र देशतो दूरस्था अमरलोकादयः कालतस्तु चन्द्रोपरागादयस्त्वधिगति -अवबोधस्तत्सामव्यदर्शनात् देश-दय आत्मनो विप्रकर्षका, एतदेव साधयति—‘तथा चे’त्यादि एतदुक्तं भवति-क्षायोपशामिकज्ञानवानपि तावत्सूत्रानु-सारत पर्यालोच्येदं कथयत्येव कश्चिद्विहितोहित वृक्षमूल कीलको वाऽत्र विद्यते न त्यया गृहादिसन्निवेशोऽत्र कर्त्तव्य-सशक्यत्वात्, कृपादिलननोद्यतं वा पुरप प्रति कथयति-एतावति मानेऽत्रोदकमुन्मीलयिष्यति, तथा सूत्रानुसारत एवाम-रलोकचन्द्रोपरागादिस्वरूपाधिगतिसामर्थ्यं चोपलभ्यते, न च वक्तव्यम्-आगमस्यैव तत्सामर्थ्यं न जीवस्य, यत आगमोऽपि-नाचेतनस्य काष्ठार्देर्जडप्रकृतेर्वा पुरुषान्तरस्य तद् ज्ञान जनयितुमलं, तस्मादागमसव्यपेक्षक्षयोपशामवतो जीवस्यैव देशादिवि-

प्रकृष्टार्थग्रहणसामर्थ्यं, आगमादिस्तु हेतुकलाप सहकारिकारणमेव, अस्य च सर्वस्यापि सर्वज्ञसाधकवचनसदर्भस्य तात्पर्यं प्रयोगद्वारेणोच्यते—यो यावति प्रकाशयितव्ये समर्थं स प्रतिबन्धकाभावे तावत्प्रकाशयत्येव, यथा पद्मरागादिर्मणि- विशेष, सकलत्रैलोक्यान्तर्गतवस्तुप्रकाशकश्च पूर्वोक्तनीत्या जीव तस्मात्तत्प्रकाशयत्येव, न च वक्तव्य पूर्वोक्तनीत्या देशा- दिविप्रकृष्टवृक्षमूलादिकियत्पदार्थज्ञातृत्वेन भवत्वसौ ज्ञस्वभावो, लोकालोकान्तर्गतामूर्तेतरस्वरूपाकाशास्तिकायादिप दार्थज्ञातृत्वेन तु कथमात्मनो ज्ञत्वसिद्धिरिति ? यतस्तेषामप्यदर्शने देशविप्रकर्षो वा निमित्त स्यात्कालविप्रकर्षो वा निमित्त स्यात्स्वभावविप्रकर्षो वा ?, न तावद्देशविप्रकर्षस्तदज्ञातृत्वकारण, देशविप्रकृष्टभौमादिग्रहस्वरूपस्येदानीमपि परि- ज्ञानात्, तथाहि—सम्भवत्येव ज्ञातार इदानीमपि केचन विशिष्टगणका -अद्यामुक्तग्रहो वक्तव्य इत्यादि, नापि कालविप्रकर्ष तद्विप्रकृष्टस्यापि चन्द्रोपरगमेधवृष्ट्यादे परिज्ञानात्, नापि स्वभावविप्रकर्ष नरादिशरीरसङ्क्रान्तभूतादेवि शिष्टनिमित्तवलेनाधुनिकैरपि परिज्ञानात्, तदेव देशविप्रकर्षादिप्रतिबन्धकाभावात्तदज्ञातृत्वेनापि तत्त्वमस्यानिवार्यमेव, यत्तु न पश्यति अस्य वा पश्यति तदज्ञानावरणादिप्रतिबन्धकसद्भावात्, सज्ज्ञानध्यानानादिकारणकलापात् तदपगमेऽनन्तानुत्तर- ज्ञानवान् सर्वदर्शी भवति, अत्र बहु वक्तव्यं तत्तु नोच्यते ग्रन्थविस्तरभयादिति, शेष सुगम, समाप्तोऽष्टम इति ॥ नयम आरभ्यते—सत्र 'स्वभावोपन्यासोऽपि तथैवे'ति (२५२-१५), स्वभावादेव नियतदेशगर्भादिग्रहण भविष्यति किं पुण्यपापान्यामित्यादि, यथा द्वितीयगणधरे तथा वाच्यमिति । 'अशेषपरित्यागान्मृतिकल्पो मोक्ष इति' (२५२-२०), ननु चापथ्यस्य सर्वस्य परित्यागे पथ्याहारसम्भवात्कथं तस्य मृतिर्येनोच्यते मृत्तिकल्पो मोक्ष इति, सत्य,

किन्तु पुण्यवत्पथ्याहारस्तस्य मूलतोऽप्यनभ्युपगत एव, यदा त्वपथ्यमपि सर्वं जहाति तदोभयादाराभागात्कथं च तस्य मृति-
 रिति । 'अन्योऽयानुविद्धस्वरूपकरणमिति (२५२-२१), अन्योऽन्यसकीर्णस्वरूप पद्यवर्णं यथा मेऽसम्पण्यादिक
 यस्तु तत्कल्प-तत्सदृशमित्यर्थं । 'नारकाणामपि (च दृ०) पञ्चेन्द्रियत्यानुभवा'दिति (२५२-२२), परिपूर्णपद्यो
 न्द्रियत्य हि सुखमिति भाव, 'न च तदभावो दुःखहेतु'रिति (२५३-२), तस्य-पुण्यस्याभासस्तदभाव, आह-ननु यदि
 सुखवदुःखमपि किञ्चिद्वास्तव स्यात्तदा तस्य हेतुरन्वियेत, यदा तु सुखभाय एव स्वसत्ताविकलो दुःख-सुख निवृत्त मत्तदं
 दुःखमभिधीयते न पुनस्तदतिरिक्तं दुःखमस्ति यदर्थं पापलक्षणो हेतुर्नृण्यते तदा किं तद्धेतुव्यपेक्षेनेत्यानाहुः—'न च
 सुखाभाव एव'त्यादि (२५३-३), पातनायामेव व्याख्यात, क्वचित् 'सुखभावे' त्यादिपाठः स चाशुद्ध इव
 लक्ष्यत, अत्र हेतुमाह—'तस्यानुभूयमानत्वादि'ति, एतदुक्तं भवति-सुखमप्यस्तीत्यनुभवादेव भयता निधीयते, स चा-
 नुभवो दुःखेऽप्यस्ति, न चोक्तकल्पनामात्रादनुभूयमानमपि निषेधुं शक्यते, एवम्भूतकरुपनाया विपर्ययेणापि कर्तुं शक्यत्वात्,
 तस्माद्दुःखस्याप्युचनीत्या वास्तवत्वात्तदनु रूपेण पापलक्षणेन हेतुना भाव्यमिति, अनुमानतो दर्शयति—'तत्तथैत्यादि,' 'न
 च पुण्यलेश एव'त्यादि (२५३-४), तस्याल्पस्यापि स्वल्पसुखनिर्वर्त्तकत्वादित्यादि पूर्वमेवोक्तमिति भाव, तु पथ्या
 हारलक्षणो दृष्टान्त पूर्वमुक्तं स कथं ज्ञेय इत्याशङ्क्याह—'एव दृष्टान्तोऽपी'त्यादि, स्वल्पोऽपि पथ्याहार आरोम्यता-
 सुखहेतुरेव भवति, न ह्यणीयसोऽपि हेमपिण्डादित्याद्युक्त्वा सोऽप्याभासनीयो-दूयणीय इति भाव । 'सर्वथा सम्प्र-
 सुखदुःखारयकार्यप्रसङ्गादि'ति (२५३-६), अयमत्र भावार्थो-यदा कारण तुल्यसुखदुःखाश भवति तदा कार्यमपि

तुल्यसुखदुःखाशमेव प्राप्नोति, न चेत्थ दृश्यते, एतदाह—'असदृशो त्यादि, यदि पुन कारणेऽपि सुखाशो दुःखाशो वा
 हीनाधिकोऽभ्युपगम्यते तदा सुखदुःखयोर्भेद स्यादिति भाव, एतच्चोत्तरत्र स्वयमेव 'यद्दुःखावपि यस्ये'त्यादिना
 (२५३-१०) वक्ष्यति, निरशसम्मिश्रसुखदुःखाख्यकारणभ्युपगमे दूषणान्तरमाह—'न च सर्वथे त्यादि (२५३-७),
 यद्यपि कस्यचिज्जीवस्य सुखदुःखाख्य निरश कारण महद् अल्प वा कस्यचित् तथापि-अस्मिन् भेदे सत्यपि कार्यस्य हेतु
 धर्मानुविधायित्वात् स्वरूपेण योऽसौ प्रमाणत इति-परिमाणमाश्रित्य अल्पत्वबहुत्वलक्षणो भेदस्त विहाय नापरो भेद-
 सुखदुःखाशयोर्हीनाधिकत्वलक्षणो युज्यते, एतदुक्त भवति-यादृशोऽखण्डस्यैव कारणस्याल्पबहुत्वलक्षणो भेदस्तादृश
 कार्येऽप्यस्तु, न पुन सुखदुःखाशयोर्हीनाधिकत्वलक्षण इति, तस्मादन्यत्सुखातिशयस्य निमित्तमित्याद्युक्ते पराभिप्रायमाश
 द्याह—'न च सर्वथे'त्यादि (२५३-९), सुरातिशयस्य निबन्धन योऽशस्तस्य वृद्धि कर्त्री सुखातिशयाय कल्पते-सुखाति
 ण्यकारण भवतीति न वाच्यमिति योग, कया हेतुभूतया'-दुःखातिशयस्य कारण योऽशस्तस्य हान्या सर्वथेकस्येति-साभि
 प्रायिकमिद सर्वथेकत्वात्तस्य, पापाशहान्या पुण्याशो वृद्धिसुपगते सुखातिशयो भवतीत्यादिकल्पना न युज्यत इति भाव,
 कस्मादित्याह—'भेदे त्यादि (२५३-१०), पुण्यपापयो कथञ्चिदभेद इति दर्शयति—'यत साते'त्यादि (२५३-११),
 शुभायुर्नामगोत्राणी'ति शुभशब्द प्रत्येकमपि सम्बध्यते, ततश्चायुष्क शुभमिन्द्रादीना, नाम तु शुभ यश कीर्त्तितीर्थक-
 रादेयसुभागसुस्वरादि, गोत्र तु शुभमुच्चैर्गोन, एता कर्मप्रकृतय पुण्य, शेषास्तु मिथ्यात्वनरकगत्यादय पाप, अत्र च
 सम्यक्त्वपुञ्जहास्वरतिपुरुषेदाना पुण्यत्व सैद्धान्तिकमतानुसारतो द्रष्टव्य, कर्मग्रन्थिकास्तु न मन्यन्ते एव, यतो

मोहनीयभेदा एते, मोहनीय च पापमेव, यदाह—“मोहनीय सर्वमथुभ” शेष सुनोप, नयम समाप्त ॥ दशम-
 सुगम एव । एकादश आरम्यते—‘जरामर्यं वा एतत्सर्वं यदग्निहोत्र’मिति (२५४-१३), अस्य व्याख्या—यदेत-
 दग्निहोत्र बहुभि प्रकारैर्वेदे प्रतिपाद्यते एतत्सर्वमपि, किं ?-अभ्युदयाधिभि कर्त्तव्यमिति क्रियाध्याहार , कियन्त काल
 यावदित्याह—‘जरामर्यं वे’ति जरा च मारश्च जरामारौ तयोर्भाव इति यण् छान्दसत्वाच्च शेषस्य निपातने सति जरामर्यमिति
 भवति, वाशब्द चैवकारार्थं प्रभासो मन्यते, ततश्च बालकालादारभ्य यावज्जरामरणे आगच्छतस्तावन्तमेव काल-यावज्जीर-
 मित्यर्थ , इदं तु वक्ष्यमाणनीत्या निर्वाणनास्तित्वाभिधायक, तदस्तित्वाभिधायकमाह—“द्वे ब्रह्मणी’इत्यादि, ब्रह्मशब्द
 स्तत्त्ववचन , ‘तत्र पर सत्य’मिति-निर्वाण निरुपचरितत्वेन तस्यैव परमार्थत सत्यत्वात् अपर तु तत्त्वज्ञानमिति, पूर्व-
 याक्याद्यथा निर्वाणनास्तित्व तथा दर्शयति—‘अग्निहोत्रे’त्यादि (२५४-१४), भूतानि-पथ्यादीनि तेषा यथस्तेन होतु
 उपकारो भूतो-जातो यस्या सा तथा, यदिवा भूतवधोपकारं भूता-प्रासा तन्नावस्तस्मात्, शबलाकारा-सदोषा जरामर्य-
 वचनाच्च यावज्जीववचनाच्च सदा इयमेव कर्त्तव्येत्युक्त, सैव तहि निर्वाणफला भविष्यतीत्याह—‘सा चे’त्यादि (२५४-१५),
 अभ्युदय -स्वर्गं तत्फलैव, एतदुक्त भवति-सज्ज्ञानध्यानदिकया हि शुद्धक्रियया निर्वाणमवाप्यते, अग्निहोत्रक्रिया तु
 शबलत्वात्स्वर्गफलैव, यावज्जीववचनाच्च शुद्धक्रियारम्भक्षणो न लभ्यते इति कारणाभावाग्निर्वाणभाव इति, ननु च
 भवताऽपि पर्यायिक्षणस्य पर्यायरूपतया कथञ्चिदभाव इष्यते ततश्च भवन्मतेऽपि कथ पर्यायान्तरोत्पत्तिरित्याह—‘तत्त्वभा-
 वस्य सर्वथाविशिष्टत्वा’दिति (२५४-२२ तदभावस्य च सर्वदाऽविशिष्टत्वात् वृ०) एतदुक्त भवति-अस्माभिः कथञ्चि-

च्छब्दविशेषितकारणाभावस्याभ्युपगतत्वाद्युज्यते पर्यायोत्पत्तिः, पर्यायिण कथञ्चिदवस्थितत्वाद्, भवता तु कारणाभावस्य
 सर्वथाशब्दविशिष्टस्याभ्युपगमात्कुतस्तदुत्पत्तिः, ? क्वचित्सर्वदा विशिष्टत्वादिति पाठ तत्रापि विशिष्टत्व कारणभावस्य सर्वथा
 शब्दविशेषितत्वाद्द्रष्टव्य, शेष सुगम, समास एकादशम ॥ अथ क्षेत्रादिगणभृद्(गणभृदक्षेत्रादि)कव्यता आह-ननु मण्डिको
 ज्येष्ठो मौर्यस्तु लघुतरो, गृहवासप्रतिपादकगाथाया तु ज्येष्ठस्य त्रिपञ्चाशद्वर्षाणि गृहवास उक्तो लघुतरस्य तु पञ्चपष्टि दीक्षा
 द्वयोरप्येकस्मिन्नेव दिने तत्कथं न विरोधः, सत्य, किन्तु तत्त्वमिह केवलिनो विदन्ति, केवल गणभृद्नामप्रतिपादकगाथाया
 व्यत्ययपाठे गृहवाससर्वगुष्कप्रतिपादिकासु वा गाथासु च व्यत्यये सति सर्वं सुस्थ भवति, धनदेवे पञ्चत्वमुपगते मौर्येण
 गृहे धृता इति वृत्त्यक्षराणा मौर्ये पञ्चत्वमुपगते धनदेवेन धृता इति व्यत्यये वा सति सुस्थ भवति, तत्तु न क्रियते विशिष्ट-
 सम्प्रदायाभावादिति ॥ 'नीसाधारसे'त्यादि (२५६-१०) गाथा सुगमत्वेन धृत्तौ न विद्यता, तत्र च उदसदुग चेति पाठ-
 स्तत्र द्वौ चरौ चतुर्दशेति द्रष्टव्य । 'वर्त्तनादिलक्षण'इति (२५७-६), वर्त्तना-द्रव्यस्थिति आदिशब्दात्प्रतिक्षणभावी
 परिणाम । 'एक कालशब्दः प्रागिति (२५७-९), 'उद्देशे निदेशे च' गाथाया । 'देवस्कन्धादे'रिति (२५७-१५),
 सचेतनस्य-देवादे अचेतनस्य-द्व्यणुकस्कन्धादे अथवा 'चेतनस्येत्यादि' पूर्वं समस्त पद अत्र तु चेतनमित्यत्रापि पक्षी
 द्रष्टव्या, ततो व्यस्त पदद्वयमिति पूर्वव्यारयानाद्भेद । 'अथवा द्रव्य तु तदेवे'ति (२५७-१७), 'कालश्चेत्येके' (तत्त्वा०
 अ० ५ सू० ३८) इतिवचनादेकीयमतेन कालस्याभावादिति भावः । 'वर्त्तनादिमयो यथायुष्ककाल' इति (२५८-४),
 ननु च द्रव्यकालोऽपि वर्त्तनादिमय एवोक्तस्तत्कथं न सङ्कीर्णता ?, सत्य, किन्तु स द्रव्याणा सामान्येन अयं त्वायुष इति

विशेष । अथ सामाचारी व्याख्यायते,—‘काले-कालविषया सामाचारीति’ (२५९-६), इय सर्गाऽपीच्छामारादिना
 सामाचारी कालविषया-प्रस्तावनियता कस्याश्चित्कस्मिश्चित्प्रस्तावे प्रियमाणत्वात् । ‘अपिश्चशब्दार्थ’ इति (२१०-१२),
 ‘तत्पथि इच्छाकारो’ (२५९) इत्यथमपिशब्दश्चशब्दार्थ, स चानुक्त समुच्चिनोति, ततश्च यद्यभ्यर्थयेत् पर अनभ्यर्थितो
 वा तस्य कश्चित्कश्चित्पुर्यादितिच्छाकारस्य विषयद्वय दशित, चशब्दसमुच्चितस्त्वपरोऽपि विषय ‘अथवा सय ऊरन्त इत्या
 दिना (२६०-१३) दर्शयिष्यत इत्ययमत्र भावार्थ । ‘गगस्स साहस्स एद्वी अरिथ’त्ति (२६२-४), भत्तपानलाभन
 खसीवनादिलक्षणा, ‘एव चेव विराहेति’त्ति (२६२-९) एवमेव लब्धिविद्रास्यति अकृतकार्यत्वादित्यभिप्राय । कुटी-
 वृत्तरा पडाली-लघुतरकुटीति (२६२-११) । ‘सोहिया वत्ति’ (२६२-१३), सुहृद्भूता-स्त्रिगधा स्वजनभूता
 ‘आदेसादिअप्पटितप्पणे’त्यादि (२६३-१), आदेश-प्राघूर्णक तस्य तथा, यदा ह्याचाया भत्तपानाधानयनन
 खसीवनादिषु व्यथो भवति तदा दोपानाह-‘सुत्तथेसु अ’ गाहा (२६३-२), सूत्रार्थयोरचिन्तन आदेश-प्राघूर्ण
 कस्तस्य स्वागत न कश्चित्करोति, वृद्धशिक्षकगलानक्षपकादीना च न कश्चित्करोति, यदि त्याचार्यो वेयाधृत्यव्यथो न
 भवति ततस्तान् परत स्वतो वा उपचरत्येव । ‘वाले’त्ति (२६३-२), ब्याल-सर्पस्तेन यदि कश्चित्सयतो दरयते तदा
 पानकाधानयनाय गते सूरौ तदुपचारज्ञाभावात्कस्तमुपचरति, एव वृत्तायपि यदुक्त ‘वाले सप्पभए’ तदगन्तरोक्त्वविधिर्न
 व्याख्येय । ‘इहीमाई अणिद्धिय’त्ति (२६३-२), ऋद्धिमति-सामान्ये सार्थवाहादौ आदिशब्दाद्राजामात्यादौ वादिनि
 च समायाते सौगतादौ यो दोषो-लाघवलक्षण स वृत्तिकारेण्योत्त अनृद्धिमत्स्तु प्रताघर्थ समायातस्य आचार्यमपि

धियावृत्त्ये नियुक्त दृष्टा विपरिणामादयो दोषा इति गार्थार्थ । 'प्रागुक्त दुष्कृतकारण'मिति (२६३-२३), अस्या एव
 गाथाया प्रथमपादे 'ज दुष्कृडति मिच्छे'त्यनेन यदुपात्तमित्यर्थ । 'सम्बद्ध एव ग्रन्थ' इति (२६३-२४), यथास्या
 गाथाया पर्यन्ते पठ्यते तथैवेह योज्यते, द्वितीयव्यारयाने तु मिथ्याशब्दस्य पूर्वनिपात करिष्यत इति भाव । 'न
 एसावप्यवश्य कर्त्तव्ये'त्यादि (२६५-१७), अयमभिप्राय - कृतनैपेधिकीकोऽपि अवश्यकर्त्तव्यव्यापारान् करोत्येव
 कृतावश्यकीकोऽपि तानेव करोतीति कथ नैकार्थतेति । 'शेषकालमपी'त्यादि (२६६-४), स्थानस्थितस्यापि सदनुष्ठा-
 नव्यावृत्तस्यावश्यकी द्रष्टव्येत्यर्थ । 'अथवा चेतयत'इत्यादि (२६६-११), ननु पूर्वं शयनमनुभवतीति व्याख्यात अत्र
 तु करोतीति व्याख्यायते, शय्याकरण च नावश्यमनुभवत एव, हस्तगृहीतसस्तारकस्यापि तदुपचारदर्शनात्तत्कथमस्य
 व्याख्यानस्य पूर्वस्मान्न भेद इत्याशङ्क्याह—'शयनक्रिया'मित्यादि (२६६-११), 'प्रतिक्रमणाद्यशेषे'त्यादि (२६६-१३),
 शय्या स्थान च यत्र चेतयते तत्र स्थाने नैपेधिकी भवतीति सम्बन्ध, कथम्भूत सन्नित्याह—'प्रतिक्रमणे'त्यादि, कथम्भूते
 स्थाने ? इत्याह—'एवविधे'त्यादि—एवविधावश्यककरणगुर्वनुज्ञारूपा यतीना या स्थितिक्रिया तथा विशिष्टे, इद
 तु यते सम्भवदपि विशेषणमुपचारात् स्थानस्योक्तम् । 'अनेने'त्यादि (२६६-१७), अनेन 'एगगस्स पसतस्से'-
 (२६५-२०) त्यादिना ग्रन्थेन मूलगाथाया 'आवस्सिइ च नितो' (२६५-१०) एतल्लक्षणाया, 'एताव'दिति
 (२६६-१८), उक्तपादत्रय व्याख्यातमिति योग, किं कृत्वा ?—स्थितिरूपनेपेधिकीप्रतिपादनमधिकृत्य, कथम्भूत तत्प्रति-
 पादन ?—व्यञ्जन-शब्दस्तद्धेदे निबन्धन-कारण, एतदुक्तं भवति—गमनरूपा पूर्वं तावदावश्यकप्रतिपादितैव, यदा त्वन-तर

'सेज्ज ठाण च जहि' इत्यादिना स्थितिरूपा नैपेधिकी प्रतिपाद्यते तदाऽसौ व्यञ्जनभेदनिर्घन भरत्येव, गमनस्थिति-
 रूपस्य भेदस्य व्यञ्जनभेदनिवन्धनत्वात्, 'शय्यैव नैपेधिकी'त्यादि (२६६-२४), शय्या-यमति सा च निषिध्यते
 तस्या प्रविशद्भिर्वहि सजातातिचारा इति कृत्वा नैपेधिकीत्युच्यते, तस्या शय्यानैपेधिक्या वहिस्तात्प्रतिज्ञान् मापु शय्याना
 धून् प्रति वृत्ते-भो साधव शय्यानैपेधिक्या यदागमन तत्प्रत्यभिमुखोऽह, कया यदागमन ?- 'नैपेधिरया' नैपेधिकी
 शब्देन चेहोपचाराग्निपिच्छात्मन सम्बन्धि शरीरमुच्यते अत शरीरेणागमन प्रत्यभिमुखोऽहं, सवृत्तगर्भेभ्यभिर्भाव्यमि-
 त्युक्त्वाऽवश्यकर्तव्यस्यमव्यापारपरिपालनाय वसतो प्रविशति, आवश्यक्यामप्यवश्यकर्तव्ययोगा एव क्रियन्त इत्ये
 कार्यता । 'अथर्वे'त्यादि (२६७-८), ननु पूर्वार्द्धेनापि नियमनिषिद्ध आवश्यकयुक्त एवेत्युक्तमुत्तरार्द्धेऽपि तदेव तत्को
 ऽत्र विशेष ?, सत्यं-किन्तूत्तरार्द्धे निषिद्धात्माऽपीत्यत्र अपिशब्दाक्षिप्त पक्षान्तर द्रष्टव्य, किन्तु तद् ?, उच्यते, आरशियकी
 तावदावश्यकयुरस्यैव भवति, निषिद्धात्माऽपीत्यभूत एव, पूर्वार्द्धे त्यमेधार्यो व्यत्ययेनोक्त इति भेद । 'तत्राऽऽस्ता ताव-
 द्दृहस्योपसम्पदि'ति (२६७-२१), उपरि वक्ष्यमाणत्वादित्यभिप्राय । 'गाथाद्य निगदसिद्धमेवे'ति (२६८-१५),
 अत्र सार्द्धगाथया वर्तनासन्धनाग्रहणस्वरूपमुक्त, द्वितीयगाथापश्चार्द्धेन तु प्रसङ्गाद् अर्धग्रहणविधिमभिधित्सुरुत्तरग्रन्थस-
 म्बन्धनायाह-अर्थग्रहणे प्राय एष -वक्ष्यमाणो 'मज्जणनिसिजे' (२६८-१७) त्यादिको विधिर्भवति ज्ञातव्य, प्रायो-
 ग्रहणात्पूत्रमपि प्रमाजितभूमावश्येतव्यमित्यादि सूत्रगतमपि कञ्चिद्विधि सूचयति । अधिकृतविधि -व्याख्याविधिस्तत्प्रति-
 पादनार्थ 'मज्जणनिसेजे' त्यादि द्वारगाथा (२६८-१७), अस्या व्याख्या-प्रमार्जन निपथाः-अक्षा व्याख्याकर्तुं कृति

कर्म निम्नोपशान्तये अनुयोगारम्भाय कायोत्सर्गो यश्च व्याख्यावसाने चिन्तनिका कारयति स इह ज्येष्ठो विवक्षित तस्मै
 यद्वन्दनक एतेषा प्रत्येक विधिविषयक्य, आह—ननु ज्येष्ठ कि पर्यायेण उत लघुरपि व्याख्यालब्धिसम्पन्नो भाषक इह
 ज्येष्ठ इत्यादाश्चाह—भाषमाण इह ज्येष्ठो न पर्यायतोऽतस्त लघुमपि भाषक वन्द्यम्, एतच्च स्वयमेव सप्रपञ्च वक्ष्यतीति
 गार्थार्थ । 'गुरुपरितोपजातेने'ति (२६९-८), गुरौ परितोयो जातोऽस्येति विग्रह । 'प्रत्युच्चारकश्रवणस्ये'ति
 (२६९-१४), प्रत्युच्चारण प्रत्युच्चार -चिन्तनिका तद्रूपश्रवणस्याभावादिति । 'अन्यभावादिपरिग्रह' इति(२७०-१७)-
 एतदुक्त भवति—यदि स्वगच्छे अन्यस्य वैयावृत्त्यकर्तुं साधोर्भावि -सत्ता भवति तदाप्यन्यत्र गच्छति, स्वगच्छे अन्येनेव
 साधुना वैयावृत्त्यकरणात् । तथा 'नापूरयन्नि'त्यादि (२७१-१७), अपूरयन्नेव यदा वर्तते तदैव सारणा विसर्गो वा
 इत्येव न इति योग । सामाचारी समाप्ता । अथ अञ्जयसाण 'सावि त पलोयती'त्यादि (२७२-१४), यावदेया निपि
 द्वापि न तिष्ठति तावदसौ तथैव तामुदक प्रक्षिपन्तीं विहाय गतस्त सा 'तादे पयोयत्तेति'ति तावत्प्रवृत्तवती भूमौ
 करकेणोदकमिति गम्यते यावदसौ अहदयो जात, 'ओयल्ल'ति मृता । 'मोत्रस्वाणासासयादोस'ति (२७४-१३), यदि
 कर्मोपक्रम्यते अप्राप्तकालमपि तर्ह्युत्तनीत्याऽकृतागमकृतनाशौ प्राप्नुत ततश्च मोक्षेऽप्यनाम्नास, अकृतस्यापि सिद्धाना कर्मण
 आगमनप्रसङ्गात्साराप्राप्ते कृतनाशाच्च सर्वससारिणा मुक्तिप्राप्तेरितिभाव, उत्तरमाह—'नही'त्यादि, अग्निकरोगो-भस्मक
 व्याधि । 'अन्ये तु द्वितीयभङ्ग'इत्यादि (२७६-३), सिद्धानामपि चारित्र्याद्यभ्युपगमादिति भाव । 'धीय दुतीयाईए' गाहा
 (२७६-७), अस्या व्याख्या-द्वितीय तथा द्व्यादींस्त्यादीश्च भङ्गान् वर्जयित्वा शेषा भङ्गा यथाक्रम औदयिकऔपशमिकक्षयि

कभावेपु द्रष्टव्या, 'वीतय सेसे'त्ति शेषे-क्षायोपशमिकपरिणामिकभावद्वये द्वितीयवर्ज्याख्यस्त्रयो भङ्गा भवन्ति, एतेषा भङ्गाना
 विषयमाह—'भवमिच्छे'त्यादि (२७६-८), अयमत्र भावार्थ—इह सादि सर्पर्यवसान इति प्रथमो भङ्ग सादिरपर्यवसान इति
 द्वितीय अनादि सर्पर्यवसान इति तृतीय अनादिरपर्यवसान इति चतुर्थ, तत्र द्वितीय वर्ज्यायित्वा शेषाख्य औदयिकं भवन्ति,
 एतेषा च विषय प्रथमभङ्गस्य भवोनारकादि, शेषभङ्गद्वयस्य तु वृत्तिकारोक्तनीत्या विषयो मिय्यात्व, औपद्रामिकं तु द्वयादिभि-
 र्वर्जितैराद्य एवावशिष्यते, तस्य च विषय सम्यक्त्व, क्षायिकस्य तु त्र्यादिभिर्वर्जितैराद्यभङ्गद्वयमवशिष्यते, तयोश्च ययामत्त
 वृत्तिकृदुक्तनीत्या चरण सम्यक्त्व च विषय, क्षायोपशमिके तु द्वितीयवर्ज्याख्यो भङ्गा भवन्ति, तत्र प्रथमभङ्गस्य चत्वारि
 ज्ञानानि विषय शेषभङ्गद्वयस्योक्तनीत्या 'इयर'त्ति अज्ञान विषय, पारिणामिके तु द्वितीयवर्ज्याख्यो भङ्गा, तेषा यथा-
 सङ्घ परमाण्वादयो भव्यत्व च विषय इति गाथार्थ । 'तस्याद्वाकालस्वरूपत्वा'दिति (२७६-१३), प्रमाणकालो हि
 दिवसरात्रिलक्षणोऽद्वापर्याय एव पर्यायश्च भाव एवेति भावार्थ । 'गत मूलद्वारगार्थे'त्यादि (२७६-२१), ननु
 'पथ फिर देसित्ता'इत्यादिना यावद्गणधरवक्तव्यता समाप्ता तावन्महावीरलक्षणस्य गणधरलक्षणस्य च द्रव्यस्य मिय्या-
 त्वादिभ्यो निर्गम प्रतिपादयता द्रव्यनिर्गम समधितो भवति, क्षेत्रकालभावरूपस्तु निर्गमोऽद्याप्यव्याख्यात एव, ततश्च
 तस्मिन् तृतीये द्वारेऽसमाप्ते किमिति 'उद्देशे निर्देशे य निर्गमे'त्यादिमूलद्वारगाथायाश्चतुर्थपञ्चमद्वाररूपौ क्षेत्रकालौ
 व्याख्यातवित्याशङ्क्याह—'इह च क्षेत्रकाले'त्यादि, क निर्गमाङ्गता क्षेत्रादीना व्याख्यातेति चेदुच्यते—'नाम ठवणा
 दविए खत्ते काले तटेव भावे अ । एते उ निर्गमरसा निक्खेवो छबिदो होइ' (१४५)त्ति अस्या गाथाया, अयं चात्र

भावार्थ -इह निर्गमान्तर्गतौ क्षेत्रकालौ सामान्यौ, सर्वस्यापि वस्तुनो निर्गमे विचार्येऽनयोरवतारात्, मूलद्वारागान्त-
 र्गता च क्षेत्रकाली प्रस्तुतसामायिकविषयत्वेन महसेनवनप्रथमपैरुपीरूपत्वाद्विशेषरूपो, विशेषे च व्याख्याते सामान्य
 व्याख्यातमेव भवतीति प्रस्तुतावपि निर्गमान्तर्गतौ क्षेत्रकालौ विहाय विशेषरूपत्वान्मूलगाथाप्रतिबद्धौ व्याख्यातवान्
 सूरि, तद्व्यारयाने च सामान्यरूपनिर्गमान्तर्गतक्षेत्रकालव्यारया कृतैव भवति, एव च लाघवसिद्धिः स्याद् अतो नाम
 स्थापनाद्रव्यरूपो निर्गम पूर्व व्याख्यात क्षेत्रकालौ तूक्तनीत्या व्याख्यातौ, अतो भावनिर्गम एवावशिष्यते, तमि-
 दानीं व्याख्यानयति, स्यादेतद्-यथा-मूलगाथान्तर्गतक्षेत्रकालयो प्रस्तुतसामायिकविषयत्वेन विशेषरूपता तथा निर्ग-
 मस्यापि कस्मान्नेष्यते?, तस्यापि तद्विषयत्वान्मूलद्वारागथापठितत्वात्, तदयुक्त, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, भावनिर्गम एव
 ह्यत्र प्रस्तुतसामायिकविषयतयाऽभिप्रेतो द्रव्यादीना तु तदुपकारित्वमात्रादेव निर्गमान्तर्गतता अमुख्यैव, तथा च तस्या-
 मेव निर्गमप्रतिपादकगाथाया वृत्तिकृतोक्तम्-अत्र त्वधिकार प्रशस्तभावनिर्गममात्रेणैव शेषरपि निर्गमाद्गत्वादिति,
 तस्मान्मुख्यतया प्रस्तुतसामायिकविषयत्वाच्चिर्गमान्तर्गतक्षेत्रकालयो सामान्यरूपतैवेति, यद्येव भावनिर्गमोऽपि तर्हि
 नेह यक्तव्यो यतो निर्गमप्रतिपादकगाथाया भावनिर्गमो भावपुरुष एवाभिप्रेत, तथा च तत्र वृत्तिकारेणोक्तम्-इह च क्षेत्र
 महसेनवन काल प्रथमपैरुपीलक्षणो भावश्च भावपुरुष इति, स च भावपुरुषो 'दवाभिलावचिन्धे' इत्यादि गाथाया
 यश्च्यति । 'अथवा भावेस्ति-भावनिर्गमप्ररूपणायामधिकृताया'मित्यादि (२७७-१८), भवताऽपि चोक्त क्षेत्र-
 कालपुराणा निर्गमाङ्गता व्याख्यातैव, न पुनरिदं त्वयाऽप्युक्त-क्षेत्रकालभावाना निर्गमाङ्गता प्रतिपादितेवेति, तदेव

भावनिर्गमप्रतिपादनमिहासङ्गतमेव, सत्य, किन्तु निर्गमप्रतिपादकगाथाया यदुक्तं भाग्यं भावपुत्र्य इति, अत्र तु यदा
 भावेन क्षायिकादिना उपलक्षितं पुरो भावपुर्य इति व्युत्पत्तिः क्रियते तदा 'गइयमि वदमाणरस निगप'मित्या
 दिना क्षायिकभावोपलक्षितमहावीरलक्षणपुत्र्यात्रिगन्तमिदं सामायिकमित्यादिप्ररूपणं न किञ्चिद्विरर्यते, यदा तु भावपु
 र्य इति शुद्धपुर्य इति व्याख्यायते तदा 'दवाभिलावचिन्धे' इत्यादिगाथाप्रतिपादित एव भावपुत्र्य इति न दोषः, इदं
 चात्र पुरुषद्वयमप्यभिप्रेतं लक्ष्यते, 'गइयमि वदमाणरसे'त्यादिगाथोपन्यासाद् दवाभिलावेत्यादिवक्ष्यमाणत्वाद्येत्थल
 प्रसङ्गेन, अत्र च निर्गमद्वारायाचिल्यासयेत्यस्यानन्तरं कचिदाहशब्दस्य पाठो दृश्यते स चायुद्ध एव लक्ष्यते । 'तन्तु-
 सयोगे'त्यादि (२७८-१०), तन्तुसयोगा असमवायिन इति योगः, पटस्येति गम्यते, हेतुमाह—पटारय यत्कार्यरूप
 तन्त्वपेक्षया द्रव्यान्तरं तस्माद्दूर्वचित्त्वाद्, एतदपि कुत इत्याह—कारण यत्तन्तुरूपं द्रव्यात्तरं च तत् पटापेक्षया, तद्धर्म-
 त्वात्सयोगानां, यो ह्यन्यधर्मः सोऽयस्य दूरत एव भवति, सयोगश्च द्रव्यादितन्तुमीलारूपास्तन्तुधर्मत्वात्सटाख्यकार्यस्य
 दूर्वचित्तं इत्यसमवायिकारणरूपा । 'निर्वर्त्यं चे'त्यादिकारिका (२७८-१७), अस्या व्याख्या—निर्वर्त्यं विकार्यं प्राप्य
 वा यथाक्रमं औदनकाष्ठभास्करादिकं वस्तु क्रियाफलं 'कर्तुरीप्सितं' (पा-१-४-४९) क्रियाविषयत्वेनेष्टमित्यर्थं तत्कर्म
 भवतीति योगः, कथमभूत् १-दृष्टादृष्टसंस्कारनिर्वर्त्यं विकार्यं वा कटादिकर्मणि शलाकारचनादि कश्चिद् दृश्यते संस्कारो
 न प्राप्ये आदित्य पश्यतीत्यादाविति तद्दृष्टादृष्टसंस्कारं, अनया च कारिकाया निर्वर्तनादिक्रियाविषयत्वेनेष्टमेव कर्म
 भवतीति प्रतिपादितमिति प्रकृते उपन्यस्ता । 'तथा सम्प्रदानमि'त्यादि (२७८-१८), कुम्भकारादिना निष्पद्यमा-

नस्य घटस्य सम्प्रदान-जनपदस्तस्य जनपदलक्षणस्य सम्प्रदानस्य कर्मणा-कार्येण घटलक्षणेन कारणभूतेनाभिप्रेतत्वाद्-
 दित्तया व्याप्तत्वाद्, यदि नाम घटदित्तया जनपदलक्षण सम्प्रदान व्याप्त तथापि कथं जनपदलक्षणस्य सम्प्रदानस्य घट
 प्रति कारणता इत्याह—‘त सम्प्रदानविशेषमन्तरेण तस्य घटस्याभावात्’ (२७८-१९), यदि हि निरन्तर्यघटो यस्मै
 दातव्य स एव जनपदादिर्न स्यात्तर्हि घटस्याकरणमेव श्रेयः, अतो घटक्रियाऽन्यथानुपपत्तेः कारणमेव सम्प्रदान, प्रयोग-
 श्चात्र-यो यमन्तरेण न सभवति स तस्य कारणं, यथा घटस्य मृत्पिण्डो, न च भवति कर्तृकरणकर्मसम्प्रदानापादानाधि-
 कारणकारकपट्टकान्तर्गतैकतरस्याप्यभावे घटादि कार्यजात, तस्मात्पणामपि कारकाणां कार्यं प्रति कारणताऽभ्युपगन्तव्या ।
 ‘मत्तिश्रुते त्वि’त्यादि (२८०-२६), बाह्यलिङ्गरूपं यदिन्द्रियलक्षण कारण तदपेक्षणात्परोक्षत्वेन विशिष्टप्रत्ययत्वाभावाद्भि-
 तयोर्ग्रहणमिति भावः, अवध्यादीनां भवति प्रत्यक्षताऽनयोर्नत्यत्र का युक्तिरित्याद्यत्र बहुवक्तव्यम् । ‘द्वयोर्द्वयोरि’त्यादि
 (२८१-१४), यत्र पूर्वं विशेषणमुच्चार्य ततो विशेष्यमुच्चार्यते सा आनुकृत्येन गमनाद्गतिरुच्यते व्यत्ययोच्चारणे त्वागति
 एताभ्यां च जीवादिपदार्थस्वरूपं लक्ष्यते-विचार्यते इतिकृत्वा लक्षणमेते भवत । ‘रूची घटो’ति गाहा (२८१-२२),
 ‘नीलोत्पल चे’ति, चशब्दोऽप्यर्थे तस्य च व्यवहित सम्बन्धः, ततश्च न केवलमिह सिद्धान्ते, लोकेऽपि विकल्पनिय-
 मादयो भङ्गा पूर्णपदव्याहतादिस्वरूपा भणिता इति योगः, विकल्पे-एकस्मिन् पक्षे नियमो यस्य स विकल्पनियमः स
 आदिर्येषां उभयानियमोभयनियमाना ते तथा, तत्र रूची घट इति पूर्वपदव्याहृतः, कथमिति चेदुच्यते-घटो रूच्येव, रूची
 पुनर्यद पदो वा भवति, एव शेषभङ्गेष्वपि भावना कार्या, चूतो द्रुम इत्युत्तरपदव्याहृतः, नीलोत्पलमित्युभयपदव्याहृतः,

जीय सचेतन इत्युभयपदाव्याहृत , अत्राद्यौ विकल्पनियमौ तृतीय उभयानियम चतुर्थस्तूभयनियम इति गाथार्थ । द्रव्य-
 तो नानाता दशिता क्षेत्रकालभावनानाता त्वतिदिशन्नाह—‘एवमेकादिप्रदेशे त्यादि (२८२-१), तत्र क्षेत्रतलद्रव्यना-
 नाता—एकप्रदेशावगाढाना परस्परतो भिन्नता अन्यद्रव्यनानाता त्वेकप्रदेशावगाढस्य द्विप्रदेशावगाढादिभ्यो भिन्नता कालत-
 लद्रव्यनानाता—एकसमयस्थितीना परस्परतो भिन्नता अन्यद्रव्यनानाता त्वेकसमयस्थितिकस्य द्विममयस्थितिकादिभ्यो
 भिन्नता, भावतस्तद्रव्यनानाता एकगुणकालकाना परस्परतो भिन्नता, अन्यद्रव्यनानाता त्वेकगुणकालकस्य द्विगुणकालका-
 दिभ्यो भिन्नतेति भावनाऽत्र द्रष्टव्या । भोमसुमिणगाहा (२८२-३) भौम-भूकम्पादि स्वप्न प्रतीत आन्तरिक्ष-गन्धर्प-
 नगरादि दिव्य-व्यन्तरादिकृतमदृष्टहासादि आङ्ग-शिर स्फुरणादि स्वरनिमित्त तु ‘सज्ज रवइ मयूरो’ इत्यादिलक्षण स्त्रीपु-
 रपादीना सासुद्रिकप्रतिपादित व्यञ्जन-मपतिलकादि, एतच्चाष्टप्रकारमपि लक्षण भवति अनेनापि शुभाशुभस्य लक्ष्यमाण-
 त्यादिति । ‘तथा लक्षणमिदं’ मिति (२८२-१३), तथाशब्दो द्रव्यलक्षणापेक्षो यथाऽनन्तरोत्त द्रव्यलक्षण तथा भावे-
 ऽपि लक्षण इदमिति, यद्वृत्ताबुक्त तथा ‘भावानामौदयिकादीना’ मित्यादिना, एतच्च चेतसि व्यवस्थितमिदमा व्यपदिशति
 निर्युक्तिकृद्, अत एव च ‘अहवाचि भावलक्षण’ मित्यत्र अथवाशब्द उपपन्नो भवति, अन्यथा हि पूर्ण पक्षात्तरस्य
 भावलक्षणे दशितत्वान्निरर्थक एव स्यादिति । ‘निलयनप्रस्थके’ त्यादि (२८३-१०), तत्र निलयन यसनमित्यनर्थान्तर,
 तद्दृष्टान्तो यथा—कश्चित्केनचित्पृष्ठे क्व वसति भवान्?, स प्राह—लोके तत्रापि जम्बूद्वीपे तत्रापि भरतक्षेत्रे तत्रापि मध्यम
 खण्डे तत्राप्येकस्मिन्नजनपदे नगरे गृहे इत्यादीन्सर्वानपि विकल्पान्निगम इच्छति, प्रस्थको—धान्यमानविशेषस्तद्दृष्टान्तो यथा—

तद्व्योग्य काष्ठ वृक्षावस्थायामपि तदनुकीर्तिक स्कन्धे कृत गृहमानीतमित्यादि सर्वास्वप्यवस्थासु नैगम प्रस्थकमिच्छति, ग्रामोदाहरण यथा-विवक्षितग्रामवास्तव्यप्रधानकतिपयपुरुषदर्शनेऽपि ग्रामोऽसावितिच्छति नैगम । 'भमराइ गाहा'- (२८३-२४), इह भ्रमरकोकिलादि कृष्णतयोपलभ्यमानोऽपि निश्चयमतेन पञ्चवर्ण, शेषवर्णचतुष्टय हि न्यग्भूतत्वात्तत्र न दृश्यते न पुनर्नास्तीति प्रतिपद्यतेऽसौ, तथा प्रज्ञसि - 'भमरे ण भते 'कइवणणे कइगधे कइरसे, कइफासे', गीतमा- इत्थ दो नया कज्जति, तजहा-निच्छयनए य वावहारियनए अ, वावहारिअनयस्स कालए भमरे, निच्छयनयस्स पचवणणे दुगधे पचरसे अट्टफासे इत्यादि, एव नीरलोहितपीतशुक्लतया व्यवहारतोऽवगतेष्वपि वस्तुषु निश्चयत पञ्चवर्णताऽवगन्तव्या, तदेव भ्रमरादौ निश्चयनयमतेन पञ्चवर्णे निश्चिते सति व्यवहारस्य को निश्चयार्थ इत्याह- 'सो विणिच्छयत्थो'त्ति (२८३-२५), स विनिश्चयार्थ इति ज्ञेय, क इत्याह- यत्तदो नित्याभिसम्बन्धाच्छेषवर्णेषु सत्स्वपि य कृष्णोऽयमित्यादिरूपो विनिश्चय समुलघत इति गम्यते, 'जम्मि वा जणवयस्स अत्थे'त्ति, विनिश्चय इतीहापि सम्बध्यते, ततश्च यस्मिन्वा कस्मिश्चिदर्थे जनपदस्य-गोपालाङ्गनादिरूपस्य नामस्थापनाद्रव्यभावानामन्यतरूपेण अतीतानागतवर्तमानान्यतरूपेण वा निश्चय समुलघते स विनिश्चयार्थ, किमुक भवतीति तात्पर्यार्थमाह- 'जो गेज्झो'त्ति, अन्येषु सत्स्वपि बहुष्वशेषगोपालाङ्गनादिजनपदस्योद्भूतशक्तितया यो ग्राह्योऽश स विनिश्चयार्थ तदर्थं व्रजति व्यवहार इति गार्थार्थ । यस्मिन्नेवाशे जनपदस्य निश्चयो भवति किमित्यसौ तमेव गमयति सतोऽपि शेषान्मुञ्चतीत्याह- 'बहुतरउत्ति य' इत्यादि, स एव बहुतराशो यत्र जनपदस्य निश्चय उलघत इति तमेवाश गमयति-व्यवहारपथमवतारयति, येषु त्वशेषु लोकस्य निश्चयो न भवति

तान्सतोऽपि मुञ्चति व्यग्रहरो नय , कि कुर्बन् ? लोक-लोकव्यवहारमिच्छन् , कया ?-मव्यग्रहारपरतया , मव्यग्रहारव्यव्यन्तया-
 देव तस्येति गार्थार्थ । 'प्रति प्रति योत्पन्नमिति' (२८४-३) , एकैक स्वामिनमाश्रित्योलम् , एतदेमाह- 'भिग-पर्त्ती'-
 त्यादि , भिना व्यक्तय-स्वामिन्यो यस्य तत्तथाभूत , ऋजुसूत्रो हि वर्त्तमानक्षणभाव्येन वस्तिच्छति तदपि भिगव्यकि-
 स्वामिक , तन्मतेन हि यद्देवदत्तस्य वित्त तद् यज्ञदत्तस्यावित्तमेव , तदपेक्षया वित्तकार्यकारणाद् , यज्ञदत्तस्यापि यद्वित्त तदे-
 वदत्तस्याप्यवित्तमेव तत एव हेतो , तस्माद्द्वयोरपि वित्तयोर्भिन्नस्वाम्यपेक्षयैव वित्तत्वमिति भिगव्यचित्त्वामिता । 'ऋजुसूत्र
 ऋजुश्रुतो वे'ति (२८४-४) , शब्दद्वयस्य यथाक्रम व्युत्पत्तिमाह- 'तत्र ऋजु-वर्त्तमान'मित्यादि । 'नामस्यापना-
 द्रव्यविरहेण समानलिङ्गवचने'त्यादि (२८४-१०) , लिङ्ग च वचनश्च लिङ्गवचने समाने लिङ्गवचने येषां ते च ते
 पर्यायधनयश्च-इन्द्र शक्र पुरन्दर इत्यादयस्तद्वाच्यत्वेन च , तदनेनातिक्रान्तवक्ष्यमाणनयद्वयान्निगताऽस्य सूचिता , अति
 क्रान्तनयो हि नामादिचतुर्विधमपि भिन्नलिङ्गवचनपर्यायध्वनिवाच्यमेव च वस्तिच्छति अयं तु भायरूपमेव समानलिङ्गव-
 चनपर्यायध्वनिवाच्यमेव च तदिच्छतीत्यनयोर्भेद , वक्ष्यमाणस्त्वेकस्मिन्परतुत्येक एव ध्वनि प्रवर्त्तते न समानलिङ्गवचना
 अपि बहव इत्यभिमत्यते , अतो नयद्वयादप्यस्य भिन्नता , एवमन्येव्यपि नयेषु विशेषणाणि यथासम्भवं पूर्वोत्तरनयभिन्नता-
 सूचकत्वेन द्रष्टव्यानि । 'तस्यार्थपरिग्रहादि त्यादि (२८४-११) , तस्य-प्राधान्येनाङ्गीकृतशब्दस्य वाच्यत्वेन सम्बन्धी
 योऽर्थो घटादिलक्षणत्वं परिगृह्णाति , नयो-ज्ञानविशेष इत्युपचारात्तोऽपि ज्ञानस्वरूपो नय शब्द इत्युच्यते । 'न च भिन्ने'-
 त्यादि (२८४-१२) , ननु भिन्नवचनत्वादेकत्वाभावे कुटबृक्षवदित्युदाहरणमसङ्गत कुटश्च वृक्षश्च कुटवृक्षौ ताविव कुट-

वृक्षमिति, न ह्यत्र क्वचिद्वचनभेदोऽस्ति, सत्य, स्यादेतद्-यथैकवचनान्तपदद्वयस्यात्र समासोऽभिप्रेत स्यात् किन्तु कुटुम्ब
 वृक्षौ चेति समस्य वृत्ति क्रियत इत्यस्ति वचनभेद, ननु भवत्वेव तथाप्ययुक्तमिदमुदाहरण, नह्यत्र वचनाभेदेऽपि कुटुम्बवृक्षश
 ब्दयो पर्यायता युज्यते भिन्नजातीयवस्तुवाचकत्वात्, तथाहि—कुटुम्बशब्देन तु शाखादिमान्यपदार्थ
 तत्सुतो वचनाभेदेऽप्यनयो पर्यायशब्दता, नैव, भिन्नजातीयवस्तुवाचित्वादित्यस्यासिद्धत्वाद्, यत कौ-पृथग्व्यामटतीति
 व्युत्पत्ते कुटुम्बशब्देन वृक्ष एवात्र विवक्षित इत्यनयो पर्यायशब्दता, क्वचित्तु कुटुम्बवृक्षवदिति पाठस्तत्र निर्वावाद कूटशब्देन
 वृक्ष एवाभिधीयत इति, अस्माक तावदय सम्प्रदाय, सुधिया त्वन्यथापि भाव्यमिति । 'न स्थानभरणक्रिया'मिति
 (२८४-२३), स्थानस्थस्यैव भरणक्रिया स्थानभरणक्रिया ता न विशेषयतीत्यर्थ, यदा स्थानस्थित एव जलादिना च्रियते
 तदा घटो न भवति किन्तु योपिन्मस्तकारूढो जलाहरणचेष्टा कुर्वन्नेवेति भावार्थ । समासा नया । 'तद्व्यतिरेकेण'त्यादि
 (२८५-७), सूत्रार्थोपनिन्दवस्तुव्यतिरेकेणाप्यर्थसम्भवादित्यर्थ, न ह्यभिलाष्यवस्तूनि सर्वाण्यपि सूत्रे निबद्धानि,
 तदुक्त—“पणवणिज्जा भावा अणतभागे उ अणभिलप्पण । पन्नवणिज्जाण पुण अणतभागे सुअनिवद्धो ॥१॥” अत सूत्रा
 निन्दवस्तवपेक्षया युक्तोऽध्याहार इति, 'विस्तरेणे'ति विशेषयति, 'विरोधाविरोधे'त्यादि (२८५-२१), नैगमस्य विशेष-
 पानभ्युपगच्छत सद्गहेण सह विरोध, सामान्याभ्युपगमेन त्वविरोध, व्यवहारस्यापि ऋजुसूत्रेण सार्द्धं विशेषाभ्युपगमेऽवि-
 रोधोऽक्षणिकवस्तुभ्युपगमेन तु विरोध इत्यादिको योऽसौ नयाना परस्पर विरोधाविरोधसम्भवविशेष स आदिर्यस्य
 शेषनयवफच्यतामिस्तरस्य तेन विरोधाविरोधसम्भवविशेषादिना विस्तरेण नयानामपृथक्त्वे समवतार आसीदित्यर्थ । इतो

वैरस्वामिचक्रव्यता । 'अन्नाहिं महिलारी त्यादि (२८९-१३), निकटगृहादियत्तिर्नाभिरन्यस्त्रीभिर्गरन्यामिमाताऽभि-
 हिता-एन दारक एतस्मै स्वभर्त्रे साधुवेषधारिणे 'उषिष्टेहि चि समर्पय 'ततो कहि नेहिइ चि फेन दारकतरया अर्पितमना
 नेप्यति ? ततो निर्गतिकत्वाच्चामेव प्रतिपत्स्यत इति भाय । 'अशोधार ति (२९१-३), अह मंगमपि व्याप्य धारा-
 तोयविन्दुपरम्परा-रक्षणा यत्र तत्तथाभूत । 'एन्तगपी त्यादि पयतगपि घृ० (२९१-१४), आगच्छ तमव्यालापरुमुद्रुपो-
 पयनास्ते । 'सहपडिय'ति (२९२-१), शब्द पतितो बृहत्चाह्वयपितया सर्वदिशु यस्या सा तथा, बृहच्छब्देन नैपेधिन्नी
 चक्रुरित्यर्थ । 'उस्सारकप्पो'ति (२९२-१३), यत्रैकस्मितेय दिने बहुदिवसयोग्यसूत्रस्य वाचना दीयते स चत्मार
 कल्प । 'अम्मोगइयाण'ति (२९३-१५), अभिसुखो निर्गत इत्यर्थ । 'तडिउ'ति (२९५-१२), अभिपानमेत
 सस्य । 'तुब्भे गहेह'ति (२९५-१३), अथयत तावपुष्पाणि यूयमित्यर्थ ॥ इत आर्परक्षितचरित--'तेहि पार-
 द्दो'ति (२०५-१३), राजा स्वल्पपरिवार आसीदेवेन च पूर्वमेव बहवस्तापसा विदुयिता आसन्नितिभाव । 'तपी ति
 (३००-१२), तस्य गृह वदन-तोरणमाला 'अग्घेण'ति (३००-१३), अक्षतपात्रस्त्रादिना 'पज्जेण'ति प्रशस्तुमु-
 ममिश्रचलादिना 'तेवि सुविणय'मित्यादि, (३०२-९) यथा-वैरस्वामिन्यध्ययनार्थमागते भद्रगुप्ताचार्या क्षीरभृत-
 निजपतद्ब्रह्मकमागन्तुकेन पीत ददद्युस्तथा वैरस्वाम्यपि स्वममद्राधीत्, केवल तेन किञ्चिदुद्धरित क्षीर दृष्ट यथा च भद्र-
 गुप्ताचाय स्वमार्थ परिणमितस्तथा एभिरपीत्यर्थ । 'अब्जबइरा भणती'त्यादि (३०२-१४) वैरस्वामिना आर्यरक्षित
 उच -कुरु त्व, किमित्याह--'जइत'ति, ननु जविक किमुच्यत इत्याह--'एअ परिकम्म एयस्स'ति यथा श्रीशरादि-

पाठ्या सङ्कलनादीनि परिकर्म्मोणि तथा जविकान्यथेतस्य दशमपूर्वस्य परिकर्म्मभूतानि, ततश्च जविकलक्षणपरिकर्म्मश्रुता
 ध्यानं नुर येन दशमपूर्वाध्ययनयोग्यो भवसीत्यर्थं । 'अस्मिन्ने'ति (३०४-८), अधिगतजीवादिदत्त्वा 'चिन्तेई'-
 त्यादि सा श्राविका चिन्तयामास-मैव भवतु यदुत वयमत्र नगरे ऊजित-समाहास्य जीवित्वा ततो 'देहबलियाए'त्ति
 (३०४-९), भिक्षया वृत्ति करिष्याम इति । 'जुयलएण कुडियाइ'त्ति (३०५-२), कुण्डिया नाम शौचार्थं करप-
 त्रिका तथा युगत्रकेन च-अङ्कुच्छावन्धयोग्येनैकेनाथ परिधानेन द्वितीयेन तु प्रावरणेन सार्द्धं प्रव्रज्यामङ्गीकरोमीत्यर्थं ।
 'यत्तीस सीसे'त्यादि (३०७-२), द्वात्रिंशन्मोदकलाभनिमित्तसूचिता परम्परया युष्मत्सन्तानव्यवस्थापका द्वात्रिंश
 च्छिष्या भविष्यन्तीति भाव । 'घइदिम'त्ति (३०७-१२), उज्जयिन्या, 'सुत्तमडली'त्ति (३०८-८) सूत्रपाठक-
 यतिमण्डल्या । 'अइसय' गाहा 'साणुग्गहो' गाहा (३०८-१४), अत्र च द्वितीयगाथाया क्रिया, विष्वक्-पृथग् अकार्पी-
 दार्यरक्षित इति प्रक्रमाद्गम्यते, कान् ?-अनुयोगान्-चरणकरणानुयोगादीन् केन ?- 'कालियसुअ च इसिमासियाइ' इत्यादि-
 गाथावक्ष्यमाणश्रुतविभागेन नयोश्च-नैगमादीन् अकार्योदिति वृत्ते, कथम्भूतान् ?-सुप्तु निगूहितो-व्याख्यानिरोधेन छन्नी
 दृतो विभागी वेपा तौस्तथाभूतान्, किमर्थ ?-सुबधहणादिनिमित्त, आदिशब्दाद् धारणादिपरिग्रह, एतच्च कृतवान् कथ-
 म्भूत ?-शिव्यान् प्रति सानुग्रह, किं कृत्वा ?-ज्ञात्वा क्षेत्रमित्यनुस्वारोऽलाक्षणिक क्षेत्रकालानुभाव आत्मव्यतिगिक्तत्रोप-
 पुरुषाँश्च मति-अर्थग्रहणविषया मेधा-सुनाथयनविषया ताभ्या परिहीणान्, कथम्भूत सन्नेतज्जानातीत्याह-श्रुतातिशये
 कृतोपयोग इति गाथाद्वयार्थं ॥ एवमनुयोगपृथक्करणं नयाविभागकरणे च सामान्येनोक्तेऽपि कारणे पुनरपि नयाविभा

गकरणे विशेषतः सविस्तर कारणमाह—‘सचिसये’त्यादि गाथाद्वय (३०८-१४), अस्य व्याख्या—इह शिष्याख्यत्रिषुपा -
 केचित्तुच्छमतयोऽपरिणतजिनवचनरहस्या अपरिणामा , परे त्वेकान्तक्रियाप्रतिपादकाद्येकनयमतयासितान्त करणा उत्सर्ग
 मोहितचेतसोऽतिपरिणामा , अन्ये तु मध्यस्थवृत्तय परिणतजिनवचस परिणामा इत्यभिधीयन्ते, तत्र ये अपरिणामाले
 नयाना य स्व स्व आत्मीयो विषयो ज्ञानमेव श्रेय इत्यादिस्तमश्रद्धाना , ये त्वतिपरिणामालेऽपि यदेवैका नयेऽ ज्ञान
 प्रधान मुत्तन्ध्र क्रिया वेत्यादि किञ्चिदुक्त तदेव तन्मात्र प्रमाणतया गृह्यन्त एकान्तनित्यानित्ययस्तुप्रतिपादकनयाना
 परस्पर विरोध मन्वाना मिथ्यात्व मा गमन्, येऽपि परिणामा उत्तस्वरूपाले यद्यपि मिथ्यात्व न गच्छन्ति तथापि विलि-
 रेण नयैव्यारयायमानैर्ये सूक्ष्मविचारादयो वहवो भेदा भवन्ति तान् ग्रहीतुमशक्ता भवेयुरिति मत्वा आर्यरक्षितसूरिभि
 तत कालिके इत्युपलक्षणत्वात् सर्वस्मिन्नपि श्रुते नयविभागो-विस्तरव्याख्यारूपो न कृतः, तत प्रभृति निरुद्ध इत्यर्थ ,
 इति गाथाद्वयार्थे ॥ ‘न स्कन्धवद् बद्ध’मिति (३११-१५), यथाऽणुस्कन्धो निविडपरिणतिरूपतयाऽन्योऽन्याविभा-
 गेन बद्धो नैव कर्मत्यर्थ । ननु वोटिका अपि निह्वा एव तत्किमिति ‘यधुरयपणसे’त्यादिगाथाया यधुरतजमालीत्यादि-
 गाथाद्वये च तदुपन्यासो न कृतः, विशेषणार्थेखलुशब्दसूचितत्वेन प्राग्व्याख्याता एवेति चेत्, नैव, यधुरतादिवत् साक्षा-
 त्कस्मानोपोत्ताः, सत्य, किन्तु ये द्रव्यलिङ्गादिना किञ्चित्सादृश्य विभ्रति त एवेहोपादेयत्वेनाभिमतता , ये तु द्रव्यलिङ्ग
 तोऽपि भिन्ना अतीव विसर्वादिनो वोटिकास्ते भिन्नद्रव्यलिङ्गा मिथ्यादृष्टयो भेदेनैवाप्रे वक्ष्यन्ते, यद्येव निह्वप्रभवनगर-
 प्रतिपादकद्वारगाथाया किमिति तन्नगरोपन्यास इत्याशाङ्क्याह—‘वक्ष्यमाणभिन्नद्रव्ये’त्यादि (३१२-६), यद्यि पुनरिह

तन्नगराद्युपन्यासो न स्यात् तदा तद्वत्त्व्यतावसरे द्वारगाथान्तर कर्तव्य स्याद्, अथैव त्रूयात् कृतेऽप्यत्र तन्नगराद्युप-
 न्यासे 'रहवीरपुर नगर दीवगमुज्जाण मित्यादिगाथास्तद्वक्तव्यतावसरे वक्ष्यन्त एव तत्किमत्र लाघवमिति', यद्येव बहुरता-
 दिनगराणामपीहोपन्यासोऽनर्थकस्तद्वक्तव्यतावसरेऽपि सविस्तर तन्नगरादेर्वक्ष्यमाणत्वाद्, विशेषविवरण वक्ष्यमाणमिति
 चेद् अत्रापि तत्समानमित्यल प्रपञ्चेन । 'महातयोतीरप्पभ' इत्यादि (३१८-२), राजगृहाद्द्विहिवैभारगिरेनिकट
 वर्त्ती पञ्चधनु शतायामविस्तरजलाशयाभिधानविशेषोऽयमिति भाव । 'दृष्टान्तोऽपि न साधनधर्मे'त्यादि (३२२-२)-
 जीवात्कर्म न वियुज्यते इत्यादौ प्रयोगे जीवस्य स्वकीयदेशा दृष्टान्त्येनोपन्यस्तास्तेषु च यत्त्वया साधनत्वेनोपन्यस्तमन्योऽ-
 न्याविभागेन युतत्व-मीलन परस्पर बन्ध इतियावत् तन्न सिद्ध, न हि ते जीवाद्भेदेन व्यवस्थिता सन्तोऽन्यत कुतश्चि
 दागत्यान्योऽन्याविभागेन सम्बन्ध्यन्ते, कुत इत्याह-ताद्रूप्येण-एकत्र पिण्डीभूतत्वेन अनादिसिद्धत्वात्तेषा, स्वप्नदेशवत्
 जीवात्कर्म्मोप्यभिन्न भविष्यतीत्याह--'भिन्न चे'त्यादि (३२२-३) । यदशनादि निह्वनिमित्त कृत तत्परित्यागे परि
 भोगे वा भाज्यमितिव्यारथाद्वयेनोक्त, कथम्भूत पुनस्तदशनादीति दर्शयति--'तत्र भाज्य मूल'इत्यादि (३२५-२७),
 अय च गाथावयव पक्षद्वयेऽपि समान इति व्याख्याद्वय कृत्वा पश्चाद्विद्वृत ॥ समाप्ता निह्वा' ॥ 'चतुर्थस्य चे'त्यादि
 (३२७-१५), रूपाणि-पुत्तलिकादीन्यजीवानि रूपसहगतानि तु-सचेतनरूपादीनि अथवा निर्भूपाणि-रूपाणि भूपाणा-
 वृतानि तु-रूपसहगतान्यभिधीयन्ते । 'स एव सामाधिकारिगुण'इत्यादि (३२७-२३), पर्यायास्तिकमतेन हि द्रव्यस्या-
 वास्तवत्वात्सर्वऽपि पदार्था गुणरूपा एवेति प्रसङ्गत शेषपदार्था अपि सामायिकवद् गुणरूपा सेत्स्यन्तीति सर्वार्थसद्वाह-

कमादिशब्द निदिशति, य एव द्रव्यास्तिकेन द्रव्यतयाऽभ्युपगत स एव सामायिकादिरर्थं पर्यायास्तिकरुमतो गुण, अयम्
 गुणशब्दो गाथापर्यन्तानानीयात्र योज्यते आवृत्त्या स्वस्थानेऽपि योक्ष्यते, युचिमाह—यस्मात् 'जीवस्य एव गुणो ति व्यम्ने-
 नाप्यनेनावयेन जीवस्य गुणो जीवगुण इति पष्ठीतत्पुरुषसमास सूचितो द्रष्टव्य, ततश्चेत्य प्रयोगद्वारेण तात्पर्यमन्वय-इदं
 यंदयोत्तरपदेन तत्पुरुषसमासे प्रतिपाद्यते तदेव परमार्थ, तद्यथा—तलधारा, प्रतिपाद्यते च जीवगुण इति पष्ठीतत्पुरुषोत्तरप-
 देन सामायिकादिगुण तस्मात्स एव गुण परमार्थसन्, न पुनस्तदतिरिक्तो जीव, तस्य धारातिरिचतैल्यत् तत्पुरुषपूर्वपद-
 प्रतिपादितत्वनौपचारिकत्वादितिभाय । 'अपर्याय' इत्यादि (३२८-१२), यद्यपर्याये परिज्ञा नास्ति तर्हि त एव पर्याया
 वस्तुसन्त एवेति पर्यायास्तिकेनोक्ते सत्याह—'न च ते पर्याया' इत्यादि (३२८-१३) । 'एकैकस्ये'त्यादि (३२८-२७),
 तत्र क्षपकश्रेणिप्रपन्नस्य चतुर्व्यनन्तानुबन्धिषु मिथ्यात्वमिश्रप्रुद्धये च क्षपिते सम्यक्त्वप्रुद्धस्यापि चरमप्रुत्प्रामादपणो
 घतस्य वेदकसम्यक्त्व विशेष, सदनुष्ठानप्रवृत्तिं कारयतीतिव्युत्पत्ते कारकसम्यक्त्व सदनुष्ठानवता चारित्रिणा वेदितव्य,
 रोचयत्येव सदनुष्ठान न तु कारयतीति रोचक तत्त्वविरतसम्यग्दृष्टीना, व्यञ्जक दीपकमित्यार्थान्तर, एतनु य स्वय
 मिथ्यादृष्टिरपि परेभ्यो जीवादीन् यथावस्थितान् व्यनक्ति तस्याद्धारमर्हकादेर्द्रष्टव्यं । ननु 'अज्ञयणपि य तिविह' मित्या-
 दिगाथायामध्ययनमेव व्याख्यास्यते तत्कथमुच्यते श्रुतसामायिक व्याचिर्यासुरित्याशङ्क्याह—'तस्याध्ययनरूपत्वा'दिति
 (३२९-८), अध्ययन श्रुतमित्येकार्थमित्यर्थ । 'साम्प्रत फलदर्शनद्वारेण त्यादि (३२९-२१), परो-भोक्षल्लदर्थ-
 मिति वक्ष्यमाणफलप्रदर्शनद्वारेण 'अस्ये'ति सामायिकस्य कारण-निर्वचन तस्य विधान कर्त्तव्यमेवेदमिति प्रतिपादयिष्यती

त्वर्थ । 'स्यूतसावचे'त्यादि (३३०-७), त्रिविध त्रिविधेनेति यद्भगवत्या श्रावकस्य प्रत्याख्यानमवाचि तद्राजान्त पुरि
 काद्यासेवनकाकमासभक्षणादिस्थूलसावद्योगविषय न पुनरेकेन्द्रियसङ्घइनादिसूक्ष्मसावद्योगविषयमिति । 'जइ किचि'
 गाहा (३३०-७), न विद्यते प्रयोजन येन तदप्रयोजन-बलिभुक्पिशितादि अप्राप्य-मेरुशिर समुद्भूतचन्दनवृक्षादि
 यद्येवम्भूत किञ्चिद्वस्तु विशेष्य-तदाश्रित्येत्यर्थं त्रिविधत्रिविधेन प्रत्याचक्षीत श्रावको न कश्चिद्व्योप, किंवा?—स्वयम्भूर-
 मणाश्रयमत्स्यवद्, यथा स्वयम्भूरमणमत्स्याना त्रिविधत्रिविधेन प्रत्याख्याति तथा यदि मध्यमखण्डवर्तिनामप्यत्यन्ताप्र-
 योजनाप्राप्यवस्तूना त्रिविध त्रिविधेन प्रत्याचक्षीत तदा न कश्चिद्विरोध इति गाथार्थ । 'कर्मवेदक'इति (३३०-१३),
 एतावता ह्यशेन कृतसामायिक श्रावकोऽपि श्रमणवदुच्यते यतोऽसावपि तस्यामवस्थाया यथा श्रमणस्तथा प्रभूतकर्मवे
 दको भवतीति । 'क्षेत्रनियम त्व'त्यादि (३३१-१०), एतदुक्त भवति—'विरई मणुस्स लोए' इति ब्रुवता विरतिमनुष्य
 लोक एव भवतीति क्षेत्रनियम कृतः, सर्ववाक्याना सावधारणत्वाद्, अय तु न युज्यते, यतो यदि देवापहारादितो मनुष्य-
 लोकादर्जनृतीयद्वीपसमुद्रलक्षणाद् वह्निनिर्गतस्य नन्दीश्वरादिशाश्वतप्रतिमादिदर्शनाद्विरतिलाभ स्यात् तदा कि क्षूयते
 येन मनुष्यलोकेन तल्लभ नियमतीत्यभिप्रायवतोक्त 'विशिष्टश्रुतविदो विदन्ती'ति । 'तत्रैकैक प्रदेशो विदिध्वि'-
 त्यादि (३३१-१८), नन्वत्र यतो द्रव्याद् दशाना दिशा प्रभव उन्मीलितो भवति तद्रव्य दिक्त्वेन विवक्षित, तच्च
 त्रयोदशभिरेव प्रदेशैर्भवति न हीनाधिकैरित्यत्र का युक्तिरिति, उच्यते, इह मध्ये तावेदेक परमाणुरवस्थाप्यते, त च
 यदा अपरे चत्वार परमाणवो वेष्टयन्ति तदा पण्णा दिशामेवोन्मीलना भवति न विदिशा, एकस्मात्परमाणोर्विदिगुथाना-

कमादिशब्द निर्दिशति, य एव द्रव्यास्तिकेन द्रव्यतयाऽभ्युपगत स एव सामायिकादिरर्थं पर्यायास्तिकमतेन गुण, अयत्र
 गुणशब्दो गाथापर्यन्तादानीयात्र योज्यते आवृत्त्या स्वस्थानेऽपि योक्ष्यते, युक्तिमाह-यस्मात् 'जीवस्त एव गुणो ति व्यन्ने-
 नायनेनावयेन जीवस्य गुणो जीवगुण इति पक्षीतत्पुरुषसमास सूचितो द्रष्टव्य, ततश्चेत्य प्रयोगद्वारेण तात्पर्यमभेद-इह
 यदेवोत्तरपदेन तत्पुरुषसमासे प्रतिपाद्यते तदेव परमार्थ, तद्यथा-तैलधारा, प्रतिपाद्यते च जीवगुण इति पक्षीतत्पुरुषोत्तरप-
 देन सामायिकादिगुण तस्मात्स एव गुण परमार्थसन्, न पुनलदतिरिक्तो जीव, तस्य धारातिरिक्तैलवत् तत्पुरुषपूर्वपद-
 प्रतिपादितत्वनौपचारिकत्वादितिभाव । 'अपर्याय इत्यादि (३२८-१२), यद्यपर्याय परिज्ञा नान्ति तर्हि त एव पर्याया
 यस्तुसन्त एवेति पर्यायास्तिकेनोक्ते सत्याह--'न च ते पर्याया' इत्यादि (३२८-१३) । 'एकैकस्ये'त्यादि (३२८-२७),
 तत्र क्षपकश्रेणिप्रपतस्य चतुर्थनन्तानुबन्धिषु मिथ्यात्वमिश्रपुञ्जद्वये च क्षपिते सम्यक्त्वपुञ्जस्यापि चरमपुञ्जद्वयासक्षपणो
 द्यतस्य वेदकसम्यक्त्व विज्ञेय, सदनुष्ठानप्रवृत्तिं कारयतीतिव्युत्पत्ते कारकसम्यक्त्व सदनुष्ठानवता चारित्रिणा वेदितव्य,
 रोचयत्येव सदनुष्ठान न तु कारयतीति रोचक तत्त्वविरतसम्यग्दृष्टीना, व्यञ्जक दीपकमित्यनर्थान्तरं, एतनु य स्वय
 मिथ्यादृष्टिरपि परेभ्यो जीवादीन् यथावस्थितान् व्यनक्ति तस्याङ्गारमर्दकादेर्द्रष्टव्य । तु 'अग्नयणपि य तिविह' मित्या-
 दिगाथायामध्ययनभेव व्याख्यायते तत्कथमुच्यते श्रुतसामायिक व्याचिख्यासुरित्याशङ्क्याह--'तस्याध्ययनरूपत्वा'दिति
 (३२९-८), अथयथा श्रुतमित्येकार्थमित्यर्थ । 'साम्प्रत फलदर्शनद्वारेण त्यादि (३२९-२१), परो-मोक्षस्तदर्थ-
 मिति वक्ष्यमाणफलप्रदर्शनद्वारेण 'अस्ये'ति सामायिकस्य कारण-निर्वर्त्तन तस्य विधान कर्त्तव्यभेदमिति प्रतिपादयिष्यती

इति (३३३-६), सामान्यतो न विशेषत प्रतिक्षण सर्वभावानामपचीयमानत्वादिति । 'पद्विध' इत्यादि (३३३-१४), न चात्र दुष्पमदुष्पमाथामत्यन्तक्लिष्टत्वाद्विलवासिषु सामायिकाभाव आशकनीयो, यत प्रज्ञप्त्यामप्युक्त- 'उत्सन्न धम्म-सन्नपरियजिय' ति उत्सन्नमिति प्रायोग्रहणेन ज्ञायते सम्यक्त्वमात्रप्रतिपत्ता कश्चिद्भवत्यपि । 'द्विविधस्य दर्शनचारि-प्रसामायिकस्य शैलेशी' इत्यादि (३३४-१६), ननु यथाऽस्य तथा सिद्धस्यापि पूर्वप्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य सम्यक्त्वसा-सायिक विद्यते तत् किमिति सिद्धस्य चतुर्णामपि निषेधः, सत्य, किन्तु सम्यक्त्ववर्जसामायिकत्रय ससारस्थानामेव सम्भवति तत्साहचर्यात्सम्यक्त्वसामायिकमपि ससारिणा सम्बन्धि विचार्यते, तथाभूत तु सिद्धे नास्तीति निषिध्यत इति न दोषः । 'जघन्यस्थितिकर्ममन्धकत्वादि' ति (३३५-१३), एतदुक्त भवति-येन केनचिन्यायेनेह लघ्वी स्थितिल-भ्यते तथा गृह्यते, ततश्च यद्यपि कश्चिक्षपकादि शुभाध्यवसायत सत्कर्मस्थिति लघु करोति तथापि तत्कालवन्धस्थित्य-पेक्षया सत्कर्मस्थितिर्दृष्टरंभ भवति, अतो जघन्यपदे विचार्ये बन्धस्थितिर्गृह्यते न तूपात्तसत्कर्मस्थितिरिति भावः, ननु तथाप्यन्तकृत्केवली यो भविष्यतीति किमिति स एवेह गृहीत इति चेद्, उच्यते, अयं ह्येकेहलैयव समस्तकर्मक्षय कृत्वा झगित्येन मोक्षलक्ष्मीं प्राप्स्यतीति शेषक्षपकेभ्यो विशुद्धाध्यवसायत्वादितिलघुतरस्थितिवन्धक इति विशेषतो गृह्यते, नन्व निवृत्तिवादादाभ्य सर्वेऽपि क्षपकास्तुल्यपरिणामा इत्यागम ततो व्यर्थं विशेषग्रहणमिति चेत्, सत्य, किन्त्वस्य पूर्वकरणे क्षपकाणामपि परस्पर विशेषोऽसह्येयलोकाकाशप्रमाणार्थवसायस्थाननिष्पन्नत्वात्तस्य, अत एवोक्त 'दर्शनसप्तकातिक्रान्त' इति दर्शनसप्तकातिक्रान्तो ह्यपूर्वकरणादाभ्य प्राप्यते, अपूर्वकरणे च या काश्चित्कर्मप्रकृतयो बन्धे व्यवच्छिद्यन्ते तासा

भावात् पद्धदिवक्सम्बन्धस्यैव परमाणोरभिधानाद् 'एगपएसोगाढ सत्तपएसा य सेकुमणा' इति वचनाद् यदि हि परमाणो-
 विदिवक्सम्बन्ध स्यात्तदा एकादशप्रदेशैव स्पर्शना स्यात् न सप्तप्रदेशेति भावः, तस्मात् प्रयभि प्रदेशैर्दिग्दशकस्योर्नात्ता
 भवति, नवभिरपि न भवति, ये ह्यपरे दिक्षु चत्वार परमाणवो व्यवस्थाप्यन्ते ते पुनरपि दिग्दशप्रदेशैर्दिग्दशकस्योर्नात्ता
 कोणानामन्तनिषिद्धत्वाद् अतो विदिगुन्मीलनार्थमपरेऽपि चत्वार कोणेषु व्यवस्थाप्यन्ते इति दशदिरुप्रभय क्षेत्र उपोद्द-
 शभि लाणुभिर्भवतीति न हीनाधिकैरिति स्थापना (३३१) परमार्थतश्चेतस्येवावधारणीया, वृत्तिकृता तु तदुपदर्शान-
 द्वाप्रहशिष्यावबोधार्थमेवासौ दक्षिता यथावदस्या दर्शयितुमशक्यत्वाद् अभ्युह्या वा प्राश्नरिति । 'दो चैव य द्वौनि रुअ-
 गनिभ'ति (३३१-२५), रुचको नाम गोस्तनाकारो अष्टाकाशप्रदेशनिष्पन्नो यतो दिग्दश प्रभवति तत्सदृशमूर्द्ध्वोपो-
 दिग्द्वय भवतीतिभावः । 'देशचिरतिसर्धचिरतिसामायिकयोस्त्वि'त्यादि (३३२-१८) ननु चापस्तनभूमिकाया प्रज्ञा-
 पके धर्मे कथयति उपरितनभूमिकायामथस्ताद्वा व्यवस्थित सम्भवति सर्वदेशचिरत्यो कश्चित्प्रतिपत्ता, तथा तापदिग-
 व्यादित्यापेक्षैव तत सवितुरप्यूर्ध्वार्धस्तत्सम्भवो घटत एवेति किमित्येव नियमो, नैतदेव, यतो देशसर्धचिरती विशिष्टगुण-
 रूपे न विशिष्टविनयमन्तरेण प्राप्येते यस्तु प्रज्ञापकशिरस्यधोभागे वाऽत्यन्तसमश्रेणितया वर्त्तते स प्रज्ञापकानज्ञाकारि-
 त्यात्कथं तदवाप्तिभाग् भवेत्?, सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोस्तु देवनारका प्रतिपत्तार संभवन्ति अत्यन्तव्यवहित्वेनाशातना-
 भावाद्, आदित्यस्याप्यूर्ध्वार्धोदिग्द्वयेऽत्यन्तसमश्रेणिव्यवस्थितसर्वदेशचिरतिप्रतिपत्तोर्योर्मनुष्यतिरश्चो सूक्ष्मेक्षितया विचार्यमा-
 णयोरसम्भव एव लक्ष्यतेऽत एव प्रतिषेधादिति तावदस्माकं सम्प्रदायः, सूक्ष्मधिया त्वन्यथाऽपि भाव्यमिति । 'प्रबाहत्'

अन्तरकरणे च वर्त्तमान सम्यक्त्वश्रुतसामायिके समकालमेव कश्चिदतिशुद्धत्वाद्देशविरतिमपरस्वतिविशुद्धतरत्वात्सर्व-
 विरतिं तत्समकालमेव प्रतिपद्यत इति प्रथमौपशमिकसम्यक्त्वलाभकालेऽवस्थितपरिणामस्यानाकारोपयोगिनोऽपि चत्वार्यपि
 सामायिकानि सम्भवन्तीति न कश्चिद्विरोधः । अथ कोऽयमुपशमसम्यग्दृष्टिरित्याह—‘ऊसरदेसे’त्यादि गाथा अतिप्रसि-
 द्धत्वात् विप्रियन्ते, भवत्येवम्भूत उपशमसम्यग्दृष्टिः, अवस्थितपरिणामता तु कथमस्येत्याह—‘ज मिच्छस्से’त्यादिगाथा
 (३३६-२०), अस्या व्याख्या—यद्-यस्मात्कारणान्मिथ्यात्वस्यानुदयोऽतो न हीयते तस्य परिणामोऽन्तरकरणे वर्त्तमा-
 नस्य, हानिकारणमिथ्यात्वपुञ्जस्यानुदयाद्, वर्धता तर्हीति चेदित्याह—यद्-यस्मात् तत्र वर्त्तमानस्य यद्दर्शनमोहलक्षण
 सत्कर्म तदुपशान्तमतौ न परिणामस्य वृद्धिरपि, अनिवृत्तिकरणे हि वर्त्तमानस्य मिथ्यात्वस्योपशमार्थं प्रतिक्षणमासीत् तस्य
 परिणामवृद्धिः, अन्तरकरणे तु प्रविष्टस्योपशमनीयाभावाद्वाह्याभावे बह्वेरिव कुतस्तस्य परिणामस्य वृद्धिः ?, यत एव न
 हीयते नापि वर्द्धते तत्परिणामस्तेन कारणेनावस्थित इति गाथार्थः । ‘अन्यथे’त्यादि (३३७-१०), एतदुक्तं भवति—प्रक-
 रणादनुवर्त्तमान चतुर्विधमपीह सामायिक सम्यद्ध्येते, अन्यथा—यदि तत्सम्बन्धो नाभिप्रेत स्यात्तदा सामान्येन नारका-
 दयोऽपि द्वे त्रीणि वा सामायिकानि लभन्त एवेति किमर्थं ‘उक्कोसजहन्न वज्जिऊणे’त्यादि विशेषतो मनुष्यग्रहणगर्भमुत्त-
 राद्धं बुर्यात्, सामान्यजीवाश्रितावगाहनाविचार एव हि कृत स्याद्, विशेषतो मनुष्याश्रयावगाहना विचारयति चेत्तस्मा-
 त्प्रकृतसामायिकचतुष्टयसम्बन्ध एवाभिप्रेत इति निश्चेतव्यम् । ‘मतिश्रुतज्ञानलाभचिन्तायामि’त्यादि (३३८-७),
 अयमत्र भावार्थ—पूर्यं ज्ञानपञ्चकविचारे मतिश्रुतज्ञानयो शुद्धास्वेव तिस्रु लक्ष्यसु लाभ उक्त इदानीं तु ‘सम्मत्तसुअ

मसौ शेषक्षपकेभ्यो जघन्यस्थितिवन्धको भवतीति युज्यत एव विशेषग्रहण, भवत्येव तथापि समुत्पन्नैरालशानाघरभ्योऽ-
 न्तकृत्केवली सामान्यत किन्तु गृह्यते येन विशेषणद्वयमुपादीयते दर्शनसप्तकातिप्रान्त क्षपक इति चेत्, मत्स्य, किन्तुमति
 का तदर्शनसप्तक्षपकावस्थयोरेव कर्मसप्तकस्य जघन्यो बन्ध प्राप्यते नान्यत्र, तथाहि—अक्षीणदर्शनसप्तकस्य तान् मन्दा-
 ध्यवसायत्वादेव न जघन्यवन्धसम्भव, क्षपकावस्थोत्पीर्णस्यापि क्षीणमोहस्योत्पन्नकेवलस्य वा कर्मसप्तकान्धस्यैवाभा
 वान् तज्जघन्यवन्धसम्भव इति विशेषणद्वयाददोष । 'देशचिरतिसामायिक त्वि'त्यादि (३३६-४), एतदुक्त भवति
 देवनारकयतिश्रावकाश्चत्वारोऽवधिस्वामिन, तत्राद्यत्रयस्य देशचिरतिप्रतिपर्यसम्भव एव, श्रावकोऽप्यत्रधिज्ञान प्राप्य
 देशचिरति प्रतिपद्यते इत्येव न, किन्तु पूर्वमभ्यस्तदेशचिरतिगुण पश्चादयपि प्रतिपद्यते, पुन इत्याह—देशचिरतिलक्षणगुण
 पूर्वकत्वात्तदवाप्ते—अवध्याप्तेरित्यर्थ, अन्ये त्वन्यथाऽप्यत्र व्याचक्षते, तस्य तु केवलिनो विदतीति । 'प्रयर्द्धमानपरि-
 णामे'त्यादि (३३६-१७), अयमत्र भावार्थ—यथा 'सवाओ लद्धीओ सागारोवओगे'त्यादिक आगम तथा 'उत्तजोगदुग-
 म्मि चउरो पडिज्जे'इत्ययमप्यागम एव अत परस्परप्रतिसाद्धिसैद्धान्तिकवचसा विषयव्यवस्था न्याय्या, सा चैय—या सम्यक्त्त
 लब्ध्वा मिथ्यात्व गताना पुनरपि कुतश्चिच्छुभोदयात्प्रतिक्षण वर्द्धमानाध्यवसाययता सम्यक्त्वचारित्रादिलब्धयो भवन्ति
 ता साकारोपयोगोपयुक्तस्य द्रष्टव्या, यास्तु प्रथमसम्यक्त्वलाभकालेऽन्तरकरणप्रविष्टस्यावस्थिताध्यवसायस्य सम्यक्त्वादि-
 लब्धयो भवन्ति ता अनाकारोपयोगेऽपि भवन्ति न कश्चिद्दोषो, न चैता अनाकारोपयोग एव भवन्तीति नियमो विशेष्य,
 उपयोगद्वयेऽप्येतासा सभवात्, केवलमनाकारोपयोगे यदा भवन्ति तदा 'उवओग गम्मी'त्यां त्र चरितार्थ भवति

अन्तरकरणे च वर्तमान सम्यक्त्वश्रुतसामायिके समकालमेव कश्चिदतिशुद्धत्वाद्देशविरतिमपरस्वतिविशुद्धतरत्वात्सर्व-
 विरतिं तत्समकालमेव प्रतिपद्यत इति प्रथमौपशमिकसम्यक्त्वलाभकालेऽवस्थितपरिणामस्यानाकारोपयोगिनोऽपि चत्वार्यपि
 सामायिकानि सम्भवन्तीति न कश्चिद्विरोधः । अथ कोऽयमुपशमसम्यग्दृष्टिरित्याह—‘ऊसरदेसे’त्यादि गाथा अतिप्रसि-
 द्धत्यान विव्रियन्ते, भवत्वेवम्भूत उपशमसम्यग्दृष्टि, अवस्थितपरिणामता तु कथमस्येत्याह—‘ज मिच्छस्से’त्यादिगाथा
 (३३६-२०), अस्या व्याख्या—यद्-यस्मात्कारणान्मिथ्यात्वस्यानुदयोऽतो न हीयते तस्य परिणामोऽन्तरकरणे वर्तमा-
 नस्य, दानिकारणमिथ्यात्वपुञ्जस्यानुदयाद्, वर्धता तर्हीति चेदित्याह—यद्-यस्मात् तत्र वर्त्तमानस्य यद्दर्शनमोहलक्षण
 सत्कर्म तदुपशान्तमतो न परिणामस्य वृद्धिरपि, अनिवृत्तिकरणे हि वर्त्तमानस्य मिथ्यात्वस्योपशमार्थं प्रतिक्षणमासीत् तस्य
 परिणामवृद्धि, अन्तरकरणे तु प्रविष्टस्योपशमनीयाभावाद्वाह्याभावे वहेरिव कुतस्तस्य परिणामस्य वृद्धिः ? यत एव न
 हीयते नापि वर्द्धते तत्परिणामेस्तेन कारणेनावस्थित इति गार्थार्थः । ‘अन्यथे’त्यादि (३३७-१०), एतदुक्तं भवति—प्रक-
 रणादनुवर्त्तमान चतुर्विधमपीह सामायिक सम्बध्यते, अन्यथा—यदि तत्सम्बन्धो नाभिप्रेत स्यात्तदा सामान्येन नारका-
 दयोऽपि द्वे त्रीणि वा सामायिकानि लभन्त एवेति किमर्थं ‘उक्कोसजहन्न वज्जिऊणे’त्यादि विशेषतो मनुष्यग्रहणगर्भमुत्त-
 राद्धं दुर्यात्, सामान्यजीवाश्रितावगाहनाविचार एव हि कृत स्याद्, विशेषतो मनुष्याश्रयावगाहना विचारयति चेत्तस्मा-
 त्प्रकृतसामायिकचतुष्टयसम्बन्ध एवाभिप्रेत इति निश्चेतव्यम् । ‘मतिश्रुतज्ञानलाभचिन्तायामि’त्यादि (३३८-७),
 अयमत्र भावार्थ—पूर्वं ज्ञानपञ्चकविचारे मतिश्रुतज्ञानयो शुद्धास्वेव तिसृषु लक्ष्यासु लाभ उक्त इदानीं तु ‘सम्मत्तसुअ

मसौ शेषक्षपकेभ्यो जघन्यस्थितिवन्धको भवतीति युज्यत एव विशेषग्रहण, भवत्वेव तथापि समुत्पन्नकेवलज्ञानाद्यवस्योऽ-
 न्तकृत्केवली सामान्यत कित्र गृह्यते येन विशेषणद्वयमुपादीयते दर्शनसप्तकातिक्रान्त क्षपक इति चेत्, सत्य, किन्वति
 का तदर्शनसप्तक्षपकावस्थयोरेव कर्मसप्तकस्य जघन्यो बन्ध प्राप्यते नान्यत्र, तथाहि—अक्षीणदर्शनसप्तकस्य तावन्मन्दा-
 ध्यवसायत्वादेव न जघन्यबन्धसम्भव, क्षपकावस्थोत्तीर्णस्यापि क्षीणमोहस्योत्पन्नकेवलस्य वा कर्मसप्तकबन्धस्यैवाभा-
 वात् तज्जघन्यबन्धसम्भव इति विशेषणद्वयाददोष । 'देशविरतिसामायिक त्वि'त्यादि (३३६-४), एतदुक्त भवति
 देवनाटकयतिश्रावकाश्चत्वारोऽवधिस्वामिन, तत्राद्यत्रयस्य देशविरतिप्रतिपत्त्यसम्भव एव, श्रावकोऽप्यवधिज्ञान प्राप्य
 देशविरति प्रतिपद्यते इत्येव न, किन्तु पूर्वमभ्यस्तदेशविरतिगुण पश्चादवधि प्रतिपद्यते, कुत इत्याह—देशविरतिलक्षणगुण-
 पूर्वकत्वात्तदवासे—अवध्याप्तैरित्यर्थ, अन्ये त्वन्यथाऽप्यत्र व्याचक्षते, तस्य तु केवलिनो विदन्तीति । 'प्रवर्द्धमानपरि-
 णामे'त्यादि (३३६-१७), अयमत्र भावार्थ—यथा 'सद्वाओ लक्ष्मीओ सागारोवओगे'त्यादिक आगम तथा 'उवओगदुग-
 म्मि चउरो पडिवजे' इत्ययमप्यागम एव अत परस्परप्रतिसाद्धिसैद्धान्तिकवचसा विषयव्यवस्था न्याय्या, सा चेय—या सम्यक्त्व
 लब्ध्या मिथ्यात्व गताना पुनरपि कुतश्चिच्छुभोदयात्प्रतिक्षण वर्द्धमानाध्यवसायवता सम्यक्त्वचारित्रादिलब्धयो भवन्ति
 ता साकारोपयोगोपयुक्तस्य द्रष्टव्या, यास्तु प्रथमसम्यक्त्वलाभकालेऽन्तरकरणप्रविष्टस्यावस्थिताध्यवसायस्य सम्यक्त्वादि-
 लब्धयो भवति ता अनाकारोपयोगेऽपि भवन्ति न कश्चिद्दोषो, न चैता अनाकारोपयोग एव भवन्तीति नियमो विज्ञेय,
 उपयोगद्वयेऽप्येतासा सभवात्, केवलमनाकारोपयोगे यदा भवन्ति तदा 'उवओगदुगम्मी'त्यादि सूत्र चरितार्थं भवति,

तत्, तदाह—‘उक्तं चे’त्यादि (३३८-१०), अत्र च कृष्णलेखाया ‘उस्सकइ वा’ इतीयानेव पाठो भवति यत्पुन ‘क्वचिद्
 अवसकइ वा’ इत्येतदपि दृश्यते तदशुद्धमेव, यत इह मध्यमाश्रयमेव, यत इह मध्यमाश्रयमेव सति यथाक्रममुत्सर्पन्ति
 अवसर्पन्ति च, आद्यायास्तूत्तरोत्तरापेक्षयोत्सर्पणं स्याद् अवसर्पणं तु तदधस्ताह्येदयाभावादेव न भवति, चरमायास्त्वव
 सर्पणमेव नोत्सर्पणं, तदुपरिलेखाभावादिति, तस्मात्स्थितमेतत्-पूर्वं भावलेखापेक्षया विशुद्धलेखात्रये तल्लाम उक्त इदानी
 त्ववस्थितद्रव्यलेखापेक्षयेति । ‘किं तदिति तत्र सामाधिकजातिमात्रमि’त्यादि (३४१-१), एतदुक्तं भवति-पूर्वं
 सामाधिकजातिमात्रस्वरूपमेव परेण जिज्ञासितमत किं सामाधिकमिति सामान्यप्रश्ने प्रवृत्ते तत्राचार्येणोक्तं ‘आया खलु
 सामइअ पच्चक्खायतओ भवइ आया’ विषयस्तु सामाधिकस्य तत्र परेण न पृष्टं केवलं विषयिण्यपि परेण जिज्ञासिते
 विषयविषयिणोरभेदं चेतसि व्यवस्थाप्योत्तरार्द्धेनोक्तो विषय आचार्येण—‘त खलु पच्चक्खाण आवाए सबदवाण’ति, तथा
 ‘पढमम्मि सबजीवा’ इत्यादिना च, तस्मात्सामाधिकमेव पूर्वं ज्ञेयभावेनोक्तं न विषय तस्य परेणाजिज्ञासितत्वाद्, यत्त्वस्य
 पूर्वमभिधानं तद्विषयविषयिणोरभेदेन सामाधिकस्यैव स्वरूपाभिधानमिति भावनीयं, इह पुन सामाधिकस्यैव विषयाभिधा
 नमिति सम्बन्धः, केन ?—ज्ञेयभावेन, केन विषयभूतेन सामाधिकं भवतीति विषयस्यैव परेण पृष्टत्वात्सामान्यतया तत्परिज्ञान-
 भावेन पूर्वं तु गौणभावेनेति तारपर्यायः । ‘इह जेयभावओभिट्ठिय’ति (३४१-२), इह केष्विति द्वारे सामाधिक
 मभिहितं ज्ञेयभावेन विषयस्येति द्रष्टव्यं, पाठान्तरं वाऽत्र दृश्यते ‘इह जेयभावओऽभिहिउ’ति तत्राप्ययमेवार्थः—इह मुख्य
 तथा ज्ञेयभावेन विषयोऽभिहितं पूर्वं तु किं सामाधिकमित्येव परेण पृष्टत्वात्सामाधिकमेव ज्ञेयभावेनोक्तं विषयस्तु विषयिण

सधासु लहइ'त्ति अनेन लेइयापट्टेऽपि तल्लाम उच्यते इति कथं न पूर्वापरविरोध इति, अत्रोत्तरमाह—'उच्यते' इत्यादि (३३८-८), इयमत्र भावना—इह मनुष्याणां द्रव्यलेइयादयोऽपि प्रत्यन्तमुहूर्त्तमपरापरा एव भवन्यतस्तेषां द्रव्यतो भाव तश्च विशुद्धलेइयात्रयोदय एव सम्यक्त्वादिलाभो, देवनारकाणामपि भावतोऽपि शुद्धलेइयात्रयोदय एव, द्रव्यतस्तु लेइया पदान्तरलेइयोदयेऽपि सम्यक्त्वादिप्राप्ति स्यादेव, तेषां हि 'काऊ काऊ तह काऊनील' इत्यादिना आगमेन या द्रव्य-लेइया प्रतिपाद्यन्ते ता आमरणान्तमवस्थिता एव न परावर्तन्ते, ननु द्रव्यलेइया भावलेइयोपट्टम्भकर्त्री भवति, ततश्चाथ सधमपृथ्वीनारकादीनां सङ्घिष्टकृष्णलेइयाद्युदये सदावस्थिते सति कुतो विशुद्धभावलेइयासम्भव इति चेद्, उच्यते, तेषां हि गिरिसरिदुपलघोलनवैचित्र्यन्यायात् केनचिच्छुभोदयेन सत्यपि कृष्णलेइयाद्युदये शुक्लाद्यन्यतरविशुद्धलेइयाद्रव्याणां क्षिप्यन्ते तैः शुक्लाद्यन्यतरभावलेइया नारकादेरपि जन्यते, तानि च शुक्लाद्यन्यतरलेइयाद्रव्याणि प्राप्य न कृष्णादि-लेइया सर्वथा स्वरूप परित्यज्य तद्द्रूपतया परिणमति किन्तु तदाकारमात्रं तत्प्रतिविम्बमात्रं वा स्वीकुरुते, यथा हि दूर-व्यवस्थिते जपानुसुमे रक्तप्रभारूपसाकारमात्र दर्पणे सङ्ग्रामति, तस्मिन्नेवात्यन्तसविधीभूते स्पष्ट तत्प्रतिविम्बमादर्शं सङ्ग्रामति, न चासौ सर्वस्वरूपपरित्यगेन जपानुसुमरूपो जात इति वक्तुं शक्यते, तद्वदिहापि जीवस्य शुक्लाध्यवसायाकृष्टेषु शुक्लाद्यन्यतरलेइयाद्रूपेषु प्रथमं मन्दानुभावेण कृष्णादिलेइया तत्सम्बन्धाकारमात्रं प्रतिपद्यते पुनस्तेष्वेव प्रकर्षं गच्छत्सु तत्प्रतिविम्बमङ्गीकरोति तदनुसुमरूपानुभावमात्रं प्रतिपद्यते येन सम्यक्त्वादिलाभघातेऽसमर्थो भवति न पुन सर्वथा तद्द्रूपता स्वीकरोति दर्पणवदिति भावः, ननु कृष्णादिद्रव्यलेइयोदये सति किमन्यलेइयाद्रव्याणां क्षिप्यन्ते येनेत्यमुच्यते?, सत्यमेवै

'मूयपुधो'त्ति (३५२-५) ऋद्धिर्भूता पूर्वं यस्य स तथेति सापेक्षस्य समास , पूर्वमसावपीश्वर आसीदिति मत्वा लोक-
 स्तस्यै स्निग्धभिक्षादिक ददाति । 'मा अणरास्स खण'मित्यादि (३५२-११) त्वद्व्यतिरिक्तान्यदत्ता भिक्षा मया
 प्रहीतव्येत्येवम्भूत क्षणो-नियमो न त्वया ग्राह्यो, मदीयैव भिक्षा ग्राह्या नान्यस्येति भाव । 'लद्धा सुइ'त्ति (३५३-२)
 लब्ध सद्बोध इत्यर्थ । 'ताहे सो चोरिय'मित्यादि (३५४-१), केनोपायेन निष्कासित इति चेद्, उच्यते, तथा
 कुट्टिन्या स प्रोक् इद गृहमभ्यन्तरतो गोमयादिना सज्यते त्वमभ्यन्तरापवरकाद्धिस्तात्पट्टशालाया भव, ततोऽपि भूमि-
 प्रमार्जनादिव्यजेन परत क्षिसस्ततोऽपि परतस्तावद् यावत्त्वडिक्किाया बहि प्रक्षिप्य दास्याऽभिहितोऽसौ-किमद्याप्यत्र
 तिष्ठसि निष्कासितस्त्य, गच्छ यथेप्सितप्रदेशमित्ययमत्र भावार्थ इति । 'ताओ न तरति धरिउ'त्ति (३५४-१०) यद्यपि
 प्ररुढत्नेहृतया ताश्चतस्रो वध्वस्त धर्तुमिच्छन्ति तथापि लब्धप्रतिष्ठश्वश्रूजनेन निष्कास्यमानत्वात् शक्नुवन्ति धर्तुमिति
 भाव । 'सधवेयालिउ'त्ति (३५५-६) सर्वाण्येव वेलाकूलान्युपलक्षणत्वादन्यानि चावस्थानयोग्यानि स्थानानि निरी-
 क्षितानि । 'वालाणि'त्ति (३५६-१२) दुहिता पुत्रश्च चालत्वे चर्तमानत्वान्नाद्यापि परिणयनमनुभवत इति भाव ।
 'ओहाडिउ'त्ति (३५८-७) वस्त्रादिना आच्छादित इत्यर्थ । 'वससिहरे अडु कट्ट'मित्यादि (३६०-४), वश-
 शिलरे तिर्यक्काष्ठ व्यवस्थाप्यते तस्य काष्ठस्योभयपार्श्वयोर्द्वे २ कीलिके व्यवस्थाप्येते, तत्रेय स्थापना— ॥ ८ ॥
 ततश्च इलापुत्र पादुके चरणयो परिदधाति, ते च पादुके मध्यतलप्रदेशे एकैकच्छिद्रयुके, ततोऽसौ खड्गखेटकव्यग्रहस्त-
 स्तिर्यङ्कृतकाष्ठमध्यप्रदेशे स्थित्वा आकाशतलमुत्सृत्य सप्ताग्रतोमुखानि सप्त पश्चान्मुखानि प्रस्तावात्करणानि दत्त्वा ते

सामायिकादभिन्न इति मत्वा परेणाजिज्ञासितोऽपि तत्रोक्त इति न ज्ञेयभावेनोक्त इति व्यपदिश्यतेऽत्र तु तथा व्यपदिश्यत
एव परेण जिज्ञासितस्योक्तेरित्यल प्रसङ्गेन । 'करचोक्षण'त्ति (३४१-१९), कर-अवश्य देय चोहको देदीवचनत्वा-
ज्ञो ज्ञावाचकस्ततश्च कररूपश्लोक करचोहक । 'दवाहजहोचायाणुरूपपड्विचििया नीह'त्ति (३४७-२), द्रव्या
दिवित्यादिशब्दाक्षेत्रकालभावपरिमहस्तु द्रव्यादिषु इदं द्रव्य-वखादि इत्थं ग्राह्य अनयो क्षेत्रकालयोरित्यमुत्स-
र्गणापवादेन वा धर्मकथा कार्या ग्लानादिभावयुक्तस्य चेत्यमुपचरणीयमित्यादिरूपो योऽयमुपायो यथोपाय तस्यानुरूपा
प्रतिपत्तिः-परिज्ञान तस्या-द्रव्यादियथोपायानुरूपप्रतिपत्तो वचित्तु शील यस्य तस्य भाव सत्ता सा नीतिरच्यते । 'करण
सहण चे'त्यादि (३४७-३), गार्थार्द्ध, करण तपसि सहन चोपसर्गेष्विति यथासह्यमत्र सम्बन्ध, कस्या? दुर्गापदि
एष व्यवसाय, एतदुक्त भवति-दुर्गापत्पतितस्यापि दृढधृतिताया यत्तपस करण-विधान उपसर्गणा चाक्षोभ्यतया यत्स-
हन स व्यवसाय उच्यते ॥ 'श्रुते च अवाप्यत' इति (३४७-८), आनन्दकामदेवाभ्या श्रीमन्महावीरसमीपे सवि-
स्तर धर्मे श्रुत्वा सामायिकमवाप्तमित्यर्थ । 'यथाऽङ्गकपिणे'त्ति (३४७-१०), अस्य च कथानक 'चपाण कोसिअज्जग-
रिसी रुद्धए अ आणत्ती' त्यादिना योगसद्ब्रह्मपरिष्टाद्दृश्यते । 'णस पुन वेअरणी'त्यादि (३४८-२), कालिजरो नाम
जनपदाधिष्ठितपर्वतस्तस्य वत्तिन्या-मार्गे गङ्गाविन्ध्यपर्वतयोर्मध्य उत्पत्स्यत इत्यर्थ । 'कट्टिय जह एगा देवी'त्यादि
(३५०-८), युष्मदन्त पुरे विद्यते काचिदेवविधाऽकार्यकारिणी राज्ञी पर राज्ञी सान्धकारप्रदेशे दृष्टत्वान्न ता सम्यगुप-
लक्षयामीति राज्ञे कथितमित्यर्थ । 'सोवि चोरो'इत्यादि (३५१-३), भूमौ लुठन् कथमपि तस्या स्पर्श ज्ञातवानित्यर्थ ।

चाल्त्वादिति भाव । 'द्वेवोयि मेत'मित्यादि (३६८-३), तेन देवेन मेतार्यप्रतिबोधनार्थं स मातङ्गोऽधिष्ठित सन्
 रोदितुमारब्ध, 'ग्वहुाए छूढो'इत्यादि (३६८-५) मातङ्गकर्त्ताया प्रक्षिप्य त मेतार्य स्वकीय रूप प्रदर्श्य देवोऽभिहित
 यान्-भो मेतार्य! पूर्वं तावदनेकधा प्रतिबोध्यमानो न प्रतिबुद्धस्त्व, साम्प्रत गर्त्ताप्रक्षिप्त 'किह'त्ति कथ करिष्यसीति कथय,
 'सो भणती'त्यादि (३६८-६) तत स मेतार्यस्तस्य देवस्य स्वरूप ज्ञात्वा तमेवोक्तवान्-मातङ्गसुतोऽयमिति जनमध्ये
 ममावर्णवाद समभूद् एतस्माच्चावर्णवादान्मा मोचय ततश्च द्वादश वर्षाणि गृहवास परिपाल्य प्रव्रज्या ग्रहीष्यामि ततश्च
 देवो वदति--'किं करोमी'त्यादि, शेष सुगमम् । 'अभओ भणती'त्यादि (३६८-९), त पशुमशुचि व्युत्सृजन्त इष्ट्वा
 अभयकुमार उक्तवान्-अय पशुस्त्वद्गृहे रत्नानि मुञ्चति नात्रेति देवानुभाव एवाय, किन्तु तथापि परीक्ष्यते, किहृत्ति कथ
 परीक्षणीय इत्याह-भणितोऽसौ मातङ्ग इति शेष ॥ 'तस्स एगाए वायाए'इत्यादि (३६८-१६), तेन हि सुवर्णका-
 रेण गृहमानुषाण्यभिहितानि-अस्मै साधवे भिक्षा प्रयच्छत, तैश्च कुतश्चित्कारणात् तस्यैकेनैव वचनेन भिक्षा साधवे दत्ता,
 ततश्चासौ सुवर्णकार स्वयमेवोत्थाय भिक्षादानार्थं गृहमध्येऽतिगत -प्रविष्ट । 'पहाणो दडो'इत्यादि (३६९-१४),
 स दत्त प्रधानो दण्ड -सामन्तोऽभूत्, कुलपुत्रकशब्देनेहान्नायायातशेषसामन्तामात्यादयोऽभिधीयन्ते, ततश्चासौ तान्
 भेदयित्वा अत्रेतनराजान निष्कास्य स्वय राजा समभूत् ॥ सम्यग्वाद समाप्त ॥ 'नामग साहृत्ते'त्यादि (३७१-२),
 सोऽह चिलालीपुत्रो यद्यस्ति भयता शक्तिस्तर्हि रक्षणीय सुसुमादिवस्तुजातमित्येव स्वनाम कथयित्वा धन सपुत्र आध-
 र्पित, अय च चिलालीपुत्रः सहस्राराल्याष्टमेदवलोके समुत्पन्न इति चूर्णिणकार, । प्रत्याख्यानद्वारे 'राया भोगलोलो'

कीलिके वार २ पादुकानालिकायामिति-पादुकाच्छिद्रयो प्रवेशितयानित्यर्थ । 'अभ्युत्थाने सती'त्यादि (३६१-१),
 अत्र हेतुमाह- 'घिनीतोऽय मित्यादि, यदा ह्यसौ साधूनामभ्युत्थान-अभिमुत्तोत्थानलक्षण करोति तदा घिनीतोऽय-
 मिति निश्चित्य साधवत्सत्सै धम्मं कथयन्ति तत्कथनाच्चान्यतरसामयिकलाभोऽस्योपपद्यते, ननु च विनयोऽत्र पृथगुपात्त
 एव अभ्युत्थानमपि च विनयरूप तत्किमस्य पार्थक्येनोपन्यास ? इति, सत्य, किन्त्वभ्युत्थानस्य प्रधानविनयाद्गतारयाप-
 नार्थ भेदेनोपन्यास इति न दोष । 'देशविरतिप्रतिपत्तिपरिणामस्त्व'त्यादि (३६१-९), अयमत्राशय -सर्वाविरते
 सर्वसाधवद्योगविरतिलक्षणेकरूपत्वाद् इगित्येकसमयेत्यपि भवति कश्चित्प्रतिपत्त्यारम्भो, देशविरतेस्त्वेनेकरूपत्वाद् यान-
 त्यर्थालोचयति केन रूपणासो मया प्रतिपत्तव्या तादृसां परिणामोऽन्तर्मुहूर्त्तेन निष्पद्यतेऽत उक्त-देशविरतिप्रतिपत्ति
 परिणामस्त्यान्तर्मुहूर्त्तिक एव, हेतुमाह-नियमिता-नियता एव काचिद् द्वीन्द्रियथादिनिवृत्तिलक्षणा या प्रणातिपात्तादि-
 निवृत्तिन्तद्रूपत्वाद्देशविरते, युक्तिमात्र चैतत् तत्त्व पुन केवलिनो विदन्तीति । 'तित्यपरपवयणे'त्यादिगाथा
 (३६२-८), अत्र प्रवचनशब्देन तदनं यरूपत्वात्सङ्घो विचक्षित, श्रुत तु द्वादशाह् आचार्यो वैरस्वाभ्यादि गणधरस्तु
 गौतमादि महर्षिकस्तु सामान्यसाधुरपि य आमर्षोपध्यादिलब्धियुक्त इति, शेष सुगमम् । 'शोभनमसन'मित्यादि
 (३६४-२०), कर्मणो जीवात्सकाशाद्य क्षेप स समास इति सम्बन्ध, कया ?-उपशमविवेकसवरलक्षणपदत्रयप्रतिपत्ति-
 वृत्त्या, समासे हि 'दमदते मेयजे' इत्यादिगाथाया चिलतीपुत्र उदाहरण भविष्यति स चोपशमादिपदत्रयप्रतिपत्तिवृत्त्या
 स्वकर्ममत्यास करिष्यतीत्येवमुपन्यास इति । 'पपण रज्ज आपत्त'ति (३६६-१३) एष एव राज्यक्षमो न मत्पुत्रो

मुलं प्रतिमुख प्रतिघृत्र अनेकार्थाभिधायक सत् सारवद्भवतीत्येकमेव विशेषण, वाशब्दो व्याख्यान्तरसूचक । 'निर्युक्ति-
 स्त्वि'त्यादि (३७६-२०), विचारशब्देनेह चालना गृह्यते । 'धारिणीसहिओ ओलोयण'मित्यादि (३७८-१७),
 अत्र भावार्थ -धारिण्या सहितो राजा अवलोकन-गवाक्ष गत, तत्र धारिणी कण्ठा गृहीत भिक्षामटन्त द्रमक ददर्श, त च
 दृष्टा सानुकम्पा सती नदीसदृशा राजानो भवन्तीतिस्वभर्तारमभिहितवती, यथा हि नद्यस्तोयपरिपूर्णं समुद्रमेव जलेन
 पूरयन्ति तथा राजानोऽप्यैश्वर्ययुक्तसामन्तादिभ्यो द्रव्यजात ददति न पुनरीदृग्विधरङ्केभ्य इत्युपालब्धवती । 'ताओ
 भत्तग नेच्छति'त्ति (३७८-२३), भोक्तु नेच्छन्तीत्यर्थ । 'नोस्कन्धो नोग्राम इतिवाक्यशेष' इति (३७९-२७),
 नोस्कन्धो नोग्राम स नैगमाद्यशुद्धनयमतेन जीवो नमस्कार इत्यर्थ ॥ तथा 'सम्यग्दर्शनसाहचर्यादि'त्यादि
 (३८१-२), न केवल ज्ञानावरणस्य दर्शनमोहस्य च क्षयोपशमेन साध्यत इति योगो, हेतुमाह-सम्यग्दर्शनसाहचर्याज्ज्ञा
 नस्य, एतदुक्त भवति-यद्यपि श्रुतरूपत्वात्तन्मस्कार श्रुतज्ञानान्तर्गतत्वान्मुल्यतया तदावरणक्षयोपशममेवापेक्षते तथापि
 दर्शनज्ञानयो सहचारित्वाद्दर्शनमोहक्षयोपशमेनापि साध्यते, अत उक्त-दर्शनमोहस्य च क्षयोपशमेन साध्यते इति । 'नाना-
 जीवान् (पुनर)ऽधिकृत्ये'त्यादि (३८१-२०), उक्तमिद केनाप्यभिसन्धिना गम्भीरवचसा वृत्तिकारेण, पर न सम्यग
 वगम्यते यतो नानाजीवानाश्रित्यैषा स्थिति किमुपयोगतो लब्धितो वा ?, तत्र यद्युपयोगतस्तिहि पीठिकाया ज्ञानपञ्चक-
 विचारे मतिश्रुतज्ञानयोर्नानाजीवानाश्रित्योपयोगो जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तमुहूर्त्तिक एवोक्तो, नमस्कारस्यापि तदन्तर्गत
 वासत्कालप्रमाण एव स्याद्, अनेन त्वत्र जघन्यैवैत्यन्तमुहूर्त्तलक्षणा स्थितिरुक्ता उत्कृष्टतस्तु सर्वकालमिति कथ न

इत्यादि (३७३-१२) स हि राजा भोगलोलुपतया अज्ञानादिदमचिन्तयत्-यदि असतो मम पुत्रो भविष्यति तर्हि
 बलान्मामपहरस्य राज्यं गृहीष्यति ततो मम भोगा न भविष्यन्तीत्यवधार्य जातमात्रानपि पुत्रान् कारचरणादीनययवा-
 भिच्छत्वा राज्यायोग्यान् करोति । 'कलाउ'चि सौवर्णिक पुष्पकारो नाम श्रेष्ठी तस्मिन्नेव नगरे परिवसति स्म, 'अमघ
 पउमावर्द्ध'त्यादि (अमघो य णाते पउमावर्द्धय भण्णइ-वृ० ३७३-१३), देव्याऽमात्योऽभिहित -कथमप्येक मरुत्र राज्ञा
 व्यह्वयमान रक्ष ततो यथा भिक्षाभान्न-स्थाल्यादि भिक्षाया आधारो भवत्येव मम पुत्रो रक्षित आवयोराराधरो भविष्य-
 तीत्येतद् रहस्यात् रक्षाम इति । अजह्वयसाण सम्मत्त । 'आरदेसादिवदि'ति (३७५-१), आर आत् एस् इत्येते
 आदेशा एतेषु च वर्णाना क्रमनिदृशमात्र विद्यते न पुनरभिधेयतया कश्चिदर्थं प्रतीयते इत्येवम्भूत निरर्थकमभिधीयते ।
 'वाक्छलादी'ति (३७५-५), अत्रादिशब्दार्थच्छलपरिग्रह, अत्र च द्वयेऽप्युदाहरण विषया नचकम्वल इत्याद्येकम
 नचकम्वलशब्दयोर्वहुवचनान्तत्वकल्पने नचकम्वलशब्दयोरेकवचनान्तत्वे नचशब्दस्य नूतनत्वाभिधायित्वे च विवक्षिते
 भेदेन न किञ्चिदुदाहरणान्तर स्वधिया वाच्यमिति । 'गोशब्दचदि'ति (३७६-८), गोशब्दो हि बहुपर्यायो बहुर्य
 इति तात्पर्यं 'दिशि दृशि वाचि जले भुवि दिवि वज्रेऽशौ पशौ च गोशब्द' इतिवचनात् एव सूत्रमपि बहुर्यशब्दयुक्तं
 विधेयमिति । 'प्रतिमुखमनेकार्थाभिधायक वा सारचदि'ति (३७६-१३), एतदुक्तं भवति-सारवद्विश्वतोमुखं चेति
 विशेषणद्वय स्वतन्त्रतया सूत्रस्य व्याख्यात, अथैकमेवद सूत्रविशेषणमित्यनेन प्रतिपादयति, ततश्चेत्थ योजना-विश्वतो-

गतिषु शेषेषु चेन्द्रियादिद्वारेषु चरमद्वारपर्यवसानेषु सत्पद-नमस्कारलक्षणमाश्रित्य मार्गण-प्ररूपणा कर्तव्येत्यर्थः, काना-
 श्रित्येत्याह-पूर्वप्रतिपत्तान् प्रतिपद्यमानकौश्व, इयमत्र भावना-नरकगतौ नमस्कारस्य पूर्वप्रतिपत्ता नियमत सन्ति प्रतिपद्य-
 मानकालु भाग्या, तिर्य्यगता पञ्चेन्द्रियेष्वेवमेव, विकलेन्द्रियेषु तु पूर्वप्रतिपत्ता कदाचिद्भवन्ति न प्रतिपद्यमानका,
 एकेन्द्रियेषु तूभयाभावो, मनुष्यदेवगत्योस्तु नरकगतिवद्वाच्यमित्येव शेषेष्वपीन्द्रियादिद्वारेषु सत्पदप्ररूपणा कार्येति गाथा-
 द्वयार्थः । 'अनुक्तद्वारत्रये'त्यादि (३८२-६), अथमत्र भावार्थः -सत्पदप्ररूपणा तावन्निर्युक्तिकृता 'गइ इदिए अ काए'
 इत्यादिना पीठिकाया सविस्तरमुक्तेति नेह प्रपञ्चते, द्रव्यप्रमाणादीनि तु द्वाराणि यद्यपि वृत्तिकृता तत्रैव भावितानि
 तथापि निर्युक्तिकृता न साक्षात्तत्राभिहितानीति पूर्वमनुक्तत्वादिह तानि साक्षादभिधत्ते, अनन्तरया त्वेकैवैव गाथया
 द्वारत्रय प्रतिपादयिष्यते, अतस्तदनुरोधेन द्वारत्रयसङ्ख्याभिधान, यावता सर्वाण्यपि प्रायो द्रव्यप्रमाणादीनि द्वाराणि पूर्वं
 साक्षादनुक्तत्वादिहाभिधास्यन्त इति । 'अन्यथा क्षायिके'त्यादि (३८२-१८), एक इत्यनेनात्मनोऽरुचि दर्शयति, यतो
 नमस्कारो मतिश्रुतान्तर्गत इत्युक्त मतिश्रुते क्षायोपशमिक भावमपहाय न कदाचिद्भवति, श्रेणिकादीना तु सम्यक्त्र-
 चारित्र वा यदि क्षायिकादिभावे वर्तते तर्हि क्षायोपशमिकज्ञानान्तर्गतनमस्कारस्य किमायात्, तस्मात् क्षयोपशमभावे
 एव नमस्कारोऽस्य मतेनेत्यवसीयते, ये तन्मथाऽपि वर्णयन्ति श्रेणिकादीना ते तद्भावभावित्वमात्रतया सम्यक्त्वरूपताम-
 व्यध्ययस्यन्ति नमस्कारस्येति अविरोधः ॥ 'भत्तपाण च तत्थ विभागड'त्ति (३८५-२), विभागत कस्मिंश्चित्प्रदेशे
 लभ्यते कस्मिंश्चिन्नेत्यर्थः । 'एत्थ अट्ट चाया वर्णणेयवा'इत्यादि (३८६-२२), इह यासु प्रज्ञापक प्रश्न वा शकुन वा

धिरोप ? अथ ललित स्थितिरियमुक्ता तर्हि तस्या सर्वकालभाषितराज्जघन्यपदाभिधानमयुक्त, तस्मादिदं द्रष्टव्य-नाना-
 जीवानाश्रित्योपयोगापेक्षया जघन्यत उत्कृष्टतश्चान्तर्मुहूर्त्तमेव लब्धयेपेक्षया तु सर्वकाल स्थितिरिति, यदनामेन गाथा विवृ-
 ष्यन्नाह चूर्पिणकारो- 'नाणाजीवे पदुच्च उवओगो जहनेण उफोसेण य अतोमुहुत्त लब्धीए सषद्ध'मिति परम्भूतेष्वपि च
 स्पष्टे चूर्णपर्यक्षरु केनाप्यभिप्रायेण वृत्तिवृत्तेरथमुक्तमिति न ज्ञायते गम्भीराभिप्रायत्वात्तद्धर्त्तसामिति । 'अनेन चार्थो-
 न्तरेणे'त्यादि (३६१-२२), अनेन-नमस्कारस्य पञ्चविधत्प्रतिपादनेन नम इति पदस्यार्थान्तरणार्हदादिना सार्द्धमादौ
 सम्बन्ध आदिसम्बन्धस्तमाहेतियोग, कथा १-उस्तुस्थित्या-परमार्थेन, तत एतदुक्त भवति-नम इति नैपातिकमेव पदमिति
 नास्य स्वरूपेण पञ्चमकारताऽस्तीत्येकस्वरूपस्यापि नम शब्दस्य पञ्चमकारत्व प्रतिपादयति चेत्तर्हि सामर्थ्यादेव निश्चीयते
 आत्मच्छित्तिरिचार्थान्तरभृताहदादिपदपञ्चकामिसम्बन्धादेवास्य पञ्चविधत्वमिति । 'सतपय पडिवने' गाथा 'सम्मत्त'
 गाथा (३६२), व्याख्या-भ्रमणञ्चि अत्रानुस्वारो लुप्तो द्रष्टव्य क्रिया च स्वयमध्याहार्या, ततश्च नारकादिषु चतसृषु

१ यद्यपि वत्तभानेषु बहुषु आदर्गेषु यथाभिप्रेत एव पाठस्तथापि सूरिष्टे आदर्शे भविष्यति पाठोऽप्यथाविष इति सर्वभेददुहित,
 पाठश्चैव सात्तत्र 'नानाजीवान् पुनरधिष्टय जघ वैपैरोत्कृष्टतस्तु सर्वकालमिति' पर तत्रापि चूर्पिणकारस्याक्षराण्यनुसृत्य नानाजीवाना-
 श्रित्य जघपकाल उपयोगेपेक्ष उत्कृष्टकालश्च लब्धयेपेक्ष इत्यर्थावबोधने न काचित् क्षति, निर्युक्तिकारेण उपयोगस्या तर्मुहूर्त्तकालता प्रत्य-
 पादीति 'एषेवेति वाक्येनानुदिता जघ या, लब्धेस्तु निवेदिता प्रथम, उपयोगश्चोत्कृष्टतोऽप्य तर्मुहूर्त्तमानो नानाजीवानामविवक्षित प्रसिद्धे-
 रयत्र प्राग् बहुश उक्तत्वाद्वा, अत्र निर्युक्तिकारेण जघयोत्कृष्टविभागम तदैवैकजीवभाश्रित्य स्थितिरक्ताऽ तर्मुहूर्त्तलक्षणम् ।

इति । 'चट्टखिडु'ति (३९५-११-चडुखेडु), एकस्मिन् हस्ते गोलकद्वयमेकस्मिन् हस्ते गोलकत्रय दर्शयित्वा पुनरिन्द्र-
जालप्रयोगेन केचिद् व्यत्ययेन गोलकान्यत्र दर्शयन्तीन्द्रजालिका तद् वट्टखिडुमुच्यते ॥ 'आकरमुक्तिश्चिकणिके'ति
(३९७-७), मुच्यते असाविति मुक्ति-कर्मणि चिप्रत्यय आकरे मुक्ति-परित्याज्य लोहकिट्टमित्यर्थं तद्धि गाद्ध्यनेनैव
परस्परमतिनिभृततया वद्ध भवतीति तत्रापि लोभशब्द प्रवर्त्तते, लुभ गार्ह्य इति व्युत्पत्ते । 'पोत्ताइ फालेऊण'त्ति
(३९९-९), बहुमूल्यानि मार्गे सभयानीतिकृत्वा जीर्णचीवराणि पाठयित्वा एकैक खण्ड परिधाय प्रावृत्य च निर्गत
इति भाव ॥ 'अचिअ च वट्टइ'त्ति (३९९-१४), अचित नाम दुभिक्ष तदासीदित्यर्थं ॥ 'सद्वेहेहिणो य'त्ति
(४००-६), न केवल सरजस्का आनीता ये च शब्दानुसारेण शृगालादिजीव विध्यन्ति ते च दिक्पाला शब्दवेधिन
श्चत्वार आनीता इत्यत्रापि सम्बध्यते । 'मायासवत्तीए य असमजसाए'इत्यादि (४०१-१३-तस्स मजूसाए) मात्र
सवक्या चास्य निमित्तमिति गम्यते विप प्रक्षिप्य मञ्जूपा नद्या प्रवाहिता ॥ 'अमाघाउ'त्ति (४०१-१६) कस्मिंश्चित्पु-
ण्यदिवसे अमारी उद्घोषिता इत्यर्थं । 'अस्य भावार्थ'इति (४०३-१०), अस्य तत्त्वार्थभणितसूत्रस्य भावार्थ कारि-
काभिरुच्यते, ताश्चेदानीं कारिका यथावैपम्यसम्भवं व्याख्यायन्ते-'सर्वाहारप्रियत्वविदि'ति (४०३-१४), सर्वेषां
जीवाना आहारप्रियत्व वेत्ति स तथा यथा हि ममाहार प्रियस्तथा अन्येषामपि जन्तूना स एव प्रिय इत्येव जानन् स्वश
रीरगतशोणितपानरूपाहारप्रवृत्ता दशमशकास्तान्न वारयेदित्यर्थं । 'सङ्गपङ्कसुदुर्वाधा' इति (४०३-१६), सङ्ग एव पङ्क
सङ्गपङ्कः सुधु-दु खेन वाभ्यते सुदुर्वाध सङ्गपङ्क सुदुर्वाधो यासा ता सङ्गपङ्कसुदुर्वाधा दुष्परित्याज्यसङ्गा इत्यर्थं । 'इमशा

गृहीत्वा निमित्त किञ्चिदालोचयति ता प्रज्ञापकापेक्षयाऽष्टौ च दिशोऽष्टौ च विदिशो भवन्ति, तामु यथाक्रमपोडशैव यातान्
निरूपयन्नाह—‘पाईणवापु’त्यादि, अत्र च स्थापना—
प्रतिकूलो यात स सर्वोऽपि कालिकावातसज्ञोऽवगन्त
कलिङ्गुत्ति (३९०-५), कलिकण्डक इत्यर्थ ।
(३९०-१२), स्वे च ते गुणाश्च-जातिसम्पन्नतादय-
कारस्तेनमूर्च्छात्मकत्वाद्, एतदुक्त भवति-मानस्तावस्व-
परवच्चनात्मिका स्वार्थलाभमूर्च्छितरेव विधीयते, एव
प्रीत्यन्तर्गतत्वान्मासमाये लोभस्वरूपे एव, अत्र माना
ऽप्रीत्यशस्य तु क्रोधे इत्येवमशकल्पना कृता, ऋजुसूत्र
प्रीतिरूपा लोभे त एवाप्रीतिरूपा परिपूर्णार्ण एव क्रोधेऽ
कृतेति शब्दादीनामृजुसूत्राद्भेदोऽन्यथा वा सुधिया
भत्तेण’मित्यादि (३९१-८), स हि राजा किलोपोयितस्तीर्थमिति कृत्वा वासुपूज्यप्रतिमान्तिके प्रव्रज्याग्रहणार्थ-
मुच्चलितोऽत प्रत्यारयानमद्गार्थ भक्तादिना ताम्या निमन्थ्यते । ‘तो त माहणा पहर’त्यादि (३९३-७), ततस्त
सुभ्रम ते ब्राह्मणा प्रहरै प्रहतवन्त ते च सर्वेऽपि प्रहरा मेघनादारूपविधाधरेण तेषामेव ब्राह्मणानामुपरि पाल्यन्त

पू	पूर्व	पू
सतासुओ	वात	दुगारे
सतासुओ		दुगारे
उ सता		द० दुगा
सुओ		रे
उ वात		द वात
उ	प	द
गज्जो	धात	पीताड
गज्जो		पीताड
प गज्ज		प पीत
ओ		ओ

समुत्प्रेक्षणीय इति ॥ ‘सो परिखिज्जइ
वासुपूज्यप्रतिमान्तिके प्रव्रज्याग्रहणार्थ-
(३९३-७), ततस्त
ब्राह्मणानामुपरि पाल्यन्त

नाश कृतो, यदिवाऽसौ तमपि बुर्यात्को निवारयेत्?, तस्मान्ममेषोऽपि लाभो यदनेन जीवितनाशो न कृत, इत्येव
भावना भावनीया, यतीना शास्त्रविहितत्वात्, यदाह—“अक्कोसहणणमारणधम्मभसाण बालसुलहाण । लाभ मन्नइ धीरो
जहोत्तराण अभात्तमि ॥ १ ॥” किञ्च-क्षमायोगाद्गुणासे, भवन्ति हि क्षमावतामिह लोके यश कीर्त्यादय परलोके च
सुगतिमाप्स्यदयो गुणा, ‘क्रोधदोषत’ इति क्रोधे सति दोष क्रोधदोष तस्माच्च क्षमैव कर्तव्या, सम्भवन्ति हि क्रोधव
तामिहलोकेऽपि प्राणनाशाकीर्त्यादय प्रेत्य च नरकगमनादयो दोषा इति श्लोकार्थ । ‘अजानन् वस्त्वि’त्यादि
(४०३-२६), यद्यपि विवक्षित किञ्चिज्जीवाजीवादिवस्तुजिज्ञासु -ब्रौडुमिच्छुर्न तत्स्वरूप जानाति तथापि न मुद्घेद्वि-
(इवान्) जन्मापि विफल मम गर्भेऽपि किं नाह विलयमुपगत इत्यार्तध्यानरूपा विचिन्तता न बुर्यादित्यर्थ, कथम्भूत ?
‘कर्मदोषवित्’ यो हि रागद्वेषोपहृतेर्जन्तुभि अन्यजन्मनि यान्युपचितानि ज्ञानावरणादिकर्माणि तद्विलसितमेवेद
नात्रात्मान विहायापर कश्चिदपराध्यतीत्येव कर्मदोष जानाति स कथमार्तरूपा विचिन्ततामुपगच्छेत् ? प्रत्युत सद्वोधव-
रणकर्मक्षपणाय धर्मध्यानमेवानुतिष्ठेद्, अन्यथा च ज्ञानिना चतुर्दशपूर्वधरादीना सातिशयज्ञानमन्वीक्ष्य ‘तथैवेति’ यथा
निन्दात्मरूपमोहपरित्याग पूर्वाद्ध प्रतिपादितस्तथैव बुर्याद् ‘अन्यथा नत्वि ति परेषु सद्वोधमात्मनि चाज्ञतामवलोक्य न
मोहपरित्यागरूपप्रतिपादितोपदेशादन्यथा विधेय, नात्मनिन्दादौ प्रवर्तितव्यमिति भाव इति श्लोकार्थ । सर्वेऽपि चैते
परीपहा ‘ज्ञानावरणवेद्योत्था’ इत्यादिना (४०४-२), चतुर्षु कर्मस्वन्तर्भवन्तीत्युक्त केवल विवृण्वता ज्ञानावरणा-
न्तरायवेदनीयान्तर्भवानि एवोक्ता न मोहोदयजन्या, ते चाभी द्रष्टव्या -‘अरई अचेल इत्थी निसीहिया जायणा य अक्कोसे ।

नादिनिपद्यास्वि'त्यादि (४०३-१७), इमशानादिषु समुद्भूतानुपसर्गानिको-रागद्वेषविरहित क्षमेतेति योग, कथ
म्भूतान्, ?-अनिष्टेष्टान तत्रानिष्टा व्यन्तरादिदृष्टादृष्टाहासादयस्तान् अभी -निर्भय सन् सहेत, इष्टास्तु दिव्याङ्गनामार्थ-
नादयस्तान् अप्युद्धो-विगततदभिष्यङ्ग सहेतेति यथासङ्ग्य सम्बन्ध, क्व सहेतेत्याह-'ख्यादिकण्टकचर्जिते' (४०३-१८),
तत्र चर्जन वोज्जितमभाव इत्यर्थं ख्यादय एव मोक्षपथप्रवृत्ताना विघ्नहेतुत्वेन कण्टका इव कण्टकास्तेषा चर्जित-अ
भावस्तस्मिन् सति, एतदुक्त भवति-प्रथम रथादिकण्टकाभाववत्यपि इमशानादिस्थाने समाश्रिते यदि पश्चात्कथञ्चिदागतुका
इष्टा अनिष्टा बोपसर्गा प्रादुर्भवन्ति तान् सम्बन्धेवारकद्विष्ट सहेतेति श्लोकार्थं । 'शुभाशुभाग्नि'त्यादि, मनोऽसमनो
ज्ञानु शय्यासु-वसतिषु लब्ध्यासु सतीषु नत्र मनोज्ञाया मुले समुपस्थिते सति सद्ग-तत्सुलाभिष्यङ्ग नेयात्-१ गच्छेत्
दु ते च समुपस्थिते दु ख सहेत नोद्विजेतेति यथाक्रम सम्बन्ध, कि पुनश्चेतसा भावयन्निद कुर्यादित्याह-कि ममानया
(मनोज्ञयाऽ) मनोज्ञया वा कर्त्तव्य ? , यत् श्व -आगामिनि दिने त्याग्या परिहर्त्तव्येय, साधूनामेकत्रावस्थिते-
रभावात् कोऽत्र प्रतिबन्धो द्वेषो वेत्येव मनसा परिभावेदिति श्लोकार्थं । 'नाकुष्ट'इत्यादि श्लोक (४०३-१९),
सुगमो, नवर 'साम्या'दिति रागद्वेषविरहित सम उच्यते तस्य भाय साम्य तस्मात्, किमुक्त भवति ?-परेणाकुष्टोऽपि सम
तामवलम्ब्य सहेत न पुनस्तमात्रोदोदिति । 'हत्त सहेतैवे'त्यादि (४०३-२०), केनचित्कुलदिना हत-ताडित सन्
सहेत न पुनस्त मन्त प्रतिहन्यात्, कथम्भूत ?-साम्यमिति पूर्वयद्वृत्ति साम्यवित् क्षमव कर्त्तव्या न पर प्रति क्रोधो
मनसाऽपीति, अत्रोपपत्तिद्वारण भावनामाह-'जीवानाशात्' यद्यपि लकुटादिना ताडितोऽह तथापि न ममानेन जीवित-

(४०६-२४), ननु चापान्तरालिक स्वर्गादिफलमभिधीयते पातनाक्रमायातगाथाया तु 'जीव मोएइ भवसहस्साड' इत्यनेन मोक्षलक्षण फलमभिधास्यते तत्कथ पातनागाथार्ययोर्न विरोध इति ? , तदयुक्त, अभिप्रायापरिज्ञानात्, न ह्यत्र स्वर्गादिफलापेक्षयाऽपान्तरालशब्द उक्त किन्तु 'उपपत्ती निक्खेवो पय पयत्थो' इत्यादिमूलद्वारागाथाक्रमेणार्हदादीना पञ्चानामपि नमस्कारस्य यत्समुदित पर्यन्ते फलमभिधास्यते तदपेक्षया मोक्षलक्षणमपीद प्रसङ्गत उच्यमानमपान्तरालिक विवक्षितमिति न विरोध । 'धतपी'ति (४०७-१८) अत्यर्थमपि समर्थचित्तेनेत्यर्थ । 'तप्पणईण गाहा' (४०७-१८), यस्मादेव पूर्वोक्तनीत्या स एव शुभचित्तनिवन्धनत्वेनापत्कालाद्युचित तस्मात् तम्-कनन्तरोक्त द्वादशाङ्ग श्रुतस्कन्ध प्रणयन्ति-अर्थत सूत्रतो वा विरचयन्तीति तत्प्रणयिनी, यदिवा तस्य-प्रस्तुतनमस्कारस्य योग्यास्तत्प्रणयिन उच्यन्ते अर्हदादय एव तेषा श्रुतेन चेतसा अयमेवाधिकृतनमस्कार कृतज्ञता कृतार्थता चान्मनो मन्यमानेनानुस्मरणीयो-विधेय इति गाथार्थ । 'अर्थत' इति (४०८-३), सिद्धशब्दाभिधेयतामात्रेणेत्यर्थ । 'कौकणा'इत्यादि (४०८-१७ कौकणगदेसे), एकस्मिन्दुर्गे निवसन्त कुङ्कुणदेशोद्भवा पुरुषा सह्यनाम्न पर्वताद् गोधूमगुडघृततैलादिभाण्डमवतारयन्त्या रोहयन्ति च । 'कुटुरक्कपडियोहियल्लुड'ति (४०८-२०), कुङ्कुडेन रत कुर्वता प्रातस्त्रिद्रा त्याजित सन् इति भाव । 'रित्तथिक्कस्त'ति (४०८-२२), रिक्तस्य स्थितस्येत्यर्थ । 'अब्भुट्टिड'ति (४०९-३), सोऽपि सिद्धकस्तत्रान्तरे सवेगमुपगत-प्रव्रज्या जग्ग्राहेत्यर्थ ॥ 'सो य मूयभावेणे'त्यादि (४०९-७), दासीसुत किल शिल्पविद्याध्ययन न कार्यते, ततश्च रथकारेण स्वपुत्रेण्वध्याप्यमानेषु स दासीसुतो मूक्त्वेनावतिष्ठतेकिलाह न किञ्चिद्गृणोमीति, अथ च

सकार पुरस्कारे सम्मत्त अट्ट मोहम्मि ॥ १ ॥' एते सर्वऽपि परीपहा कस्य स्वामिन कियन्त सम्भ्रन्तीति प्रतिपादयन्नाह-
'चतुर्धशैत' इत्यादि (४०४-४), स इति सभयोऽभिसम्बध्यते । 'किणहवन्नण्ण' ति (४०४-१२), तिलललेनेत्त्यर्थ ।
'सिरियरदिट्ठत' मित्यादि (४०४-१८), श्रीगृह-भाण्डागारमुच्यते, तद्गृहान्तश्चाय-स क्षुल्लको राजानमुवाच-यदि
कश्चिद्युष्मद्भाण्डागार विनाशयति तर्हि भयन्तस्तस्य प्राणनिग्रहादिदण्ड कुर्षते न वेति वाच्य, कुर्म एवेति राज्ञोके क्षुल्लक
आह-यद्येव मयाऽपि ज्ञानादिरत्नत्रयरूपात्मीयश्रीगृहलुण्ठने प्रवृत्तेय दण्डिता न ममापराध इत्येव श्रीगृहदृष्टान्त । 'सो
य किल सुसीस' इत्यादि (४०५-२), स च किल चन्द्रगुप्तश्चाणक्यस्याज्ञाकारी सुशिष्य आसीद्, अत्र च चाणक्येन
चिन्तित-मया तावदसौ जैनधर्मे प्रवर्त्तनीय, केवलमुपायान्तरेण, अन्यथा मा पक्षपातिन निश्चेप्यतीत्यभिहित-राजन्
सर्वऽपि तीथिका आकार्य क्रमशोऽन्त पुरे धर्मदेशन कार्यन्ते, एतद्रूपदर्शनेन सविलासजल्पितादिभिश्च न क्षोभ्यन्ते
तेषा विगतरागद्विषा सम्बन्धी धर्मस्त्वया कार्य इत्याह-'अतेउरधम्मकहण' मित्यादि । 'उस्सरिउ' ति (४०५-३),
ओसरिओ-क्षणमेक स्थित्या शरीरचिन्तादिव्याजेन यत्क्षोभननिमित्त पुनरपि निर्गत इति भाव ॥ 'रायसन्नाप' मि-
त्यादि (४०५-४), तेनेव्यालुना राजविदित नगरे उद्घोषित-मम गृहे न केनचित्प्रवेष्टव्य सप्तवृत्तिपरिक्षिप्त गृह कारित ।
'उद्देसिह्वेहए' त्यादि (४०५-१०), औद्देशिके स्निग्धमधुरादिके चितिते-केनचिद्देचे सति तथा प्राभृतिकया अजी-
र्णया सत्या ये शिरोवेदनादय समुपजायन्ते सामान्यतस्ते आत्मसवेदनीयोपसर्गा, साम्प्रत विशेषत आह-'ते चउ-
विहे' त्यादि 'सुत्तो थद्धो जाउ' ति (४०५-१२), चरणादिरवयव इति गम्यते । 'अपान्तरालिक नमस्कारफल' मित्यादि

प्रेष्यो यतस्तेन सममात्मीय प्रेषयाम । 'वणसडो'त्ति, तस्य ग्रामस्य पूर्वस्था पूर्वस्था दिशि वनखण्ड आसीत्, स च पश्चिमाया दिशि प्रक्षेप्तव्य इति राज्ञा समादिष्ट, रोहकेण तु तत स्थानादुच्चाल्य तस्यैव वनखण्डस्य पूर्वदिग्भागे ग्राम सस्थाप्य राज-वचोऽनुष्ठित । 'धीरात् चान्नि चिना सस्करणीय'मित्यादिष्टे उत्कुरुटिकाया रविकिरणतप्तकरीपपलालाहुष्मणा सस्कृत-मित्याह—'परमन्'मित्यादि (४१६-१५), 'चक्कमज्झभूमीए'त्ति (४१७-१), गन्वीचक्रोत्थापितरेखामध्येन सहि किल नोत्पथो नापि मार्गश्च, चक्राक्रान्तेरलाद्वयमध्यस्यैव लोकरूढ्या मार्गवादिदि भाव । 'पडिक्कमोरूढो'त्ति (४१७-१-५० एडगारूढो), तदारूढो हि किलावनि पादाभ्या स्पृशति ततश्च न चरणैर्नापि यानेनेत्याराधित भवति । 'वासदेय-भडाण चिक्कओ जाउ'त्ति (४१८-१), यावद्भाण्ड वर्षेण विक्रीयते तावदेकदिवसेन विक्रीतमिति भाव । 'उट्टवामि'-त्ति (४१८-६), उट्टा इत्यर्थ । 'लक्खवाविउ त्ति (४१८-१६-५० लक्खाए विलिपित्ता) वैद्येन स कृकलासो लाक्षारसे-नानुलिप्तो येन मदीयोदररक्कानुलिप्तोऽसाविति तस्य भ्रान्ति समुत्पद्यते । 'गयघयणगोलखभे खुड्डुगमग्गित्थि पइ-पुत्ते' इत्यत्र (गाथा ९४०) गयत्ति द्वारमाश्रित्य केचिन्न गजदृष्टान्त व्याचक्षतेऽपि तु गतगोदृष्टान्तमित्याह—'अन्ने गाविमग्गो सिल्लाण'त्यादि (४१९-१२) अत्र च भावार्थ —तस्करैर्गावोऽपहृतास्तासा च शिलानिचयाकीर्णमार्गणेण नीतत्वात्पद नोपलभ्यते अपरस्य तु कस्यचित् स्वयुद्धिप्रकर्षादुदरावष्टभेनावाञ्जुखनिपतितस्योदरे गवा पदानि प्रतिविम्बि-तानि तदनुसारेण मार्गमुपलभ्य निरत्तितस्तेन गाव इत्यस्यैत्यत्तिकी । 'उवाट्टिउ'त्ति (४१९-१५), यदा ह्यसौ भण्डो देव्या निविपय समाज्ञातस्तत उपानद्भूथितमाला वंशप्रान्तेऽनलभ्य देव्या समीपमागत, पृष्टथ तया-

सर्वां शिल्पविद्यामवधारयतीति भावार्थ । 'किकम्मय चि (४०९-१५), किकम्मं गच्छन्तीति किकम्मंगा, भरन्त कन-
 धिकार कृतवन्त इति पृष्टा । 'इमेण त सघाइय'मित्यादि (४१०-८), अनेन कोकाशवयद्विकिना यद्वद्वनिष्पन्नमा
 सीच्चक्र तत्परिपूर्ण निष्पादित, कीदृश च स्वविज्ञानातिशयात् कृत तदित्याह-ऊर्ध्वीकृत्य प्रक्षिप्त सत् याति यदुत्तर भूद-
 शमाकामति अग्रे च कुब्जादौ प्रतिघातस्थाने प्रस्खलित निवृत्त सत् न तत्रैव निपतति किन्तु प्रतिमुल निरस्तं यावतो
 भूभागात्प्रक्षिप्त तावन्त पुनरपि निवृत्त सदाक्रामतीत्यर्थ, ऊर्ध्वस्थानेन च स्थित सत् पतति किन्तु तथैव तिष्ठति, इतरस्य
 च तनगरवासिनो वद्धके सत्क यत्नेन घटित तत्किमित्याह-'जाती'त्यादि (४१०-९) सुगम । 'महायित्सदा
 दोन्नि'चि (४११-१६), द्वे पापाणमयकुण्डिके तत्राभूतामित्यर्थ । 'तेसिं कप्परण'मित्यादि (४१२-१), तत्रा चा
 काशेन गच्छत्यात्राणामग्रत सितयत्नपिधान पतद्ग्रहको गच्छति तन्मध्यस्थिता च दोप्परिका-कडाहिका कस्यचिदुपासकस्य
 गृहे गता, सा च सर्वप्रवरे आसने तैरुपासकै स्थापिता, अन्यथाऽनादरेण दृष्टा सती अगृहीत्यैव भक्षपानादिक स्वस्वा
 मिनोऽतिक्रमायति सातिशयत्वादिति भाव । 'कट्टधिरुद्धगो'चि-(४१३-१३), एकस्मिन्काष्ठे समारुढोऽन्यानि समा
 कर्षति । 'कादाचित्क वा कम्म'त्यादि (४१५-३), यत् किल पीठफलकादिनिर्माणेण तस्मिन्नेव क्षणे प्रारब्ध तस्मि
 न्नेव निष्पद्यते न पुन प्रासादादिवन्नित्य प्रतिदिन क्रियते तत्कादाचित्क कर्माभिधीयते, प्रासादादिनिर्माणे तु बहूनि दिनानि
 यावन्नित्यव्यापार शिल्पमुच्यते । 'भरहदारण ति (४१६-८), भरतो-नटस्तत्पुत्रेण । 'अगडे'चि (४१६-१४)
 राज्ञा समादिष्ट-दृप एक प्रेषणीयो, रोहवेणोर-आरण्यको ग्राम्यकूप एकाकी समागच्छन् विभेतीति भवच्चिर्नागरिककूप

गरोचित इति मायायचोविरचना विधाय तस्यैव समीप गता नेतरस्येति, राज्ञाऽप्यवगत यदुत्तास्या अयमेव प्रिय इति भावार्थ । 'सिन्धुगकरो'त्ति (४२१-१), मधुसिक्थकर सर्वप्रकृतिभ्यो राज्ञा याचित इति भाव । 'उन्भामिय'त्ति कुशीलेत्यर्थ । 'पट्टुप्पाइय'त्ति (४२१-२), उपपत्तिना सार्द्धं निधुवनसमये उत्तानया स्थितया जाल्या मध्ये आमर मधु दृष्टमिति भावार्थ । 'चाउत्तिए'त्ति व्यागुप्तया मधुसिक्थथादर्शनेन व्याकुलया, अनेन सस्थानेन स्थिता दृष्टा मधुश्चरितमसौ ज्ञास्यतीति विचारशून्येत्यर्थ । 'पुरोटिओ निक्खेवए घेचूणे'त्यादि (४२१-४), एकस्मिन्नगरे पुरोहित प्रतिवसति, तत्समीपे च तीर्थयात्रादिप्रवृत्तलोका निक्षेपकान् मुक्त्वा व्रजन्ति, स चान्येभ्य प्रत्यागतेभ्यस्तान् समर्पयति, एकेन तु द्रमकेन यन्मुक्त तन्न प्रयच्छति, स च तदलाभात्तिशाचीभूतस्त पुरोहित स्वद्रव्य याचमानो मार्गे गच्छताऽमात्येन ददृशे, सजातकूपेण चानेन राज्ञ निवेदित, अन्यदा च पुरोहितेन नक्त राज्ञा सम द्यतक्रीडाप्रवृत्तेन हारिते सति स्वनामाद्धितमुद्रिका ग्रहणके सारिता, तच्च पूर्वसङ्केतितपुरपो राज्ञ सकाशाद्गृहीत्वा पुरोहितगृह ययौ, तन्मुद्रिकासाभिज्ञानेन च तद्भार्याया सकाशाद्द्रमकगृहीतद्रव्य समानीय राज्ञ समर्पितवान्, राज्ञा च स द्रमकनियलक स्वद्रव्यभृतनियलकाना मध्ये प्रक्षिप्त, स च द्रमक आकार्योक्त -अमीपा मध्ये यस्त्वदीयस्त गृहाण, तेन च प्रत्यभिज्ञाय स्वकीयो गृहीत इत्ययमत्र भावार्थ, एतदनुसारतश्च चूर्ण्यक्षराणि नेयानि । 'तहेव एगेण निम्बिलत्त'ति (४२१-९), तथैवेकेन पधिकेन कस्यचिद्धणिज समीपे सहस्रद्रव्यभृतनिवल्को न्यासीकृत तेन च वणिजा स उत्सीवित शुद्धद्रम्मा स्वय गृहीता स च कूटद्रमैर्भूत, कूटाश्च किल निस्सारत्वात् स्वल्प देश रुन्धन्तीत्यथस्तात्कर्त्तयित्वा सङ्कटीकृत्य पुनरपि सीवित, शुद्ध-

किमयोपानन्माला ? स ग्राह-एवम्भूता निरामया तस्य राज्ञो देवी वर्त्तत इत्येवम्भूता त्वरकीर्त्तित म्यानात् तया नि-
 प्कासितेन मया बहुषु दशेषु नतव्या, न चैतावदुपानक्ष्यतिरेकेण तावन्तो देवा पर्यट्तिनु शस्या, ततो देव्या चिन्तित-
 साम्प्रत तावदेव एवैतज्जागति निर्गतस्तु सर्वत्र मा विडम्बयिष्यति तस्मादिदं तिष्ठत्येव इति भीतया तत्रैव घृत इति
 भावार्थ । 'हृत्थो दूर पसारिड सि (४२०-५), कारणिकैहि द्वयोरप्यत्यन्तसदृश रूप दृष्टा निश्चित-च व्यन्तरिकाम
 न्तरेणैवम्भूत सर्वावयवैरविसवादिरूप कश्चिन्निर्यत्तयितु क्षमो, निसर्गेण हि यत्र द्वयो सादृश्य भवति तत्रानुरय कश्चिद-
 वयव कयश्चिद्विसवादी भवति, नैमत्र तस्मादनयोरेकयाऽऽश्य व्यन्तरिकया भाव्य, पर काचिदिति न शायतेऽतलल-
 रिज्ञानार्थं तैस्तद्भर्त्ता दूर प्रेषित, ते च द्वे अप्यभिहिते-तस्य पुनरप्यत्रागतस्य सतो भयत्योर्मध्ये या प्रथममात्मन दास्यति
 तस्या एवासौ भर्त्तयभिधाय पुनरेवाकारित, तस्य चागच्छतो व्यन्तरिकयाऽपर्यालोचितकारित्वात् सहसा दिव्यानुभावेन
 करमत्तिदूर प्रसाव्यासन दत्तमतोऽवगत कारणिकैरेपा व्यन्तरीति भावार्थ । 'एव नाय (असदृहतेषु) पुणोधि
 पद्विज्जणे'त्यादि (४२०-१३), एव ज्ञातममात्येन योऽनया पूर्वस्या दिशि प्रेषित स द्वेष्यो, राजादयस्तु नेद श्रद्धयति
 भणन्ति च-अवश्य द्वयोर्मध्ये एक कश्चनापि पूर्वस्थामपि प्रेषणीय किमत्र द्वेष्यत्व?, इत्येव तेष्वश्रद्धधानेषु पुनरप्यमात्येन
 तद्भर्त्तुद्वय पूर्वापरदिग्वाचित्प्रामयो प्रस्थाप्य तयो शरीरकारणवार्त्तासूचकौ युगपद्दौ पुरपी तद्गृहे प्रेषिती, ताभ्या च प्रत्येक
 तद्भर्त्तुद्वयशरीरकारणमात्यन्तिक तस्यै निवेदित, तथा च लोकचित्तानुवृत्त्यर्थमुक्त-यद्यपि द्वयोरपि समानमात्यन्तिक
 शरीरकारण तथापि एष य पश्चिमाया दिशि प्रेषित स मन्दसहगनोऽसमर्थो वेदनानिवहमधिसोढु अत स एव प्रतिजा-

इत्येव चूडामणिपठितरलोकोऽय द्रष्टव्य । 'बीओ आपुच्छइ-सब्भाय'मित्यादि (४२३-२०), द्वितीयो येन न सम्यगगत स उपाध्यायं पृष्टवान्-ममानेन सार्द्धं सममेवाधीयानस्य न शास्त्रसद्भावमावेदयसि त्व, अस्य तु सम्यक्-कथयसीति तसकोपाभिसन्धिमालोकयोपाध्यायस्तौ पप्रच्छ-कुतो व्यतिकरादिदमभिधीयते, ताभ्या सर्वं यथावृत्तमावेदित-मुपाध्यावाय, तत्रैक प्राह-मया घटस्य विपत्तिमालोक्य "तज्जाएण य तज्जाय" मित्यादि पर्यालोचयता वृद्धासुतस्य मरणमादिष्ट, अपरस्त्वाह-ममेत्थमवगत, घटस्त्वावदय भूविकारो भग्न सन् भुव एव मिलित एव सोऽपि वृद्धासुतस्तदुद्भव-त्वात्तस्या एव मिलिष्यति, यदुक्त-"तज्जाएण य तज्जाय"मित्यादि, गुरणा च स मन्दप्रज्ञ शिष्य उक्त -तज्जाएणेत्यादि रलोको द्वयोरपि मयैकरूपतया व्याख्यात, स्वप्रज्ञादोषाच्चु न तव सम्यक् परिणत इति कोऽत्र मम दोष इति । 'अत्यसत्ये-रुप्पओ द्हिक्कुडउच्छुकलावसे'त्यादि (४२४-२), अर्थशास्त्र-नीतिशास्त्र तत्रापीण्ये कल्पको दृष्टान्त, कथानक चेदमुपरिष्टाद्योगसद्दहेषु न्यक्षेण वक्ष्यते, स्थानान्तरार्थं च लेशत किञ्चिदुच्यते-पाटलीपुत्रनगरे नन्दाभिधानेन राज्ञा कल्पकाभिधानो निजामात्य कस्मिंश्चिदपराधे सकुटुम्बोऽन्धकूपे प्रक्षिप्त, तद्भोजनार्थं च कोद्रवकूरभृतशरावक पानीय च किञ्चित्प्रक्षिष्यते, तच्चात्पमिति वैरनिर्यातनार्थं जिजीविषु कल्पक एवैको भुङ्क्ते न शोषणीति कल्पकवर्जं सर्वान्यपि मृतानि, नन्दश्च कल्पकबुद्धिवलेनैव राज्यमकरोद्, अतस्तमन्धकूपे क्षिप्त मत्वा समस्तप्रतिपक्षराजवर्गेण पाटलीपुत्रे वेष्टिते नन्द कल्पक स्मृतवान्, कथित च तत्पुरुषे -देव ! तत्र कूपे प्रक्षिप्त भक्तमघापि कश्चिद्भूलाति, तत कूपादाकृष्य कल्पक सप्रणय राज्ञाऽभ्यधितो-न भवद्बुद्धिमन्तरेणापदिय निस्तीर्यते तस्मात् कुरुष्व किञ्चिदुपाय, अत

द्रम्मास्तु बहुद्रव्यत्वात्किल प्रभूतदेशे मान्तीति, विधादे सञ्जाते कारणिकं पुनरपि शुद्धद्रम्माणा सहस्रे तु प्रक्षिप्ते नामो
 निवल्क सीचितु शक्यत अतो ज्ञात वणिग्विलसितमिदमिति भावार्थ । अन्ये तन्न्यथापि भावयन्ति, तच्च विल्लभया
 नोच्यतेति । 'नाणण तहेव निक्खेवतो' इत्यादि (४२१-१२), अत्रापि कस्यचिद्वणिज समीपे शुद्धवट्टमूल्यचउद्ध-
 कादिद्रम्मस्वरूपनाणकभृतनिवल्को न्यासीकृत, तेन वणिजा ते द्रम्मा बहुमूल्यत्वात्स्वय गृहीतास्तत्र च निवल्के
 अल्पमूल्याशुद्धपणाभिध नाणक प्रक्षिप्त, स्वामिनि चागते समर्पितो निवल्क, तेन चोक्त-नेद मदीय नाणक, त्वया परा-
 वचितमिदमिति, विधादे सजाते कारणिकैरुच-भो पधिक ! कस्मिन् सवत्सरे त्वया इद अस्य समर्पित ? , कथितञ्चानेन
 सवत्सर, तत कारणिकैर्वणिग् निर्भस्सितस्तस्मिन्काले पणाना निप्यत्तिरेव नासीद् आधुनिकत्वादभीषा, तदाऽनिद्यमाना
 स्त्वाननेते कथ समर्पिता ? , तस्माद्यदस्य सत्क नाणक तत्समर्पय, समर्पित च तत् वणिजा, दण्डितश्च राज्ञेति भावार्थ,
 एतदनुगारत्तद्धूर्ण्यक्षराणि नेयानि । 'अञ्चेवि भिक्खवइतगा' इत्यादि (४२१-१५), यदा हि तेन भिधुणा तस्से निक्षे
 पक समर्पित तदा द्यूतकारैरुचम्-अन्येऽपि भिक्षवोऽस्माभि सह समायातास्तिष्ठन्ति ततस्तेऽप्यस्या युष्मन्मदूपाया
 सर्व सुत्रर्णं स्थापयिष्यन्त्यतस्तानप्याकारयाम इति व्याजेनोत्थाय सर्वे निष्क्रान्ता इति भावार्थ । 'पिइमिस्सय'त्ति-
 (४२२-७), मातापित्रो पूज्यवचनमिद मातापित्रादय इत्यर्थ । 'बहिपउत्त न उग्गमइ'त्ति (४२२-१३), भर्तार
 मन्तरेण कलान्तरदत्त द्रव्य न लभत इत्यर्थ । 'परिभट्टउ'त्ति (४२२-१६) परिव्राजक । 'तज्जाणण य तज्जाय
 सिलोगो'त्ति (४२३-१९), "तज्जाणण य तज्जाय, तन्निभेण य तन्निभ । तारवेण य तारुव, सरिसे सरिय विणिहिसे ॥ १ ॥"

इत्येव चूडामणिपठितदलोकोऽयं द्रष्टव्य । 'वीओ आपुच्छइ-सब्भाच'मित्यादि (४२३-२०), द्वितीयो येन न
 सम्यगवगत स उपाध्याय पृष्टवान्-ममानेन सार्द्धं सममेवाधीयानस्य न शास्त्रसद्भावमावेदयसि त्व, अस्य तु सम्यक्-
 कथयतीति तस्योपाभिसन्धिमालोवयोपाध्यायस्तौ पप्रच्छ-कुतो व्यतिकरादिदमभिधीयते", ताभ्या सर्वं यथावृत्तमावेदित-
 मुपाध्यायाय, तत्रैक प्राह-मया घटस्य विपत्तिमालोक्य "तज्जाएण य तज्जाय"मित्यादि पर्यालोचयता वृद्धासुतस्य मरण
 मादिष्ट, अपरस्तथाह-ममेत्यमवगत, घटस्तावदय भूविकारो भद्र सन् भुव एव मिलित एव सोऽपि वृद्धासुतस्तदुद्भव-
 त्यात्तस्या एव मिलिष्यति, यदुक्त-"तज्जाएण य तज्जाय"मित्यादि, गुरुणा च स मन्दप्रज्ञ शिष्य उक्त -तज्जाएणेत्यादि-
 दलोको द्वयोरपि मयैकरूपतया व्याख्यात, स्वप्नज्ञादोषास्तु न तव सम्यक् परिणत इति कोऽत्र मम दोष इति । 'अत्थ-
 सत्थे-रुप्पओ दहिकुडउच्छुकलावस्से'त्यादि (४२४-२), अर्थशास्त्र-नीतिशास्त्र तत्प्रावीण्ये कल्पको दृष्टान्त,
 कथानक चेदमुपरिष्टायोगसङ्घट्टेषु न्यक्षेण वक्ष्यते, स्थानाशून्यार्थं च लेशत किञ्चिदुच्यते-पाटलीपुत्रनगरे नन्दाभि
 धानेन राज्ञा कल्पकाभिधानो निजामाल्य कस्मिंश्चिदपराधे सकुटुम्बोऽन्धकूपे प्रक्षिप्त, तस्मिन्जनार्थं च कोद्रवकूरभृत
 शरावक पानीय च किञ्चित्प्रक्षिष्यते, तच्चाल्पमिति वैरनिर्यातनार्थं जिजीचियु कल्पक एवैको भुङ्क्ते न शेषाणीति कल्पक
 वर्जं सर्वाण्यपि मृतानि, नन्दश्च कल्पकबुद्धिवदेनैव राज्यमकरोद्, अतस्तमन्धकूपे क्षिप्त मत्वा समस्तप्रतिपक्षराजवर्गेण
 पाटलीपुत्रे वेष्टिते नन्द कल्पक स्मृतवान्, कथित च तत्पुरुषै -देव ! तत्र कूपे प्रक्षिप्त भक्तमद्यापि कश्चिद्बुद्धाति, तत
 कूपादाकृष्य कल्पक सप्रणय राज्ञाऽभ्यथितो-न भवद्बुद्धिमन्तरेणापदिय निस्तीर्यते तस्मात् बुरुव्य किञ्चिदुपाय, अत

कल्पकेनात्मीयपुरुषान् प्रेष्य नदीपरतटायासितसमस्तप्रतिपक्षराजवर्गस्यारयापित-अर्वाग्भागानामारद्याद्भागमिव्यानि
 परतस्त्वात्मीयमन्त्रिण प्रेषणीया येन नदीमध्ये सन्धानमुच्यते, समायातास्तैरेव, कल्पकेनोक्त-इधुरकलापरकस्य मुष्टिन्द्रस्या-
 धस्तादुपरि च छिन्नस्य मध्ये किं भवति ? कुण्डे प्रक्षिप्तदधो याऽधउपरिच्छिन्नस्य मध्ये किं भवति ? इत्येवमसम्बद्ध जल्प
 किञ्चिद्विधाय प्रतिनिवृत्त, तैश्च मन्त्रिभिर्गत्वाऽऽत्मीयस्वामिभ्यो निवेदित, ते च राजानश्चिन्तयन्ति-नेत्यमसम्बद्ध कल्पको
 जल्पति कदाचिदपि, परमस्मदीया मन्त्रिणस्सर्वेऽपि तेन भेदिता, सम्भवति हि सर्वे तत्पार्श्वे सकलयुद्धिसम्भनत्वाद्,
 यदिनाऽसौ जीवतीत्यस्माभिर्ज्ञातमभिव्यक्त तदा विग्रहमपि नन्देन सम न कश्चिदकरिष्यत्, तस्मादिदानीमव्यपस-
 रणमेव श्रेय इत्येव विमृश्य सर्वे प्रनष्टा, इत्येव कल्पकस्य नीतिशास्त्रे प्रावीण्यमिति । 'लेहे जरा अट्टारसे'त्यादि
 (४२४-२), य किल लाटकर्णाटद्रविडदेशजादिलिपीनामष्टादशकमपि वेत्ति तस्य वैनयिकी, अथवा कश्चिदुपाध्यायो
 राजपुरान् पाठयति, ते च दुर्ललितवाह्लाक्षागोर्लकै क्रीडन्ति न पुनरधीयते, अत उपाध्यायेन स्वयुद्धिप्रकर्षार्थैव क्रीड-
 न्तोऽप्यमी यथा २ अक्षराण्येकद्वित्राद्यङ्काश्च निव्याद्यन्ते तथा २ भूमी गोलकप्रक्षेप कारयित्वा समस्तलिपीर्गणितश्च
 प्राहिता न च क्रीडारसस्तेषा निरुद्ध इत्युपाध्यायस्य वैनयिकी । 'खायजाणएण भणिय'मित्यादि (४२४-३), खात-
 कूपवाप्यादि तत्स्वरूपज्ञायकेन केनचिन्नैमित्तिकेन केषाञ्चित्कूपखननप्रवृत्तपुराणा कथितम्, एतावद्वहस्यनौ खातायामत्र
 जलमु मीलयिष्यति, तैस्तावत्समधिक खात तथापि जल न प्रादुरस्ति, ततो नैमित्तिकाय तैराऽयात-अतिक्रान्त भवत्क
 थित स्थान तथापि न पानीयमुन्मीलति, नैमित्तिकेन प्रत्यवाचि-यस्मिन्नेव प्रदेशे मया कथित तस्मिन्नेव जल केवल

तत्रैकस्मिन्नाथ कूपतट ताडयत यूय धासकेत-दुदालकेनेत्यर्थ, तथैव तैरनुष्ठितम्, उद्भूत च तोयमिति नैमित्तिकस्य
वैनयिकीत्येव चूर्ण्यक्षराणि मन्तव्यानीति । 'अणेगआसावहो'ति (४२४-६) अनेकानभ्वानावहतीत्यनेकाश्वभावह,
तेन गृहे तिष्ठतोऽन्येऽप्यश्वा बहवो भवन्तीत्यर्थ । गर्दभोदाहरणे-कश्चिद्राजा तरणवयस एव पुरुषान् स्वसन्निधौ धारयति
न वृद्धान्, अन्यदा च ससैय कमपि शत्रुमनुधावितोऽसौ, अरण्ये च तोयमन्तरेण वाध्यमानार्थां सेनायामवदुष्टत्वेन
तरणपुरुषेषु जलस्थानान्यजानानेषु किमत्र कटके अस्ति कश्चिद्बृद्धो यो जलाशयान् जानीत इत्येव राज्ञा पृष्ट, तत्र चैकेन
पदातिना पितृभर्त्सेन राज्ञ प्रच्छन्न स्वपिता वृद्ध आनीत आसीत्, तेन च पृष्टेन सता राज्ञ कथित-यत्र किल सरश्चरणा
घातान्प्रयच्छन् सादर भूमिमाजिघ्रति तत्र स्वल्पेऽपि खते जलमवाप्यते इति वृद्धश्रुति, तथैव च खानिते तस्य राज्ञस्तो-
यशिरादर्शनमभूद्, अन्ये त्वाचक्षते-येन मार्गेण तोयगन्धमाजिघ्रन्तो रासभा जग्मुस्तन्मार्गमाश्रित्य नीत समस्तमपि सैन्य
तेन वृद्धेन दृष्टश्च जलाशय इति, वृद्धस्य वैतयिकीत्येव चूर्ण्यक्षराण्युन्नेयानि । 'लक्षणोदाहरण' (४२४-८-लखणे वृ०),
पारसविषये कस्यचिद्गृहे प्रभूतास्तुरङ्गमा, तेन चाश्वस्वामिना एतावदश्वसमूहमध्ये स्वेच्छयाऽश्वद्वय त्वया भृतौ वर्षान्ते
ग्राह्यमित्युक्त्या कश्चिदश्वरक्षको घृत, तस्य च तदुहिता सार्जं सङ्गतिरभूद्, वृत्तिकाले च समयाते अश्वरक्षकेन सा
तदुहिता पृष्टा-असीया मध्ये कथय किमपि लक्षणयुक्तमश्वद्वय येन तदृह्णामि, तयाऽभिहितोऽसौ-सर्वेज्यश्वेषु अरण्ये
विश्रब्धमुपविष्टेषु घोलचर्म -चर्ममयाधारविशेष स पापाणखण्डाना भूत्वा उपरिष्टाद्दृक्षयातातो मोक्तव्य तथा पटहस्तद-
ग्रतो यादनीय इत्येव कृते यो न समुत्प्रस्यतस्तथा खुम्बुरेकेण-चर्ममयेन पापाणखण्डभृतेन पृष्टतो वाद्यमानेन सर्वानपि

वाह्य यौ शेषाश्ववाहनिकातोऽधिक निर्वहत् तौ द्वावपि गृहाण, तेन सर्वं तथैव कृत्वा घेतनकाले-मून्यकाले अश्वस्वामी
 याचितो-ममामुकममुक चाश्व देहि, तुरङ्गमस्वामी तु समस्तलक्षणयुक्तौ ताविति कृत्वाऽऽह-एतद्वर्जं शोभान् सर्वानपि
 गृहाण किमेताभ्या करिष्यसि ?, स तु तद्वर्जं नापर कमप्यश्वमिच्छति, ततश्चाश्वस्वामिना स्वभार्योत्ता-प्रदीयतामस्मै
 स्वपुत्रिका येन गृहजामातृत्व प्रतिपन्नो नाश्वौ गृहीत्वाऽन्यत्र व्रजति, सा च हीनोऽसाविति नेच्छत्यमुमर्थं, ततोऽश्वस्वामी
 भार्याऽववोधाय वर्द्धकिसुत दृष्टान्तीकरोति, किमर्थमाश्रित्येति चेद् उच्यते-लक्षणयुक्तेन स्वगृहे धृतेन कुटुम्ब पनकन-
 कादिना वर्द्धत इति, साम्प्रत स एव दृष्टान्तो भाव्यते-एकस्य कस्यचिद् भागिनेयस्य मातुलकेन वर्द्धकिना स्वदुहिता
 परिणेतु दत्ता, गृहजामाता च कृत, कर्मांतर त्वसौ न किञ्चित्करोति, अतो वर्द्धकिदुहित्रा प्रेरित किमिति पुरपप्रतरहित
 परदत्तमुपजीवस्तिष्ठसि ? विधेहि किञ्चित्कर्मान्तरमिति, कुठार गृहीत्वा काष्ठकर्त्तनार्थमटवीं गत, स्वाभिलषितकाष्ठप्राप्त्य
 भावाच्च प्रतिदिवस रिक्त एव निवर्त्तते, पष्ठे च मासे लब्ध कृष्णचित्रककाष्ठ, तत्र च कुलक-कलदिकाचतुर्थीदारूपो
 धान्यमापकविशेषो घटित, तद्वित्रयार्थं च द्रव्यस्य लक्षणे देय इत्युक्त्या स्वभार्याऽऽपणपथे प्रेषिता, सा च तन्मूल्ये
 लक्ष याचमाना लोकैरपहस्यते, अपरस्तु बुद्धिमान् वणिक्श्चित् कारणेनेह भवितव्यमिति विमृश्य यावत्तेन धान्य मिमीते
 तावन्न कथञ्चित्क्षीयते अतो धान्याद्यक्षयनिमित्त लक्षमपि दर्या तेन गृहीत, तत प्रभृति तेन सलक्षणजामातृकेन गृहे
 धृतेन सर्वमपि वर्द्धकिकुटुम्ब धनधान्यादिना वृद्धिमुपययौ, तथा त्वमपि निजदुहितर यद्यस्मै प्रयच्छसि तदाऽनेनास्मद्गृहे
 तिष्ठता समस्तलक्षणोपेतमश्वद्वयमपि तिष्ठति, तदश्वद्वयमाहारभ्येन च सर्वा सम्पद करस्था एव भवन्ति अस्माकमित्यादि

बहुविधमुक्त्वा दापिता तस्मै दुहितेत्यत्र अश्वधाधिपतेर्वेनयिकीत्येव सभावार्था चूर्ण्यक्षरगमनिका । 'तेणसीवणीए'ति (४२५-१) तत्करसीवणिकया नष्टसीग्रन्येतियावत् । किमिति तेन वैद्येन स्लोक विपमानीतमित्याशङ्क्याह- 'ज कि बहुणे'- त्यादि (४२५-६), यद्-यस्मात्कारणात् कि निस्सारेण वस्तुना विपेणान्येन वा बहुनाऽपि क्रियते ? प्रतिपक्षदर्शनेनापि निस्सारेण कि बहुना ? अपि तु प्रतिपक्षोऽपि सार एव प्रदर्शनीय स्वल्पोऽपि, यथा तेन वैद्येन विपप्रतिपक्ष स कश्चि त्प्रधान स्वल्पोऽप्यगदो दशितो येन शतसहस्रजन्तुवेध्यपि विप शगित्येव निवासितं, तस्मान्न स्वल्प बहु वा वस्तु चिन्त नीय, कि तु विवक्षितस्य वस्तुनो य आयो लाभो निष्पत्तिरितियावत् तदुपाये यत्कुशलत्वं तस्यैव दर्शन-प्रकटन कर्तव्य, एतदुक्त भवति-किमल्पबहुत्वविचारेण ? येनैव विवक्षितकार्यनिष्पत्तिस्तत्रैव यतो विधेय इति भावार्थ । 'सुक्किय भणति अहो सीया साडी'त्यादि (४२५-१६), शुष्कामपि-अनाद्रामपि स्नानशाटिका ते कुमार शीतलामपि व्यपदि- एवन्त, तृण च द्वाराभिमुख कृत्वा व्यपदिशन्ति अहो सुदीर्घमिद, कौञ्चनामा जीवविशेष स किल श्लेषदिवसेषु स्नानाव- साने मद्गलार्थमुपाध्यायस्य प्रदक्षिणीकृत्याऽऽरात्रिकवदवतार्यते तत्र च दिवसे विपर्ययेणावतारित, एव कुमारैरनुष्ठि तेऽवगतमुपाध्यायेन-कथमिति ? चेद् उच्यते-शीतला शाटिकेति ब्रुवाणै कुमारै स्वमातापिनादीनि मा प्रति शीत- लानि-विरकानीति सूचित, दीर्घतृणदर्शनेन च मम पलायनार्थं दीघ पन्था प्रदर्शित, कौञ्चविपरीत्याप्रतारणेन तु मरणमावेदित मम, तथा चाह-'सीयाण'ति (४२६-२) श्मशानसात्कर्तुं मृगयन्ति-मारयितुमिच्छन्तीत्यर्थ, वैपरीत्येन हि कौञ्चावतारणादिकृत्यानि किल मृतस्यैव क्रियन्ते न जीवत इति निश्चित्य प्रपलाययामास उपाध्याय इति, तुमाराणा

चाह्य यौ शेषाश्वयाहनिकालोऽधिक निर्वहत् तौ द्वावपि गृहाण, तेन सर्वं तथैव कृत्वा वेतनकाले-मूल्यकाले अश्वत्यामी
 याचितो-ममामुकममुक चाश्व देहि, तुरङ्गमस्वामी तु समस्तलक्षणयुक्तौ ताविति कृत्वाऽऽह-एतद्वर्जं देवान् सर्गानपि
 गृहाण किमेताभ्या करिव्यसि ? , स तु तद्वर्जं नापर कमप्यश्वमिच्छति, ततश्चाश्वस्वामिना स्वभार्योक्ता-प्रदीयतामस्मै
 स्वपुत्रिका येन गृहजामातृत्व प्रतिपन्नो नाश्वौ गृहीत्वाऽन्यत्र व्रजति, सा च हीनोऽसाविति नेच्छत्यमुमर्थं, ततोऽश्वस्वामी
 भार्याऽश्ववोधाय वर्द्धकिसुत दृष्टान्तीकरोति, किमर्थमाश्रित्येति चेद् उच्यते-लक्षणयुक्तेन स्वगृहे धृतेन कुटुम्ब घनरुन
 कादिना वर्द्धत इति, साम्प्रत स एव दृष्टान्तो भाव्यते-एकस्य कस्यचिद् भागिनेयस्य मातुलकेन वर्द्धकिना स्वदुहिता
 परिणेतु दत्ता, गृहजामाता च कृत, कर्मांतर (वसौ न किञ्चित्करोति, अतो वर्द्धकिदुहित्रा प्रेरित किमिति पुरुषप्रतरहित
 परदत्तमुपजीवस्तिष्ठसि ? विधेहि किञ्चित्कर्मान्तरमिति, कुठार गृहीत्वा काष्ठकर्तनार्थमटवीं गत, स्वाभिलषितकाष्ठप्राप्तय
 भावाच्च प्रतिदिवस रिक्त एव निवर्त्तते, पष्ठे च मासे लब्ध कृष्णचित्रककाष्ठ, तत्र च कुलक -कलशिकाचतुर्योशरूपो
 धान्यमापकविशेषो घटित, तद्विज्ञयार्थं च द्रव्यस्य लक्षणे देय इत्युक्त्या स्वभार्याऽऽपणपथे प्रेषिता, सा च तन्मूल्ये
 लक्ष याचमाना लोकैरपहस्यते, अपरस्तु बुद्धिमान् वणिक्श्चित् कारणेनेह भवितव्यमिति विमृश्य यावत्तेन धान्य मिमीते
 तावन्न कथञ्चित्क्षीयते अतो धान्याद्यक्षयनिमित्त लक्षमपि दरवा तेन गृहीत, तत प्रभृति तेन सलक्षणजामातृकेन गृहे
 धृतेन सर्वमपि वर्द्धकिकुटुम्ब घनधान्यादिना बुद्धिसुपययौ, तथा त्वमपि निजदुहितर यद्यस्मै प्रयच्छसि तदाऽनेनास्मद्गृहे
 तिष्ठता समस्तलक्षणोपेतमश्वद्वयमपि तिष्ठति, तदश्वद्वयमाहात्म्येन च सर्वा सम्पद करस्था एव भवन्ति अस्माकमित्यादि

कोऽत्र मम दोष इति ? एव विवादे द्वावपि राजधानीं प्रति गन्तुं प्रवृत्तौ, मार्गं चाश्वासितितेन केनचिद् अकृतपुण्यं पुमानु-
 क्त - एन प्रपलायमानमश्वं व्यावर्त्तय, तर्धैव तेन कृते मर्माहतोऽश्वो मृतं तेनाप्यसौ गृहीत, एव त्रयोऽपि जना राजधान्या
 वहिस्तादृशस्याधस्ताद्रात्राबुषिता, अपरेऽपि लोमन्थिका - नटास्तत्रैवोषिता, अकृतपुण्यपुरूपेण चानयोर्यावज्जीव
 दासोऽह भविष्यामीति विचिन्त्य वटवृक्षे दण्डीखण्डेनोलम्बित, त्रुटिते च तस्मिन्नधोवर्त्तितमहत्तरो निपतता व्यापा
 दितो, अतस्तेरपि नटं प्रारब्धोऽसौ, तत सर्वेरपि यथावृत्तव्यतिकरेऽमात्यस्य कथिते तमकृतपुण्यपुरूपं निष्प्रतिभं दीनव-
 दनमनुकम्पास्पदं दृष्ट्वा रूपया सञ्जाततत्पक्षपातो निजगाद सचिवो - ददात्येप वलीवर्दान् केवलं यैर्मुच्यमाना वाटके वली-
 वर्दां दृष्टास्तानि वलीवर्दस्वामिनो नेत्राणि उरस्तायामि, अश्वस्वामिनो यया जिह्वयेदमुक - निवर्त्तयेनमश्वं तामुत्पाटयामि
 ततो दास्यत्यश्वमसौ, नटास्त्वभिहिता, तस्यैव वटवृक्षस्याधस्तादयं शेते भवता मध्यात्कश्चिदुल्लम्बयतु इत्येवमभिहितास्त
 परित्यज्य सर्वे प्रणष्टा इति चूर्ण्यक्षरभावार्यं । 'डोवट्टणान्तो' (४२७-९), यथा काचित्परिवेशनकर्त्री प्रथममेव
 जानाति एष एतावन्मात्रया दीयमानः सर्वेषामेकस्मिन्माने भविष्यति अतस्तावन्मात्रं २ डोवै कृत्वा ददातीत्यर्थं ।
 'मौक्तिकदृष्टान्तो' (४२७-९), यथा कश्चिन्मौक्तिकानि शूकरवाले प्रोतयस्तथाऽऽकाशे मौक्तिकमुल्लालयति यथा शूक-
 रवालमुलेन तच्छिद्रं सयुज्यत इति । 'पचड'त्ति (४२७-१०), ह्रस्वको - नट इतियावत् । तुन्नाकः अभ्यासोत्तरकाल
 पश्चादतिसूक्ष्माणि तूनयति यथा श्रीमन्महावीरसम्बन्धिं यस्त्र धिज्जातीयेन तुन्नाकसकाशात् तथा तुन्नापित यथा न
 केनचिद्दक्षित, शूच्या च तुन्नाको निरीक्ष्य कश्चित्तावन्मात्रं दवरकं गृह्णाति यावता विवक्षितवस्त्रच्छिद्रं पूर्यते न हीनाधि

तथा सूचयता उपाध्यायस्यापि तथैव निश्चिन्वतो वनयिकी । 'नीत्रोदकोदाहरण' (४२६-२), काचिद्विगिग्याया
 चिरप्रोयिते स्वभर्तारि मन्मथव्यधितान्त करणा दास्या सद्भावमारयातवती-समानय कश्चिदुपपत्तिं, न दात्रोमि मोदुमत्र
 हानिरोधमिति, तथाऽपि कश्चिदन्विव्य समानीत, स च नखप्रक्षालनाद्यावश्यकम्-अवश्यकरणीयतारूप कारितो रात्रौ च
 गृहप्रवेशित, स च पानीय पातुमिच्छस्तदेव प्रत्यासत प्राप्त नासीद्वाऽन्यजलमित्यादिपुत्रश्चित्कारणात् नीत्रोदक पायित,
 तच्च किलोदक नीत्रमध्यवत्तित्वग्विपसर्पशरीर स्पृष्ट्वाऽधस्तात्प्रपात, विपदिग्धजल्पानाच्च मृतोऽसौ, तथा च यणिग्दयि
 तथा रात्रात्रेव नगरवर्तिर्चित्तदेवकुलिकाया त्याजित, त चाभिनयप्रक्षालितनख दृष्ट्वा नगरामत्येन नापिता सर्वेऽप्याक्रा-
 योक्ता-केन भयता मध्येऽस्य नला प्रक्षालिता ? कस्मिन् वा देशे स्थितस्येत्याद्याष्टे तन्मध्यादेकेन जगदे-अमुकजणि-
 ग्दासीवचनात्सर्वमावश्यकमिद मया कृत, अत सा दासी राजपुरी प्रहता, तथा च यणिग्भार्या निरदेदि, सा चामाल्येना-
 कार्यं पृष्टा-किमिद', तथा कथित-न जानामि किञ्चित्, केवल नीत्रोदक पीतमनेन निराया, अतो निश्चितममाल्येन-
 भवितव्य नीत्रेषु विपधरेण एतन्मरणान्यथानुपपत्ते, प्रलोकितो नीत्रप्रदेशो दृष्टश्च त्वग्विपसर्प इत्येव चूर्ण्यक्षरभार्यार्थ ।
 'गौणे त्याद्युदाहारण (४२६-५), कश्चिदकृतपुण्यो य य व्यवसायमारभते स स विपद्यते, ततो मित्राद् याचितवलीवद्
 सकल दिवस हल वाहयति रात्रौ पुन समर्पयति, अन्यदा तु सन्ध्याया तत्समर्पणार्थमायातो मित्र च भुञ्जान दृष्ट्वा
 लज्जया न समीपमायात केवल तस्य परयतस्तदीयवाटके प्रक्षिप्ता बलीवर्दी, तेन च मित्रेण न मद्भोपितास्ततो वाटका
 निर्गतास्तस्करैश्चापहृता, ततोऽसौ अकृतपुण्यस्यैव पार्श्वे याचितवान्, स तु ग्राह-भया तव परयत एव मुक्ता इति मम

दोषमुद्भवान्य चाणाक्येन सर्वोऽपि ग्रामो दाह प्रापित इति भावार्थः । 'इयपाउयाउ'ति-(४३७-१६-इपाउ वृ०), या
 पर्यामिन्द्रकुमारिका इत्युक्ता चाणक्येन नगरात्स्वबुद्ध्या निष्कासितास्ता एव नामान्तरत इन्द्रपादुका इतीहावगन्तव्या
 इति उक्तो बुद्धिचिचार ॥ 'न तु शुभस्य स्वरूपस्यैवे'ति (४३९-१९), एवम्भूतस्यैवाशुभरूपस्य ससारानुबन्धिन
 कर्मण एव शयो युज्यते न तु यथा सर्वथा सन्तानोच्छेदवादिभिः सौगते 'दिश न काञ्चिदि'त्यादिवचनत शुभस्य
 जीवस्वरूपस्याप्युच्छेदोऽभ्युपगम्यत इत्यत्राभिप्राय इति । 'स हि योगनिरोध कुर्वन् प्रथममेवे'त्यादि (४४१-५),
 स हि भगवान् केवली योगत्रयनिरोध चिकीर्षुविपमिव मन्त्रेण प्रथममेव तावत्तद्व्यापार निरणद्धीति सम्बन्ध, तस्या-मन-
 पर्याप्तनिवृत्ते शरीरसव्यपेक्षजीवस्य मनोद्रव्यग्रहणशक्तिरूपाया योऽसौ बाह्यघटादिवस्तुचिन्तनरूपो व्यापार प्रथम तावत्
 त निरुणद्धीत्यर्थ, केन कृत्वेत्याह-'अनुत्तरेणे'त्यादि (४४१-७), अनुत्तरादिविशेषणविशिष्ट किल सिद्धानामपि वीर्य
 भवति तद्व्यवच्छेदार्थमुक्त-करणवीयेण-शरीरजरीयेत्यर्थ, तस्या व्यापार निरुणद्धि, या किमित्याह-'घाऽसौ शरीरे'-
 त्यादि, पुनस्तामेव विशेषयति-'यथा पूर्वं'मित्यादि, किमर्थं पुनस्तद्व्यापार निरुणद्धीत्याह-तस्या-मन पर्याप्तनिवृत्तेर्य-
 त्कारणभूत कर्म तेन जीवस्य य सयोगस्तद्विघटनाय, न ह्यविकले तत्कारणभूते मन पर्याप्तनामकर्मणि तत्कार्यभूताया
 मनोद्रव्यग्रहणशक्तेर्निरोध शक्य कर्तुमिति भावः । 'निरुध्य चे'ति, मनोव्यापार उपलक्षणत्वाद् चाकायव्यापार च
 निरुध्य तत शैलेऽशीभायनामेतीति सम्बन्ध, अथ मनोव्यापाराद्विनिरोधे क क्रम इत्याह-'पञ्जत्तमित्ते'त्यादि (४४१-९),
 व्यापार-पर्याप्तिसमर्थनोत्तरकालमेव जघन्ययोगिनः सन्निनो यावन्ति मनोद्रव्याणि-चित्तावष्टम्भकमनोवर्गणादलिकानि

कमिति । 'पञ्चोओ राफगिह'मित्यादि—(४२८-११), चण्डप्रयोतो राजा राजगृहपरणद्धि तदारान्मूसो च प्रयम-
 मेव निधानानि स्वयमेव निक्षेप्याभयकुमारेण पश्चाद्भेदयित्वा तदीयस्कन्धावारनिवेशज्ञायरूपुरपाश्यादार्यापित चण्डम-
 द्योतस्य-त्यदीयसामन्ता सर्वेऽपि श्रेणिकेन भेदिता, अन्यथा शोध्यन्ता तदीयावासभूमयो यदि श्रेणिक्रमयुरनिधानानि
 न लभ्यन्त इति, तद्वच श्रुत्वा प्रपलानश्चण्डप्रद्योत इत्यभयस्य पारिणामिकी । 'सुहस्रफटियाहि'त्ति (४३०-३) यानु
 वचनोत्तिषु करमुत्क्षिप्योत्क्षिप्यासम्भवाक्यं परे घृष्यते ता मुस्रमर्कटिकास्ताभिर्वैलविता-अपमानिता । 'उचयास
 करेइ'त्ति (४३०-५), स उदितोदयो राजा वैश्रमणाराधनायोपवास चक्रे, वैश्रमणेनापि तदीयश्रावकृत्यपरितोपितमा-
 नसेन धर्मरुचिराज. महत्य स्वनगरे वाणारसीलक्षणे प्रक्षिप्त । 'सष्टीवहस्स'त्ति (४३३-११), शहसीपतिरिति-
 नन्दस्य विरदमिद । 'पाओ पढमो उक्खिवत्तो'त्ति (४३३-१४), प्रथम प्रतिज्ञाश्लोक उल्लिख्येत्तसा अन्यदा तु
 तमेव प्रकट पठितवान् "कोसेन भूत्वे"ञ्चेत्यादि । 'इमो य उपसृशती'त्यादि (४३४-७), चन्द्रगुप्त पद्मसरसि प्रवे-
 शित स्वयं तु चाणाक्यस्तचीरे देवार्चन करोति, तत्र च किल मौनेनाह देवतामर्चयामीति रयापयन् केवचिन्नन्दपुररणे
 चन्द्रगुप्त पृष्ट सन् शिरश्चरनसज्ञैर्येव कथयत्यग्रतोऽसाविति 'आणाए वसीहि अवगे'त्यादि (४३५-७), इह
 किं कस्मिन् ग्रामे भिक्षादन दुर्बता पूर्वं चाणाक्येन भिक्षा न लब्धाऽऽसीद् अत प्रत्यपकार करोमीति क्षुद्रोदेशस्तद्ग्रामे-
 यकाना दत्तो यथा चूतान् कर्त्तयित्वा यशजालीना वृत्तिविधेया, ग्रामेयकं पुनर्न कथनापि यशाना चूर्तैर्षुत्ति कारयति
 ततो देलकदोपादेवाय व्यलयोऽभूदिति विमृश्य यशैश्चूताना वृत्ति कृता, अतो मदीय वचोऽमीभिरन्यथा कृतमिति तमेव

तदानन्तर्यवृत्तिरेव प्रतिस्खलनमित्येव सभावार्यमिदं व्याख्येयम्, अत एवोक्तं—‘सूक्ष्मधिया भावनीय’मिति । ‘गतूण
जोअण जोयण तु परिहाइ अगुलपुहुत्त’मिति (४४३-१५), अत्राहुलपृथक्त्व जिज्ञासुना त्रैराशिकमनुसरणीय,
तत्रेय करणकारिका—“आद्यन्तयोस्त्रिराशावभिन्नजातीप्रमाणमित्सा च । फलमस्य जातिमध्ये तदन्यगुणमादिमेन भजेत्
॥ १ ॥” भाधना त्वियम्—अत्र सार्द्धद्वविशतियोजनलक्षाणि गत्वा यद्यष्टौ योजनानि हीयन्ते तदैकस्मिन् योजने किं परि
हीयते ?, स्थापना—[२२५००००१८१] अत्र चान्त्येनैकेकेन मध्यवर्तिनो अष्टौ गुणितास्तावन्त एव भवन्ति एतानि चाष्टौ
योजनान्याद्यराशिना विभक्तव्यानि न च भाग प्रयच्छन्ति अतोऽहुलानि क्रियन्ते, तत्रैकस्मिन् योजने अष्टपष्टिसहस्राधि-
कससलक्षण्यहुलाना भवन्ति अतोऽष्टसु योजनेष्वयमहुलराशिर्भवति ६१४४०००, अस्य राशे सार्द्धद्वविशतिलक्षस्व-
रूपाद्यराशिना भागेऽपहृते किञ्चिद्भूनामहुलत्रय लभ्यते तदेव चेहाहुलपृथक्त्वशब्देनोक्तं द्रष्टव्यमिति, इदं चेहाविशेषेणो-
क्त्यादित्थं व्याख्यायते यायता प्रज्ञापनाया द्वितीयस्थानपदे मध्यभागवत्पर्ययोजनेषु हानिनिर्दिष्टेव अतस्तन्मतेन मध्य-
भागाद्योजनवर्जा शेषक्षेत्रस्य हानिर्द्रष्टव्येति । ‘पृष्ठतोऽर्द्धावनतादि’रिति (४४३-२८-पृष्ठतो वा अर्धा०), आदि-
शब्दान्मन्यस्तपृष्ठस्योत्तानस्य परिग्रहं निषण्णश्चोपविष्ट उच्यते । उत्कृष्टापि पञ्चधनु शतेभ्यस्त्रिभागे पातिते सति सत्रि-
भागत्रयस्त्रिंशदधिकधनु शतत्रयमानैव सिद्धानामवगाहना भवतीति । ‘किं ह मरुदेवीत्यादि गाथा (४४४-१७),
यद्युत्कृष्टतोऽपि पञ्चधनुशतमान एव सिध्यति नाधिकमान तत्कथं मरुदेव्या मानं पञ्चविंशत्यधिकपञ्चधनु शतलक्षण-
मुपपन्नं स्यात् ?, आचार्य आह—नाभे. कुलकरात्सकाशाद् येन किञ्चिद्भूनासौ ज्ञातव्या, एतदुक्तं भवति—यद्यपि पञ्चवि

तद्यापारश्च-मनोद्रव्यव्यापारश्च चिन्तनीयानुकूलचष्टाक्षणो वा यापार भवति कल्पिनोऽपि शैत्रयपन्यासासिम्भने
 तायन्ति मनोद्रव्याणि तद्ब्यापारश्च तावानेव भवति, इदमुक्त भवति-शैत्रीमाररु केशरी प्रथममेवापिन्त्यगामप्ये-
 वीर्यविशेषाङ्गित्येव पर्याप्तमात्रजघन्ययोगिसन्निपञ्चेन्द्रियमनोयोगुल्य मनोयोग परति, ततश्च तस्मादयदित्यमान-
 मनोयोगाद् असत्थेयगुणत्रिहीन प्रतिसमय निरन्धानोऽसत्थेयसमये सर्वमपि मनोयोग निरणञ्चि, अत्रदिष्यमाणसरो-
 योगाप्रतिसमयसत्थेय २ भागमनयतसत्थेयसमये सर्वमपि मनोयोग निरणञ्चीत्यर्थ इति गाथाद्वयार्थ । एष
 तत्ससूक्ष्मपनकजघन्यकाययोगुल्य विधृत्य ततस्तदसत्थेयगुणविहीन प्रतिसमय निरन्धानोऽसत्थेयसमये सर्व वाग्योग
 देहित्रिभाग च मुञ्चन् सर्व काययोग निरणञ्चि, निरुद्ध च शैलेशी प्रतिपद्यत इति गाथाचतुष्टयतात्पर्यार्थ । अन्ये तन्व-
 यापि व्याचक्षते, प्रज्ञापनादिभिर्विसवादित्वाच्च तनेह भद्रश्यत इत्यल प्रसङ्गेनेति । 'तदानन्तर्येद्युस्तिरेव प्रतिस्खलन'-
 मित्यादि (४४२-२०), तस्य-अलोकाकाशस्यानन्तर्येण-अव्यवहितत्वेन या वृत्ति-अवस्थिति सेवालोकैः सिद्धाना
 प्रतिस्खलन न पुनर्दृष्ट्यादेरिव सम्भादिना सार्द्ध सम्यन्धे सति प्रतिघात, सम्बन्धस्यैवानुपपत्ते, तथाहि-एकैकस्य जीव
 प्रदेशस्यैकैकनाल्लोकाकाशप्रदेशेन सह सम्बन्धो भवन् सर्वात्मना वा भवेत् देशात्मना वा?, यदि सर्वात्मनेति पक्षस्तदा
 जीवप्रदेशस्य सर्वात्मनाऽऽकाशप्रदेशेन सम्बद्धत्वादेकत्वमसङ्ग, अथ देशात्मनेति पक्ष, तदा प्रदेशेष्वपि प्रदेशप्रसक्ति,
 तदनुक्त, यदाह-'प्रदेशाना निष्प्रदेशत्वा'दिति न हि प्रदेशेष्वपि प्रदेशा सन्ति इत्येवं पक्षद्वयेऽपि सम्बन्धाभावात्

द्रुलपृथक्त्यै कैश्चिज्जाघन्य सप्तहस्तलक्षण मान हीनमपि स्याद्, उत्कृष्टमपि पञ्चधनुशतलक्षण मानमभ्यधिकमपि कैश्चि-
 द्धनु पृथक्त्यैर्भवेदिति यथासङ्ख्य सम्बन्ध, ततश्च यद्यपि कैश्चिद्धनु पृथक्त्यैर्मरुदेभ्यः शरीरमानमभ्यधिकं तथापि न
 कश्चिद्दोष इति गार्थार्थ, किञ्च-सप्तहस्तमानादधस्तात् पञ्चधनुशतभ्यश्चोपरि वर्तमानस्य यत्कस्यचिज्जीवस्य सिद्धिगमन-
 तदाश्चर्यप्रायमिति यद्यपि सामान्यमुधुजीवशरीरमानप्रतिपादके सूत्रे न निबद्धं तथापि पञ्चशतादेशवचनवत्प्रमाणयित-
 व्यमेव, न हि पञ्चशतान्यादेशानां कचित्सूत्रे निबद्धानि न च तानि न प्रमाणमिति, आह च—‘अच्छेरयादि’ इत्यादि,
 (४४४-२१), गाथा व्याख्यातव्यं, नवरमाश्चर्यादीत्यादिशब्दात्प्रविरलजीवभावित्वादिपरिग्रह । ‘केनचित् प्रकारेणा-
 लौकिकेनास्थित’मिति (४४५-२), ननु यदिह सस्थानं तत् तत्रापि घनप्रदेशं सत् सिद्धानामनन्तरमेवोक्तं, तथाहि-
 ज सठाण तु इह भवं क्षयतस्स चरमसमर्थमि । आसी अ पएसघण त सठाण तहि तरस्स ॥१॥ इति (गा० ९६९) कथं
 न विरोधः ? इति, नैय, अभिप्रायापरिज्ञानाद्, यथा ह्यमूर्त्तत्वेन नभस स्वत आकाराभावेऽपि चतुरस्रगृहद्वाराद्यर्थो-
 यच्छिन्नस्य तस्यापि परोपाधितश्चतुरस्राद्याकारता कल्प्यते तथा सिद्धानामपि प्रागौदारिकशरीरपरिच्छिन्नजीवप्रदेशापेक्षया
 परोपाधित सस्थानमुच्यते न पुनस्तेषां स्वत सस्थानमस्ति अमूर्त्तत्वात् सस्थानस्य च मूर्त्तवस्तुधर्मत्वादिति न कश्चिद्वि-
 रोध इति । ‘सिद्धस्स सुहो रासी सधद्धापिडिओ जइ हवेज्जा’ इत्यादि (४४६-१४) गाथाया सर्वाञ्चाशब्देन
 सादिरपर्यवसित सिद्धसम्बन्धेव कालो गृह्यते न सामान्य सर्वोऽपि काल, तद्ग्रहणे हि वक्ष्यमाणमनन्तैर्वर्गमूलैरपवर्त्तनम-
 सद्गतं स्याद्, यदि हि सर्वकालसमयराशिना गुणयित्वाऽपि पुनरपवर्त्तनीयो राशि तर्हि तद्गुणनस्य किं फलः, सिद्धसम्ब-

शाल्यधिक पञ्च धनु शतानि नाभे शरीरप्रमाण तथा मरुदेव्या अपि "सधयण सठाण उच्चत्त चेत्त पुटयोरहि मम" मित्यति
 देशात्तदेव प्राप्नोति तथापि पञ्चधनु शतमानैवासी, सूत्रे हि कियन्मात्रेण हीनाधिकेऽपि लापयार्थमनेकस्थानेषु दृश्यन्ते
 प्यातिदेशा इति भाव, अथवा भवतु नाभिश्चरीरप्रमाणा तथापि करिस्कन्धावरुढ्यात्सङ्घचितगात्रा सिद्धेति न यथोक्ता-
 यगाहनाविरोध इति गार्थार्थ । जघन्यावगाहनाया विप्रतिपत्तिमाधिपुरुषेणाह पर - 'सचूसिणसु इत्यादि (४४४-१८),
 ननु प्रज्ञापनादिग्रन्थेषु जघन्यपदेऽपि सप्तहस्तोच्छ्रितस्यैव सिद्धिरथा अत कथमिह जघन्यतो द्विहस्तशरीरमानस्य मुचि
 रुच्यमाना न विरुध्यत?, एव परेणोक्ते पञ्चार्द्धेनोत्तरमाह - 'किले'ति वृद्धवादसूचाया एव किल वृद्धा व्याघ्रवते-सा
 प्रज्ञापनाद्युक्ता सप्तहस्तप्रमाणा जघयावगाहना तीर्थकृतामेव द्रष्टव्या, जघन्यपदेऽपि तीर्थकर सप्तहस्तमान एव सिद्ध-
 तीर्थेवविषयैवेति भाव, तीर्थकरव्यतिरेकेण तु शेषजीवाना सिद्धता-सिद्धिमासादयता जघन्यपदे याऽत्रोक्ता द्विहस्तप्र-
 माणाऽवगाहना सैव द्रष्टव्येति वाक्यशेष इति गार्थार्थ, के पुनस्ते ये द्विहस्ता सिद्धा इत्याह - 'ते पुणे'त्यादि (४४४-१९),
 ते पुनर्जघन्येन द्विहस्तप्रमाणा कृष्णपुत्रादय सिद्धा भवेयुः, अन्ये पुनरभिदधति-सप्तहस्तप्रमाण एव यो मयूरवन्धा-
 दिना सर्वर्ष्य वद्धो यन्त्रे न निपीड्यमान सङ्घचितो द्विहस्तीभूत सन् सिद्ध्यति तस्यैव जघन्या द्विहस्तप्रमाणावगाहना
 प्राप्यते न पुन स्वरूपतोऽपि कश्चिद्विहस्त सिद्धतीति गार्थार्थ, किञ्च-प्रायोवृत्तिमाश्रित्य जघन्यतः सप्तहस्ता उत्कृष्ट-
 तसु पञ्चधनु शतानि सूत्रे मानमुक्त इतरथा हीनसम्यधिक वा कियताऽपि कस्यचित्स्थादेवेत्याह - 'आहुल्लओ य' इत्यादि
 (४४४-२०), बाहुल्यमाश्रित्य सूत्रे सप्त हस्ता जघन्य पञ्चधनु शतानि चोत्कृष्ट मानमुक्तम् इतरथा कस्यचिज्जीवस्था-

सवादि स्थाने २ प्रोक्तमेवेत्युक्तं भवति येन च ग्रन्थेनोक्तं स स्वयमेवोभ्यूह्यमिति । 'कुट्टिमादौ विचित्राणी'त्यादि
 (४४७-१०) श्लोकव्याख्या—कुट्टिमे-स्वच्छकान्तिभृन्मणिनिचयखचितभूतले आदिशब्दादादर्शगृहे च सङ्क्रान्तानि
 विचित्राणि-विशिष्टनानावेधारीणि विलासवन्त्यत एव लोचनानन्ददायीनि स्वकीयरूपाणि निजशरीराणि दृष्ट्वा द्रष्टव्य
 कौतुकनिवृत्तेस्तत्रानुसुको भवतीति श्लोकार्थं । 'अम्बरे'त्यादि (४४७-११), अम्बरशब्देनात्र मत्स्यमदोऽभिधीयते,
 स हि किरात्यन्तसुगन्धो भवति, शेष सुगमम् । 'चस्तुत सिद्धपर्याये'त्यादि (४४७-२९), यद्यपि सिद्ध कृतकृत्य
 उच्यते बुद्धस्तवगतत्त्वं इत्यादिकं किञ्चिदभिधेयभेदं विभ्रति वक्ष्यमाणशब्दा तथापि वस्तुतः-परमार्थतः सिद्धपर्याया
 एव, एकस्मिन्नर्थे सर्वेषां वृत्तत्वादितिभावः । 'आदिशब्दाद्रव्यभूत आचार्य'इत्यादि (४४८-१४), यदा कश्चिद्लोको
 त्तरदर्शनप्रपन्नोऽपि विशिष्टधर्मकथाद्याचार्यकार्याक्षमो दृश्यते तदैव व्यपदेश प्रवर्त्तते-द्रव्यभूतोऽयमाचार्य, आचार्या
 भास इत्यर्थ इति । 'अन्ये त्वेव भेदमकृतत्वे'त्यादि (४४८-१७), अन्ये तु लौकिकलोकोत्तरभेदाद् भावाचार्यो द्विधे
 त्वेव न भेदं दुर्यते, किन्तु लौकिक सर्वोऽपि द्रव्याचार्यपक्षेऽन्तर्भवतीत्यभिदधति । 'योगप्राधान्यख्यापनार्थ'मिति
 (४४९-२७), एतदुक्तं भवति-यद्यपि "निर्घाणसाहस्रं जोषं" इत्युक्ते सर्वभूतसमताऽपि लभ्यते तस्या अपि निर्घाणसा-
 धकत्वात् तथापि निर्घाणसाधकयोगेषु मध्ये सर्वभूतसमतेव प्रधानं तदङ्गमित्येवं प्राधान्यरथापनार्थं "समा य सर्वभूएसु
 इत्यनेन तस्या पृथगुपादानं कृतमिति । 'इहास्या गाथाया'इत्यादि (४५०-११), इहास्या "न सखेवो न वित्थारो"
 इत्यादिगाथाया सम्बन्धिना "न सखेवो" इत्यनेन पाठेन सह चिरध्यते, किं तदित्याह-लक्षणं, क्व यदुक्तं लक्षणमित्याह-

न्धिकालग्रहणे तु सर्वाङ्गापिण्डित इति किमुक्त भवति ?—सर्वेणापि साद्यपर्यवसितेन कालेन यत्सुख सिद्ध प्रतिभम-
 यमनुभवति तद् यद्येकत्र मपिण्ड्यासत्कल्पनया राशि क्रियत इति, स च राशिरान्तवर्गापर्यवसित इत्यनन्तैर्गर्गमूले-
 स्त्वावदपर्यवसितो यावत् सर्वाङ्गालक्षणगुणकारेण यदधिक जातमासीत् तस्य सर्वस्याप्यपर्यवर्त्तनेन समीभूत सिद्धत्वाद्य-
 समयमात्रभाविमुपरूपता प्राप्त इत्यर्थ, एतावन्मात्रोऽपि सर्वाकाशे न माति सर्वस्तु दूरापास्त एवेति ज्ञापनार्थं च पिण्ड-
 यित्वा पुनरपर्यवर्त्तनं सुखराशेरिति, एतदेव भावयति—‘इह किल विशिष्टे’त्यादि (४४६-१७), एतदुक्त भवति—सर्वस्यापि
 सुखशब्दव्याच्यस्याद्वादकस्य सुखस्य सिद्धसुखमेव परमप्रकर्षप्राप्तं भवति, तच्च केवलप्रज्ञया परिच्छिद्यमान यावतोऽशान्
 प्रयच्छति तावतोऽशा सर्वलोकालोकाकाशप्रदेशेभ्योऽप्यदिशब्दात् तत्पर्यायेभ्योऽपि भूयास इत्यनया किल कल्पनाग्नि-
 क्षयोच—‘सिद्धाणा सुहो रासी सवागासे न माइजे’त्यादि, अन्यथा यद्येव विवक्षामनेष्य मुख्यरूपतयैव सिद्धसुख
 सर्वाकाशे न मातीत्युच्येत तदा कथमिति सूरयोऽभिदधतीति सम्बन्ध, किं तदित्याह—नियतेदेशे—क्रोशपट्टभागलक्षणे तेषा
 सिद्धाना अवस्थितिरिति, अयमभिप्रायो—यद्युक्तकल्पनाव्यतिरेकेण मुख्यवृत्त्यैव सिद्धस्य सुखराशि सर्वाकाशे न माती
 त्युच्येत तदा धर्मिणमन्तरेण धर्मस्याभावात् सिद्धोऽपि सर्वाकाशे न मातीति वक्तुं युक्त स्यात् तत्कथं पूर्वसुरय क्रोश-
 पट्टभाग एव सिद्धावस्थानमभिदधु तस्माद्यथोचविवक्षयैव “सिद्धस्त सुहो रासी”त्यादि अभिहितमिति स्थितं, न चैतन्मया
 स्वमनीषिकयोच्यत इति दर्शयति—‘तथा चैत’दित्यादि (४४६-२१), विद्यन्ते-ज्ञायन्ते जीवादय पदार्था अनेनेति
 व्युत्पत्त्या वेदशब्देनेह सिद्धान्तोऽभिधीयते, ततश्च गौतमादिमहर्षिप्रणीते सिद्धान्तेऽपि एतत्सवादि—मदीयव्याख्यान

सूत्रस्पर्शकानिर्युक्तिरारभ्यते—‘साम्प्रत सूत्रोपन्यासार्थ’मित्यादि (४५४-१०), सूत्रोपन्यासार्थं वस्तुतः सूत्रस्पर्शकानिर्युक्तिगतामेव गाथामाहेति सम्बन्ध, ननु “नदिमणुओगे”त्यादिगाथया न कश्चित्सूत्रावयव स्पृश्यते तत्कथमिय सूत्रस्पर्शकानिर्युक्तिगतेत्युच्यते ? इत्याशङ्क्याह—‘प्रत्यासत्तियोगादि’ति, एतदुक्तं भवति, अनया गाथया सम्बन्धे घटितेऽनन्तरमेव सूत्रस्पर्शकानिर्युक्तिर्भणिव्यत इति यद्यप्यनया न कश्चित्सूत्रावयव स्पृश्यते तथापि सूत्रस्पर्शकानिर्युक्तेरत्यन्त प्रत्यासत्तेति वस्तुतस्तद्गतेत्युच्यते । ‘अहीनाक्षरमनत्यक्षर’मित्यादि (४५५-१), यद्यप्येतानि पदानि पूर्वं नन्द्यादौ व्याख्यातानि तथापि मन्दस्मृतिशिष्यानुग्रहाय लेशतो व्याख्यायन्ते—अहीनाक्षर—यत्र हीनमक्षरं न भवति, अनत्यक्षर—यत्राक्षरमधिकं न भवति, व्यत्यासितवर्णविन्यास व्याविद्धाक्षरमुच्यते उत्क्रमप्रोत्तरत्नमा लावत् न तथा अव्याविद्धाक्षर, उपलशकलाकुलावनौ हलवद् यदधीयान स्वलति तत् स्वलितं न तथाऽस्वलितमुच्यते, असदृशधान्यमीलकण्डू यन्न वर्त्तते तदमिलितमिति आर्यायते, ‘प्रातराज्यस्य रामस्य राक्षसा निधनं गता’ इत्यादिवाक्य- यद् यदस्थानविरतिमत् न भवति तदव्यत्यास्रेडित, मात्राशकादिनियतमानं प्रतिपूर्णं, उदात्तादिघोपसमन्वितं प्रतिपूर्णं घोपं बालमूकभणितवद् यदव्यक्तं न भवति तत्कण्ठोष्ठविप्रमुक्तमुच्यते, वाचनोपगतं नाम यद् गुरुदत्तवाचनयाऽधीतं न पुन स्वयमेव पुस्तकमादाय पठितमिति ॥ ‘अथवा परः सन्निकर्ष’ इति (४५५-५), यो विसन्धिभावेनोच्चारणरूपं सन्नि- कर्षं स वा सहितेत्यर्थः, पदानि किल विसन्धिभावेनोच्चारयिष्यन्त इति सहितापदयोर्विशेष इति । ‘निवासचितिशरी- रोपसमाधानेष्वि’ति (४५५-२८), एतेष्वर्थेषु चिनोत्तरादे को भवति, एते च सर्वेऽप्यर्था अत्र च क्रायशब्दे व्युत्पाद्ये

छन्दोविचिन्तनासि छन्द शास्त्र इत्यर्थं, कस्माद्विरुध्यत इत्याह-अशरुमनियमात्-छन्द शास्त्रे लयमदारुक्रमनिय-
 मोऽस्ति यदुत गाथाया प्रथमाशकश्चतुर्मात्रो विधेयो यथा-“नमिऊण जिणगरेदे” इत्यादिगाथास्वाद्योऽनकश्चतुर्मात्रो
 भवति तद्यथा-नमिऊ अस्या तु गाथायामाद्योऽनक पञ्चमात्र प्राप्नोति तद्यथा-नसरो तस्मादिदं ह्येव पाठो द्रष्टव्यो-नपि
 सत्वेवो इत्यादि, एव च सति सपद्यन्ते चतस्रो मात्रा प्रथमाशे, तद्यथा-नविस न च यत्तव्य पूरणार्थं एवायमपिदाव्यो

न पुन सार्थको, यदाह-विद्यमानार्थो द्रष्टव्यो, विद्यमानार्थता च समुच्चयलक्षणामनन्तरमेवास्य व्ययहितसम्बन्ध कृत्या
 वृत्तिकार एव यतोऽत्र न संक्षेपो नापि विस्तर इत्यनेन स्वयमेव दर्शयिष्यति, अत्राह-ननु यद्यपीत्यमतिविज्ञतामवलम्ब्य कृत्या
 भवद्भि प्रथमोऽश शोधित तथापीय गाथा शेषेष्वप्यशेषु नातीव लक्षणसर्वादिनी दृश्यते तथा अन्या अपि गाथा न
 खल्यार्षीया सर्वा अपि लक्षणसवाद् विद्यति तत्किमनया चर्चया?, सत्यमेव मन्यते इह यत्र क्वचिदार्थे लक्षणविसर्वादी
 दृश्यते स सर्वोऽपि वर्तमानग्राहकतलक्षणग्रन्थापेक्षया एव द्रष्टव्य, चिरन्तनेरतु लक्षणग्रन्थे सर्वोऽपि सवदत्येव, प्रकृत-
 गाथाप्रथमाशकस्तु तैरपि सह न सवदतीति युक्त चिन्तमिति । ‘बाहिराह’त्ति (४५२-९-विवहाराहजो वृ०), बहिहि
 ण्डको व्यसनोपहत इतियावत् । ‘सो सभतो चिन्तेती’त्यादि (४५३-२), ततश्चानेन सन्त्रान्तेन चिन्तित-किमन्या-
 न्येतानि पुष्पाणीति?, सा च पृष्टा-भुतस्त्वया समानीतान्येतानि?, तथा कथित-त्वया निरुपितघटाद्, अतस्तेन स्वय गत्वा
 निरीक्षिते दृष्टो घट पुष्यगत च वृन्तपत्रादि किञ्चित् तत्रैव स्थितम् । ‘अकल्पपडिय’त्ति (४५३-७), गोलकाकर्षण-
 क्रमेण कृतवारका । नमस्कारनिर्युक्ति समाप्ता ।

दन्यतरव्याख्यामुच्यते, अतः सैद्धान्तिकी मुद्रेय, यदुत-सवरपि व्याख्यातृभिः व्याख्याचतुष्टयमभिधानीय, ततः सूत्र-
 स्पशिकनियुक्तिव्यारयेया, यत्तु पुनरपि निर्युक्तौ क्वचित्पदार्थाद्यभिधानेन वृत्तिकारोक्तमेव स्पष्टीकरिष्यत इत्यदोषः ।
 'शलाकाशाल्यकाङ्करुहादी'ति (४५६-२४), तत्र शलाका-वशादिसम्बन्धिनी शाल्यकाङ्करुह-सहिका (शिहिका)
 शूलमुच्यते । आह- 'इदं नामकरणमेवे'त्यादि, नामकरणमेवेद, किं तद् ? इत्याह- 'सज्ञाकरण'मिति (४५६-२५)
 यदिहोच्यते भवन्ति, कथमित्याह-पर्यायमात्रत-पर्यायमात्रमाश्रित्य, सज्ञाशब्दस्य नामपर्यायत्वात्, सज्ञाकरणमित्य-
 नेन नामकरणमेवोक्तं भवतीत्यर्थः । 'सज्ञाकरणं त्वन्वर्थत' इति, क्रियतेऽनेनेति करण, योऽयं करणशब्दस्य प्रतीय
 मानोऽर्थस्तमाश्रित्य सज्ञाकरणमिह गृह्यते, कुत एतदित्याह-सज्ञायां करणं सज्ञाकरण, द्रव्यस्य सज्ञया निदिश्यमान
 त्वादिति, एतदुक्तं भवति-यदि सज्ञा चासौ करणं चेति कर्मधारयसमासाश्रयणात्सज्ञामात्रस्यैवाभिधानं स्यात् तदा न
 स्यादपि नामकरणादस्य भेदः, तच्च नास्ति, यतः सज्ञया करणमिति तृतीयातपुरुषाश्रयणात्सज्ञाकरणशब्देन द्रव्यपाद
 इकाद्यभिधीयते, तच्च करणशब्दाभिधेयार्थरूपतया द्रवणपरिणामस्वरूपमित्यर्थो लभ्यते एवेति, अतः स्थितमिदं-नाम-
 करणमपि यत्सान्वर्थं तत् सज्ञाकरणमिति परिभाषित, शेषं त्वन्वर्थशून्यं नामकरणमिति, भाष्यकारेणाप्येतदेवोक्त-
 'सनाणामति मई'त्यादि (४५६-२६), सार्द्धगाथाव्याख्या-सज्ञाशब्देन नामैवोच्यते, ततश्च सज्ञाकरणस्य नामकर-
 णान् कश्चिन्नेदं इति परस्य मतिः स्यादित्येव परमतमाशङ्क्योत्तरमाह-यद्भवताऽभिहितं तन्न, सज्ञाकरणनामकरणयोर-
 त्यन्तभेदात्, एतदेवाह- 'नाम जमभिहाण'ति (४५७-१), यद्-यस्मात्कारणान्नाममिति-नामकरण-अभिधान

घटत एवेति यथाक्रम दर्शयति-जीवस्य निवासादि शरीर कायोऽभिधीयते, कुतो ? जीवस्य निवासादिति, सर्वाण्यपि पञ्चमन्तपदान्येव योजनीयानि, एतदुक्तं भवति-यदा जीवनिवासत्वेन कायो विवक्ष्यते तदाऽत्रापि निवामलक्षणोऽयं लभ्यते, तथा चित्तिशब्देनापि निचयोऽभिधीयते, ततश्चात्रापि यदा पुद्गलनिचयः कायशब्दस्याभिधेयतया विवक्ष्यते तदा चित्त्ययोऽपि लभ्यते, पुद्गलविशारतराया च कायशब्दस्याभिधेयतया विवक्षिताया शरीरलक्षणोऽर्थं प्राप्यते, यदा च तेषामेव पुद्गलानामर्थेषु करचरणादिषु समाधानं सङ्घातो मीलनं कायशब्दाभिधेयतया चिन्त्यते तदाऽवयवसमाधान-लक्षणोऽर्थं प्राप्यते, चीयते पुद्गलैरवयवसमाधानद्वारेण निर्वर्त्यत इति काय इति भावः । 'जीवपद्धा जीवसम्प्रयुक्ता-श्वे'ति (४५६-३), तत्र वद्धा-श्लिथिलवन्धनपरिणत्या सद्गृहीतमात्रा सम्प्रयुक्तास्तु त एव निचिडवन्धनपरिणत्या आत्मसारकृता, अथवा वद्धा कायरूपतया परिणतिमात्रमानीता सम्प्रयुक्तास्तु कायनिर्वर्त्यधावनवल्नानादिक्रियाया व्यापारिता उच्यन्ते इति । 'अवखलिघसर्हियाईवखखाणचउकए दरिसियमी'त्यादि (४५६-१०), ननु यद्यस्त्वलितसहितादि-व्यापार्याचतुष्टये दशिते सति सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तेरवसरस्ताहि तस्या चाग्नाप्रत्यवस्थाने एव वक्तव्ये प्राप्तु, शेषव्याख्याङ्क-चतुष्टयस्य वृत्तिकृताऽपि दशितत्वात्, ततश्च यत् तस्या 'करणे भये य अते' इत्यादिना पददर्शनं पदार्थकथनं पदविग्रहकरणं वा किं करिष्यति', तत्सर्वमतिरिच्यते, अथ तस्यामुच्यते तत्सर्वं तर्हि वृत्तिकृता यत्तस्य स्वरूपमाविष्कृतं तत्कथं न निष्फलमिति, सत्यमेतत्, किन्तु यद्यप्यस्या सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तौ प्रायः सर्वाण्यपि व्याख्याङ्गानि दर्शयिष्यति तथापि नायं सर्वत्र नियमो, यत् स्थानान्तरे सूत्रस्पर्शकनिर्युक्तिकु कचिच्चालनाप्रत्यवस्थाने एवाभिधीयते, कचिदु पदार्थमात्राद्येव किञ्चि-

त्वात् न ह्यौदारिकत्वत् तयो सर्वथा परित्यक्तयो पुनर्भवान्तरसभवोऽस्ति येनाद्यपुद्गलग्रहणलक्षण सघातकरण स्यात्, सत्यमेतत्, किन्तु प्रवाहापेक्षया तयोरनादित्व, इद चोक्त व्यक्त्यपेक्षया, तथा च सति यन्मनुष्यादिभवे समुत्पन्नमात्रस्त घोष्यपुद्गलग्रहण करोति तत् तद्भवापेक्षयाऽऽद्य तैजसकामर्णयो पुद्गलसघातकरणमुच्यते, न तु पूर्वभवसम्बन्धिधारीर सर्वथा परित्यज्योत्तरभवशरीर गृह्यते य एकसामयिकपुद्गलग्रहणलक्षण सिद्धान्तपरिभाषित सघात स इह गृह्यते किन्वाद्यपुद्गलग्रहणमात्र, तच्च विवक्षितभवापेक्षया तयोरपि विद्यत इत्यदोष । 'अथवेदमन्यादृक् त्रिविध करणमि- ति (४५८-२१), एतदुक्तं भवति—'जीवप्पओगकरण दुविह मूलप्पओगकरण चे' त्यादिना तावदेकया भङ्ग्या दशित जीवप्रयोगकरण, इदानीं तदेव प्रकारान्तरेण प्रदर्शयत इति । 'इह च सर्वजघन्यमायुष्क क्षुल्लकभवग्रहण'मित्यादि (४५९-७) अत्र यदानापानकालस्य सप्तदशभाग इत्यभिहित तत् स्थूलन्यायमाश्रित्य, सूक्ष्मेक्षिकया तु किञ्चिन्नूनोऽसौ द्रष्टव्यो, यत एतत्यायमानयनोपाय -इह किलैकस्मिन् मुहूर्ते पञ्चपष्टिसहस्राणि पञ्चशतानि पट्टत्रिंशदधिकानि क्षुल्लक भवग्रहणाना भवन्तीति वृद्धसम्प्रदाय, तदुक्त—'पञ्चद्विसहस्राइ पचेव सथा हवति छत्तीसा । सुडुगभयगहणा एगमु- हुत्तमि एवइया ॥ १ ॥' आनापानार्थैकस्मिन्मुहूर्ते त्रीणि सहस्राणि सप्तशतानि त्रिसप्तत्यधिकानि भवन्ति, यदाह— तिन्नि सहस्ता सत्त य सयाणि तेवचरि च ऊसासा । एस मुहुत्तो भणिओ सवेहिं अणतनाणीहि ॥ १ ॥ ततश्चानेनाना- पानराशिनाऽनन्तरोपदशितक्षुल्लकभवग्रहणराशेर्भागोऽपह्रियते, तद्यथा—^{१५५३} लब्ध ^{३७३} [१७] उद्धरितस्त्वय राशि ^{१३९५} [३७३] अत्र च यदि कश्चित्सूक्ष्मेक्षिकतया शतुमिच्छति तदा त्रयोदशशतानि पञ्चनवत्यधिकानि पुनरपि शतद्वयेन पट्टपञ्चाशद-

मात्रमपीच्यते, अर्थानपेक्षकारेफणकारस्वरूपवर्णत्रयनिष्पन्नवर्णान्वलीमानमेवाभिधीयत इत्यर्थं, यद्वा तदर्थंरिक्ते-रू-
 णशब्दाभिधेयार्थविकले जीवादी करणमिति नाम विद्यत तन्नामकरणमुच्यते, एतस्माच्च द्विभेदादपि नामरूपात् मज्ञा
 करण भिद्यत इति दर्शयति-द्रव्य पुनर्थत्सज्ञाकरणशब्देनाभिधित्सता प्लुकरणादि रूतपृणिकाय (दिन) लनरूादीत्यर्थं
 तद् द्रवणपरिणाम करणशब्दाभिधेयार्थरूपतया परिणतिस्वभावमित्यर्थं अतो न तद् द्रव्य पेलुकरणादिरु तदर्थंशून्य-करण-
 शब्दार्थशून्य न वा शब्दोऽर्थानपेक्षवर्णावलीमात्रलक्षण, एव च नामकरणभेदद्वयादपि सज्ञाकरणस्य भेदो दर्शितो भवतीति
 गायार्थं, आह-ननु यदि तद्द्रव्य पेलुकरणादि करणशब्दार्थशून्य न भवति किन्तु सान्यर्थं तद्दि भागरूणमेव तत् किमिति
 द्रव्यकरणाधिकारे पठ्यत इत्येतदेवाह-‘जइ न तपत्यचिह्नीण’मित्यादिगाथा (४५७-२) व्याख्या-यदि तदर्थंनि
 हीन-करणशब्दार्थविहीन न भवति द्रव्य पाइलकादीतिशेष ‘तो’त्ति तत किं-कस्माद्धेतो द्रव्यकरण तत् न तु भागरू-
 णमिति?, एव च परेण साक्षेप पृष्टे सत्याहाचार्य -‘जतो’त्ति यद्-यस्मात्कारणात् तेन पाइलकादिना करणेन द्रव्य-
 कटादिक क्रियते तस्मात्तद्द्रव्यकरणमुच्यते, एतदुक्तं भवति-द्रव्यस्य करण द्रव्यकरणमित्येव व्युत्पत्त्यर्थमाश्रित्य द्रव्यमा-
 धान्यविवक्षया तद्द्रव्यकरणमुक्तमिति, ननु द्रव्य क्रियतेऽनेनेति द्रव्यकरण तदस्तु, सज्ञाकरणं तु कया विवक्षयोर्यत
 इत्याह-संज्ञाकरणमिति च करणरूढित इति, एतदुक्तं भवति-तेषा हि पेलुकरणादीना करणमिति सज्ञा कचिद्देशे रूढा,
 अतस्त्वा रूढिमाश्रित्य सज्ञाविशिष्ट करण सज्ञाकरणमित्युच्यत इति गायार्थं ॥ ‘पश्चानामौदारिकादिशरीराणामाद्य
 सङ्घातकरण’मित्यादि (४५८-११), ननु चात्र यदुक्तमाद्य सङ्घातकरणमिति तत् तैजसकामर्मणयोर्न घटते अनादि

यदि परभवप्रथमसमये प्राक्तनशरीरपुद्गलाना सर्वपरिशातोऽभ्युपगम्यते हन्त तर्हि यदा कश्चिज्जीवो निर्विग्रहतो-विग्रह
मकृत्वा ऋजुश्रेण्यैवोत्पद्यते तदा तस्मिन्नेव समये अग्रेतनशरीरपुद्गलाना सर्वसद्घातोऽप्यभ्युपगन्तव्य एव, भवत्वेव को
दोष इति चेद् अत्राह-ननु सर्वपरिशाट सर्वसघातश्चेत्येतद्वय समय इत्येकस्मिन्नेव समयेऽभ्युपगम्यमान विरुध्यते, युग
पदायुर्द्वयानुभवप्रसङ्गात्, नचैतत्सिद्धान्तेऽभ्युपगम्यत इति गाथार्थ । अत्राचार्यो निश्चयनयमतेनैवोत्तरमाह—‘जम्हा
धिगच्छमाण’मित्यादि (४५९-१७), यस्माद् विगच्छद्विगत उत्पद्यमान चोत्पन्न परभवाद्यसमये सर्वमोक्षस-
र्पादानयोर्न कश्चिद्विरोध, एतदुक्त भवति-निश्चयनयमते प्राग्भवायु पुद्गला अपनीयमाना अपगता एव द्रष्टव्या, तत्कथ
मागामिभवायु पुद्गलैरुत्पन्ने सहकस्मिन् समये तेपामनुभूयमानता समस्ति येन विरोध स्यादिति गाथार्थ । आचार्य एवा
भ्युचयद्रूपणमाह—‘च्युतिसमये’त्यादि (४५९-१८), व्याख्या-च्युतिसमये इहभवायु पुद्गलसर्वपरिशाटसमये तावदि-
हभयो न भवत्यय, कुत ?-इहभवसम्बन्धिदेहविमोक्षात् सर्वपरित्यागेन परित्यक्तत्वाद्, यथाऽतीतजन्मनीहभयो नास्त्य
त्रत्यदेहाभावात् तथा च्युतिसमयेऽप्यसौ न भवत्येव, इहभवदेहाभावस्याविशेषाद्, एव च सति यदि तस्मिंश्च्युतिसमये
परभवोऽपि भवता नाभ्युपगम्यते तदाऽसौ ससारी जीव को भवतु ?, इहभवत्वस्य तावद्युक्ति एव निषेधात् परभवत्वस्य
तु त्वयाऽप्यनभ्युपगम्यमानत्वात् निर्व्यपदेश्य एवासौ स्यादिति गाथार्थ ॥ अत्राह पर—‘णु जट विगृहकाले’इ-
त्यादि (४५९-१९), नन्विति आक्षेपे, ननु यथा विग्रहकाले-वक्त्रेण परभवगमनकाले पारभविकदेहाभावेऽपि परभव-
सम्बन्धी जीवो व्यपदिश्यते तथा-तेनैव प्रकारेणेहभवसम्बन्धिनो देहस्याभावेऽपि भवेदिहभवोऽपि न कश्चिद्वोष, एतदुक्त

धिकेन गुण्यन्ते, यत एतावत्य आवलिका एकस्मिन् क्षुद्रकभयग्रहणे भवन्तीति वृद्धा, "तथा चाटु — "दो य मया छप्पना
 आवलिआण तु बुद्धुभवमाण । जियरागदोसमोहेहि जिणवरोहिं जिणवरोहिं विणिद्धिद्ध ॥ १ ॥" ततश्चाय राशिर्भवति—^{१३३३}
 लब्धाश्चतुर्णवतिरावलिका सातिरेका, एतावताऽभ्यधिकानि सप्तदशक्षुद्रकभयग्रहणान्येकस्मिन्नानापानकाल भवन्ति ।
 'उक्कोसो समञ्जो' इत्यादि (४५९-१४) गाथाव्यारया—उत्कृष्ट औदारिकस्य सद्घातपरिशाटकाल पल्योपमत्रयलक्षण
 समयेन हीनो य उक्त इति शेष 'उक्कोसग तु पलियत्तिय तु समञ्ज' मित्यनेन ग्रन्थेन, स किमित्याह—स सघातना-
 लक्षण कालोऽयमवाप्यत देवकुर्वीदियु भवान्तरादायातस्य य प्रथम सघातसमयस्तस्मिन्प्रतीते शेष समयोनपल्योपमत्रय-
 समयोऽप्यपनेय एव अतो द्विसमयहीन कालोऽय प्राप्नोतीति, एतदेवाह पर — 'किट न दुसमये'त्यादि (४५९-१५),
 कथ—केन प्रकारेण न द्विसमयहीनोऽसौ पल्योपमत्रयलक्षण कालो भवति, क्व सति ?—सद्घातसमयवत्यपरिशाटकसमयेऽपनीते
 सतीति गार्थ । अत्राचार्यो निश्चयमतमालम्ब्योत्तरमाह—'भन्ती'त्यादि, भण्यते अत्र प्रयुत्तर, किं तद् इत्याह—भवस्य
 मनुष्यादिसम्बन्धिनो योऽसौ चरमसमयस्तस्मिन्पि सघातपरिशाटौ समुदितावेव प्रवर्त्तते, यस्तु केवल परिशाट स पर-
 भवसमय एव अतो न तेन हीन काल पल्योपमत्रयलक्षण, निश्चयनयो हि निर्जीर्यमाण निर्जीर्यमाणमिच्छत्यतो यस्मिन्
 समये समस्तार्थुर्दलिकनिर्जीयमाणतालक्षण सर्वपरिशाट स परभवायुप एव प्रथमसमय इति न प्राक्तनायुपो मध्यादप-
 नेय इति गाथाभार्य । एवमभ्युपगमेऽन्यदोष पश्यन् पुनरपि परः प्रेरयति—'जइ परपढमे' इत्यादि (४५९-१६),

द्वी विग्रहसमयानेऋश्च सघातनासमय सर्वऽपि नय , अयमत्र भागार्थो-जघन्यान्तरकालस्य प्रस्तुतत्वात्प्राग्भवात् कृत
 निग्रहोत्पन्नस्य जन्तोरिह ग्रहण, अन्यथा हि मध्यम काल स्यात्, ततश्च कश्चिज्जीव क्वचित्पूर्वभवेऽसत्कल्पनया विशति-
 समयप्रमाणशुद्धकभवग्रहणस्वरूपमायुर्वद्ध्वा यदा समयद्वयविग्रहेण वनस्पतिषु उत्पद्यते तृतीयसमये च सघात करोति तत
 शेषसप्तदशसमयान् जीनित्वाऽयत्र क्वचिद्विग्रहेणोत्पद्य सघात करोति तदा त एव सप्तदश समया सघातद्वयान्तर
 भवतीति गाथाद्वयार्थ । इदानीमुत्कष्टसघातान्तर भावयति--'उक्कोस तित्तीस' गाथा (४६०-८), 'काऊण पुष-
 कोडिं' गाथा (४६०-९), व्याख्या-सागरोपमाणीत्यस्य द्यवहित सम्बन्ध , ततश्च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि समयाधिक-
 पूर्वकोट्यभ्यधिकान्यौदारिकसघातान्तरमुत्कृष्ट भवतीति गम्यते, कदा पुनरय सघातान्तरकालो लभ्यत इत्याह-स -उक्त-
 लक्षण काल इह तृतीयसमये सघातयत -सर्ग सघात कुर्वतो लभ्यत इति द्वितीयगाथाया सटङ्क , किंकृत्वा ? इत्याह-कुतश्चि-
 त्पूर्वभवाद्यविग्रहेण इह तावन्मनुष्यभवे समागत्य प्रथमसमये सघात कृत्वा पूर्वकोटि विधृत्य-पूर्वकोटिप्रमाणमिहायुष्क परिपाल्य
 ततश्च ज्येष्ठमायुष्क त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षण सुरेण्वनुत्तरनिर्माणेषु भुक्त्वा च्युत समयद्वय विग्रहे विधाय तृतीयसमये सघात
 विधत्ते, एव च सति समयोना पूर्वकोटि प्रथमा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि देवभवसम्बन्धीनि पुनरपीहागतस्य विग्रहसत्कसमयद्वय
 च सघातद्वयस्यान्तर भवति, अत्र च विग्रहसत्कसमयद्वयमध्यादेक प्राक्तनपूर्वकोट्या प्रक्षिप्यते, अत त्रयस्त्रिंशत्सागरोप-
 माणि समयाधिकपूर्वकोट्यधिकानि सघातान्तर भवतीति गाथाद्वयार्थ । 'इद पुन' सर्वसाठान्तर सर्व (जघन्य)
 शुद्धरुभवमान, कथम् ? इहानन्तरातीतभवचरमसमये' इत्यादि (४६०-१०) अत्राह-ननु कश्चिदौदारिकशरीरी

भवति-यथा वक्रगतौ परभवशरीराभावेऽपि परभवत्वेन व्यपदेश
 देशोऽभ्युपगन्तव्य एव, न्यायस्य समानत्वादिति गाथार्थ । आचार्य आह—नन्वेतद् द्रुयता तया असत्ताहाय्यमेवानु
 ष्ठित स्याद्, यतो यथा विग्रहकाले पारभक्तिकशरीराभावेऽपि परभवव्यपदेश परभवव्यपदेश तथा च्युतिसमयेऽपीहभवशरीरत्यागे सति
 परभवशरीराभावस्य तुल्यत्वाद्द्विग्रहकालवदेव परभवव्यपदेश किं नाभ्युपगम्यत इति ? एतदेवाह—‘ज चिय विगगह
 काले’ इत्यादि (४५९-२०) यत एव कारणाद्द्विग्रहकाले देहाभावेऽपि—परभवशरीराप्राप्तागपि [तत] परभवेऽसौ भग्नोऽपि
 सम्मत तत एव तहि च्युतिसमयेऽपीहभवसम्बन्धी परभवसम्बन्धी वा नास्ति देहोऽतो देहाभावस्य तुल्यत्वाद्द्विग्रहकाल-
 वत् च्युतिसमयेऽपि कस्मात् परभवव्यपदेशो नाभ्युपेयते, ‘न विगगहो जइ त्ति यदि पुनरेव न्यात्परो यदुत—असौ
 च्युतिसमयो न विग्रह परभवव्यपदेशस्तु विग्रहकाल एव मयाऽभ्युपगम्यते, तत्रोच्यते—‘स को हो’ त्ति यदि च्युति-
 समयो विग्रहो न भवतीति नास्य परभवत्व प्रतिपद्यते हन्त तहि ससारी जीवसदा को भवतु ? इहभववपुपरत्यफत्वात्प-
 रभवस्य च तयाऽभ्यनभ्युपगम्यमानत्वात् तथैव—निर्व्यपदेश्य एव स्यादिति गाथार्थ । जघन्यसपातान्तरभावनामाह—
 ‘सघायतरकालो’ गाहा ‘तेट्टण’ गाहा (४६०-७), व्याख्या—एकदा सघात कृत्वा पुन शरीरान्तरे सङ्घात
 कुर्वतो योऽसौ जघ योऽन्तरकाल स त्रिसमयहीन शुद्धकभवमानोऽयसेय, स च कदा लभ्यत इत्याह—परभवमन्निग्रहेण
 गत्वा प्रथमसमये सघातयत—सर्वसघात कुर्वतो जीवस्य लभ्यत इति द्वितीयगाथाया सम्बन्धः, किं कृत्वा यत् परभवग-
 मनमित्याह—शुद्धकभवग्रहणलक्षणमायुविधृत्य, कथमभूत् ?—न्यून, के ?—तैस्त्रिभि समर्थैरिति गम्यते, ये किमित्याह—

द्वन्द्व त्रयश्च समया इति गम्यते समयश्च त्रिसमयास्तीर्हनि, एव तु सति सर्वबन्धस्य त्रिभिः सर्वशाटस्य च समयेन हीन
धुहकमित्युक्तं भवति, इदं च सर्वं भाष्यकारेण सह विरुध्यते, यतः स आह—“खुडुगभवगहणं जहन्मुक्कोसय च
तेत्तीस । त सागरोवमाइ सपुत्रा पुपकोडी उ ॥ १ ॥” अत्र चोत्तराध्ययनबृहटीकादिषु भाष्यकृद्बचनसमर्थकं समाधानं
दृश्यते, तच्चेद—अनन्तरातीतभवचरमसमय एव कश्चिदौदारिकशरीरी सर्वपरिशाटं कृत्वा वनस्पतिपूत्पद्यते, न पुनर्वनस्प
त्यायुषः प्रथमसमये सर्वपरिशाटं करोति, व्यवहारमताश्रयणात्, “परभवपढमे साडण”मित्यस्य च निश्चयमताश्रयणात्,
ततश्च यदा वनस्पतिपूत्पन्नं परिपूर्णं धुहकभवग्रहणमतिवाह्यान्यत्रोत्पद्यते तदा परभवप्रथमसमये सर्वशाटं करोति, अत्र
निश्चयमताश्रयणाद्व्यवहारनयमतस्य चानाश्रयणाद्, एव च सत्यादीं व्यवहारनये पर्यन्ते च निश्चयनये समाश्रियमाणे
सम्पूर्णं धुहकभवग्रहणं साटद्वयस्यान्तरमवाप्यत इत्येव न भाष्यकृद्बचो विरुध्यते, तथोत्कृष्टान्तरपक्षेऽपि यदा कश्चित्
सयतमनुष्यस्तत्रयस्यैव चरमसमये उत्तन्यायेन सर्वपरिशाटं करोति न परभवस्य प्रथमसमये तदानुचरेषु परिपूर्णानि त्रय-
स्त्रिंशत्सागरोपमाणि, पुनरपि च मनुष्येष्वप्यागतं पूर्णकोटिं चातिवाह्यान्यत्रोत्पद्यमानो निश्चयनयमतेन परभवप्रथमे साटं
करोति तदा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि सम्पूर्णा च पूर्णकोटिं शाटद्वयस्योत्कृष्टमन्तरमवाप्यत इत्येवमुत्कृष्टपक्षेऽपि भाष्य-
कारवचनमविरोधेन गमितं भवति, अत्राप्यादौ व्यवहारस्यान्ते च निश्चयस्याश्रयणादिति सर्वं सुस्थमिति । एव तावदेकैक-
मधिकृत्य पृथक् सघातस्य परिशाटस्य चान्तरमुक्तं, इदानीं युगपदुभयस्यान्तरकालभावनामाह—‘उभयतरं’ गाहा ‘अणु-
मविडं’ गाहा (४६०-२१) व्याख्या-उभय-संघातपरिशाटलक्षणं तस्य जघन्यत समयप्रमाणोऽन्तरकालो विशेष,

सर्वसाट कृत्वा वनस्पतिप्रागल्भ्यादिभावना नातीव घटामिर्यति, यत 'परभवपदमे साटो' इति न्यायाद् वनस्पत्या
युप एव मध्यात् साटस्मयस्यापगमो युक्त, तन्मध्याच्च तस्मिन्नपनीते समयहीन शुद्धकभयग्रहण जघन्य शाटान्तर प्राप्नोति,
तथोत्कृष्टसाटान्तरभावनायामपि यदुच्यते कश्चित्सयतमनुष्य औदारिकसर्वसाट कृत्वा इत्यादि, तदपि न युक्तिमद्गत,
यतस्तत्राप्युक्तन्यायेन देवभावायुप एव मध्यात्साटसमय पतितुमर्हति, एव च सति समयोनपूर्वकोव्यधिकानि त्रयस्त्रिंश-
त्सागरोपमाणयुत्कृष्ट शाटान्तर स्यादिति, अत्रोच्यते, अत्र जघन्यशाटान्तरपक्षे वृत्तिकारो भवदभिप्रेतमेव समयोनशुद्धक
भवग्रहणमान शाटान्तर गुरवस्तु व्याचक्षत इत्यादिनाऽभ्युपगमयिष्यति, केवलमुत्कृष्टशाटान्तरपक्षे वृत्तिकृताऽपि न
किञ्चिदुक्त पर, किन्तु जघन्यशाटान्तरानुसारत एवोत्कृष्टपक्षेऽपि भवदुक्तमेव शाटान्तर वृत्तिकारस्याप्यभिमतमिति
लक्ष्यते, यस्त्विह कश्चित् सयतमनुष्य औदारिकसर्वशाट कृत्वेत्यादिनोत्कृष्टशाटान्तरभावना दुर्घता परिपूर्णपूर्वकोव्यधि
कानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि वृत्तिकारोचानि न पुन समयहीनपूर्वकोव्यधिकानि तत् किल 'खुडुगभयग्रहण जहन्न-
मुक्कोस्य तु तेत्तीस मित्यादिभाष्यगाथामनुवर्तमानेनोक्त, ननु यदि समयहीन शुद्धकभयग्रहण सर्वशाटान्तर वृत्तिकृतो
ऽभ्यभिप्रेत तर्हि गाथाया यदुक्त "तिसमयहीण खुडु"मित्यादि तत्कथमुपपन्न स्याद् !, इदं हि गाथाशाकलमनन्तरमेव वृत्ति-
कारेण स्वयमेवेत्य विवृत, तत्र तिसमयहीन सर्वबन्धस्य शुद्ध तु सम्पूर्ण सर्वशाटस्येति, उत्कृष्टशाटान्तरपक्षे तु न किञ्चि-
द् ब्रूम, तस्य गाथायामनुक्तस्यैव वृत्तिकृता भाष्यगाथानुवृत्त्या भावितत्वादिति, अत्राह-स्वयमेव वृत्तिकार 'तथा च
किलैवमक्षराणि नीयन्त इत्यादि (४६०-१६), एतदुक्त भवति-नात्र कर्मधारय क्रियते त्रयश्च ते समयाश्चेति कि-तु

इत्याह—“समये”त्यादि जघन्यान्तरकालस्तृतीयसमये दिवि सघातयतो विज्ञेय, कस्य ?—समयमेक विकुर्व्य मृतस्य, यो ह्यौ-
 दारिकशरीरी समयमेक वैक्रियसघात कृत्वा मृत सन् समयमेकं विग्रह च विधाय तृतीयसमये दिव गत्वा सघातयति
 तत्सम्बन्धिन सद्घातद्वयस्य विग्रहसमयोऽन्तरे प्राप्यत इति भावना, अथवेदमेवान्तर प्रकारान्तरेणाह—तृतीये वा समये
 मृतस्य तृतीयसमये सद्घातयत इति सम्बन्धते, एतदुक्तं भवति—य कश्चिदिहौदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिमान् वैक्रियशरी-
 रमारभ्य प्रथमसमये सद्घात विधत्ते द्वितीयसमये च सद्घातपरिशादौ तृतीयसमये म्रियते तस्मिन्नेव च तृतीयसमये निर्वि-
 ग्रहेण सुरलोकमवाप्य वैक्रियसद्घात करोति तस्य जन्तोः सम्बन्धिन सद्घातद्वयस्यान्तरे सद्घातपरिशाटसमय प्राप्यत
 इति गाथार्थ । “तत्ति ए व मयस्स ततियमि”त्ति एतद्गाथादल किञ्चिद्दुरवबोधमिति सम्प्रथार्य भावनामात्रमाह वृत्तिकार—
 अधिग्रहेण सद्घातयत इत्यादि भावितमेवेति, साम्प्रतमुभयस्य परिशाटस्य चान्तरकालभावनामाह—‘उभयस्सेत्यादि’
 गाथा (४६१-१७), व्याख्या—उभयस्य—वैक्रियसम्बन्धिन सघाटपरिशाटलक्षणस्य समय एको जघन्यमन्तरमित्यध्या-
 हारः, कस्य जन्तोः रिदमवाप्यते ? इत्याह—चिरमन्तर्मुहूर्त्तमान काल विकुर्व्य वैक्रियवपुषि स्थित्वा मृतस्य देवेव्वधिग्रहण
 तस्य जन्तो सद्घातसमयोऽन्तरे प्राप्यते, अयमत्र भावार्थ—य औदारिकशरीरी वैक्रियलब्धिमानारचितवैक्रियशरीर परि-
 पूर्णं मनुष्यवैक्रियशरीरस्थितिकाल यावत्सद्घातपरिसादौ विधाय म्रियतेऽविग्रहेण च सुरालये समुत्पद्य प्रथमसमये वैक्रि-
 यसद्घात करोति द्वितीयादिसमयेषु तु सघातपरिशादौ तत्सम्बन्धिन उभयस्य चान्तरे स एवानन्तरोक्त सघातसमयो भव-
 तीति, ननु यथेव “चिरवेउपियमयस्से”त्यत्र चिरग्रहणमपार्थकम्, इह हि मनुष्यादिषु यश्चिर स्लोक वा काल वैक्रिय-

कदाऽसौ लभ्यत इत्याह—“निधिगहसघाए”ति इयमत्र भावना—अधिशिष्ट कश्चिदौदारिकशरीरी मृत्गाऽन्यत्र ऋतुयेण्या समुत्पद्य प्रथमसमये सघात कृत्वा यदा द्वितीयसमये सघातपरिश्राटलक्षणभुभय करोति तदा सघातममय एतक उभया-न्तरे भवतीति, उक्तृष्टभुभयान्तरमाह—परम—प्रकृष्ट उभयान्तरमिति सम्बध्यते, सह त्रिभि समयेर्नर्तत इति सन्निममयानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवन्ति, कदा पुनरमूनि लभ्यन्ते ? इत्याह—देवादिष्व्यादिशब्दादप्रतिष्ठाने त्रयस्त्रिंशत्सागरोप मसमये सघातपरिश्राटौ समुदितौ कृत्वा अनुत्तरसुरेष्वप्रतिष्ठाने वा यदा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुभूय पुनरपीह निग्रहे-णोत्पत्तस्तृतीयसमये सघात कृत्वा तत उभयमारभते तदा द्वौ विग्रहसमयोक्कश्च सघातसमयो देवादिभयसम्बन्धीनि च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्युक्तृष्टोभयान्तरे प्राप्यन्त इति गाथाद्वयार्थ । औदारिकसद्घातादिवक्तृयता समाप्ता ॥

वैक्रियोभयस्य भावनामाह—‘उभय जहत्तसमओ’ गाथा (४६१-१०), उभय—सघातपरिश्राटलक्षण जघन्य वैक्रि-यशरीरस्य समयप्रमाण भवति, कस्य तद्भवतीत्याह—समयद्वय विकुर्व्य मृतस्य, यो हि किलौदारिकशरीरी वैक्रियमारभ्य प्रथमसमये सर्वसघात द्वितीयसमये तु सघातपरिश्राटौ विधाय स्थियते तस्यैकसामयिक वैक्रियस्य सघातपरिश्राटलक्षणमु-भयमवाप्यते, उक्तृष्ट वैक्रियोभयकालमाह—पर—उक्तृष्ट वैक्रियस्योभय सघातसमयहीनानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुत्तर-देवस्याप्रतिष्ठानारकस्य वा भवतीति गाथार्थः । वैक्रियस्यैव सद्घाताद्यन्तरभावनामाह—‘सघायतरसमओ’ गाथा (४६१-१५), व्याख्या—एकदा वैक्रियसघात कृत्वा पुनरपि वैक्रियसघात कुर्वतो जघन्यमन्तर समयो भवति, कदा ?

नेण भेद । 'तदिह' यञ्जनशब्देन क्षेत्राभिव्यञ्जकत्वा'दित्यादि (४६२-२६), व्यज्यते-घटाकाश पटाकाशमित्या-
 दिव्यपदेशविशेषणद्वारेण प्रकटीक्रियते क्षेत्रममीभिरिति व्यञ्जन पुद्गला घटपटशकटलकुटादय 'तत्सम्बन्धा'दिति
 व्यञ्जनसम्बन्धात् पर्यायमापन्न व्यञ्जनपर्यायापन्न, एतदुक्त भवति-यदेकस्मिन्नभेदेशे व्यवस्थितो रक्तो घट प्रयोगान्तरेण
 शुद्धीक्रियते तदा पृथं तन्नभो रक्तघटसम्बद्धमासीत् पश्चात्तदेव शुद्धघटसम्बद्धमभूद्, एव च सति स शुद्धगुणलक्षण पर्यायो
 वस्तुवृत्त्या तस्यैव नभस उत्पन्न, एवमन्यस्यापि पुद्गलराशेर्य प्रतिक्षण पर्यायसमूह समुत्पद्यते तमापन्न नभो यदा विव-
 क्ष्यते तदा नभसोऽव्यस्ति करण, तथापि पर्यायस्यैव करणं न व्योन्न इति चेदित्याह--'पर्यायो द्रव्यादनन्य'इति
 (४६२-२७), तस्मिन्कृते द्रव्यमपि कृतमेव भवति, यदिवा किमनेन कष्टोत्तरेण, लौकिकादेवोपचारात्सिध्यति क्षेत्रस्य
 करण, सम्भवन्ति ह्येव वक्रारो लोका --इक्षुक्षेत्र शालिक्षेत्र वा मया कृतमिति, एतद्दर्शयति--'उपचारमात्रादे'त्यादि
 (४६३-१) । अथ यदा वर्त्तनास्वरूप कालो विवक्ष्यते तदा वर्त्तनादीना स्वयमेव भावान्मा भूत् कालस्य करण यदा
 त्वर्द्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्त्ती समयारूप कालो विवक्ष्यते तदा तस्य परकृतत्वात्करणत्व भविव्यतीत्याह--'समया-
 गपेक्षायामाचारीपादानत्वा'दिति (४६३-५), न हि समयारूपस्यापि कालस्योपादानभूत -कारणभूत कश्चनपि
 परो विद्यते, तदा तस्य परकृतत्वात्करणत्व भविव्यतीत्याह--तस्यापि स्वरससिद्धत्वात्कृत करणतेतिभावार्थ । 'यव च
 यालव चे त्यादि (४६३-१०), इयमत्र भावना-कृष्णचतुर्दशीरात्रौ शकुनिर्नाभावस्थित करण भवति, अमावास्याया-
 महि चतुष्पद रात्रौ नाग शुद्धपक्षप्रतिपदि दिवा किस्तुम्न, एतानि चत्वार्यप्यवस्थितानि करणान्युच्यन्ते, एतास्त्रेव तिथिषु

सद्घातपरिशाटी कृत्वाऽविग्रहेण दिवि समुत्पद्यते तेनैव प्रयोजन, किं चिरशब्दविशेषणेन ? , सत्य, किन्तु प्रथममभयेऽपि मरणनिषेधार्थमित्थमुक्तं, यदियाऽनन्तर वैक्रियसद्घातान्तर भावयता सप्रयोजनत्वाद् द्वितीयादिमभयेऽप्याकस्मिन्कममाप्त-
वैक्रियस्यापि मरणमुक्तं अत्र त्वसमाप्तवैक्रियस्यापि मरणनिदर्शने न किञ्चित्प्रयोजनमिति रयापनार्थं चिरग्रहणेन परिपू-
र्णान्तर्माहृत्तिकमनुप्यादिवैक्रियस्थितिकारानुज्ञामपि कृतवानाचार्य इत्यदोष । 'साडस्सतोमुहुत्तो त्ति, एकदा वैक्रिय
सर्वशाट कृत्वा पुनरपि तत्सर्वशाट कुर्वतोऽन्तर्मुहूर्त्तं जयन्यमन्तर भवति, कथमिति चेद् ? उच्यते—कश्चिदादारिकशरीरी
वैक्रियलब्धिमान् कस्मिंश्चित्प्रयोजने वैक्रियशरीरमारभ्यान्तर्मुहूर्त्तं तथैवावस्थिति विधाय चरमसमये तत्सर्वशाट कृत्वा
पुनरप्यादारिकमाश्रयति, ततस्तत्रान्तर्मुहूर्त्तं स्थित्वा पुनरप्युत्पन्ने प्रयोजने वैक्रिय निर्वर्त्तयत्यन्तर्मुहूर्त्तं च तत्र स्थिति कृत्वा
पुनरप्यादारिकमागच्छेत्श्चरमसमये वैक्रियसर्वपरिशाट करोति, एव सति शाटद्वयस्यान्तरे समयोनमन्तर्मुहूर्त्तद्वय भवति,
तेन च द्वयेनापि लघुल्यादेकमेव पुष्टतरमन्तर्मुहूर्त्तं निष्पद्यते अतो युज्यते जघन्यशाटान्तरमन्तर्मुहूर्त्तमिति, सद्घातादित्रयस्या-
प्युत्कृष्टमन्तरमाह—'तिण्ण्वि तरुकालमुक्कोस'ति, यदा कश्चिज्जीवो वैक्रियशरीरस्य सद्घातादित्रय कृत्वा यनस्पतिपूत्पन्न
तत्र चानन्तकालमतिवाह्य तत उद्धृत पुनरपि क्वचिद्वैक्रियशरीरमासाद्य तत्सघातादित्रय करोति तदा तत्सम्बन्धिन
सघातपरिशाटोभयलक्षणस्य त्रयस्याप्यन्तरे स एव वनस्पतिकालो भवतीतिगार्थार्थं । 'ततश्चात्र व्युत्पत्तिभेदमात्रमा
श्रीयत' इति (४६२--२०), एतदुक्तं भवति—पूर्वं हि "जीवमजीवे पाओगिय त्वि"त्यादि ब्रुवता अजीवे-कुसुम्भादौ
करणमजीवकरणमिति सप्तमीतत्पुरुष सूचित, इह तु जीवप्रयोगात्करण जीवप्रयोगकरणमिति पञ्चमीतत्पुरुष इत्येतावन्मा-

श्रुतमन्तर्जल्पाकार श्रुतोपयोगरूप, शब्दकरण तु नाग करेमि भते ! सामाइय सय सायज्ज जीगमित्यादिसामायिकशब्दो-
 शरण निरुपयोगस्य सम्बन्धि गृह्यते, किं तर्हि गृह्यते ? इति चेदित्याह—‘तच्छब्दचिशिष्ट श्रुतभाव एवे’ति (४६६-२१),
 तस्य-सामायिकस्य अभिप्रायकत्वेन सम्बन्धी य’ शब्द -करेमि भते ! सामायिकमित्यादिस्तेन विशिष्टो-युक्त श्रुतभाव
 एवेति गृह्यते, तत इदमुक्त भवति-भावश्रुतेऽन्तर्जल्पाकारे केवले वहि शब्दोच्चारणसहिते च श्रुतसामायिकस्यावतारो
 भवति । ‘मनोवाग्योजनाया सत्यासत्यामृपाद्ये द्वयस्ये ति (४६६-२४), अत्र किल श्रुतसामायिके सम्यक्त्वसा-
 मायिकस्य चारित्रसामायिके तु देशविरतिसामायिकस्यान्तर्भाव चेतसि निश्चित्यथमार-द्वये-सत्यासत्यामृपासनोवाग्यो
 गत्क्षणे द्वयस्यापि-श्रुतचारित्रसामायिकलक्षणस्यावतारो भावनीय इति, अन्यथा हि यद्यन्तर्भाव नाभिप्रेयात् तदा
 सामायिकचतुष्टयस्यापि तत्रावतार द्रव्यात्, न एतत्, मनोवाग्योगद्वयवत्त्वार्थेषु सामायिकानि न सम्भवन्तीति ।
 ‘काययोजनायामपि द्वयस्याथस्य चे’ति (४६७-१) द्वयस्य-श्रुतचारित्रसामायिकलक्षणस्य काययोजनायामवतारो वेदि-
 तव्यो, ननु हस्तादिना भङ्गादिवर्त्तनात् तदवष्टम्भेन चान्तर्जल्पस्य वहि शब्दस्य च प्रवृत्तेर्भवतु श्रुतसामायिकस्य काय
 योगेऽवतारः, चारित्र तु निश्चयत सावद्योगनिवृत्तिरूपो जीवपरिणामो यदार-“आया खलु सामइय”मित्यादि
 तत्कथ तस्य काययोगेऽवतार इत्याशङ्क्याह-‘आशस्य चे’ति एतदुक्त भवति-कायावष्टम्भेन यत्प्रवर्त्तते बाह्यप्रत्युपेक्षणा-
 दिक्रियारूप व्यावहारिकचारित्र तदपेक्षया द्वयस्यापि तत्रावतार उक्तो, नैश्चयिक त्वात्मपरिणामरूप चारित्रमपेक्ष्य यदि
 प्रेर्यते भयता तदाऽऽद्यस्यैव श्रुतसामायिकस्य काययोजनायामवतारो भावनीय इति । ‘उच्छ्रुवणे सालिचणे’इत्यादि

भवन्तीतिकृत्वा, तस्या एव शुभप्रतिपदो रात्रौ वचनामा करण भवति, इदं चानवस्थितम्, एतस्यामन्यासु च निधिषु
 भावादौ, एव शेषेष्वपि बालवादिष्वनवस्थितत्वमवसेय, एव शुद्धद्वितीयाया दिवा बाल रात्रौ कालत्र तृतीयाया दिना
 वीधिलेयण रात्रौ गरमित्यवमेककस्या तिथौ क्रमेण करणद्वय २ पुनरावृत्त्यापि तावद्द्वय यात्रतृष्णापत्रचतुर्दश्या दिना
 विष्टिस्ततस्तत्रिंशदाया आरभ्य पुनरप्यवस्थितानि तान्येव शत्रुन्यादीनि तावद्यावत् सितपक्षप्रतिपदि दिना त्रिंशुमित्यादि
 पुनस्तदेवावर्त्तत । 'पञ्चवतिहीओ दुगुणिया' इत्याद्यानयोपायोऽप्यवस्थितकरणभोग्यतिथिभ्योऽन्यतिथिषु द्रष्टव्य,
 तास्ववस्थितकरणानामेव सिद्धत्वादिति । 'सत्तमिचावइसी य अह चिट्टि'त्ति (४६३-१०), कृष्णनक्षत्र्या चतुर्दश्या
 चाहि विष्टिर्भवतीत्यर्थ । 'इदमेवमिती'त्ति (४६४-१४), इदं-श्रुतमेव-वद्वावद्भेदभिन लौकिकलोकोत्तरभेद द्रष्टव्य,
 लौकिक वद्धान्द लोकोत्तर चेत्यर्थ । 'शास्त्रोपदेशव'दिति (४६४-१५), शास्त्ररूप उपदेश शास्त्रोपदेश - आचारादि
 तद्वदिति । 'भूतापरिणते'त्यादि (४६४-२१), भूतापरिणतविगतशब्दैर्यथासत्समुत्पादप्रौढ्यव्यया उच्यन्ते तथा यच्च-
 वदकरण-भणन प्रतिपादनमित्यर्थ तत्प्रकाशोपदिश्यमानत्वादनिपीयमिति भावार्थ । 'सटीग्यरूज्झाय'त्ति (४६५-१२)
 सटीयरो-मातृष्वसृजती भ्रातरौ उपाध्यायी-पूर्वावस्थायामध्यापकब्राह्मणौ तत कर्मधारय इति । 'घत्तीस अड्डीयाओ'
 इत्यादि (४६५-१८), अड्डिकाप्रत्यङ्गिकाश्च धनुर्धराणा स्थानविशेषा लोकप्रतीता, तत्रप्रतीता पाठविशेषा वा इत्यन्ये,
 करणानि-नक्षत्र्यादीनामालीढादीन्यपि धनुर्द्धरादीनामेव स्थानानि वैशिष्ट्याच्च बुतश्चित्पृथगुपात्तानि । 'भावश्रुतशब्द-
 करणेऽधिकारो भवति कर्त्तव्य'इति (४६६-२०), भावश्रुत च शब्दश्च तद्रूपकरण भावश्रुतशब्दकरण, तत्र भाव

श्रुतमन्तर्जल्याकार श्रुतोपयोगरूप, शब्दकरण तु नात्र करेमि भते ! सामादय सब मावज्ज जोगमित्यादिसामायिकशब्दो-
 चारण निरुपयोगस्य सम्बन्धि गृह्यते, किं तहि गृह्यते ? इति चेदित्याह—‘तच्छब्दचिशिष्ट श्रुतभाव ष्वे’ति (४६६-२१),
 तस्य-सामायिकस्य अभिधायकत्वेन सम्बन्धी य शब्द -करेमि भते ! सामायिकमित्यादिस्तेन विशिष्टो-युक्त श्रुतभाव
 एवति गृह्यते, तत इदमुक्त भवति-भावश्रुतेऽन्तर्जल्याकारे केवले वहि शब्दोच्चारणसहिते च श्रुतसामायिकस्यान्तारो
 भवति । ‘मनोवाग्योजनाया सत्यासत्यामृषाद्वये द्वयस्ये ति (४६६-२४), अत्र किल श्रुतसामायिके सम्यक्त्वसा-
 मायिकस्य चारित्रसामायिके तु देशविरतिसामायिकस्यान्तर्भाव चेतसि निश्चित्येत्थमाह-द्वये-सत्यासत्यामृषामनोवाग्यो-
 गलक्षणे द्वयस्यापि-श्रुतचारित्रसामायिकलक्षणस्यावतारो भावनीय इति, अन्यथा हि यद्यन्तर्भाव नाभिप्रेयात् तदा
 सामायिकचतुष्टयस्यापि तत्रावतार द्रूयात्, न ह्युक्तं, मनोवाग्योगद्वयवतश्चत्वार्यपि सामायिकानि न सम्भवन्तीति ।
 ‘काययोजनायामपि द्वयस्याद्यस्य चे’ति (४६७-१) द्वयस्य-श्रुतचारित्रसामायिकलक्षणस्य काययोजनायामवतारो वेदि-
 तव्यो, ननु हस्तादिना भङ्गादिवर्तनात् तदवष्टम्भेन चान्तर्जल्पस्य वहि शब्दस्य च प्रवृत्तेर्भवतु श्रुतसामायिकस्य काय
 योगेऽवतार, चारित्र तु निश्चयत सावद्ययोगनिवृत्तिरूपो जीवपरिणामो यदाह—“आथा खलु सामदय”मित्यादि
 तत्कथ तस्य काययोगेऽवतार इत्याशङ्क्याह—‘आद्यस्य चे’ति एतदुक्त भवति-कायावष्टम्भेन यत्प्रवर्तते बाह्यप्रत्युपेक्षणा-
 दिक्रियारूप व्यावहारिकचारित्र तदपेक्षया द्वयस्यापि तत्रावतार उक्तो, नैश्चयिक त्वात्मपरिणामरूप चारित्रमपेक्ष्य यदि
 प्रैर्यते भवता तदाऽऽद्यस्यैव श्रुतसामायिकस्य काययोजनायामवतारो भावनीय इति । ‘उच्छुवणे सालिवणे’ इत्यादि

(४७०-२०) गाथा-इक्षुक्षेत्रशालिक्षेत्रयो समीपे पद्मिनीपटलमण्डितस्य सरस समीपे कुशुमिते वा चम्पकवृक्षादि-न-
खण्डे गम्भीर-पर्वतानितम्बादिषु नानाजातीयानेकप्रशस्तवृक्षनिकराकीर्णो गह्वरप्रदेश उच्यते, सानुनादस्तु यत्र शब्दे
समुच्चरिते विधु प्रतिशब्द समुत्तिष्ठति गम्भीरश्च सानुनादश्चेति विगृह्यैकवद्भावाद्गम्भीरसानुनाद तस्मिन्नेवम्भूते प्रदेशे
नद्यादिषु च यत्र दक्षिणावर्त्तेन जलमावर्त्तते तत्समीपे जिनगृहे वा सामायिक शिष्याय दीयत इत्यनन्तरवक्ष्यमाणगाथा-
व्रिया सर्वत्र सम्बध्यत इति गाथार्थ । 'सद्भागाय रविगय'मित्यादि (४७१-८) गाथाव्याख्या-सन्ध्यागत-यत्स
न्यायामुदेति यथा-कात्तिकमासप्रथमदिनसन्ध्याया कृत्तिका, मार्गशीर्षे वा मृगशिर इत्यादि, रविगत-यत्रादित्योऽनति
ष्ठते, विंडुर नाम कृतवक्रग्रहाधिष्ठित, सगह-कूरग्रहाध्यासित, विलम्बित-यदादित्येन भुवत्याऽनन्तरमेव त्यक्त, राहुह्य
(गत) यत्र रथेश्चन्द्रमसो वा ग्रहणमभूद्, ग्रहभिन्न-नाम यद्भिन्ना भौमाद्यन्यतरो ग्रहो मध्येन चिनिर्गत, एतानि सप्त
नक्षत्राणि सामायिक प्रयच्छन् वर्ज्येदिति गाथार्थ । 'अभिवाहारो कालियसुयस्से (सुभमी)'त्यादि (४७१-१२),
गाथा-अत्राभिवाहारो नाम शिष्याचार्ययोरुक्तिप्रत्युत्त्यादिना प्रकारेण सामायिकादिश्रुतस्योद्देशसमुद्देशादिविधिरुच्यते,
स च सामायिके प्रकृतेऽपि प्रसङ्गत सर्वस्यापि श्रुतस्यानुयोगद्वारादिग्रन्थदृष्ट सामाचार्ययातश्च सामान्येनोच्यते, इह
सामायिकाध्ययनादिश्रुतपठनेच्छया शिष्ये समुपस्थिते गुरु समवसरणस्थापना विधाय वामपक्षीकृतशिष्य पूर्वाभिमुख
उत्तराभिमुखो वा देवान् वन्दते ततश्च शिष्य द्वादशावर्त्तवन्दन दापयित्वा तेन सहैव योगोत्क्षेपनार्थं पञ्चविंशत्युच्छ्वासमान
कायोत्सर्गं करोति, पारितकायोत्सर्गश्चतुर्विंशतिस्तव पठति, ततश्च ऊर्ध्वस्थित एव चारत्रय पञ्चमङ्गलपाठपुरस्सर "नाण

पचन्ह पतत्त"मित्यादिनिन्दमुच्चारयति, तदन्ते प्रणिपत्योत्थितो ब्रूते विनेय इच्छाकारेण अमुग सुय उदिसह, आचार्य इच्छा-
 पूर्वकमाह-उदिसामि लमासमणाण हत्थेण सुत्तेण अत्थेण तदुभएण, पुन प्रणिपत्य शिष्य आह-संदिसह कि भणामो !,
 गुरुराह--'वदिता पवेयह' शिष्योऽपीच्छाम इति भणित्वा प्रणिपत्योत्थितो वक्ति-इच्छाकारेण तुब्भेहि अमुग सुयमुदिदं
 इच्छामि अणुसद्धिं गुरुराह-जोग करेहत्ति, तत इच्छाम इत्युक्त्वा शिष्य प्रणिपत्यात्रान्तरे नमस्कारमुच्चारयन् गुरु
 प्रदक्षिणयति, तदन्ते पुन प्राह-तुब्भेहि अमुग सुअमुदिदं इच्छामि अणुसद्धिं, गुरुराह-जोग करेहत्ति, तत इच्छामी
 त्युक्त्वा वन्दित्वा च नमस्कारपाठेन पुनगुरु प्रदक्षिणयति पुनस्तेनैव क्रमेण तृतीयप्रदक्षिणापि वाच्या, ततश्च प्रदक्षिणा-
 त्रयान्ते गुरो पुरत शिष्योऽवतिष्ठते, गुरुश्चात्रान्तरे निपीदति, ततश्चाद्धावनतगात्र शिष्यो भणति-तुब्भ पवेइय सदि-
 सह साहूण पवेएमि, गुरुराह-पवेयहत्ति, शिष्यस्तु इच्छाम इत्युक्त्वा प्रणिपत्य चोत्थित पञ्चनमस्कार पठति, पुन प्रणिप-
 त्योत्थितो वक्ति-तुब्भ पवेइय साहूण पवेइय सदिसह करेमि काउस्सग्ग, गुरुराह-एव करेहत्ति, तत प्रणिपत्योत्थितो
 अमुगस्स उदिसावणिय करेमि काउस्सग्ग अन्नत्थ ऊससिएणमित्याद्युक्त्वा सप्तविशत्युच्छ्वासमान कायोत्सर्ग करोति, तत
 पारितकायोत्सर्गश्चतुर्विंशतिस्त्वाव पठति, अत्र प्रदक्षिणावन्दनकत्रयेणाप्येकमेव गण्यते, तत सप्तभि शुल्लकवन्दनैकैरङ्गा-
 दिश्रुतोद्देशोऽवसितो भवति, उद्देशे च कृतेऽङ्गाद्यन्यतरश्रुतमिदं भवतो वाचयामीति किल गुरुणा प्रोक्तं भवति, समु-
 द्देशेऽपि नन्द्याकर्पणादिरहितं शुल्लकवन्दनकसप्तकादिस्वरूपं स एव विधि, केवलं प्रवेदिते गुरुराह--स्थिरपरिचिय करे-
 हत्ति, समुद्देशे च कृते विधक्षितसूत्रस्य स्थिरपरिचितत्वकरणाय किल शिष्यो नियुक्तो भवति, अनुज्ञाया तु योगोत्क्षेपका-

योत्सर्गवर्जो नन्दाकर्षणादिक उद्देशविधियेव वक्तव्यो, नवर प्रवेदिते गुरुराह-सम्म धारय अन्नेसि च परेयमुत्ति, एयमर्मा
 कालिकश्रुतेऽभिव्याहार, उत्कालिकदृष्टिवादेऽपीथमेवाभिव्याहार, केवल शिष्येण अमुग सुप उदिसह इत्युके गुरुत्वे-
 त्यमाह-इदमुद्दिस्सामीत्यादि । 'करणेयत्ती'त्यादि (४७२-१८), न केवल करणेयत्तीत्युपन्यस्तद्वारपरामर्शं किन्तु
 भवेयत्तीत्ययमपीति योजना, अयमत्र भावार्था-यदिदमनन्तरोदित सामायिककरण तद्भावकरण, फ पुनर्भावकरण
 शास्त्रकारेण पूर्वमुद्दिष्ट येनेदमिह योग्यते इत्याह--"करणे य भए य"त्ति, इद हि प्रागुपन्यस्तद्वारगाथाद्यद्वारद्वय, अनेन
 च सकलापि सा गाथा सूचिता भवति, तद्यथा-'करणे भए य अन्ते सामाहज सवए अ वजे य' इत्यादि अस्या गाथाया
 यद्भावकरणमुक् शस्त्रकृता तदिदमनन्तरोदित सामायिककरणमित्यर्थ । 'भदि कल्याणे सुगे चे त्यादि (४७२-२२),
 ननु भदन्त इत्यखण्डे शब्दे सति कुतोऽय प्रकृतिविभागो लभ्यते इत्याह-'जृविशि'इत्यादि (उ० ४१३), एतदुक्त
 भवति-जृविशीतिधातुद्वयस्योणादौ तावदन्तप्रत्ययो दृश्यते, उणादयश्च बहुल भवन्तीत्यत्रापि झच्प्रत्ययो लभ्यते,
 तस्मिन् सति सामर्थ्यात् भदिरूपेव प्रकृतिरभ्युह्यते । 'पश्चानुपूर्व्यां ग्रन्थ'इति (४७३-९), होइ भयतो इत्यादौ किले-
 वमुपन्यासो भवति भदन्तो भवान्तो भयान्तश्चेति, अधिकारोपयासस्तु विपर्ययेण कृत इति पश्चानुपूर्वी कृता । 'आव-
 स्सयपि निच्च' गाहा (४७३-१३), व्यारया-अत्र किल कल्पग्रन्थनिबद्धेय सामाचारी-यदि लघ्वी वसतिर्भवति तदा
 केचित्साधव स्थानान्तरेऽपि परिवसन्ति, किन्तु गुरोरन्तिके समागत्य प्रतिक्रमण कृत्वा प्रादोषिककालमहणानन्तर काल
 सूत्रार्थपौरुषीद्वय च विधाय तत स्थानान्तरे गत्वा निद्रामोक्ष विदधति, अय मार्गे श्वापदादिभय तदाऽर्धपौरुषी हाप-

यन्ति अथ तथापि मार्गभयादि किञ्चित् तर्हि सूत्रपैरुपीमपि त्यजन्ति ततश्चरमकायोत्सर्गं द्वितीयमाद्य वा तावद् याव-
त्तिष्ठत्यपि सवितरि कारणतो वसत्यन्तर गत्वा गुरुस्थापनादिक्रमेणान्यत्रापि स्थिता प्रतिक्रमणादियु यतन्ते यतोऽत्रापि
भदन्त इत्यामन्त्रण कुर्वते इति दशित भवति, किं तद् इत्याह-आवश्यक प्रतिक्रमणादिलक्षण नित्यमेव गुरुचरणमूले कर्त्त-
व्यमिति, कस्यैतदशित भवतीत्याह-‘वीसुपि हु सवसतो कारणतो’त्ति (४७३-१४), एकप्रतिश्रयनिवासिना ताव-
दुर्धन्तिक एवावश्यक कार्य योऽपि कारणतो वसन्तिसङ्कीर्णतादेर्विश्वक्-पृथग् वसति तस्याप्यनन्तरदर्शितकल्पोक्तनीत्या
गुरुचरणान्तिक एवावश्यक कर्त्तव्यतया दर्शित भवति, ननु य श्वापदभयात्कारणतो गुर्धन्तिकाद्रात्रौ गन्तु न शक्नोति
स किं करोतीत्याह-‘जयति सेज्जाए’त्ति, कारणत इतीहापि सम्बध्यते, ततश्च यद्यपि श्वापदभयादिकारणतो गुर्धन्तिक
गन्तु न शक्नोति तथाप्यन्यस्यामपि शय्याया परिवसन् गुरुस्थापनादिक्रमेणैव यतते-यतना करोतीति गाथार्थं ॥ ‘सम्पू-
र्णशब्दाययमेवाधिकृत्याहे’त्यादि (४७४-१), इह ‘साम सम चे’त्यादि खण्डीकृतशब्दापेक्षया सामायिकमित्य-
खण्ड -सम्पूर्णा शब्द उच्यते, ‘करणे भए य अते सामाइय सबए य वजे ये’त्यादिगाथैकदेशत्वादेवयव, ततश्च सम्पू-
र्णशब्दश्चासावयवश्च सम्पूर्णशब्दावयवस्तमधिकृत्य साम सम सम्यक् इक इत्येते चत्वारोऽपि शब्दा एकार्था, एकार्थत्व
चेह न पर्यायशब्दत्वममीषा मन्तव्य किन्वेकस्यैव सामायिकशब्दलक्षणस्यार्थस्य निष्पत्तये सामादयश्चत्वारोऽपि शब्दा
व्याप्रियन्त इत्येकार्था उच्यन्त इति । ‘ओघतो मधुरपरिणाम’मित्यादि (४७४-५), ओघत -सामान्येन तावन्मधुरप-
रिणाम-शर्करादिद्रव्य, विशेषतस्तु कस्यचित् स्वसात्म्यादिकारणात्कडुकमपि मधुरमिवाभातीति भाव । ‘भूतार्थालोच-

नाया सम तुलाद्रन्य'मिति, भूत-सद्भूत तौल्ये कियत्प्रमाणोऽयमर्थ इत्यालोचनाया-तत्तौल्यप्रमाणजिज्ञामाया सत्या
यथावस्थितप्रतिपादकत्वेन सम तुलाद्रव्यमेवेत्यर्थ । 'कण्ठतस्तावदुक्ते चालनाप्रत्यवस्थाने इत्यादि (४७६-१५),
ननु च "को कारओ करितो" इत्यादौ परस्य कर्त्रादिस्वरूप प्रश्नयत सूररपि तत्कथयत उभयोरपि पुनररुचता, 'आया
खलु सामइय'मित्यादिना तत्स्वरूपस्यानेकस्थानेषु पूर्वमेव निरूपितत्वाद् इत्याशङ्काह-'अत एव चात्र पुनरुक्ते'त्यादि,
यत एव चालनाप्रत्यवस्थाने एते न स्वरूपकथन अत एव न पुनरुचता, कुत इत्याह-'अनुवादद्वारेणे'त्यादि, एतदुक्त
भवति-यत्किमपि कर्त्रादिस्वरूप सूरिरभिधास्यते तदह निराकरिष्यामीति चालनाचिकीर्षया परस्य प्रश्नो यद्यत्सौ तत्स्य
रूप मयोक्त निराकरिष्यति तदह स्थापयिष्यामीत्यभिप्रायवतश्च सूरनिर्वचन न तु मुरयतया तत्स्वरूपप्रतिपत्त्यर्थमि-
त्यदोष । 'विवक्षित घृत'मिति (४७७-६), प्रतिनियतेकभाजनादिस्थित न पुन समस्तजगद्गतमिति भाव । 'अत्र
च (तु) क्षायोपशमिकभावसर्वेणाधिकार'इति (४७८-३), सर्वशब्दोऽन्तर्जाल्याकार किल श्रुतज्ञानरूप श्रुत
च क्षायोपशमिके भावे वर्तते अतो युज्यते क्षायोपशमिकभावसर्वेणाधिकार इति । 'दानपुण्यफला कीर्त्ति रिति
(४८०-१६), दानपुण्याभ्या फलति २ कस्यचिद्दानसमुत्था अपरस्य तु तथाविध दानमप्रयच्छतोऽपि पूर्वभवोपात्तपु-
ण्यवशात्कीर्त्ति प्रादुरस्तीति भाव । 'अन्यमपीत्यतिरिच्यत'इति (४८१-२), करतपि अत्र न समणुजाणामीत्यत्रा
पिशब्दोऽन्यशब्दश्चातिरिच्यत इत्यर्थ, तत्रापिशब्दस्य फलमाह-'यस्मात् सम्भावनेऽपिशब्दोऽय'मित्यादि(४८१-३)।

अन्यशब्दफलमाह—‘न क्रिया क्रियावतो’रित्यादि (४८१-६) । ‘अतस्तद्भेदोपदर्शनाये’ति (४८१-१२), यत
 साद्ययोग त्रिविधेन प्रत्यारयात्यतस्तद्भेदोपदर्शनाय—सावद्ययोगप्रत्यारयानभेदोपदर्शनाय ‘सीयाल भगमय’मित्यादिगाथा
 माहेत्यर्थ । ‘तो क्व निजुत्तीए’इत्यादि (४८१-२१) गाथाव्याख्या—यदि प्रज्ञप्त्या त्रिविध त्रिविधेन गृहिण
 प्रत्यारयानमुक्त तत कथ निर्युक्त्या वक्ष्यमाणप्रत्यारयानाध्ययनसम्बन्धिन्या “अणुमइनिसेहो”त्ति अनुमतिप्रत्याख्यानस्य
 निषेध क्रियमाणो घटते, तथाहि—तत्र ‘दुविह त्रिविहेण पढमो इत्याद्येव वक्ष्यति, न पुन ‘त्तिविह त्रिविहेणं पढमउ’त्ति
 एव परेणोक्ते सत्युत्तरमाह—(सो सविसयमिति) स निर्युक्तावनुमतिप्रत्याख्याननिषेध स्वविषये मध्यमखण्डादिरूपे यत
 आयात वस्तु-वद्वहिरण्यश्रीखण्डादि परिमुक्ते तद्विषयो द्रष्टव्यो, विषयवह्निर्वत्तिस्वयम्भूरमणमत्स्यादिप्रत्याख्यानविषय
 तु प्रज्ञप्त्या त्रिविध त्रिविधेनेत्युक्तमित्यदोष, समाधानान्तरमाह—‘सामन्ने वा नत्थी’त्यादि (सामण्णेण नत्थि) यो वा
 अमुकक्षेत्रवर्तिन इति विशेषमन्तरेण सामान्यतो द्वीन्द्रियादयो मयान हन्तव्या इत्येव प्रत्यारयाति तस्य नास्त्येव त्रिविध
 त्रिविधेन प्रत्यारयान, तद्विषय स निर्युक्तावनुमतिनिषेध, प्रज्ञप्त्या तु स्वयम्भूरमणाद्याधारविशेषितजन्तुप्रत्याख्यान-
 विषयाऽनुमतिप्रत्याख्यानान्भ्यनुज्ञेति न दोष इति गाथार्थ । ‘आह कट पुण मणसा’ गाथा (४८२-१) व्याख्या-
 पर आह-ननु च वाक्कायाभ्या तावत्प्रत्यक्षादिप्रमाणत एव करणकारणानुमतयो दृश्यन्ते मनसस्तु ता नोपलभ्यन्ते
 तत्कथ तास्तत्र प्रत्येतव्या इत्याह—यथा वाग्योगतनुयोगाभ्या करणकारणानुमतय तथा मनसापि भवन्त्येव, कुत इत्याह-
 ‘तदधीणस्ता वइतणुकरणाईण’मित्यनन्तरगाथाया सम्बन्ध, एतदुक्त भवति-वाक्यो सम्बन्धीनि यानि करणानि-

करणकारणानुमतय इत्यर्थं तानि मनोऽधीनान्येव भवन्ति, नहि मनोविकल्पमन्तरेण प्रायस्तनुवचनाभ्या करणादीनि प्रवर्तन्ते अतो मनस्यपि तनुवचनकरणाद्युपचार क्रियत इति भाव, यदिवा किमत्रोपचारेण?, यदा हि निर्व्यापारतनुवचनोऽपि सावद्ययोगकरणादि मनसा विकल्पयति तदा मुरयतयाऽपि तनुवचनवन्मनस्यपि करणादीनि सम्भ्रमन्त्येयंति, आह च—‘अह मणकरण सावज्जजोगमण’मित्यादि भावितमेवेति । ‘अर्थविकल्पसद्वहार्थं न पुनरुक्त मिति (४८४-११), अर्थो-मन प्रभृतिकरणलक्षण तस्य विकल्पा-भेदा तत्सद्बहार्थं त्रिविधेनेत्युच्यमान न पुनरुक्त, एतदुक्त भवति-य एव मनसा वाचा कायेनेत्यनन्तर सविस्तर वक्ष्यमाणोऽर्थं स एव त्रिविधेनेत्यनेन सद्बुद्धोक्तोऽत सद्बहपदरना दपुनरुचमिदमिति । ‘अथवा अत्राणमतीतसावद्ययोग’मित्यादि (४८६-१९), न त्राण अत्राण-सत्सारभयात् साभ्रत त्राणरूपे सामायिके तमत्राणस्वरूप सावद्य योग व्युत्सृजामीतिभाव । ‘नन्वेव सावद्ययोगपरित्यागा दित्यादि (४८६-२३) अत्र किल परोऽतीवासम्बद्धप्रलापितया विवक्षितनिर्दोषसम्बन्धेन सम्बन्धितमपि व्युत्सृजामिशब्दमनि एसम्बन्धेन सम्बन्धयन्निदमाह—ननु चैवमुक्तन्यायेन ‘करोमि भते ! सामाद्य’मित्यादिसूत्रस्याय तात्पर्याथो गम्यते, यदुत-सावद्योगपरित्यागेन करोमि भदन्त ! सामायिकमिति, एव सति सावद्योगनिवृत्तिरत्र प्रतीयते, पर्यन्ते च ‘तस्स भते ! पडिक्कमामी’त्यादो तस्य व्युत्सृजामीतिशब्दप्रयोगे सतीदमनिष्टमापद्यते तस्य-अनन्तरसामर्थ्यलब्धसावद्ययोगनिवर्त्त नस्य व्युत्सृजामि-सावद्ययोगस्य निवृत्तिमुत्सृज्य प्रवृत्ति विदधामीत्यर्थ, अत्रोत्तरमाह—‘तन्ने’त्यादि (४८६-२४),

यदि ह्येवमुल्लूढतया सम्बन्ध क्रियते तर्हि यदा कश्चित् 'मस पञ्चस्वामि अन्नत्थणाभोगेण'मित्यादिना मासचिरतिमभिधाय पर्यन्ते न्युत्सृजामीति ब्रवीति तदाऽऽत्राप्यन तरोका मासचिरति न्युत्सृजामीत्यनिष्टसम्बन्ध स्याद्, अथात्र मासचिरतिविपक्ष एव त्याज्यत्वेन मनसि विवक्षितो मनोगत एव च भाव प्रत्याख्यान भवतीति नानिष्ट सम्बन्ध क्रियते, यद्येव सर्व सुस्थमिहापि सावद्ययोगनिवृत्तिविपक्षस्य हेयत्वेनाभिप्रेतत्वादिति । 'त्रिविध त्रिविधेन न्युत्सृजति पापमेव'मित्यादि (४८८-११), विशेषत एष्यमिति श्रुवाणस्य कोऽभिप्राय ?, उच्यते, सावद्ययोगचिरत इत्यनेनैव गतार्थे त्रिविध त्रिविधेन न्युत्सृजति पापमिति यद्वितीयपदोपादान तेनैव किल ज्ञापयति यत्र सावद्ययोगे प्रवृत्तिरासीत् ततो निवृत्त इति प्रतिपादित 'सावज्जोगचिरओ'इत्यनेन पदेन यदेष्य पाप ततोऽनिवृत्त एव किल एष प्रतीयते अतस्तन्निवृत्तिप्रतिपादक द्वितीयपदमिति विशेषत उक्त वृत्तिकृता त्रिविध त्रिविधेन न्युत्सृजति पापमेव्यमिति, कदा पुनरयमेवविध कर्ता भवतीत्याह—'सामायिकादौ' (४८८-१२), सामायिकारम्भसमय इत्येव सम्बन्धो, यदा तु सामायिकादौ सूत्र इत्यनेन द्वितीयव्याख्यान 'करेमि भते ! सामाद्य'मित्यादिसूत्र गृह्यते तदेत्य सम्बन्ध, एषोऽनुगम 'परिसमाप्त', क्व विषये योऽसावनुगम इत्याह—'सामायिकादौ सूत्रे'करेमि भते ! सामाद्यमित्यादिसूत्रविषय इत्यर्थ । सामायिकाध्ययन समाप्तमिति ॥

अधुना चतुर्विंशतिस्तव आरभ्यते

'चतुर्विंशतिस्तवस्य निक्षेपो भवति नामनिष्पन्न इति (४९१-१५), ननु किं तन्नाम यस्य निक्षेप करिष्यत

इत्याह—‘अन्यस्याश्रुतत्वादि’ति, ननु यदि नामेवात्र पृष्टव्य तत्किमिति क इत्यनेन पुस्त्यनिर्देश कृतो वृत्तिकृता?, सत्य, किन्तु को नामनिष्पन्नो निक्षेप इति निक्षेपापेक्षेयर्थ निर्देशो वस्तुतः पुनर्नामिवात्र पृष्टव्यमित्यदोष । ‘परमाणव-स्त्वप्रदेशा एवे’ति (४९४-२३), ननु यदि सामान्यविशेषरूपतया प्रदेशत्वमप्रदेशत्व च गीयते तर्हि परमाणोरप्युभय रूपता किं न स्याद् येनोच्यते परमाणवस्त्वप्रदेशा इति, न हि जैनानां किञ्चिद्धस्तु सामान्यविशेषरूपतामतिक्रामति, मत्य, विद्यते परमाणुषु तिर्यक्सामान्यं न पुन स्वावयवव्यापितत्वलक्षणमूर्द्धसामान्य, निरवयवत्वादेव तेषामित्यदोष ॥ ‘उदहयस्वओवसमिय’ गाहा ‘उवसमसेढी एक्को’ गाहा (४९५-२६), नारकाणामौदयिको भावो-नरकगत्यादि, क्षायोपशमिकस्विन्द्रियसम्पन्नतादि परिणामिकस्तु जीवत्वादिरित्येव भावत्रयनिष्पन्नो नरकगतावेको भद्र, एव तिर्यग्न-रामरगतिष्वव्येकैको वाच्य, ततो गतिचतुष्टयेऽपि चत्वारो भद्रा भवन्ति, तथाऽभिहितस्वरूपे भावत्रये क्षायिकभावप्रक्षेपे भावचतुष्टयनिष्पन्न एको भद्रो भवति, गतिचतुष्टयसम्बन्धात् चत्वारो भद्रा सम्पद्यन्ते, क्षायिकभावसम्पन्ना हि क्षायि-कसम्यग्दृष्टय सर्वास्वपि गतिषु लभ्यन्ते, अथ क्षायिकमपहाय तत्स्थाने औपशमिक प्रक्षिप्यते, तद्योगेनापि गतिचतुष्टये चत्वारो भद्रा भवन्ति, प्रथममेव सम्यक्त्वमासादयता हि गतिचतुष्टये प्राप्यते औपशमिको भाव, एव सर्वेऽपि द्वादश, तथा दर्शनसप्तक क्षपयित्वा य उपशमश्रेणीं विद्यते तस्यौदयिकौपशमिकक्षायोपशमिकपारणामिकभावपञ्चक निष्पन्न एको भद्रो लभ्यते, केवलिनोऽप्यौदयिकक्षायिकपारिणामिकभावत्रयनिष्पन्न एक एव क्षायोपशमिकस्त्वस्य नास्ति ‘अतीन्द्रिया केवलिन’ इतिवचनात्, सिद्धस्यापि क्षायिकपारिणामिकभावद्वयनिष्पन्न एक एव, एते सर्वेऽपि त्रय पूर्वोक्ता

द्वादश सर्व पिण्डिता पञ्चदश अविरद्धसान्निपातिकभेदा भवन्ति, सान्निपातिकभेदा हि किलान्यथा-प्ररूपणाया पञ्चिंशति-
 भवन्ति, तद्यथा-आदयिकादिभावपञ्चकस्य द्विकसयोगे दश, त्रिकसयोगेऽपि दशैव, चतुष्कसयोगे पञ्च, पञ्चकसयोगे त्वेक,
 सर्वेऽपि पञ्चिंशति, एते च विरुद्धा उच्यन्ते, केपाञ्चित् क्वचिदुपलभ्यमानत्वेन प्ररूपणामात्रकत्वात्, प्रस्तुतास्तु पञ्चदशो
 रन्यायेन लभ्यमानत्वादविरुद्धा, अत उक्त-“अविरुद्धसन्निवाइभेया उ पनरसत्तीति” गाथाद्वयभावात् । ‘इह तु किल
 नैगमनयदर्शन मूढनयदर्शन वाऽधिहृत्ये’त्यादि (४९६-५), एतदुक्त भवति-नैगमवर्जा हि किल शेषा पड् नया
 केचित् केवलसामान्यवादिन केचित्तु केवलविशेषवादिन, तत्र यदि सामान्यवादिनयमतमाश्रीयते तदा पर्यायसामान्य-
 स्वेकत्वाच्चतुर्विधत्व पर्यायलोकस्यानुपपन्न स्यात्, विशेषवादिनयास्तु प्रत्येक भिन्नत्वात्पर्यायाणामनन्तमेव पर्यायलोकमि
 च्छन्ति न चतुर्विध, नैगम पुनरनेकरूपत्वाच्चतुर्विधमपीच्छति पर्यायलोकमतस्तन्मतमिहाश्रीयते, यद्विवा “मूढनय सुय
 कालिय त्वि”त्यादियचनत्किल प्राय साम्प्रत सूत्राणि नयेन विचार्यन्ते एवेति मूढनयदर्शनाश्रयणाद्विवक्षावशेनैव किय-
 तोऽपि भेदानाश्रित्य पर्यायलोकस्य चातुर्विध्यमुच्यत इति । ‘सीताकरो-भोग’ इति (४९९-६), सीता-लाङ्गलपञ्चति
 तामाश्रित्य करो-भोगो धान्ययाचनमित्यर्थ । ‘आसेवनायामयमेव प्रथमस्थाने कार्ये’ इति (४९९-१४) एतदुक्त
 भवति-यद्यव्यथुभकर्मवशतया पश्चात्कश्चिदप्रशस्तमपि भावमासेवते तथापि मुमुक्षुणा प्रथम तावत्प्रशस्त एवासेवनीय इति
 शापनार्थ “दुविहो उ होइ भावो पसतय तह अप्सतयो य” इत्यत्र प्रथम प्रशस्तभावोपादानमिति । ‘सामर्थ्ये वर्णना-
 या चे’त्यादि (५००-१३), व्याख्या-सामर्थ्ये तावद्धर्त्तेऽसौ कल्पशब्द तदर्थधातुनिष्पन्नत्वाद्, वर्णनाया यथा-क-

लिप्तो-वर्णित श्राघितो देवदत्त, छेदने यथा-कल्पित-छेदित द्विधाकृत वस्त्रमिति, करणे यथा-त्राल्लणार्थं कल्पिता-
 पूषा; कृता इत्यर्थ, औपम्ये यथा-समुद्रकल्पमिदं तडाग, अधिवासे यथा-कल्पिता-अधियासिता ज्ञानाय मञ्जिता प्रति-
 मेत्यर्थ, एतेष्वर्थेषु कल्पशब्द विदुर्वुधा इति श्लोकार्थ । 'ताव एगइयाओ भवत्'सि (५०३-१), यान्मम पुत्रो
 भवति तावदेकीभूय स्वीयतामिति भाव । 'आमत्तणि'गाहा 'अणभिग्गति'आ'गाहा (५०८-२४), व्याख्या-इह
 यत्किञ्च वस्तुन साधकत्वेन वाधकत्वेन वा प्रमाणान्तरैरवाधितं यच्चामुच्यते तत्सत्यं, तदेव प्रमाणैर्नाध्यमानं सन्मृगा,
 तदेव वाध्यमानावाध्यमानं मिश्रं, यत्तु वस्तुसाधकत्वाविवक्षया व्यवहारपतितस्वरूपमात्राभिधित्तया प्रोच्यते तदम-
 त्यामृगं, तत्र आमन्त्रणी यथा-हे देवदत्त इत्यादि, इयं हि नस्तुसाधकत्वाध्यामप्रवृत्ते स्वरूपमात्राभिधानपरत्वात्स-
 त्यामृयेति, आज्ञापनी यथा-त्वमिदं दुरु, इयमपि स्वरूपमात्राभिधानपरत्वात्सत्यामृपैव, यद्येव सत्याऽप्यसत्यामृयातो न
 भिद्यते तस्या अपि जीवाजीवादिस्वरूपाभिधानमात्रकत्वादिति चेत् क किमाह !, यतो यदा परेण सह विप्रतिपत्तौ सत्या
 वस्तुतत्त्वव्यवस्थापनेच्छया प्रमाणावाधित जीवादिस्वरूपाभिधायकं यच्चनमुच्यते तदा सत्यच्यपदेश लभते, तदेव यदाऽपि
 प्रतिपत्तौ तीर्थकरादिर्देवनाद्यवस्थाया जीवादिस्वरूपाविर्भावनमात्रविवक्षया ब्रूते तदाऽसत्यामृपमुच्यते इति विवक्षेवात्र
 प्रमाणमिति न काचिक्षतिरिति, एवमन्यत्रापि स्वबुद्ध्या भावनीयमिति, याधनी यथा-भिक्षा प्रयच्छ, तथा वृच्छनी यथा-
 कथमेतदिति, प्रज्ञापनी यथा-हिंसादिप्रवृत्तौ दुःखितादिर्भवति, प्रत्याख्यानीभाषा यथा-न दास्यामि ते, इच्छानुलोमा च
 भाषा यथा-केनचित्कश्चिदुत्स-साधुसकाशं गच्छाम, स आह-शोभनमिदमिति, अनभिगृहीता भाषा-अर्थमनभिगृह्य

या प्रोच्यते डित्यादिवदिति, भाषा चाभिग्रहे द्वाद्भव्या-अर्थमभिगृह्य या प्रोच्यते घटादिवदिति, सशयकरणी भाषा अनेकार्थसाधारणा या प्रोच्यते-सैन्धवमित्यादिवदिति, व्याकृता-स्पष्टा प्रकटार्था देवदत्त एष ते भ्रातेत्यादिवदिति, अव्याकृता चैव अस्पष्टा-अप्रकटार्था वाललक्षादीना थपनिकेत्यादिवदिति गाथाद्वयार्थे । चतुर्विंशतिस्तवः समाप्त ॥

अधुना वन्दनाध्ययनमारभ्यते

‘अच्छति’सि (५१२-१९), तिष्ठन्ति स्वोपाश्रयेऽपि तावदाचार्या किं मन्यमाना ? इत्याह-मन्ये भाग्निनेया वह्निरपि सूत्रपौरुषी कुर्वन्तीति, ततः सापि सूत्रपौरुष्युद्घाटितादिना अवसिता, ततश्चिन्तयन्ति-मन्ये अर्थपौरुषीं विधाय समेव्यन्ति, तथापि नायातास्ततोऽतिचिरायितमित्याचार्यास्तत्रैव गता । पार्श्वस्थादिलक्षणप्रतिपादकगाथा वृत्तिकारेण न चिहृता अतस्तासु यथावैषम्यं किञ्चिद् विव्रियते-‘सो पासत्यो’गाहा (५१७-११) व्याख्या-सोऽनन्तरोद्दिष्ट पार्श्वस्थो द्विविधः, एतदेवाह-सर्वतो देशतश्च, तत्र सर्वपक्षे ज्ञानदर्शनचारित्र्येभ्यः पार्श्वे-पृथग् यो वर्तते स पार्श्वस्थः, अत्र निषीध-चूर्णि “सुतो अच्छइ सुतपोरिसि अत्थपोरिसि वा न करेइ, दसणाआरेसु न वट्टइ चारित्ते न वट्टइ, अइआरे वा न वज्जेइ, एव सत्यो अच्छइ पासत्यो” अनेन चूणिग्रन्थेन ज्ञानदर्शनचारित्र्येभ्यो येन पार्श्वस्थत्व भवति तत्कमेण दर्शितमिति मन्तव्यमिति गाथार्थः । देशत आह-‘देसमि उ’गाहा (५१७-१२) देशे-देशपक्षे पार्श्वस्थः, क इत्याह-शय्यातरपिण्डमभ्याहृतपिण्ड नित्यपिण्ड च यो भुङ्क्ते इति सम्बन्धः, ‘नीय च अगपिड ति चशब्दस्य व्यवहित सम्बन्धोऽग्रपिण्ड च भुङ्क्ते, कथम्भूतमित्याह-नित्य-अनवरत, एव शय्यातरपिण्डादिभोजनेऽध्यय नित्यशब्दो योजनीयः, कथमित्याह-निष्कारणेनैव,

सकारणस्तु मुञ्जानो विथुच्छचारि येनेत्यर्थ , इत्यक्षरयोजना, भावार्थस्त्वय-शय्या-साधुममर्षितगृहलक्षणया भगवणं तर-
तीति शय्यातरस्तस्य पिण्डो-वक्ष्यमाणलक्षणस्त यो नित्य मुञ्जे स देशपार्थस्य , सोपयोगत्वादन किञ्चित्प्रामादिक्रमुच्यते,
अथ कोऽय शय्यातर १ कदा च शय्यातरो भवति २ कतिविधश्च तत्पिण्ड ३ कदा वाऽशय्यातरो भवति ४ कस्य मन्-
न्धसौ वर्जनीय ५ के च तत्पिण्डग्रहणे दोषा ६ कदा च तत्पिण्डो गृह्यते ७ क च शय्यातरो भवती ८ त्यष्टी द्वाराणि,
तत्राद्यद्वारे-यतिप्रदत्तोपाश्रयप्रसु तेन यत्कृतप्रमाणतया निर्विद्यो वा शय्यातर , द्वितीयद्वारे यदा शय्यातरगृहे रात्रौ
सुप्त्या जागरित्वा वा प्राभातिकप्रतिक्रमण कुर्वन्ति तदाऽसौ शय्यातर , अथैतच्छय्याया सकला रात्रिं जागरित्वा प्राभाति-
कप्रतिक्रमणमन्यत्र कुर्वन्ति तदा मौल शय्यातरो न भवति, किन्तु यद्गृहे प्रतिक्रमण कृत स एव, अथ मूलशय्याया
रात्रौ सुप्त्याऽन्यत्र प्रात प्रतिक्रामति तदा मौलोऽन्यश्च द्वायपि शय्यातरो, यदा तु यसत्तिसकीर्णतादिकारणाद् अनेको-
पाश्रयेषु साधवस्तिष्ठन्ति तदा यत्राचार्य स्थित स शय्यातरो नान्य , तृतीयद्वारे द्वादशधा तत्पिण्ड , तदुक्तम्-“असणा-
ईआ चउरो पाउछण वत्थपत्तकवल्लय । सूईछुरकन्नसोहण नहरणिया सागारियपिंडो ॥ १ ॥” अय तु वक्ष्यमाण तदपिण्ड -
तणङ्गलछारमहण सेजासथारपीढेवाई । सिज्जारपिंडो सो न होइ सेहो य सोवहिओ ॥१॥ चतुर्थद्वारे-अहोरात्रात्परतो
शय्यातरो भवति, यदुक्त-“बुच्छे वज्जेज्जऽहोरत्त” इदमत्र हृदय-यत्रोषितास्तत स्थानाद् यस्यावेलाया नित्यता द्वितीयदिने
तावत्या वेलाया परतोऽशय्यातरो भवति, पञ्चमद्वारे-साधुगुणविरहितस्य लिङ्गमात्रावशेषस्यापि सम्बन्धी शय्यातरो वर्ज-
नीय , षष्ठद्वारे-‘तित्थकरपडिकुट्टो आणा अन्नाय उग्गमोविअ न सुञ्जे । अविमुत्ति अलाघवया बुद्धहसेज्जाइ वोच्छेओ ॥ १ ॥

अस्या व्याट्या-आद्यन्तवर्जमर्धमर्धाविदेहजैश्च तीर्थकर्यरमाथाकर्म कथञ्चिद्भुक्तं न पुन शय्यातरपिण्डोऽतस्तत्प्रतिक्रु-
 एतद्दर्जनीयोऽय “आण”ति त च गृहता तीर्थकराज्ञा न कृता स्यात्, “अण्णाड”ति यत्र स्थितस्तत्रैव भिक्षा गृह-
 ता अज्ञातोच्छ च न कृत स्यात् “उगमोऽवि य न सुज्जे”ति आसनादिभाषत पुन पुनस्तत्रैव भैक्षपानकादिनिमित्त प्रवि-
 शत उद्गमदोषाश्च स्यु, स्वाध्यायश्रवणादिभ्यश्च प्रीत शय्यातर क्षीरादिस्निग्धद्रव्य ददाति तच्च गृहता विमुक्ति -
 गाद्धाभावो न कृत स्यात्, “अलाघवय”ति शय्यातरतत्पुत्रभ्रातृपितृव्यादिभ्यो बहूपकरण स्निग्धाहार च गृहत उप
 करणशरीरयोर्लाषव न स्यात्, तत्रैव चाहारादि गृहत शय्यातरवैमनस्यादिकारणाच्छब्द्या दुर्लभा स्यात्, सर्वथा तद्धय
 वच्छेदोऽपि स्यात्, अतस्तत्पिण्डो वर्जनीय, सप्तमद्वारे-‘दुविहे गेलन्नमिय निमतणे दबदुह्हेह असिवे । ओमोदरिअप-
 ओसे भए अ गहण अणुत्राय ॥ १ ॥’व्याट्या-आगाढानागाढे द्विविधे ग्लानत्ये सूत्रोक्तविधिना शय्यातरपिण्डोऽपि ग्राह्य,
 निमन्त्रणे च-शय्यातरनिर्वन्धे सकृत् त गृहीत्वा पुन प्रसङ्गो निगारणीय, दुर्लभे तु क्षीरादिद्रव्येऽन्यत्रालभ्यमाने तत्रैव
 गृह्णन्ति, “पओसे”ति-राज्ञा प्रद्विष्टेन सर्वत्र भैक्ष्ये निवारिते प्रच्छत तद्गृहेऽपि गृह्णन्ति, तस्करादिभ्ये चान्यत्र तत्रापि
 स्वीकुर्यन्ति, शेष सुगम, अष्टमद्वारे-स्वस्थाने वसन् शय्यातरो भवति देशान्तरे गतो न भवत्यपि, केवल भद्रकप्रान्तदो
 पात् तत्पिण्डस्तत्रापि वर्जनीय, भद्रको हि मम तावत् स्वगृहवस्थितस्यामी न किञ्चिद्गृह्णन्ति यदि हि (अत्र तु) गृह्णन्ति तथापि
 शोभनमिति विचिन्त्यानेपणीयमपि कृत्वा दद्यात्, प्रान्तस्तु मम स्वगृहस्थितस्यामी न किञ्चिद् गृह्णन्ति अत्र तु सर्व गृह्णन्ति
 तत्किमिदानीमहमन्य सजात ? तस्मान्मायाग्नि एत इति विचिन्त्य वसत्युच्छेदादि कुर्याद् एव शय्यातरसम्बन्धिना

आत्मानुलादीनामुपाश्रयस्याप्रभूणामपि सम्बन्धी पिण्डो वर्जनीयो, भद्रकप्रान्तादिदोषादित्यल विस्रोण, तदर्थिना तु
 प्रकल्पतृतीयोद्देशकोऽन्वेप्य, स्वरग्रामाल्माधुनिमित्त य आनीयते सोऽभ्याहृतपिण्ड, प्रतिदिन तवैतान्मात्र दास्यामि
 मद्गृहे नित्यमागन्तव्यमिति निमन्त्रितस्य नित्य गृहृतो नित्यपिण्ड, तत्क्षणोत्तीणादनस्थाल्या अव्यापारिताया निवाहूर-
 लक्षणोऽग्रपिण्ड, एतान्पिण्डान् निष्कारणो नित्य मुञ्जानो देशपार्श्वस्य इति गार्थार्थ । 'कुलनिरस्ताण'गाहा (५१७-
 १३) कुलानि-श्राद्धतुलादीनि स्निग्धाहारादिगृहस्तन्निश्रया विचरति, आचार्यनालवृद्धग्लानादिनिमित्त स्यापितानि दान
 श्रद्धालूनि कुलानि स्थापनातुलानि कारणमन्तरेणापि तानि प्रविशति, सखण्ड्यन्तेऽस्या जीवा इति सरुडी-पिनाहादिका
 तदवलोकनार्थ कौतुकादिना गच्छति, शरीर चादर्शादिप्यवलोक्ते, तथा केनचित्सह मातापित्रादिसम्बन्धघटनलक्षण
 अवसनलक्षणमाह-'ओसन्नोऽविय'गाहा (५१७-१४) अवसीदति एष देशपार्श्वस्य इति गार्थार्थ ॥
 तथ, तत्र सर्वते -'उज्वद्धपीठफगो'त्ति-इहैककाष्ठनिष्पन्नसस्तारकालाभे बहुभिरपि वशादिकाष्टखण्डैर्देवरकादिरन्धान्
 दत्त्वा वर्षासु सस्तारक क्रियते, स च पक्षसन्ध्यादिषु बन्धापगम कृत्वा प्रत्युपेक्षणीय इत्याशा, यस्त्वेव न प्रत्युपेक्षते सोऽन्न
 वद्धपीठफलोऽभिधीयते, अथवा पुन पुन शयनादिनिमित्त नित्यमास्तीर्णसस्तारक एव वा य आस्ते स एवमभिधीयते,
 तथा स्थापितभोजी च सर्वावसनो ज्ञातव्य इति गार्थार्थ । देशावसनमाह-'आवससय'गाहा 'आवससयाइआइ'गाहा,
 (५१७-१५), आवससयके-प्रतिक्रमणादौ स्वाध्याये-वाचनादौ प्रत्युपेक्षणाया-यत्त्वादिसम्बन्धिन्या ध्याने-शुभमन प्रव-

त्यादिलक्षणे भिक्षाया-गौचरचर्याया भक्तार्थे-भोजने भोजनमण्डल्यामितियावत् आगमने-उपाश्रयप्रवेशलक्षणे निर्गमने-
 उपाश्रयत्रहिर्निर्गमनलक्षणे स्थाने-कायोत्सर्गे निपदने-उपवेशने त्वग्वर्त्तने-शयने इति सर्वत्र सप्तमीनिर्देशो द्रष्टव्य , तत-
 श्चेतेषु आवश्यकादिषु विषये देशावसत्रो भवतीतिशेष , कदा ? इत्याह-“आवस्सयाइआइ न करे अहवाचि हीणमहि-
 याइ’ ति, यदैतान्यावश्यकस्वाध्यायादीनि स्थानानि सर्वथा न करोति अथवा हीनाधिकानि करोति तदा देशावसत्रो
 भवतीत्यर्थ , इदमत्र हृदय-य प्रतिक्रमणाद्यावश्यक न करोति हीनाधिकादिदोषदुष्ट वा करोति स्वाध्याय न करोति प्रति
 पिच्छकालकरणादिदोषदुष्ट वा करोति प्रत्युपेक्षणमपि न करोति दोषदुष्टा वा करोति ध्यान-शुभ “कि मे कड किच्चम
 किच्चसेस कि सफणिज्ज न समायरामी’त्यादिलक्षण पूर्वापररात्रकाले न ध्यायति अशुभ वा ध्यायति, आलस्योपहत सुख-
 लिप्सुभिक्षाया न पर्यटति अनुपयुक्तो वा पर्यटति, अनेपणीय वा गृह्णाति भक्तार्थं मण्डल्या न भुङ्के कदाचिद्धा भुङ्के
 मण्डलीसम्बन्धिसयोजनगदिदोषदुष्ट वा भुङ्के, आगमने नैपधिक्यादिसामाचारी न करोति, निर्गमनेऽप्यावश्यक्यादिसामा-
 चारी न करोति, कायोत्सर्गं गमनागमनादिषु न करोति दोषदुष्ट वा करोति, निपदनशयनयो संदशभूप्रमार्जनादिसामा-
 चारी न करोति सम्यग्या न करोति, “गुरवयण वलाइ तह”त्ति तथा सामाचारीवितथाचरणादिकारणेष्व्यावश्यकवेलादौ
 सम्यगालोचय प्रायश्चित्त प्रतिपद्यस्वेत्यादि गुरुणा प्रेरितस्तद्वचन प्रतिवलयति-अभिमुलीभूय आलजालान्यसम्ब-
 द्धानि वक्ति न पुनस्तद्वच सम्यक् प्रतिपद्यते स एष भणितोऽवसन्नो देशत , उपलक्षण चेद तत स्वलितेषु मिथ्या-
 दुग्धत न ददाति गुरुवैयाचृत्य न करोति समरणादिषु वन्दनक न ददाति आदाननिक्षेपादिषु प्रत्युपेक्षणप्रमार्जने न

करोति, इत्याद्यन्यदपि सामाचारीवित्थाचरण देनापार्थस्यत्यकारण द्रष्टव्यमिति गाथाद्वयार्थ ॥ यदुक्त 'गुन्मान प्रति
 यत्ति' तत्सविशेष विवरीपुराह-'गोणो'गाहा (५१७-१७), यथा गल्गिर्गा स्वामिना प्रेरितो तु शीलतया गन्-
 ध्याष्टस्य सम्मुलीभूय भनक्ति समिला सोऽप्यसत एवसेव गुरन्चनमदुर्षन् यत्ति-सम्मुगीभवतीत्येव चतद्दृष्टान्तेन
 साम्य, करोति वा तथापि "उस्सोडु"ति तत्समीपे किलाहमेवैकस्तिष्ठामि येन पुन पुनर्ममियादिशासीत्याद्यसूयागाम्य
 मुक्त्वा करोतीत्यभिप्राय इति गाथार्थ ॥ इदानीं कुशीलस्वरूपमाह-'तिविहो'गाहा (५१७-१८), ज्ञानदर्शनचारित्र
 विषयत्वेन त्रिविध कुशीलो भवति, शेष सुगममिति गाथार्थ । कथ ज्ञानादिविषयत्वेन त्रिविध कुशीलो भवतीत्याह-
 'नाणे'गाहा, ज्ञानाचार-कालादिक यो विराधयति स ज्ञाने-ज्ञानविषये कुशील इति शेष, इदमुक्त भवति—"काले विणये
 बहुमाणे उवहाणे तह अनिणहवणे । वज्जणअत्थतदुभए अट्टविहो नाणमायारो ॥ १ ॥" इत्यमुमष्टयिष ज्ञानाचार यो विरा-
 धयति-न सम्यगनुत्तिष्ठति स ज्ञानकुशील, 'निस्सकिअनिकखिअनिचित्तिगिच्छाअमूढदिट्ठी अ । उयबूहधिरीकरणे यच्छ
 छपभायणे अट्ट ॥ १ ॥ अमु पुनरष्टप्रकार दर्शनाचार विराधयति स दर्शने-दर्शनविषये कुशील, चरणपुशील पुनरय-
 वश्यमाणस्वरूप इति गाथार्थः । 'कोउअ'गाहा (५१८-१), कौतुक भूतिकर्म प्रशामभ्र निमित्त आजीय कत्ककुरुका
 लक्षणा विद्या मन्त्रादींश्च य उपजीवति, सर्वत्र द्वितीया द्रष्टव्या, स एवभूतधरणकुशीलो ज्ञातव्य इति गाथार्थ, तत्र कौतुक
 किम् ? इत्याह-'सोएगाइ'गाहा (५१८-२), सौभाग्यनिमित्तमपत्यादिनिमित्त च योपिदादीना त्रिकचतुष्कचत्तरा-
 दिदु त्तानादि यत्किरुयते तत्कौतुक भणित तत्तुर्ध्वत्सो कुशीलो भवतीति द्रष्टव्य, एषमुत्तरत्रापि, भूतिकर्मस्वरूपमाह-

ज्वरितादीना तदपगमार्थं भृत्या - भस्सनोऽभिमन्त्र्य यत्प्रदान तद् भूतिकमति गाथार्थं । अधिजनेन शुभाशुभ पृष्टो देवज्ञ
 स्वमादिषु तत्परिज्ञानार्थं विद्यादिदेवता प्रश्न, अधिजनप्रश्नाद्देवताया प्रश्न प्रश्नाप्रश्न इतिकृत्वा, तत्स्वरूपमा-
 ह- 'सुविणग गाहा (५१८-३), स्वप्ने विद्यया-त्रिद्यादेवतया कथित स्वप्नविद्याकथित, अथवा स्वप्नस्य विद्या स्वप्नविद्या
 तथा कथित स्वप्नविद्याकथित आरयति शुभाशुभ इत्याख्यायिका-देवताविशेषरूपा तथा कर्णद्वारे वादितघण्टिकाद्वारेण
 कथित, आरयायिकादेवता हि मन्त्रेणाहता घण्टिकाद्वारेण शुभाशुभ दैवज्ञस्य कथयति, एतच्च देवताकथित यदन्येभ्य
 शिष्यते कथ्यते स प्रश्नप्रश्न तदुपजीवनादपि चरणकुशील इति गाथार्थं ॥ निमित्ताजीवयो स्वरूपमाह- 'तीआई' गाहा
 (५१८-४) अतीतभविष्यद्वत्तमानकालत्रयवत्तिलाभादिभावकथन निमित्त भवति, आजीव पुन सप्तविधस्तद्यथा-जाते
 कुलस्य च प्रतीतस्य शिल्पस्य-कुम्भकारलोहकारादिसम्बन्धिन कर्मण -कृषिकर्मादे तपस -अनशनादे गणस्य-महगणादे
 गुण इति पाठो ऽशुद्धो लक्ष्यते निषीथादिभिर्बर्षभिचारित्वात् सूत्रस्य-कालिकादे, एतदुक्त भवति-वय भवन्तश्चैक
 जातिकुलशिल्पकर्मगणवत्तिन इत्यादिवचनरचना आहारादिगृहस्य जात्याद्याजीव, तप सूत्राभ्यासप्रकटनमाहारादिगृह-
 स्थैव तप सूत्राजीव, आदिशब्द एतेपामेव बहुप्रकारत्वसूचक इतिगाथार्थं ॥ कल्ककुरुकादीन् गाथया व्याख्यानयन्नाह-
 'कल्ककुरुगाई' गाहा (५१८-४), कल्ककुरुका काऽभिधीयते? इत्याह-माया, अत्रैव तात्पर्यार्थमाह-निकृत्या परेषा दम्भन-
 वञ्चनमिति यदुक्त भवति, स्त्रीपुरुषहस्त्यश्वादि लक्षण तु लक्षणमभिधीयते, 'इत्थी विजाभिहिआ पुरिसो मतोत्ति तबिसे-
 सोऽय । विजा ससाहणा वा साहणरहिओ भवे मतो ॥ १ ॥' इत्यादिग्रन्थसिद्धा त्रिद्यामन्त्रादय, आदिशब्दाच्चूर्णयोगो-

करोति, इत्याद्यन्यदपि सामाचार्यचित्ताचरण देशपार्थस्यत्वकारण द्रष्टव्यमिति गाथाद्वयार्थ ॥ यदुक्त 'गुरुचन प्रति
 चलति' तत्प्रतिशेष विररीपुराह—'गोणो'गाथा (५१७-१७), यथा गलिगां स्वामिना प्रेरितो दु शीलतया चलन्-
 द्यावृत्त्य सम्मुखीभूय भनक्ति समिला सोऽप्यवसत एवमेव शुरचनमकुर्धन् चलति-सम्मुखीभवतीत्येव चतदुद्यान्तेन
 साम्य, करोति वा तथापि "उत्सोदु"ति तत्समीपे किलाहमेवैकस्तिष्ठामि येन पुन पुनर्भविवादिशसीत्याद्यसूयायाक्य
 मुफ्त्या करोतीत्यभिप्राय इति गाथार्थ ॥ इदानीं कुशीलस्वरूपमाह—'तिविधो'गाहा (५१७-१८), ज्ञानदर्शनचारित्र
 त्रियत्येन त्रिविध कुशीलो भवति, शेष सुगममिति गाथार्थ । रुध ज्ञानादिविषयत्वेन त्रिविध कुशीलो भवतीत्याह-
 'नाणे'गाहा, ज्ञानाचार-कालादिक यो विराधयति स ज्ञाने-ज्ञानविषये कुशील इति शेष, इदमुक्तं भवति—“काले विणये
 बहुमाणे उवहाणे तह अणिणहवणे । वजणअत्थतदुभए अट्टविहो नाणमायारो ॥ १ ॥” इत्यमुमष्टविध ज्ञानाचार यो विरा-
 धयति-न सम्यगनुतिष्ठति स ज्ञानकुशील, 'निस्सकिकानिकंखिअनिवित्तिगिच्छाअमूढदिट्ठी अ । उववूहधिरिकरणे वच्छ
 छपभाणणे अट्ट ॥ १ ॥ अमु पुनरष्टप्रकार दर्शनाचार विराधयति स दर्शने-दर्शनविषये कुशील, चरणकुशील पुनरय-
 धश्यमाणस्वरूप इति गाथार्थः । 'कोउअ'गाहा (५१८-१), कौतुक भूतिकर्म प्रश्नाप्रश्न निमित्त आजीव कल्ककुरूका
 नक्षणा विद्या मन्त्रादीथ य उपजीवति, सर्वत्र द्वितीया द्रष्टव्या, स एवम्भूतश्चरणकुशीलो ज्ञातव्य इति गाथार्थ, तत्र कौतुक
 किम् ? इत्याह—'सोहग्गाइ'गाहा (५१८-२), सौभाग्यनिमित्तमपत्यादिनिमित्त च योषिदादीना त्रिकचतुष्कचत्वर-
 दिशु ज्ञानादि यत्क्रियते तत्कौतुक भणित तत्कुर्वन्सौ कुशीलो भवतीति द्रष्टव्य, एवमुत्तरत्रापि, भूतिकर्मस्वरूपमाह-

ज्वरितादीना तदपगमार्थं भूत्या - भस्मनोऽभिमन्त्र्य यत्प्रदान तद् भूतिकर्मेति गाथार्थं । अर्थिजनेन शुभाशुभ पृष्टो देवज्ञ स्वप्नादिषु तत्परिज्ञानार्थं विद्यादिदेवता यत्पृच्छति स प्रश्न, अधिजनप्रश्नाद्देवताया प्रश्न प्रश्नाप्रश्न इतिकृत्या, तत्स्वरूपमाह- 'सुधिणग गाहा (५१८-३), स्वप्ने विद्यया-विद्यादेवतया कथित स्वप्नविद्याकथित, अथवा स्वप्नस्य विद्या स्वप्नविद्या तथा कथित स्वप्नविद्याकथित आरयाति शुभाशुभ इत्यारयायिका-देवताविशेषरूपा तथा कर्णद्वारे वादितघण्टिकाद्वारेण कथित, आख्यायिकादेवता हि मन्त्रेणाहूता घण्टिकाद्वारेण शुभाशुभ देवज्ञस्य कथयति, एतच्च देवताकथित यदन्येभ्यः शिष्यते कथ्यते स प्रश्नप्रश्न तदुपजीवनादपि चरणकुशील इति गाथार्थं ॥ निमित्ताजीवयो स्वरूपमाह- 'तीआइ' गाहा (५१८-४) अतीतभविष्यद्वर्तमानकालायवत्तिलाभादिभावकथन निमित्त भवति, आजीव पुन सप्तविधस्तद्यथा-जाते कुलस्य च प्रतीतस्य शिल्पस्य-कुम्भकारलोहकारादिसम्पन्निधन कर्मण -कृषिकर्मादे तपस -अनशनादे गणस्य-मह्यगणादे गुण इति पाठो ऽशुद्धो लक्ष्यते निषीथादिभिर्व्यभिचारित्वात् सूत्रस्य-कालिकादे, एतदुक्त भवति-वय भवन्तश्चैक जातिषुलशिल्पकर्मणवत्तिन इत्यादिवचनरचना आहारादिगृहस्य जात्याद्याजीव, तप सूत्राभ्यासप्रकटनमाहारादिगृहस्यैव तप सूत्राजीव, आदिशब्द एतेषामेव बहुप्रकारत्वसूचक इतिगाथार्थं ॥ कल्ककुरुकादीन् गाथया व्याख्यानयन्नाह- 'कक्कुरुगाइ' गाहा (५१८-४), कल्ककुरुका काऽभिधीयते? इत्याह-माया, अत्रैव तात्पर्यार्थमाह-निकृत्या परेषा दम्भन-वयनमिति यदुक्त भवति, स्त्रीपुरुषहस्त्यभ्यादिलक्षण तु लक्षणमभिधीयते, 'इत्थी विजाभिहिआ पुरिसो मतोत्ति तविसे-सोऽय । विजा ससाहणा वा साएणरहिओ भवे मतो ॥ १ ॥' इत्यादिग्रन्थसिद्धा विद्यामन्त्रादय, आदिशब्दाच्चूर्णयोगी

करोति, इत्याद्यन्यदपि सामाचारीवितयाचरण देशपार्थस्यत्वकारण द्रष्टव्यमिति गाथाद्वयार्थ ॥ यदुक्त 'गुरुवचन प्रति
 वलति' तत्त्वविशेष विनरीपुराह—'गोणो'गाहा (५१७-१७), यथा गलिर्गा स्वामिना प्रेरितो दु शीलतया चलन्-
 व्यावृत्त्य सम्मुखीभूय भनक्ति समिला सोऽप्यवसत एवमेव गुरुवचनमदुर्धन् वलति—सम्मुखीभवतीत्येव चतद्वृष्टान्तेन
 साम्य, करोति या तथापि "उस्सोदु"ति तत्समीपे किलाहमेवैकस्तिष्ठामि येन पुन पुनर्मभियादिशसीत्याद्यसूयानाम्य
 मुक्त्वा करोतीत्यभिप्राय इति गाथार्थ ॥ इदानीं कुशीलस्वरूपमाह—'तिविरो'गाहा (५१७-१८), ज्ञानदर्शनचारित्र
 विषयत्वेन त्रिविध कुशीलो भवति, शेष सुगममिति गाथार्थ । कथ ज्ञानादिविषयत्वेन त्रिभिध कुशीलो भवतीत्याह—
 'नाणे'गाहा, ज्ञानाचार-कालादिक यो विराधयति स ज्ञाने-ज्ञानविषये कुशील इति शेष, इदमुक्तं भवति—“काले त्रिणये
 बहुमाणे उयहाणे तह अनिण्टवणे । वज्जणअत्थतदुभए अट्टविहो नाणमायारो ॥ १ ॥” इत्यमुमष्टविध ज्ञानाचार यो विरा-
 धयति-न सम्यगनुतिष्ठति स ज्ञानकुशील, 'निस्सकिअनिकंखिअनिविच्चिअमूढदिट्ठी अ । उववूहधिरीकरणे वच्छ
 छपभाणणे अट्ट ॥ १ ॥ अमु पुनरष्टप्रकार दर्शनाचार विराधयति स दर्शने-दर्शनविषये कुशील, चरणकुशील पुनरय-
 यक्ष्यमाणस्वरूप इति गाथार्थः । 'कोउअ'गाहा (५१८-१), कौतुक भूतिकर्म प्रश्नाप्रश्न निमित्त आजीव कल्ककुरुका
 लक्षणा विद्या मन्त्रादींश्च य उपजीवति, सर्वत्र द्वितीया द्रष्टव्या, स एवम्भूतश्चरणकुशीलो ज्ञातव्य इति गाथार्थ, तत्र कौतुक
 किम् ? इत्याह—'सोहग्गाह'गाहा (५१८-२), सौभाग्यनिमित्तमपत्यादिनिमित्त च योपिदादीना त्रिकचतुष्कत्वरा-
 दिषु स्नानादि यत्क्रियते तत्कौतुक भणित तत्कुर्वतसौ कुशीलो भवतीति द्रष्टव्य, एवमुत्तरत्रापि, भूतिकर्मस्वरूपमाह—

पमाह-‘पचास्य’गाहा (५१८-११), आश्रवति-आदत्ते जीव कर्म यैस्ते आश्रवा हिसानृतस्तैन्यात्रह्यपरिग्रहलक्षणा
 पय तत्प्रवृत्त -तदासेवनरतो यस्त्रियु ऋद्धिरससातगौरवेयु प्रतिवद्ध “इत्थिगिहिसकिलिद्धो”त्ति स्त्रीसक्किटो गृहिसक्किटश्च, एवम्भूत
 तत्र-स्त्रीप्रतिपेयी-स्त्रीसक्किट, गृहिसन्निधना तु द्विपदचतुष्पदधनधान्यादीना तप्तिकरणप्रवृत्तो गृहिसक्किट, एवम्भूत
 समकोऽतिशयेनापिशुद्धत्वात् सक्किटोऽभिधीयते इति गाथार्थ । असक्किटस्वरूपमाह-‘पासत्याइणसु’गाहा (५१८-१२),
 गतार्था, उक्तोऽसक्किट । इदानीं यथाच्छन्दस्वरूपमाह-‘उस्सुत्त’गाहा (५१८-१३), उत्सूत्रमाचरन्-उत्सूत्र प्रज्ञापयन्नेप
 यथाच्छन्द इच्छच्छन्दश्चेत्येकार्था शब्दावितिगाथार्थ । उत्सूत्र किमुच्यत ? इत्याह-‘उस्सुत्त’गाहा (५१८-१४), व्याख्या-
 उत्सूत्र किमित्याह-यदनुपदिष्ट तीर्थकरणार्थै स्वच्छन्देन-स्वाभिप्रायेण विकल्पित-उत्प्रेक्षित अत एव सिद्धान्ताननुपा-
 ति-सिद्धान्तवह्निर्भूतमित्यर्थ, यथाच्छन्दस्यैव स्वरूपान्तरमाह-परतप्तिप्रवृत्त, तितिणो नाम य स्वल्पेऽपि केनचिदपराज्जोऽ
 नवरत पुन २ इपनेवास्ते एप यथाच्छन्द इति गाथार्थ । यथाच्छन्दस्य पुन स्वरूपान्तरमाह ‘सच्छद’गाहा (५१८-१५)
 स्वच्छन्दा-आगमनिरपेक्षा याऽसौ मतिस्तया किञ्चिदालम्बनमध्ययनादिक विकल्प्य-उत्प्रेक्ष्य तत सुख स्वादयतीति सुखस्वा-
 द स चासौ विकृतिप्रतिबद्धश्च, मिथ्यालम्बन किञ्चिद्विकल्प्य य सुखलिप्सुविकृतिप्रतिबद्धो भवतीत्यर्थ, तथा त्रिभिर्गौरवै
 ऋद्धिरससातलक्षणे यो माद्यति त जानीहि यथाच्छन्दमिति गाथार्थ ॥ अत्र क्वचिदग्रपिण्डभोजित्वादिनाऽल्पदोषेण क्वचित्तु
 स्त्रीसेनादिना महादोषेणावन्धत्वमुक्तमिति तत्त्व न ज्ञायते अत किञ्चिद्विशेषज्ञानार्थ कल्पस्य भाष्य चूर्णिणश्च किञ्चिदुच्यते-
 “सकिनयराहपयोअणाणुतावी य होइ अवरद्धे । उत्तरगुणपडिसेविअ आलवणवज्जिओ वज्जो ॥ १ ॥ अत्र चूर्णि -सकिन्नो

पथादय प्रकटा, एतच्चोपलक्षणमात्र, अत शेषाण्यपि शरीरोपधिधारणादीन्यकारणे कुर्वन्धरणकुद्रीलो भवतीति गायार्थ ॥
 उत्स्त्रिविध कुद्रील, इदानीं ससक्तस्वरूपमाह- 'ससक्तो य' गाहा (५१८-७), ससक्त इदानीमुच्यते, स
 पुन ससक्त कस्माद् भण्यत इति द्वितीयगाथान्ते समन्ध, कस्मादित्याह-यस्मात् मूलगुणविपयिण उत्तरगुणनिपयिणश्च
 ये केचन दोषा गुणाश्च ते तस्मिन् सन्निहिता सर्वेऽपि प्राप्यन्त इति, कथ सन्निहिता ? इत्याह-एवमेव, क ? यथा इति
 दृष्टान्तमाह-"गोभक्तलदए चैव"ति चैत्रशब्दो यथाशब्दार्थो, यथा गोभक्तकलन्दके यत्किञ्चिदुच्छिष्टमनुच्छिष्ट वा तत्सर्वं
 क्षिप्यते, एवमेव ससक्तेऽपि ये केचन मूलोत्तरगुणदोषास्ते सर्वे प्राप्यन्ते, एतदुक्त भवति-यथा गोमहिष्यादीना रसादन
 कलन्दके उच्छिष्टमनुच्छिष्ट वा भक्तखलकर्णसिकादि सर्वे प्रक्षिप्त प्राप्यते तथा मूलोत्तरगुणविपयिणो ये केचन दोषा गुणाश्च
 ते सर्वेऽपि तत्र प्राप्यन्ते तस्मात्सक्तोऽसायभिधीयते इति गाथाद्वयार्थ ॥ पुन प्रकारान्तरेण तत्स्वरूपमाह-'राय' गाहा
 'एवमेव' गाहा (५१८-९), यथा राजविद्रूपको राज केलिपात्र तत्तश्चैव बहुरूपी भवति, नदो वा यथा बहूनि रूपाणि करोति,
 "अहवाविमेलगो उ"ति अनुस्वारोऽलाक्षणिक अथवापि यथा एलक -ऊरणको हरिद्रारागादिना बहुवर्णो भवति हरि-
 द्रया उपलिप्त पीतो भवति पुन प्रक्षाल्य गुल्किया रञ्जित कृष्णो भवति, पुन प्रक्षाल्य हिङ्गुलकेन रञ्जितो रक्तो भवति
 एवं प्रक्षाल्य २ पुन २ वत्त्वन्तरेणोपरज्यमानो बहुवर्णो भवति एवमेवायमपि शाद्रेन शुद्धेनाशुद्धेन वाऽपि सह सम्मि-
 लति तत्र तादृश एव भवति, धामिकमध्ये मिलितो धामिकमात्मान दर्शयति इतरेषु त्वितररूप तस्मात्सक्तो भण्यते इति
 गाथाद्वयार्थ ॥ स च द्विविध सामान्येन भवतीत्याह-'सो दुविगण्यो' गाहा (५१८-१०), सुगमा सङ्घिष्टसंसक्तस्य स्वरू-

अज्ञा इत्याद्युक्त्या मोचिता, तथा च भाष्यम्—“पेसविया पच्छते गीयासइ खेत्तपेहग अगीआ । पेहियखेत्ता पेच्छति घायग
 कथं रनेत्ति ॥१॥ ओसफते दहु सकच्छेती उ वायगो कुविओ । पहिवइकहणरुभणगुरुआगमवदण सेहा ॥ २ ॥” नन्वेव
 पार्श्वस्थादीन् यन्दमानस्य तद्दोषानुज्ञात सयमव्ययादयो दोषा प्रसजन्ति, सत्य, किन्तु सयमव्ययात् तदायो यथा गरी
 यान् भवति तथा यतितव्यमेव, तथा च भाष्यम्—“कुणइ वय धणहेउ धणस्स वणिओ उ आगम नाउ । इय सजमस्सवि
 वओ तस्सेवद्धा न दोसाय ॥ १ ॥ गच्छस्स रक्खणद्धा अणागय आउवायकुसलेण । एव गणाहिवइणा सुहसीलगवेसणा
 कुज्जा ॥ २ ॥” तद्यथा—‘वायाए नमोकारो’ इत्यादि, कि बहुना ?—“वायाए कम्मुणा वा तह चिट्ठइ जह न होइ से मलु ।
 पस्सइ जओ अवाय तयभावे दूरओ वजे ॥ १ ॥” इति तावद् गुणवज्जिताना वायाए नमोकारादिकमुक्तं, यत्र तु गुण
 स्वल्पोऽप्यस्ति तत्र किमित्यत्रापि भाष्यम्—“दसणनाणचरित्त तवविणय जत्थ जत्तिय जाणे । जिणपन्नत्त भत्तीइ पूयए त तहि
 भाव ॥१॥” किमत्र बहुविस्तरेण सकल्पवचनस्य सारमुच्यते—“ण य किचि अनुत्ताय पडिसिद्ध वावि जिणवरिदेहि । एसा
 खु तेसि आणा कजे सजेण होयव ॥१॥ बहुवित्थरमुत्सग बहुयरमववायवित्थर नाउ । जह जह सजमवुद्धी तह जयसु निज्जरा
 जहय ॥२॥” इत्यल विस्तरेण, तदर्थिना तु निशीथत्रयोदशोद्देशक कल्पश्च निरीक्षणीय । ‘भाण्डखादिकारसादि-
 ग्रह’ इति (५२२-७), भाण्डखादिकारसो नाम जलविशेष तत्र किल प्रक्षिप्त सर्वमपि लोहादि जलरूपतामेतीति ।
 ‘प्रणमतस्तत्किमिती’त्यादि (५२२-११), यदि नाम पार्श्वस्थादिषु ध्रुवा सावद्यक्रिया तथापि तत्प्रणामकर्तुं को दोष ?
 इति आह—‘समणुम’ इति (५२५-१२), पार्श्वस्थादीना प्रणाम कुर्वतस्तत्सावद्यक्रियानुमोदन भवतीतिभाव । ‘तेभ्य

नाम बह्वि-उत्तरगुणावराहपह्वि, ते य काउ नाणुतप्यइ हा दुटुक्य, निस्तको निहओ पयत्तइ, आलयण-नागाइ तेहि
यज्जिओ य स कृत्तिकम्मं वर्जनीय, अर्थादापत्र-आलयणसहिओ उत्तरगुणे पडिभेयमाणेनि पुज्जो इति निप्ययान,
आयरिओ भणति-न केवल उत्तरगुणपडिसेयी, मूलगुणपडिसेयीनि आलयणसहिओ पुज्जो, तथा च भाव्य-हेड्डुणणडि-
ओधिय पावयणिगणट्टयाए अहरे ऊ । कडजोगी उ निसेवइ आइनिअदोय सो पुज्जो ॥ १ ॥ अत्र चूर्णि -हेडेडेहि सचमगा-
णहि डिओनि मूलगुणप्रतिपेव्यपीति भाव, रुढयोगी नाम जो गीयत्यो पाययणी-आयरिओ गणो-गच्छो एएसि अट्टयाए
असट्टयाए अहरे-आत्यन्निककारणे ज निसेयइ तेण सचमसेटीए चेय वट्टइ जहा आइनियठो-पुलागो तस्स एत्थी चक्र
वट्टिखथायारपि थभेउ विणांसउ था कुलाइकजेसु आलोइयपडिक्तो पुद्धो महानिज्जरो य, यत आह भाएयकार -“कुण-
माणेवि य कडण कयकरणो नेव दोसमब्भेइ । अप्पेण बहु इच्छइ विमुद्धआलयणो समणो ॥ १ ॥” कडणति-कटकमई
मपि बुर्धाण कृतकरण -पुलाको न दोपमभ्येति, विथुज्जालम्भोऽल्पेन वहिच्छति, अपर वेह भ्रष्टसयमगुणोऽप्यायोपाय-
कुशलेन कार्याधिना वन्दनीय, अन्यथा दोपप्रसङ्गात्, तथाहि-केनचिदाचार्येण गीतार्थाभावे अगीतार्थो अपि धुल्लका
प्रत्यन्तपट्या क्षेत्रप्रत्युपक्षणार्थं प्रेषिता, तत्र च भ्रष्टव्रत एको वाचको राजबुले यत्कृतममाण परियसति, ते च प्रत्युये-
क्षितक्षेत्रा साधवस्त पृच्छन्ति-काली तिष्ठति, लोकेन च कथितमरण्ये तिष्ठति ततस्तेऽपि तत्र गता, तमजारक्षणप्रवृत्त
भ्रष्टव्रत ह्यत्रा अद्रष्टव्योऽयमिति विमृश्य अगीतार्थत्वेन शनै शनैरयत्न्यन्कन्ति, ताँश्च तथा ह्यत्रा कुपितो वाचक पक्षीपते
कथयित्वा तान् गुप्तौ प्रक्षिप्तवान्, ततस्तदन्येषणार्थं गुरवस्तत्र समायाताः त वाचक व्रतभ्रष्टमपि वन्दित्वा शिष्यका एते

अज्ञा इत्याद्युक्त्या मोचिता, तथा च भाष्यम्—“वेसविया पच्छते गीयासइ खेत्तपेहग अगीआ । पेहियखेत्ता पेच्छति वायग नन्वेव कथ रत्तेत्ति ॥१॥ ओसफते दट्टु सकच्छेती उ वायगो कुविओ । पहिवइकहणरुभणगुरुआगमवदण सेहा ॥ २ ॥” नन्वेव पार्श्वस्थादीन् वन्दमानस्य तदोपानुशात सयमव्ययादयो दोषा प्रसजन्ति, सत्यं, किन्तु सयमव्ययात् तदायो यथा गरीयान् भवति तथा यतितव्यमेव, तथा च भाष्यम्—“कुणइ वय धणहेउ धणस्स वणिओ उ आगम नाउ । इय सजमस्सवि यओ तस्सेवट्टा न दोसाय ॥ १ ॥ गच्छस्स रक्खणट्टा अणागय आउवायकुसलेण । एव गणाहिवइणा सुहसीलगयेसणा कुज्जा ॥ २ ॥” तद्यथा—‘वायाए नमोकारो इत्यादि, कि बहुना ?—“वायाए कम्मणा वा तह चिट्ठइ जह न होइ से मडु । पस्सइ जओ अवाय तयभावे दूरओ वज्जे ॥ १ ॥” इति तावद् गुणवज्जिताना वायाए नमोकारादिकमुक्तं, यत्र तु गुण स्वल्पोऽप्यस्ति तत्र किमित्यत्रापि भाष्यम्—“दसणनाणचरित्त तवविणय जत्थ जत्तिय जाणे । जिणपन्नत्त भत्तीइ पूयए त तहि भाव ॥१॥’ किमत्र बहुविस्तरेण सकलप्रवचनस्य सारमुच्यते—“ण य किचि अणुन्नाय पडिसिद्ध वावि जिणवरिदेहि । एसा खु तेसि आणा कज्जे सज्जेण होयय ॥१॥ बहुवित्थरमुत्सग्ग बहुयरमववायवित्थर नाउ । जह जह सजमवुट्ठी तह जयसु निज्जरा जहय ॥२॥” इत्यल विस्तरेण, तदर्थिना तु निश्चीथत्रयोदशोद्देशक कल्पश्च निरीक्षणीय । ‘भाण्डखादिकारसादि-ग्रह’ इति (५२२-७), भाण्डखादिकारसो नाम जलविशेष तत्र किल प्रक्षिप्त सर्वमपि लोहादि जलरूपतामेतीति । ‘प्रणमतस्तत्किमिती’त्यादि (५२२-११), यदि नाम पार्श्वस्थादिषु ध्रुवा सावद्यक्रिया तथापि तत्प्रणामकर्तुं को दोष ? इति आह—‘समणुमन’ इति (५२५-१२), पार्श्वस्थादीना प्रणाम कुर्वतस्तत्सावद्यक्रियानुमोदन भवतीतिभाव । ‘तेभ्य

ज्ञानदर्शनविकलेभ्य उद्भृता जीवा मनुष्यभ्रमप्राप्य तावन्न सिद्धान्ति न च मनुष्योऽपि चारित्रिकल मित्यनि अतो भावार्थ उच्यते-इह प्रष्टुरयमभिप्राय -साधुस्तावत्स्वशक्त्यपेक्ष तप करोति कश्चिन्नरकारसहित कश्चिन् प्रथमपौरुषीमप रस्तु पुरिमाद्धमित्यादि यावत्पान्मासिक, तथा श्रुतमपि कश्चिदष्टप्रवचनमातृप्रमाणमधीतेऽपरस्तु षट् अन्यस्तु षडुतर याग चतुर्दशपूर्णाणि, तदेव यथा श्रुततपसो स्वशक्त्यपेक्ष वर्तते तथा सयमेऽपि यावन्त पृथिव्याद्युपमर्द् रक्षितु शक्नोति तानन्त मेव रक्षतु तथा मृगावादेऽपि यत्परिहर्तु क्षमते तदेव परिहरतु एव शेषप्रतेष्यपि योज्य, न चैतद् भवद्भिरभ्युपगम्यते, अणी- यस्यामपि सयमविराधनाया चारित्रमालिन्याभ्युपगमात्प्रायश्चित्तप्रदानाच्च, तप श्रुतयोस्तु स्वशक्तिप्रवृत्तावपि चारित्रमा लिन्यानभ्युपगमात्प्रायश्चित्तप्रदानाच्च, तदेतत्कथमिति ? आहाचार्य - 'अनिगूह्यतो विरिअ'गाहा (५३४-६), अस्या प्यय भावार्थ -श्रुततपसोरपि तावच्छक्तिर्न निगूहनीया, ततश्च सयमेऽपि शक्तिं चेन्न निगूहयति तदा न विराथक साधु, न ह्यागमे ग्लानाद्यवस्थानु यतनया कुर्वतोऽशठचित्तस्य किञ्चित्सावध्यापि क्रिया नागुशता भगवद्भिरिति । 'विगतिं विग- ईभीओ'गाहा (५३७-२१), व्याख्या-विगतेर्भातो विगतिभीत साधुर्यो विकृति-क्षीरादिका भुङ्क्ते इति योग, चरा- द्रस्यानुकस्यापि दर्शनात् विकृतिगत च-क्षीराद्वादिक यो भुङ्क्ते स दुर्गतिं यातीति वाक्यशेष, कस्मादित्याह-विकृति- र्वलाजीयमनिच्छन्तमपि विगति-नरकादिका नयतीति, एतदपि कुत इत्याह-विकृतिर्यतो विकृतिस्वभावा, विकारजनन-

स्वभावेति गाथार्थ । 'एगगया य द्वाणे'गाहा (५४०-८), व्याख्या-सूत्रवाचनादानपरिहारेणार्थमेव व्याख्यानयत
 आचार्यस्यैकाग्रता ध्याने-अर्थचिन्तनलक्षणा भवति, यदि पुन सूत्रमपि वाचयेत् तदा बहुव्यग्रत्वादर्थचिन्तायामेकाग्रता
 न स्याद्, एकाग्रतया को गुण इत्याह-'बुद्धि'त्ति एकाग्रस्य हि चिन्तयत सूत्रार्थो बुद्धिमुपयातीति भाव, तीर्थकरानुकृतिश्च
 भवति, तीर्थकरा हि किलार्थमेव कथयन्ति न सूत्र अतस्तदनुकारश्च कृतो भवति, सूत्रवाचना च प्रयच्छत आचार्यस्य
 लाघवमपि स्यात् तद्वाचनायास्ततोऽध पदवर्त्तमानै उपाध्यायादिभिरपि साध्यत्वाद्, अतोऽर्थमेव कथयत सुरेगुरुता-गरिमा
 भवति, आज्ञाया च स्थैर्यं, आज्ञा च तीर्थकृता पालिता भवतीत्यर्थ, तीर्थकरैरित्यमेव निदिष्टत्वादिति भाव । 'इति गुरु
 कयरिणमोक्त्वो न वाएइ'त्ति (५४०-९), इति-अस्मादुक्तस्वरूपात्कारणकलापादुरुर्न वाचयति सूत्र, कथम्भूतो ?-यत
 कृतऋणमोक्ष, तेन हि सामान्यावस्थायामनेके साधव सूत्रमध्यापिता एव, अत प्रागपि कृतसूत्रलक्षणऋणमोक्षत्वेन कृतकृ
 त्यत्वात् पूर्वोक्तकारणकलापाच्च गुरु सूत्र न वाचयतीति गाथार्थ । उपाध्यायस्य सूत्रवाचनाप्रदाने को गुण स्यादित्याह-
 'सुत्तथेसु थिरत्त'गाहा (५४०-११), व्याख्या-उपाध्याय शिष्येभ्य सूत्रवाचना प्रयच्छन् स्वयमर्थमपि परिभाव
 यति अत सूत्रेऽर्थं च स्थिरत्व भवति, अन्यस्य वाचनादानेन च सूत्रलक्षणऋणमोक्षो भवति, आयत्या-आगामिनि काले
 अप्रतिबन्ध-सूत्रसन्तत्यविच्छेदलक्षणो भवति, 'पाडिच्छ'त्ति येऽन्यत आगत्य साधव सूत्रोपसम्पद गृह्णन्ति ते प्रती
 च्छका उच्यन्ते ते च सूत्रवाचनाप्रदानेनानुगृहीता भवन्तीति वाक्यशेष, मोहजयश्च-सूत्रवाचनादानव्यग्रस्य हि चित्तवि-
 श्रोतसिका न भवतीत्यर्थ, एतै कारणै सूत्र वाचयत्युपाध्याय इति गाथार्थ । शेषा गाथा सुगमा, नवर-'उद्वावणा-

पहावण'त्ति (५४०-१७) प्रावत्यधावन च प्रकर्षधावन च ते उद्धावनप्रधावने गरुडप्रयोनानासिप्रिया कुर्येति गणा
वच्छेदक इति, शेष निगदसिद्ध । 'अभ्युत्थितवन्दन'मिति (५४१-१) अभ्युत्थितवन्दनक नाम यदंभंर रिपापार्थ
गुरभ्यो दीयते तदेवम्भूतमेव वन्दनक मात्रादीनि न दाप्यन्ते, यत् पुनरालोचनास्वाध्यायप्रम्यापनानुयोगप्रगादिप्या-
भाव्य तत्तान्यपि सागारिकाद्यभावे दाप्यन्त एवेति भाव । द्वान्निशद्वन्दनकदोषप्रतिपादिका गाथा कंन्याभियायेण वृत्ति.

१ आयरकरण आढा तद्विवरीअ अणाढिअ होइ । दध भावे यद्धो चउमगो दवओ भरओ ॥ ५४ ॥ पन्विदमनुवपार व अन्निनोऽ
णिजतिओ होइ । जत्य व तरथ व उज्झइ क्रयक्किच्चो वक्खर चैव ॥ ५४ ॥ संपिडिण व वदइ परिपिडिअवयणकरणओ वानि । टोवय
उप्फिडतो ओसक्कड्हिसक्खणे कुणइ ॥ ५६ ॥ उवगरणे हत्थमि व धित्तु निवेसेइ अकुसे विति । ठिअविट्ठरिगण व त क्खुअरिगिण व चान
॥ ५७ ॥ उट्टतनिसीअतो उवत्तइ मछउव जलमज्जे । वदिउकामो वऽन्न इअसुघ परिअसए तुअरिअ ॥ ५८ ॥ अप्परपविण्ण मनप्प-
ओसो अ वेइआणग । त पुण जाणूवरि जाणुहिट्ठओ जाणुवाहि वा ॥ ५९ ॥ कुणइ करे जाणु वा णगपर ठअइ करजुअलमग्गे । उच्छुगे
करइ करे भयति निज्जहूणाईअ ॥ ६० ॥ मयइ व भरइसइति व इअ वदइ ण्होरय निवेसतो । एमेव य मिचीए गावसिद्धस्वाविणीओऽइ ॥ ६१ ॥
नाणाइतिअ मुत्तु कारणमिहलोगसाहग होइ । पूआगारवेहउ नाणगाहणेऽवि एमेव ॥ ६२ ॥ आयरतरएण हदि वदे ण तेण पच्छ पणइरसे ।
काहिइ न पणयन्मग वदणये मुहमावोऽय ॥ ६३ ॥ हाउ परस्स दिट्ठि वदतो तेणिअ हवइ पूअ । तेणोविय अप्पाण गूहइ ओभावणा मा मे
॥ ६४ ॥ आहारस्स उ काले नीहारस्सावि होइ पडिणीअ । रोसेण घमथमतो ज वदइ रुठमेअ तु ॥ ६५ ॥ नवि कुप्पसि न पसीअसि
कट्टसिवो चैव तज्जिअ एअ । सीसगुलिमाईहि व तज्जेइ गुरु पणिवयतो ॥ ६६ ॥ वीसमट्टाणमिण सम्भावज्जे सद हवइ णअ । कअइति

कृतोच्चार्य न व्याख्याता अतो यथार्थपरम्यमेता काश्चित्किञ्चिद्विप्रियन्ते-‘आयरकरण’गाहा, आदर-सम्भ्रमस्तत्करणमा
 हतता सा यत्र न भवति तदनाहतमुच्यते, द्वितीयदोषमाह-स्तब्धत्व तद्रव्यतो भावतश्च भवति, अत्र चतुर्भङ्गिका, तद्यथा-
 द्रव्यत स्तब्धो न भावतो, भावत स्तब्धो न द्रव्यत, अन्यस्तु न द्रव्यतो नापि भावत इति, अत्र च भङ्गचतुष्टयेऽपि चरमो
 भङ्ग शुद्ध, शेषभङ्गकेष्वपि भावत स्तब्धोऽशुद्ध एव द्रव्यतस्तु भजनीय उदरपृष्ठशूलव्यथादिवाधितोऽवनाम कर्तुं न शक्त
 कारणिक स्यादपि स्तब्धो न तु निष्कारणिक अत एवाह-दवतो भइतोत्तीति गाथार्थ । तृतीय दोषमाह-‘पविद्रमणुव
 घार’गाहा, प्रविद्ध नाम यदुपचाररहित, एतदेव व्याचष्टे-यद्धन्दनक गुरुभ्योऽर्पयन्-दददनियन्त्रितो भवति-अनवस्थित

कइवयति अ सढयावि अ हुति षगढा ॥ ६७ ॥ गणि वायग जिट्टज्जचि हीलिअ किनु मे पणमिऊण । दरवदिअमि विकह करेइ पलिउ
 चिअ षअ ॥ ६८ ॥ अंतरिओ तमसे वा न वदई वदई उ दीसतो । एअ दिट्टमदिट्ट सिंग पुण कुमपसेहि ॥ ६९ ॥ करमिअ मन्नइ दिंतो
 वदणय आरहतिअकरुत्ति । लोइअकराउ मुक्का न मुचिमो वदणकरस्स ॥ ७० ॥ आलिद्धमणालिद्ध रयहरणसीसेहि होइ चउभगो । वयण
 वरारेहि ऊण जहलकालेव सेसेहि ॥ ७१ ॥ दाऊण वदण मत्थएण वदासि चूलिआ एसा । मूउव्व सहरहिओ ज वदइ मूअग त तु
 ॥७२॥ ढढुरसरेण जो पुण सुत्त घोसेइ ढढुर तमिह । चडुलिं व गिण्हिऊण रयहरण होइ चडुलिं तु ॥७३॥ न दश्यत्त आयुनिकावश्यक
 टीकादर्शेवेता गाथा, “धृत्तिट्टतोच्चार्य न व्याख्याता” इति श्रीपूज्यटीप्यणकारवचनेनाभवनेता प्राचीनादर्शेषु इत्यनुमीयते, तत प्रव
 चनसारोद्धारादत्र लिखिता, अत्रत्य प्राय तद्विवरणमपि प्रवचनसारोद्धाराटीकाधारसदृशमिति, यद्यपि वन्दनकदोषप्रतिपादिका गाथास्तद्विवरण
 चाधुनातनादर्शेषु दृश्यते तदनुसारेणैव च श्रीमत् स्वयमपि अङ्गुशादिदोषेष्वनुवदन्ति सविबृतीस्ता परदोषस्वरूपनिरूपकगाथानामभाव एव तत्र ।

इत्यर्थं, अनवस्थितत्वेन च यत्र वा तत्र वा स्थाने प्रथमप्रवेशादिलक्षणेऽसमाप्तमपि वन्दनकमुद्गित्वा नश्यति, रू इर यथा
 किमुद्गतीत्याह—‘कयकिचो वक्वर चेष’त्ति, एतदुक्तं भवति—यदा केनचिद्भाटेने पुतश्चिन्नगरागरान्तरे ‘मम्मर’
 भाण्डमुपनीत, वक्वरस्वामिना च भाटिकोऽभिहित—‘प्रतीक्षस्व कश्चित्काल यावदस्य वक्वरस्यावतरणाय स्थान किञ्चि-
 दन्वेषयामि, स ग्राह—मयाऽस्मिन्नेव नगरे समानेतव्यमिदमित्येवोक्तं अतः कृतकृत्यत्वाद्भाते पर प्रतीक्षेऽहमित्युक्त्वाऽस्थान
 एव तद्भाण्डमुद्गित्वा गच्छति, एव साधुरप्यस्थान एव वन्दनक परित्यज्य नश्यति इत्येतावता दृष्टान्त इति गायार्थं ।
 चतुर्थं दोषमाह—‘सपिण्डिण व’गाहा, यत्र सपिण्डितान्—एकत्रमिलितानाचार्यादीनेकवन्दनकर्तव्यं वन्दते न पृथक् २ तत्र
 परिपिण्डित वन्दनकमुच्यते, अथवा वचनानि—सूत्रोच्चारणगर्भाणि करणानि—करचरणादीनि सपिण्डितानि—अव्ययच्छि-
 द्धानि वचनकरणानि यस्य स तथा, उर्वोरुपरि हस्तौ व्यरस्थाय्य सपिण्डितकरचरणौ अव्ययसूत्रोच्चारणपुरस्तर यत्र
 वन्दते तद्वा परिपिण्डितमिति भावः । पञ्चमं दोषमाह—उरप्यञ्जण—अग्रतः सरण अभिव्यञ्जण—पश्चादपसरण ते उरप्यञ्ज-
 णाभिव्यञ्जणे दोलवत्—तिडुवद् उलुल्य २ करोति यत्र तटोरगतिवन्दनकमिति गायार्थं । षष्ठं दोषमाह—‘उचगरणे’गाहा,
 यत्राङ्कुशेन गजमिव शिष्य आचार्यमूर्ध्निस्थित शयित प्रयोजनान्तरव्यग्र चोपकरणे—चोलपट्टककल्पादौ हस्ते वाऽवशया
 समाकृष्य वन्दनदानार्थमाप्तने उपवेशयति तदङ्कुशवन्दनकमुच्यते, न हि पृथ्वा कदाचिदप्युपकरणायार्थमर्हन्ति, अवि-
 नयत्वात्, किन्तु प्रणाम कृत्वा कृताञ्जलिपुटेविनयपूर्वमिदमुच्यते—उपविशन्तु भगवन्तो येन वन्दनक प्रयच्छामसीत्यतो दोष-

दुष्टमिदं, एतच्च वृत्तिकृता अन्यथा व्याख्यात तच्च तु विशिष्टश्रुतविदो विदन्तीति, सप्तम दोषमाह—स्थितस्योर्द्धस्थानेन
 'नेत्तीमन्नयराए' इत्यादि सूत्रमुच्चारयत, उपविष्टस्य वाऽऽसीनस्य अहोकाय काय इत्यादिसूत्र भणत कच्छपस्येव—जलचरजीव-
 विशेषस्येव रिङ्गन्—अप्रतोऽभिमुख प्रागभिमुख च यत्किञ्चिच्चलन तद्यत्र करोति शिष्य तदिदं कच्छपरिद्धित नामेति गाथार्थ ।
 अष्टम दोषमाह—'उट्टतनिवेशितो गाहा, उत्तिष्ठन्निवेशमानो वा जलमध्ये मत्स्य इवोद्धर्त्ते—उद्धेलयति यत्र तन्मत्स्योद्धृत
 अथवा एकमाचार्यादिक वन्दित्वा तत्समीप एवापर वन्दनार्हं कञ्चन वन्दितुमिच्छस्तम्ममीपे जिगमिषुरूपविष्ट एव इय
 इय—मत्स्य इव त्वरितमङ्ग परावृत्त्य यत्र गच्छति तद्वा मत्स्योद्धृत इत्थ च यद्भङ्गपरावर्त्तन तद्रेचकावर्त्त इत्यभिधीयत इति
 गाथार्थ । नवममाह—'अस्पपरपचरण' गाहा, मन प्रद्वेषोऽनेकोत्थान—अनेकनिमित्तो भवति, स च सर्वोऽपि आत्मप्रत्ययेन
 परप्रत्ययेन वा स्यात्, तत्रात्मप्रत्ययेन यदा शिष्य एव गुरुरा किञ्चित्प्रथमभिहितो भवतीति, परप्रत्ययेन तु यदा तस्यैव
 शिष्यस्य सम्बन्धिन सुहृदादे सम्मुख सूरिणा किमप्यप्रियमुक्त भवतीत्येवप्रकारैरन्येरपि स्वपरप्रत्यये कारणान्तरैर्मनस
 प्रद्वेषो भवति यत्र तन्मनसा प्रदुष्टमुच्यते । दशम दोषमाह—'पंचेव वेदआओ' ति जानुनोरुपरि हस्तौ निवेशयाधो वेत्या-
 दिना वृत्तिकृता या पञ्चैव वेदिका निदर्शितास्ता शिष्यो यत्र करोति तद्वेदिकावद्ध भण्यते । एकादश दोषमाह—'भयति
 निज्जुष्टणाईअ' ति निर्जुहण—गच्छान्निष्काशन तदादिक यद्भय तेन यत्र वन्दते तद् भयवन्दनकारयायते इति सम्भवत
 साधाहार सर्वत्र व्याप्येय सूचामात्रत्वात्सूत्रस्येतिगाथार्थ । द्वादश दोषमाह—'भयइ च भइस्सइ च' गाहा, स्मर्त्तव्य भो

आचार्य! भवन्त वन्दमाना वयं तिमाम इत्येव निहोरक निवेशयन् वन्दते, किमितीत्याह-भयइ च भद्रस्मइ च ममनिरेतो, किमुक भवति? -एष तावद्भजते-अनुवर्त्तयति मा-सेवाया पतितो मे वत्तत इत्यर्थं अग्रे या मम भजन करिष्यत्यमो ततश्चाहमपि वन्दनकसत्क निहोरक निवेशयामीत्यभिप्रायवान् यत्र वन्दते तद् भजमानवन्दनकमधिधीयते । त्रयोदश दोषमाह-‘एमेव य मेत्सीग’स्ति, एवमेवेति कोऽर्थो? -यथा-निहोरकदोषादिदुष्ट वन्दते तथा मन्त्र्यापि हेतुभूतया कश्चिद्बन्दत एव आचार्येण सह मैत्री-प्रीति इच्छन् वन्दत इत्यर्थं तदिदं मैत्रीवन्दनकमुच्यते । चतुर्दश दोषमाह-‘गारव’स्ति सूगमात्रत्वाद्भवन्दनकमिति प्रत्यय, कथम्भूत तदित्याह-‘सिक्रवाविणीओऽह’ति, शिक्षा-वन्दनकप्रदानादिमामाचारी-विषया तस्या विनीत -कुशलोऽहमित्यवगच्छन्त्वमी शेषसाध्यादय इत्यभिप्रायवान् यथावदायत्ताधाराधयन् यत्र वन्दत इतिगार्थार्थ । सम्प्रत कारणलक्षण पञ्चदश दोषमभिधित्सु कारणस्यैव तावद्वक्षणमाह-‘नाणाइतिय गाहा, ज्ञानदत्त नचारित्रत्रय मुक्त्या यत्किमप्यन्यदिहलोकसाधक वत्त्वादि वन्दनकदानात् साधुरभिलषति तत्कारण भवतीतिप्रतिपत्तव्य, ननु ज्ञानादिग्रहणार्थं यदा व दत तदा किमेका-तेनेव कारण न भवतीत्याशङ्गाह-यदि पूजार्थं गौरवार्थं च वन्दते, वन्दनक दत्त्वा विनयपूर्वकं श्रुत गृह्णामि येन लोके पूज्योऽयेम्यश्च श्रुतधरेभ्योऽधिकतरो भवामीति अभिप्रायवान् यदि ज्ञान-ग्रहणऽपि वन्दते तदा तदप्येवमेव-कारणमेव भवतीतिगार्थार्थ । तत्र किमभिप्रायवत इहलोकसाधक कारण भवतीत्याह-‘आपरतररण’गाहा, हृदीति इहलोकसाधककारणोपप्रदर्शने, अतिशयादरेण वन्दे-ग्रणमाम्येनमाचार्यं तेन च वन्दनप्रदानेन हेतुभूतेन पश्चादमु किञ्चिद्दत्त्वादि प्रणयिष्ये-याचिष्ये, न चासौ मम प्रणयभङ्ग-प्रार्थनाभङ्ग करिष्यति, कथम्भूत

सन् ? इत्याह-वन्दनकमेव मूल्य तत्र भाव -अभिप्रायो यस्य सुरे स तथाभूतो, वन्दनकमूल्यवशीकृत इत्यर्थ, इत्य-
भिप्रायवत कारणवन्दनक भवतीतिगाथार्थ । षोडश दोपमाह-'हाउ परस्स'गाहा व्याख्या-हापयित्वा-वञ्चयित्वा पर-
स्य-आत्मव्यतिरिक्तस्य साधुश्रावकादेर्दृष्टि 'वदतो'त्ति दकारानुस्वारस्यालाक्षणिकत्वाद्द्वन्द्वमानस्य शिष्यस्य सैन्य वन्द-
नकं भवति, एतदेव स्पष्टतर व्याचष्टे-स्तेन इव-तस्कर इवान्यसाध्याद्यन्तर्द्धनिनात्मान गूहयति-स्यगयति, कस्मादित्याह-
'उवभावणा मा मे'त्ति नन्वसावप्यतिविद्वान् किमन्येषा वन्दनक प्रयच्छति ? इत्येवभूताऽपभ्रान्ताना मम मा भूदित्येप
गाथार्थ । प्रत्यनीकत्वरष्टत्वलक्षणदोषद्वयप्रतिपादनायाह-'आहारस्स उ'गाहा निगदसिद्धा । एकोनविंश दोपमाह-
'नचि कुप्पसि'गाहा, काष्ठघटितशिवदेवताविशेष इवावन्द्यमानो न कुप्यसि तथा वन्द्यमानोऽप्यविशेषज्ञतया न प्रसीद
स्येव तर्जयन् वन्दते-निर्बभर्त्सयन् यत्र वन्दते तत् तज्जितमुच्यते, यदिवा मेलापकमध्ये वन्दनक मा दापयन् तिष्ठस्या-
चार्य ! पर ज्ञास्यते तवैकाकिन इत्यभिप्रायवान् यदा शीर्षेणाहुल्या वा-प्रदेशिनीलक्षणया तर्जयन् गुरु प्रणिपतन्-वन्द
मानस्तर्जयन् वन्दते तद्वा तज्जित भवतीतिगाथार्थ । विंशतितम दोपमाह-'वीसभट्टाण'गाहा, विस्रम्भो-विश्वास तस्य
स्थानमिद वन्दनक एतस्मिन् यथावदीयमाने श्रावकादयो विश्वसन्तीत्यर्थ इत्यभिप्रायेणैव सद्भावजडे-सद्भावरहितेऽ
न्तर्भावनाशून्ये वन्दमाने शिष्ये शठमेतद्वन्दनक भवतीति, शठशब्दमेव पर्यायशब्दैर्व्याचष्टे-'कवडती'त्यादि सुगममिति
गाथार्थ । एकविंशतितम दोपमाह-'गणिवायग'गाहा, गणिन् ! वाचक ! ज्येष्ठार्थ ! किं त्वया वन्दितेनेत्यादि सोत्प्राप्त
हीलित्वा यत्र वन्दते तद् हीलितवन्दनकमुच्यते । द्वाविंश दोपमाह-'दरवदिय'मित्यादि सुबोधमितिगाथार्थ । दृष्टादृष्ट-

आचार्य! भवन्त वन्दमाना वयं तिष्ठाम इत्येव निहोरक निवशयन् वन्दते, किमितीत्याह-भयइव भइस्मइव ममेतिहेतो, किमुक्त भवति?-एष तावद्भजे-अनुवर्त्तयति मा-सेवाया पतितो मे वर्त्तत इत्यर्थं अग्रे वा मम भजन करिष्यत्यमो ततश्चाहमपि वन्दनकसत्क निहोरक निवेशयामीत्यभिप्रायवान् यत्र वन्दते तद् भजमानवन्दनकमभिधीयते । त्रयोदश दोष-माह-'गमेव य मेत्तीर्ण'ति, एवमवति कोऽर्थो?-यथा-निहोरकदोषादिदुष्ट वन्दते तथा मन्त्र्यापि हेतुभूतया कश्चिद्वन्दत एव आचार्यण सह मत्री-प्रीति इच्छन् वन्दत इत्यर्थं तदिदं मैत्रीवन्दनकमुच्यते । चतुर्दश दोषमाह-'गारव'ति सूचा-मात्रत्याहर्षवन्दनकमिति प्रत्यय, कथम्भूत तदित्याह-'सिक्खवाविणीओऽह'ति, शिक्षा-वन्दनकप्रदानादिमामाचारी-विषया तस्या विनीत-कुशलोऽहमित्यवगच्छन्त्यमी शेषसाध्यादय इत्यभिप्रायवान् यथावदावर्त्ताधाराधयन् यत्र वन्दत इतिगार्थार्थ । साम्प्रत कारणलक्षण पञ्चदश दोषमभिधित्सु कारणस्यैव तावद्वक्ष्यमाणमाह-'नाणाइतिय'गाहा, ज्ञानदर्श-नचारित्रय मुक्त्वा यत्किमप्यन्यदिहलोकसाधक वस्त्रादि वन्दनकदानात् साधुरभिलपति तत्कारण भवतीतिप्रतिपत्तव्य, ननु ज्ञानादिग्रहणार्थं यदा वन्दते तदा किमेका-तेनैव कारणं न भवतीत्याशङ्क्याह-यदि पूजार्थं गौरवार्थं च वन्दते, वन्द-नक दत्त्वा विनयपूर्वकं श्रुत गृह्णामि येन लोके पूज्योऽयेभ्यश्च श्रुतधरेभ्योऽधिकतरो भवामीति अभिप्रायवान् यदि ज्ञान-ग्रहणेऽपि वन्दते तदा तदप्येवमेव-कारणमेव भवतीतिगार्थार्थ । तत्र किमभिप्रायवत इहलोकसाधक कारणं भवतीत्याह-'आयरतरणं'गाहा, हृदीति इहलोकसाधककारणोपप्रदर्शने, अतिशयादरेण वन्दे-प्रणमाम्येनमाचार्यं तेन च वन्दनप्रदा-नेन हेतुभूतेन पञ्चादसु किञ्चिद्वस्त्रादि प्रणयिष्ये-याचिष्ये, न चासी मम प्रणयभङ्ग-प्रार्थनाभङ्गं करिष्यति, कथम्भूत

'ततो विनेय प्रणम्यैव क्षमपित्वे'त्यादि (५४७-२१), तत्र शोधयन्निति कोऽर्थः ?-शोधयिष्यन्नित्युक्तं वेदितव्यं, केन ?-प्रायश्चित्तेन, कथमभूतेन ?-आलोचनार्हेण प्रतिक्रमणार्हेण च, तत्र "खमासमणाण देवसियाए आसायणाए" इति आरम्य यावत् "जो मे अइआरो कओ" इत्येषा आलोचनार्हप्रायश्चित्तेन शुद्धिः, अनेन ह्येतावत्प्रमाणेनानन्तरमेव वक्ष्यमाणसूत्रेण किलातिचार गुरोरालोचयिष्यति-निवेदयिष्यतीत्यर्थः, "तस्स खमासमणो ! पडिक्कमामि निंदामि गरिहामि अप्पाण वोसिरामीति"एषा तु प्रतिक्रमणार्हप्रायश्चित्तशुद्धिः, अनेन हि किलातिचारान्प्रतिब्रम्याकरणतयाभ्युत्तिष्ठतीति । 'यथाऽर्थो न्ययस्थित' इत्यादि (५४७-२२) वन्दनकदापुरात्मनश्चेतसि व्यवस्थितोऽर्थो गुरो स्वकीयमतिचारमालोच्य तस्मात्प्रति क्रमणीय मयेत्येव लक्षणस्त "आवसियाए पडिक्कमामि खमासमणाण"मित्यादिसूत्रोच्चारणरूपेण क्रियाद्वारेण प्रदिदर्शयिषुर्निष्कामत्यवग्रहादिति भावार्थः । 'अधुनेह भवान्य भवगतातीते'त्यादि (५४८-६), अनागतकाले कथमाशातनासम्भव इति चेदुच्यते-कल्येऽस्य सूरेरिदमनिष्टमह करिष्यामीति चिन्तात सम्भवत्येव, इह भवे तावदित्थ भवान्तरेऽपि तद्विधनि दानादिकरणसम्भवाद् घटत एवेति । 'इत्थ सूत्रे प्रायशो वन्दमानस्य विधिरुक्त' इत्यादि (५४९-२०), सूत्रेऽपि किल 'चउसिर'मित्यत्र वारह्वयशिरोमनलक्षणो वन्धगतोऽपि विधिरुक्तोऽत प्रायोग्रहणमकारि, स्यान्मति - 'चउसिर'- भित्तिनिर्युक्तिकृता प्रोक्त न सूत्र इति, सत्यमिदं, किन्तु निर्युक्तिकृता सूत्राभिप्रायस्यैव व्यक्तीकृतत्वाद्दोष इति समाप्तं वन्दनकाव्ययनमिति ।

दोष शृङ्गदोष चाह- 'अतरिओ' गाहा, बहुषु वन्दमानेषु साध्यादिना केनचिदन्तरित तममि ग-भान्पकारप्रदेशे व्य-
 स्थितो मान विधायोपविश्य वाऽऽस्ते न तु वन्दते इत्यमानस्तु ऽन्दते एतद्दृष्टादृष्ट वन्दनकमभिपीयते, 'मिग पुग कुम
 भवति-अहोकाय कायमित्यादिआवर्त्तान् उर्वन् कराभ्या न ललाटस्य मध्यदेशे स्पृशति किन्तु ललाटस्य यामपार्श्वे दक्षिण
 पार्श्वे वा स्पृशतीति गार्थ, गाथापूर्वाद्धिन करलक्षण पश्चाद्धिन तु मोचनलक्षण दोषमाह- 'करमिव' गाहा, निगदमिद्धा ।
 सप्तविंश दोषमाह- 'आलिङ्गमणाटिद्ध' गाहा, आलिङ्गमनाश्लिष्ट चेतिपदद्वयमाश्रित्य रजोहरणशिरसोविषये घटुर्भ-
 क्त्वा भवति, सा च अहोकाय काय इत्याद्यावत्काले सम्भवति, रजोहरण कराभ्यामाभ्येपयति शिरश्चेत्यादिना वृत्ति
 कृता दर्शितम्, अत्र प्रथमभङ्गस्य शुद्धत्वाच्चेपभङ्गत्रये आश्लिष्टानाश्लिष्टदोषदुष्ट प्रकृतवन्दनकमयतरति । अष्टाविंश दोष
 माह-वचन-चाक्य क्रियान्ताक्षरसमूहात्मक तेनाक्षरवो एकध्यादिभि हीन-न्यूनमुच्यते, यदिवा 'जट्टकाले व सेसेहि' ति
 यदि पुन कश्चिदत्युरसुक प्रमादितया जघन्येनैव-अतिस्वल्पेनैव कालेन वन्दनक समापयति तदा आस्ता वचनाक्षरं शेषैर-
 पि-अवनामादिभिरावश्यकंन्यून भवतीति गार्थ । 'दाऊण' गाहा 'ढडूर' गाहा चूलिकादिदोषचतुष्टयप्रतिपादक गाथाद्वित-
 यमप्येतन्निगदसिद्ध वृत्तिकृद्यारयानानुसारतश्च विवेचनीयमिति ॥ वन्दनकाध्ययनमिदमुच्यते तत्र वन्दनकार्थो निरूपित,
 साम्प्रतमध्ययनराब्दार्थस्यावसरस्तत्राह- 'अत्रान्तरेऽध्ययनार्थ' इत्यादि (५४६-७) । 'प्रविश्य गुरुपादान्तिक निधाय
 तत्र रजोहरण' मित्यादि (५४७-१२), तच्छब्देनेह रजोहरण परामृश्यते, न केवल तल्ललाट चेतियोग, शेष सुगम ।

मन्यमानो वृत्तिद्विवृणोति-‘अनाभोग’इति (५६४-९), प्रथमैकवचनान्तपदेन सहसाकारे इत्येतत्सप्तम्येकवचनान्त
पद मन्तव्यमिति, ‘इत्थलक्षण’इति ‘पुषि अपासिऊण’मित्याद्यनन्तर वक्ष्यमाणलक्षणे सहसाकारे प्रतिक्रमण भवतीति
हृदयं, कचिच्चनाभोग इतिपद विसर्गारहित कृत्वा अनाभोगसहसगारे इत्थलक्षण इति पाठो दृश्यते स चाशुद्ध एवेति
लक्ष्यतइति । ‘धीओ विही अणागायपरित्ताणे भाणियधो’त्ति (५६९-७) मदीयौपधस्यैकस्तावदेप विधि यदुत रोगेऽ
सति रूपलावण्यादीन् करोति तथा द्वितीयोऽप्यनागतरोगपरित्ताणे विधिर्वाच्य, अनेनौपधेनोपयुक्तेन अनागता अपि
रोगा न प्रादुर्भवन्तीत्यपि वाच्यमित्यभिप्राय इति । ‘अरहता ताव तहि’गाहा ‘अणुभाव गाहा (५७०-७) व्याख्या-
अर्हत्तिद्धादिषु मध्येऽर्हन्तस्तावद् भावलोकस्योत्तमा भवन्ति, कस्माद् ?-‘यदि’ति यस्मादौदयिकस्य भावस्य नियमात् ते
उत्तमा भवन्तीति द्वितीयगाथापर्यन्ते सम्बन्ध, औदयिको हि भावस्तेषा सर्वदैवोत्तमो भवतीत्यर्थ, किं कृत्वा ?-अनु
भा-रस प्रतीत्य-तदुदयमाश्रित्येत्यर्थ, केषा सम्बन्धी योऽनुभाव इत्याह-आर्पत्वेन वचनादिव्यत्ययाद्देवनीयायुधर्ममगो-
त्राणा, कथम्भूताना ?-सर्वासा कर्मप्रकृतीना मध्ये प्रशस्ताना, वेदनीयादीनि हि भवोपग्राहीणि, घातिकर्मापेक्षया स्वरू-
पेणैव प्रशस्तानि, विशेषतस्तीर्थकृता शुभानुभावान्येव भवन्तीति गाथाद्वयार्थ । भवोपग्राहिमूलप्रकृतिचतुष्टयापेक्षमुत्तम-
त्तमभिधाय तदुत्तरप्रकृत्यपेक्षैवाह-‘एव चे’त्यादि (५७०-८) सुगम । क्षायिकभावोपेक्षमर्हतामुत्तमत्व प्रतिपिपादयिषु
‘त्वाइयभावस्स पुणो’इत्यादि (५७०-१४) सार्द्धगाथामाह, व्याख्या-क्षायिकभावलक्षणस्य लोकस्य नियमान्ते उत्तमा
भवन्तीति गाथाचरमान्ते योग, कसतीत्याह-भावक्षये-भावत -परमार्थतो योऽसौ क्षयस्तस्मिन्सति न पुन “ज्ञानिनो धर्म-

इदानीं प्रतिक्रमणाध्ययनमारभ्यते

तत्र 'स्वस्थानाद्यत्परस्थान'मित्यादिश्लोको (५५१-६), व्याख्या—यदिति यस्मादमी प्रतिक्रामक म्यस्यान्-
 शुभयोगलक्षणात् परस्थान-अशुभयोगलक्षणा प्रमादवशेन गतस्तस्मात्त्रय-पुभयोगलक्षणे स्वस्थाने यत् क्रमण-गमन-
 तत्प्रतिक्रमणमुच्यते। 'अकरोडभगपरिहारण'त्ति अक्लोड-लाङ्गलादिभिरधुण्ण जनपदानाक्रान्तभूमण्डलमुच्यते तत् ये
 भङ्गान्ति-लाङ्गलादिभिराक्रामन्ति तत्प्रथमतया वासयन्तीतियावत् निपातनात् अकरोडभद्रास्तेषामनुग्रहेण परिहरणा रान
 दयभूमिकरादेशरितिगम्यते, ये हि तत्प्रथमतया नगरनिवेशे राजादेशादिनाऽन्यत युतश्चिदागत्य तत्रायसथानि युयन्ति
 भूमीश्च खिल्या खेटयन्ति तथा राजाऽनुग्रहेण कर मुञ्चति, साम्प्रतमपि वरकभञ्जका इति सज्ञया पङ्क्तिदिस्यानेषु रुढा
 एवामी इत्येषाऽनुग्रहपरिहरणेति। 'एगाण अविरइआण पगय जत्तियाए' इत्यादि (५६०-९), कथानिका-एक्या
 कयाचिद् योपिता 'पगय'ति विवाहाद्युत्सव कञ्चिद् गच्छन्त्या कस्यचित्समीपे सुवर्णकटकद्वय याचित, तोपि 'रुवएहि
 वधण'त्ति वधकदाब्देनेह ग्रहणकमुच्यते, ततश्चायमर्थ -तन्मूल्यप्रमाणान् रूपकान् ग्रहणके धृत्वा कटकद्वय दत्त, इतर-
 याऽपि योपिता ते कटक निजदुहितुर्हस्ते क्षिप्ते, ततश्च वृत्तेऽपि तस्मिन्करणे विस्मरणादिना न तथा कटकस्वामिन कटके
 समर्प्यते, शेष सुगम। 'आभोगे जाणतेण'गाहा (५६४-८), ज्ञात्वाप्यकार्यसेवनमाभोगस्तस्मिन्नाभोगे सति प्रतिक्रमण
 भवतीतिसम्बन्ध, कस्य ?-जानान योऽतिचार कृतस्तस्य, क्व सति ?-पुनर्जातेऽनुतापे सति, 'अजाणया इयरो'त्ति
 इतर -अनाभोगोऽजानानस्याकार्यमासेवमानस्य भवतीतिगार्थ । अस्या एव गाथाया 'इयरो'त्ति चरमावयव किञ्चिद्विषम

चतुर्द्धा, तद्यथा-आवापकथा आरम्भकथा निष्ठानकथा चेति, एतानेव चतुरो भेदान्विवृणोति-‘आवावे’त्ति
 इत्यादि, ‘आरभे’त्यादि (५८१-७) अमुकस्य राज्ञः सार्थवाहादेर्वा रसवत्या दश शाकविशेषा पञ्च पलानि सपिस्तथाऽऽ-
 ढकस्तन्दुलानामुपयुज्यत इत्यादि यदा सामान्येन विवक्षितरसवतीद्रव्यसख्याकथा करोति सा आवापभक्तकथोच्यते, ‘दस-
 पारूव’ इति रूपशब्दो भेदवचन, किमुक्त भवति ?-पुनरेकैकस्मिन् शाके दशधा पञ्चधा वा सस्कृते सति सर्वेऽप्येतावन्तो
 व्यञ्जनभेदा भवन्त्येतावन्तश्च कूरूपादिभेदास्तत्र जायन्ते इत्यादि विशेषतो व्यञ्जनभेदादिकथा निर्वापभक्तकथेऽप्यते ।
 ‘आरभे’ति आरम्भभक्तकथा केत्याह-ग्रामनगराद्याश्रयादछागमहिपादय आरण्यका-आटविकास्तिचिरकुरङ्गलावकादय
 एतावन्तोऽमुकस्य रसवत्या हत्वा सस्क्रियन्त इत्येवरूपा, निष्ठानकथामाह-अमुकस्य रसवत्या रूपकशत लगत्यमुकस्य
 पयः शतानि तावद्यावदमुकस्य लक्षपाका रसवती भवतीत्येवस्वरूपा निष्ठानकथेति गाथाद्वयार्थ । देशकथा चतुर्द्धा तद्यथा-
 छन्दकथा विधिकथा विकल्पकथा नेपथ्यकथा, तत्र छन्दकथामाह-‘छन्दो गम्मागम्म’मित्यादि सुगम नवर ‘अत्रेसि
 ण्णा पचणह’त्ति (५८१-१०) अन्येषा क्वचिदेशे पञ्चानामेकैव भार्या भवति विधिर्विचनोच्यते तत्कथामाह-‘भोअणे’-
 त्यादि (५८१-११), सुगमा नयर चउरतग --परिणयनस्थान चतुरिकोच्यते, शस्यनिष्पत्त्यादिका विकल्पकथा सुगमा ।
 नेपथ्यकथामाह-‘इत्थीण’मित्यादि सुबोध, नवर ‘भेडिग’त्ति (५८१-१४), जालिकारहिता कञ्चुलिकोच्यते पृष्ठिखडप
 कस्य भेदितत्वाद्-जालिकारहितत्वेन निरन्तरत्वादितिभाव । ‘जालिग’त्ति अनेन सैव जालिकासहितोच्यते, एव तावद्
 गम्यतेऽभियुक्तेन त्वन्यथापि भाव्यमिति । राजकथा चतुर्द्धा, तद्यथा-निर्गमकथा प्रवेशकथा बलवाहनकथा कौशकोष्ठा

तीर्थस्य, कर्त्तार परम पदम् । गत्वाऽऽगच्छन्ति भूयोऽपि, भव तीर्थनिकात ॥१॥” इत्यादिगीतादिरुन्निने, किं कृत्वा
 यो भावक्षय इत्याह-नि शेषक्षय प्रतीत्य, केपा नि शेषक्षय ? इत्याह-‘एतेसि’ति एतेषा, तान्येव दर्शयति-द्वयोरप्यार-
 णयो-ज्ञानदर्शनावरणलक्षणयोर्द्विसिद्धिभक्तित्यादिर्देशस्य, तथा मोहान्तराययोरित्येया निदेशोपभयमाश्रित्येति साङ्गोपभयार्थं ।
 सान्निपातिकभावसम्बन्धित्वेनोत्तमत्वमाह-‘हृदय पुणो’ इत्यादि (५७०-१५) सुगोप । ‘निर्द्वय-पुणोऽदी’ति (५७२-१२)
 पृथकशब्देन पृहुको भण्यते, स हि किलोद्गुखले कण्ठितो भजितश्च प्रतिना प्राहो भवति नान्ययेति । ‘मडीपानुद्धि’
 गाहा (५७५-२०) मण्डीप्राभृतिकोच्यते, केयमित्याह-साधायागते ‘अगकूर मडीए’त्ति सिद्धान्तशैल्या किलाग्रहूर-
 संस्कृतभक्तशिक्षागतौदनलक्षण मण्डीशब्देनोच्यते, ततश्चाग्रहूर-मण्डी तस्या मध्यात् किञ्चिदुत्क्षिप्य ‘तो’त्ति तत साधने
 ददातीति सट्को, यद्विवा तदग्रहूर स्यात्या उद्गृत्यान्वस्मिन् भाजने कृत्या-उत्सार्येत्यर्थ, ततश्च तस्या स्यान्वामुद्धते
 अग्रहूरे यच्छेष स्थित तन्मध्यादपि यदि ददाति तथापि मण्डीप्राभृतिकेवेतिगाथार्थं । ‘चडरुहो आपरिओ उज्जणि’-
 मित्यादि (५७७-२०), अत्र अणुजाणशब्देन रथयात्रोच्यते । ऋद्धिप्राप्त्यासिप्रार्थनयोरेति (५७०-१९),
 एतदुक्त भवति-ऋद्धिप्राप्तौ सत्यामभिमान-अहकारलक्षण करोति अप्राप्तौ च प्रार्थन तद्वारेण चाधुभभागोरवमा
 स्मन पुष्पाति एव रसादिष्वपीति ॥ ‘अचिचित्सायाण’त्ति (५८०-२३), एतदुक्तं भवति-यदा क्षणदृष्टनश्वरेभ्यो धनक-
 नकादिभ्य स्वात्मानमनाद्यनिधनमपि विविक्त-पृथग्भूत न पश्यति किन्तु तद्धनकनकादिक स्वतत्त्वतयाऽध्यवस्यति तदा
 अत्रिविक्ततया तीव्रा परिग्रहसज्ञा प्रादुरस्ति । ‘भक्तकहाचि चउच्चिरे’त्यादि (५८१-५), गाथात्रय-इह भरुकथा

द्वादशदधिके द्वे शते प्रदेशानां स्थाप्येते २५६, अस्य चैतावन्मानस्य राशेर्धनीकृतस्य यदागत फल तावत्प्रमाणैः कर्मप्रदेशैः
 किरते जीवप्रदेशा आवेष्टिता, बहुत्वप्रदर्शनमात्र चेद, एकैकस्यापि जीवप्रदेशस्थानन्तकर्मवर्गणावेष्टितत्वात्,
 तत्रास्य कल्पितजीवप्रदेशराशेर्धनीकरणार्थं करणकारिकामाह—'कृत्वा पूर्वविधान'मित्यादि (५९९-२), अस्याश्चार्थ-
 'स्थाप्योऽन्तघनोऽन्त्यकृति स्थानाधिक्य त्रिपूर्वगुणिता च । आद्यकृतिरन्त्यगुणिता त्रिगुणा च घनस्तथाऽऽद्यस्य ॥ १ ॥
 एतत्कारिकानुसारतो गणितविधिज्ञेन विज्ञेय, तत्र 'स्थाप्योऽन्त्यघन' इति अन्योऽत्र द्विकस्तस्य घनोऽष्टौ ८ स्थाप्यन्ते,
 'अन्त्यकृति'रिति अन्यस्य द्विकस्य कृति-वर्गश्चत्वार, 'त्रिपूर्वगुणिता चे'ति त्रिभिः पूर्वेण च पञ्चकेन गुण्यते जाता पष्टि
 'स्थानाधिक्य'मिति सा पष्टि पूर्वस्यापिताष्टकस्याधस्तात्स्थानाधिक्येन स्थाप्यते तद्यथा ६ 'आद्यकृति'रिति द्विकापे-
 क्षया आद्य पञ्चकस्तस्य कृति पञ्चविंशति, 'अन्त्यगुणिते'ति एषा कृतिरन्त्येन द्विकेन गुणिता जाता पञ्चाशत् 'त्रिगु-
 णा चे'ति सा त्रिगुणिता जातं सार्द्धशत, तच्च स्थानाधिक्येन स्थाप्यते ८५० 'घनस्तथाद्यस्ये'ति आद्य पञ्चकस्तस्य घन
 पञ्चविंशत्यधिकशत तदपि स्थानाधिक्येन स्थाप्यते तद्यथा- ६ एता- १ वती च प्रक्रिया पूर्वगणितकारसंज्ञया पूर्वविधा-
 १

नमित्युच्यते अत एतावता कृत्वा पूर्वविधानपदयोरित्येतद्व्यारयात्मवसेय, स्थाप्योऽन्तघनो इत्यादि कारिका पुनरादित आव
 र्यते, तत्र च 'नियुक्ते राशिरन्त्य मिति वचनादिदानीं पञ्चविंशतेरन्त्यसंज्ञा तस्याश्च घन किल मीलित एवास्तेऽत स्थाप्योऽन्त्यघन
 इत्युल्लेखान्त्यकृति क्रियते, तत्र जातानि पञ्चविंशत्यधिकानि पद् शतानि, त्रिगुणिते जातानि पञ्चसप्तत्यधिकानि अष्टादश
 शतानि, पञ्चविंशते पूर्ण पङ्कस्तेन गुणिते जातानि सार्द्धशतद्वयाधिकानि एकादशसहस्राणि स्थानाधिक्येन स्थाप्यन्ते यथा

गारकथेति चतुर्विधापि पाठसिद्धा, नवर-‘चामीयरसूरवपु’त्ति (५८१-१६), चामीकर-सुवर्णं सूर्यं -आदित्यमन्त्रद्वत्
 कान्त-दीप्तिमद् वपुर्यस्य राज्ञे स तथा । इदानीं ध्यानशतमारभ्यते । ‘किं तर्हि ?-भावनानुप्रेक्षात्मकं चेत् इति
 (५८४-५) एतदुक्तं भवति-यदा धर्मध्यानादवतरति तदा एकोऽहमशरणश्चेत्याद्या इदं वक्ष्यमाणा अनुप्रेक्षा विभाजयति,
 पुनरपि च धर्मध्यानादिध्यानमाररक्षुर्भाविना -ज्ञानदर्शनाद्या वक्ष्यमाणस्वरूपा परिभाजयति, एतद्विज्ञानान्तरमुच्यते न पु-
 नरेकस्माद् ध्यानादवतीर्यानन्तरमेवान्यद् ध्यानं प्रतिपद्यते अनुप्रेक्षाभावान्तरितं तु प्रतिपद्यते ततोऽप्युत्तीर्णस्यायमेव न पु-
 नरेव ध्यानसन्तानो भवत्यपीति । ‘पूर्वमपि विद्युक्तासयुक्तयोर्वहुमतत्वेने’त्यादि (५८५-२), यदतीतकाले ममामुक्त
 सयुज्यं विद्युक्तं आदित एव वा न सयुक्तस्तसुन्दरममूद् इत्यतीतमनुमोदमानस्यातीतकालविषयमप्यार्त्तं भवतीति ।
 ‘जह्यरसोलमिठा’गाहा (५९२-२०) सुगमा, नवर सोला -स्थानपाला उद्ग्रामका -पारदारिका । ‘आज्ञापाप-
 चिपाकसस्थानविचयाय धर्मम’मिति (५९५-७), विचय परिचयोऽभ्यास इत्यनर्थान्तर, अनन्तरवक्ष्यमाणान्यायेना-
 त्यादि (५९९-१) पूर्वमर्हपि वचनत्वाद्गम्भीरमिदमस्माद्दशमगम्य, आन्नायानुसारतस्तु गमनिकामात्रं किञ्चिदुच्यते-इह
 प्रदेशभित्त -शुभाशुभरूप कर्मविपाकी भावनीय, प्रदेशाश्च जीवस्य कर्माणवोऽभिधीयन्ते, तैश्च कियन्निरेकको जीव-
 प्रदेश आवेष्टितं परिवेष्टित इति चिन्तनीय, अयं च प्रदेशबन्ध कर्मममकृत्यादिषु विस्तरेणाभिहितोऽत एव शुभाशुभ
 यावदित्यत्र शास्त्रकृद् यावच्छब्दं चकार, स चात्र संक्षेपत कथ्यते-असत्यातप्रदेशस्यापि जीवस्यामत्कल्पनया किल पट्टप-

यच्छिन्न सदुपचारतस्तु प्रतिष्ठाकाद्याकार लोकक्षेत्रमुच्यते धर्माधर्मयोरपि तद्वृत्तित्वात् तन्निवन्धन एवोपचारत सस्था-
 नव्यवहारः अत एवाह-‘धर्माधर्मयोरपि लोकक्षेत्रे’त्यादि (५९९-१६), ननु लोकक्षेत्रस्यैव किं सस्थानमित्याह-‘हिंदा
 मज्झे गाहा व्यार्या-अधस्तान्मध्ये उपरि च यथासरय छविशङ्करिमृदङ्गसस्थानो लोकोऽवसेय तत्र छवी-नाम विस्तीर्णार्णा
 पुष्पचङ्गेरी तदाकारोऽधोलोक, तिर्यग्लोको झलर्याकार, ऊर्ध्वलोकस्तु मृदङ्गाकार इति, नन्ववगतमुक्तक्रमेण धर्माधर्मो
 काशजीवपुद्गलाना सस्थान, अथ कालस्य किं सस्थानमित्याह-‘अद्वागारो अद्वाचित्तागिती नेतो’त्ति अद्वाया -काल-
 स्याकारोऽद्वाक्षेत्र-मनुष्यक्षेत्र तदाकृतिर्ज्ञेय, सूर्यक्रियाभिव्यक्त्यो हि काल किल मनुजक्षेत्र एव वर्तते, अतो य एव तस्याकार
 स एव कालस्याप्युपचारतो विज्ञेय इतिगार्थार्थ । सेलीसीति प्राकृतनामाधिकृत्य व्युत्पत्तिमाह-‘अहवा सेलोघ इसी’गाहा
 (६०६-१३), व्यार्या-सेल इव इसी-महर्षिं शैलेशीति भवति, ननु शैलेशी तस्य महर्षे काचिद्विशिष्टाऽवस्थैवोच्यते कथ
 शैलेशीप्रतिपत्ता मुनिरप्येव व्यपदिश्यत ? इत्याह-सोऽप्येव व्यपदेश्यो भवति स्थिरतया हेतुभूतया, स हि महर्षिस्तस्यामव-
 स्थाया शैलनत् स्थिरो भवतीति शैलेशीत्युच्यते, एनमेव प्राकृतशब्दमधिकृत्य व्युत्पत्त्यन्तरमाह-‘सो वे’ति वाशब्द पक्षा
 न्तरद्योतक, स शैलेशीप्रतिपत्ता मुनि ‘अलेसीहोई’त्ति तस्यामवस्थायामलेश्य -समस्तलेश्याविकलो भवतीतिकृत्वा,
 अलेशीतिपदसम्बन्धिनोऽकारस्य लोप कृत्वा सेलेशीति प्राकृतशब्देन सेलेशी प्रतिपत्ताभिधीयत इतिगार्थार्थ । समाप्त ध्यान-
 शत । ‘जीवनेसत्थीया रायाइसदेसातो जहा उदगस्स जताईहि’मित्यादि (६१३-१५), जीवाजीवेन वा हेतु-
 भूतेन वस्तूदकादि निसृजति यस्या जीवनिपातनात् सा जीवनैसृष्टिकी, अत्र हि राजादिजीवात्-तदादेशादित्यर्थ तेन

८५२५० अनेन चानन्तरत्रिधिना तावैव पूर्ववद्वर्ग्यावित्येतद् व्याख्यात, तौ द्विकपयकलक्षणौ पदत्रिशोरी पूर्वपूर्वयद् उग्या
 ११२५ वित्यस्यानुष्ठितत्वादुपलक्षण चैतत् त्रिगुणपद्मगुणत्वयोरिति, आद्यस्य पदस्य कृतिरन्त्यभूतया पयोत्रित्या गुणित्रा
 घने जात शतद्वय षोडशाधिक स्थानाधिक्येन स्याप्यते, तद्यथा— ८५२५०० आद्यस्य पदस्य
 तृतीयराशौ पदलक्षणस्येत्येतद् व्याख्यात, ननु यथा पदस्य वर्गो विहित- ११२५० घना कुंता
 गुणितस्तत्कथं लभ्यते ? इत्याह— 'तत प्राग्वदि'ति यदनुक्तं तत् पूर्ववत् ११२० स्तथा पयवि ११२० त्रिभिश्च
 मीलिते आगत १६७७२१६ । एतामेव कारिका वृत्तिकृद् व्याचष्टे— 'कृत्वा विधान'मित्यादि, 'पूर्वपदस्य घनादि' इत्यादि
 पूर्वपदस्य द्विकलक्षणस्य घनो विधेय आदिशब्दादवन्यादी स्थापनं च कृत्वा तस्यैव द्विकलक्षणस्य पदस्य वर्गो
 आदिशब्दात् त्रिगुणकरणादिपरिग्रहं ततो द्वितीयस्य पदस्य पञ्चकलक्षणस्येदमेव यद् द्विकस्य कृतं तद्विपरीतं क्रियते,
 एतदुक्तं भवति— द्विकस्य प्रथमं घनादि कृतं ततो वर्गादि पञ्चकस्य तु प्रथमं वर्गादि ततो घादि क्रियते एतच्च
 सर्वं कृतमेव भावनीयं, तदेतावता कृत्वा पूर्वविधानमिति व्याख्यात, साम्प्रतं 'तावेव पूर्ववद्वर्ग्या'वेतद् व्याचष्टे— एतावेव
 द्विकपञ्चकौ वर्गयन्ते इति वर्गघनी कुर्यातामित्यादि व्याख्यानयति, ततः पदलक्षणस्य तृतीयपदस्येत्यादि, एतच्च सर्वं केपु-
 चित्पुस्तकेषु न दृश्यते तेषु च दुरवगमत्वेनोत्सारितमिति लक्ष्यते बहुष्वदशेषु दर्शनादित्यलं प्रसङ्गेनेति । 'सस्थानं मुख्य-
 पुर्या पुद्गलरचनकारलक्षण मित्यादि (५९०-१३), एतदुक्तं भवति— मुरयवृत्त्या तावत्परिमण्डलसमचतुरस्राद्येव
 रूपिद्रव्यसम्बन्धि सस्थानमुच्यते धर्माधर्माकाशानां त्वमूर्त्तत्वेन मुरयवृत्त्या न सम्भवत्येव सस्थानं, किन्तु लोकेन सर्वतोऽ-

मपि गमनिकामात्रमुच्यते-तत्र 'एव लोणपि जाणतो' इत्यादि (६२०-१), एतदुक्त भवति-इह पृथ्वीकायस्यात्मसमुत्थ परसमुत्थ च ग्रहण पुन प्रत्येक द्विधा-आभोगत अनाभोगतश्चेत्युक्त, तत्र-आत्मसमुत्थ आभोगतो मृत्तिकाया ग्रहणमुक्त, लणस्याप्यतिदेशमाह-एव लवणमपि जानानो गृह्णाति, मृत्तिकावल्लवणमपि ग्लानादिकारणत आभोगेन गृह्णातीत्यर्थ, अनाभोगत आत्मसमुत्थ पृथ्वीकायस्य ग्रहण कथमिति चेद् ? इत्याह-'अणाभोएण तेण लोण म-गिगत'मित्यादि (६२०-१), तेन साधुना क्वचित्प्रयोजने लवण याचित तत्त्वनाभोगतो मिश्र सचित्त वा गृहीत्वा आगतो ज्ञाते सति यत एव स्थाल्यादेर्भाजनान् दात्र्या समुद्धृत्य तदत्त तत्रैव क्षेपय्य, अथ सा दात्री तत्र भाजने प्रक्षेप्तु न ददाति तदा ताहे पुच्छिज्जइ-कओ तुम्भेहि आणीयमित्याद्युत्तरवक्ष्यमाणविधिना परिस्थाप्य, खण्डभ्रा न्तिगृहीतलवणे परसमुत्थसचित्तपृथ्वीगृहणेऽपि चैवमेव द्रष्टव्यमिति । सूत्रगाथानामपि वृत्तिकृता भावार्थमात्रमेव कथित न प्रत्यक्षर व्याख्यात अतस्तासामपि यथावैषम्य किञ्चिद्ब्रह्माल्यायते-'अजिअ तु जाइउ लेज्जे'त्यादि कदाचिदजीवमिति बुद्ध्यया याचित्वा अनाभोगतो मिश्र सचित्त वा किञ्चिद्वल्लवणादि गृहीयादिति, शेषगाथा सुगमा व्याख्यानुसारतस्तु भाव नीया इति पृथ्वीकायवक्यता समाप्ता ॥ इदानीमष्कायविधिरुच्यते-'विसकुभो'ति (६२०-८), वातादिविकारज नितो महारफोटक उच्यते । 'कुङ्कुणेषु पाणिय'मित्यादि (६२०-११), कुङ्कुणदेशे एकस्या वेदिकाया-काष्ठमयमस्त्रिकाया जलमाचाम्लं च तिष्ठतस्तस्वामिन्या च याचितया साधुरुक्त-इत स्वयमेव गृहाण, तेन चाचाम्लभ्रान्त्या जल गृहीत, तच्च ज्ञाते सति यदि तस्वामिनी समनुजानीते तदा यत स्थानात् गृहीत तत्रैव प्रक्षिप्यते अन्यथाऽऽकरे-तडागादौ वक्ष्य-

वा राज्ञा हेतुभूतेनोदक यन्त्रादिभि कृपादेराकृष्य निसृजति, एवमजीवादजीवेन वा धनुरादिना शिथीमुगादि निगृह्णाति
 यस्या सा अजीवनैसृष्टिकी, अथवा जीवे-गुर्वादी जीव-स्वशिष्य पुत्र वा अधिधिना निसृजति-इदति यस्या सा जोग
 नैसृष्टिकी, अजीवे-अचित्तस्थण्डिलादी अनाभोगादिनाऽनेपणीय स्वीकृतमजीव यत्र पात्र वा सूत्रव्यपेत यथा भरत्यप्रमा-
 जिताद्यविधिना निसृजति-परित्यजति यस्या सा अजीवनैसृष्टिकी, एतदय व्युत्पत्त्यन्तर चेत्सि व्यवस्थाप्याह--'अहवा
 नैसृष्टियया जीये जीव'मित्यादि व्याख्यातमेवेति । 'तत्र काम्यन्त इति कामा -शब्दादपस्त एव स्वस्वस्वे त्यादि
 (६१५-१५),तेषा शब्दादिकामाना स्वकीय यत्स्वरूप तदेव गुण इव गुणो-दरकस्तेन य प्राणिना उच्य -सद्गुल्लद्धेतुगाद् गुणा
 शब्दादय उच्यन्ते प्राणिना कन्धहेतुत्वेन रज्ज्व इतियावत् । एषणासमित्युदाहरणे 'तस्स य धारणिभज्जा'गाहा (६१६-१४),
 सुगमा, नवर पाण्मासिके गर्भे धिग्जातीयो गौतमो मृतो धिग्जातिका ब्राह्मणी जाते नन्दिपेणे मृतेति शेष । 'मद्रमग-
 कुक्षिप सि (६१७-६), चिताया मक्षिष्य फूमितस्त्वमिति देशीभाषया आक्रोश । 'सामाहये निसिद्धो मा पिय'सि
 (६१८-९) एतदुक्त भवति-सामायिके समभावेऽङ्गीकृते सत्यात्मनोऽपि पीडा निषिद्धा सिद्धान्ते, अतो यथा त्वमस्य
 साथो पीडा रक्षसि तथाऽऽत्मनोऽप्यसौ रक्षणीयैव, तदुक्तम्--भावियजिणययणाण ममत्तरहियाण नत्थि दु विसेतो ।
 अप्पाणम्मि परम्मि अ तो वजे पीडमुमओवि ॥ १ ॥ तस्मात् प्रथरणमिद मा पिवेति त निवार्यावृत्त -नुष्टो देव
 इति । इदानीं परिस्थापनिका प्रारभ्यते-अत्र च वृत्तिकृता प्रभृता चूर्णिणल्लिखिता तद्भावावार्थस्तु विशिष्टश्रुतय-
 रगम्यत्वात् तथाविधान्नायाभावाच्च नासादृशा गम्यस्तथापि यथोपलब्धार्थस्याऽऽत्मरमृत्यर्थ विषमतरपदाना कियता-

मपि गमनिकामात्रमुच्यते-तत्र 'एव लोणपि जाणतो' इत्यादि (६२०-१), एतदुक्त भवति-इह पृथ्वीकायस्यात्मसमुत्थ परसमुत्थ च ग्रहण पुन प्रत्येक द्विधा-आभोगत अनाभोगतश्चेत्युक्त, तत्र-आत्मसमुत्थ आभोगतो मृत्तिकाया ग्रहणमुक्त, लवणस्याप्यतिदेशमाह-एव लवणमपि जानानो गृह्णाति, मृत्तिकावल्वणमपि ग्लानादिकारणत आभोगेन गृह्णातीत्यर्थ, अनाभोगत आरमसमुत्थ पृथ्वीकायस्य ग्रहण कथमिति चेद् ? इत्याह-'अणाभोएण तेण लोण म-निगत'मित्यादि (६२०-१), तेन साधुना क्वचित्प्रयोजने लवण याचित तत्त्वनाभोगतो मिश्र सच्चित वा गृहीत्वा आगतो ज्ञाते सति यत एव स्थाल्यादेर्भाजनाद् दान्या समुद्धृत्य तद्वत् तत्रैव क्षेप्तव्य, अथ सा दात्री तत्र भाजने प्रक्षेप्तु न ददाति तदा ताहे पुच्छिज्जइ-कओ तुब्भेहि आणीयमित्याद्युत्तरवक्ष्यमाणविधिना परिस्थाप्य, खण्डञ्चा-न्तिगृहीतलवणे परसमुत्थसच्चित्तपृथ्वीगृहणेऽपि चैवमेव द्रष्टव्यमिति । सूत्रगाथानामपि वृत्तिकृता भावार्थमात्रमेव कथित न प्रत्यक्षर व्याख्यात अतस्तासामपि यथावैषम्य किञ्चिद्ब्याख्यायते-'अजिअ तु जाइउ लेज्जे'त्यादि कदाचिदजीवमिति बुद्ध्या याचित्वा अनाभोगतो मिश्र सच्चित वा किञ्चिद्वल्वणादि गृहीयादिति, शेषगाथा सुगमा व्यायानुसारतस्तु भाव नीया इति पृथ्वीकायकव्यता समाप्ता ॥ इदानीमप्यायविधिरुच्यते-'विसकुभो'ति (६२०-८), वातादिविकारज-नितो महारफोटक उच्यते । 'कुङ्कुणेषु पाणिय'मित्यादि (६२०-११), कुङ्कुणदेशे एकस्या वेदिकाया-काष्ठमयमञ्चिकाया जलमाचाम्ल च तिष्ठतस्तत्स्वामिन्या च याचितया साधुरुक्त -इत स्वयमेव गृह्णाण, तेन चाचाम्लभ्रान्त्या जल गृहीत, तच्च ज्ञाते सति यदि तत्स्वामिनी समनुजानीते तदा यत स्थानात् गृहीत तत्रैव प्रक्षिप्यते अन्यथाऽऽकरे-तडागादौ वक्ष्य-

माणविधिना त्यज्यत इति । 'हरदोदग'ति (६२०-१३), हृदसम्बन्धि सचित्तमुदरुमित्यर्थ । 'जइ सुफा तदा' इत्यादि (६२०-१६), एतदुक्त भवति-इह जल द्विधा-कौप तडागनद्यादिसभय च, तत्र तडागाद्युदरुत्यागे विधिरुच्यते-यदि तस्य तडागादेर्जलरहितौ तदौ सार्द्रा भवत तदा तटेऽपि जल शनै प्रक्षिप्यते तच्च तत्र प्रक्षिप्त सत् प्रमाहतो गत्या अपस्थितो-दकस्य मिलति, अथ शुष्क तदो न तर्हि तटे प्रक्षिप्यते शुष्कावनौ तच्छोपप्रसन्नात् तर्हि तत्र को विधिरित्याह-'पाणीय बडपत्त'मित्यादि पाणीय विगिचिजइ-परित्यज्यत इति सम्बन्ध , किंकृत्या ?-तडागाद्ययस्थितत्वेपरि वटपत्र पिप्पलपत्र या अड्डित्वा तच्च शनै तथा त्यज्यते यथा उज्झरा न भवति-पतज्जलशब्दा , अन्ये तु व्याचक्षतेऽनेकमार्गं पत्रासडागमध्ये जलपतन उज्झरा इति, मधुरपिप्लवृक्षपत्राद्यभावे 'भाणरस षट्साणिय(कण्णा जाय षट्साणिय घृ०)उदयअद्विपा विज्ज सि (६२१-१), भाजनस्य-तुम्बकादेरोष्ठा मुखप्रदेशरूपा उदक यावदतीव प्रत्यासरया व्यवस्थाप्यन्त इत्यर्थं तत शनैरुदक त्यज्यते, अथ कूपोदके विधिरुच्यते-यद्यरयदृष्टिकादिक्षरजलेन कूपतटप्रदेशा आर्द्रा भवन्ति तदा तत्रैवोपधिरय शनैरुदक त्यज्यते तच्च प्रमाहतो गत्याऽवस्थितोदकस्य मिलति 'अणुलिहसतो'ति अखसन् कूपस्य तावति प्रदेशे स्थितेन जल त्यजनीय यावति स्थितो ल्हसित्वा कूपे स्वय न पततीतिभायार्थ , अथ कूपस्य तटप्रदेशा शुष्का भयेयु कूपैकदेश-लक्षण स्थानमात्र च न किञ्चिदार्द्रमस्ति येन तज्जल गत्या अवस्थितजले पतति तदा जलभाजन सिक्केके प्रक्षिप्यते सिक्क-कमूले च प्रलम्बो दवरको वध्यते तत् सिक्कक कूपमध्ये तावदवलम्ब्यते यावदीपज्जलमप्राप्त ततो मूलपद्मदवरक आकु-प्यते यन भाजनमवाङ्मुख भवति तच्चोपरि नियन्त्रितत्वात्स्थय न पतति जल तु मुञ्चतीति शेष सुबोध यावत् 'एसा

विधि'सि (६२१-६) एष पूर्वोक्त शुद्धसचित्तोदकत्यागविधि, ननु यद्यसौ शुद्धसचित्तोदकत्यागे विधिरुक्तस्तर्हि
 प्रत्यनीकतादिकारणतो यत्सचित्तमचित्त च मिश्रयित्वा दात्री ददाति तस्य को विधिरित्याह--'ज पडिणीयत्ताए'इत्यादि
 (६२१-६), दात्र्याऽऽकायमिश्रमुदकं दत्त, तच्च यदि साधुना विधिके पूर्वगृहीतजलरहिते भाजने गृहीत तदा सूत्रोक्त
 यतनया परिस्थापयति, कृपतडागादिजले तु पूर्ववत् नेद प्रक्षिप्यते तद्विराधनाप्रसङ्गात्, ननु विधिकभाजने गृहीतमिश्र-
 जलस्य भवत्येव यदा तु पूर्वगृहीताचित्तजलयुके भाजने सचित्तमुदकं गृहीत भवति तदा को विधिरित्याह--'ज सजयस्से'-
 त्यादि (६२१-६), एतदुक्त भवति--यदि पूर्वगृहीतारनालादेर्मध्ये सचित्तजल कथञ्चिद्गृहीत भवति तदा यदि स्थण्डि-
 लमामुवतोऽर्वागपि परिणत तल्लक्ष्यते तदा परिभुज्यते, अथ यावता कालेन स्थण्डिलमवामोति तावता कालेन न परि-
 णमति तदा परिस्थाप्यते हरितन्वादिभावे तु प्रतीक्ष्य शुष्केषु तेषु परित्यज्यते, एतद्व्याख्यानुसारत सूत्रमपि सुधियाऽ-
 भ्यूह्य, नवर 'इयरपि एमेव'सि यथा आत्मसमुत्थमाभोगतोऽनाभोगतश्च वर्णित तथा परसमुत्थमपि वाच्यमित्यर्थ ।
 'वाघायम्मि व'सि व्याघातो नाम कूपदवरकाद्यभाव स्तेनश्चापदादिभयलक्षण । साम्प्रत तेज कायविधिरुच्यते--'आभो-
 ण्ण छारेण देज्ज'सि (६२१-१३) मुर्मुराग्नि छारेण मिश्रयित्वा कश्चिद् दद्यादित्यर्थ, 'वसहीण अगणि जोह वा करे-
 ज्ज सि (६२१-१३) प्रत्यनीकतया भक्तितो वा अग्नि प्रदीप वा प्रज्वाल्य वसताबुधोत कश्चित्कुर्यादितिभाव । 'पूअ-
 लिप वा सइगाल देज्ज'सि (६२१-१४) विलग्राङ्गारशकला रोट्टिका दद्यादित्यर्थ । सूत्रमनुश्रियते 'अचित्तमीसगा
 त्वरमुण्हासाणमाइया नेय'सि इह किलाग्नि सचित्ताचित्तमिश्रभेदात्रिधा भवति, तत्र सचित्तोऽङ्गारादि प्रतीत एव,

यस्तु पापाणादिरप्रियवर्णतामनापन्न उष्णमात्रता तु प्राप्त सोऽचित्तोऽभिधीयते, स एव च पापाणादि केषुचिद्रोदंगानु
 वहिरपतया परिणत केषुचित्ति मिश्र उच्यते, शेष सुगम, तत्र कायविधिरयमित । माग्गत गापुरित्यापत्तिशोरयो-
 'एव च यत्पिप्पस (द्रव्यस-४०) पुषि घतस एसेव कालप्रिभागो'स्ति (६२२-३), दिद्रप गा कञ्जप्रियागारा-
 क्षित्तयेन प्रत्यासत्त्या पूर्व किल दृतिपवनस्यैव कालप्रिभाग उक्तोऽतोऽतिदिशति वस्तिपवनस्याप्येव एव पूयाण कान्ति-
 भागोऽयसेव , तत्र अस्तिर्नाम चर्ममयो भस्त्राविशेष , नन्वेव शूलदिकार्यगृहीतपवनस्य सचित्तादिरूपताया शालप्रिभाग
 इत्यधगत यदा तु नद्याद्यतरणनिमित्त दृतिर्वस्त्रिया वायोर्भूत्या नद्यादिजले प्रक्षिप्यते तदा सचित्तादिभग्ने को प्रिभाग
 इत्याह-'जो पुण ताहे चेव धमिस्ता' इत्यादि सुगम यायत् 'पच्छा सघाडियाउचि'स्ति (६२२-७), मघाटी नाम दृढ
 त्प्रमाणा प्रच्छादनपटी तया प्रावृत , एतदुक्त भवति-यदि सकपाद्यापररुमधुरयननिगुजादीनि स्थानानि न प्राप्यन्ते १ गा तेषु
 कुतश्चित्कारणाद्ग तु पार्यते तदा महत्प्रमाण कल्प प्रावृर्य तदन्तर्यतनया मुच्यते पवन इति, साग्गतमेतद्विषय सूत्रमनुश्रियते-
 'उक्तोसाउक्तोसे निद्धे वत्थि'गाहा व्याख्या-उक्तोसे इत्यत्र प्राकृतशैल्या आदिशब्दस्य लोप कृत्या निर्देशः, पाठान्तर
 या उक्तोसाउक्तोसे इति, अत्राप्यादिशब्दसम्बन्धिन इकारस्य प्राकृतलक्षणेन लोप कृत्या निर्देश , तत्स्थानन्तरातिरान्तया-
 थाया काल स्त्रिग्यो लक्ष्य पुनरेकैकत्रिधेति प्रतिपादित, तत्र तत्रैविधदर्शनार्थमिदमुक्त-उक्तुष्टादिरिति, आदिशब्दान्म
 ध्यमजयन्यपरिग्रह , तलोक्तुष्टे स्त्रिग्यकाले कियती वेला यावदचित्तो मिश्र सचित्तो वा भवतीत्याह-'उक्तोसे निद्धे वत्थि-
 म्मी'त्यादि, उक्तुष्टे स्त्रिग्ये काले वस्तिवात उपरक्षणात्वाद् दृतिवातोऽपि प्रथमयोरव्यामचित्तो द्वितीयाया मिश्रस्तृतीयाया

सचित्तो भवतीति गार्थ, शेष स्पष्टमिति वायुकायविधि समाप्त ॥ साम्प्रत वनस्पतिविषयो विधिरारभ्यते-तत्राभो-
गेन सचित्तान्यपि मूलादीनि गृहीत्वा घर्षयित्वा गण्डादिपूपयुज्यन्ते, अनाभोगेन तर्हि किं गृहीयादित्याह-भर्के-कूरादी
करडिमशृतीना सम्बन्धी लोष्ट पतितो भवति, स चानाभोगतो गृहीत स्यात् पिष्टक वा यवगोधूमादीना सम्बन्धि
सद्योदलितमनाभोगतो गृहीत भवेत् करडिमशृतिधान्यानामेव सम्बन्धिन कुकुसा वा गृहीता स्यु । 'सो चेव पोरिसि-
विभागो'त्ति (६२२-९), य एव वायुकायविधौ पोरुष्यादिकालविभाग उक्त स एवेहापि द्रष्टव्य, केवल तत्राचित्तस्य
सत् पवनस्याचित्तमिश्रसच्चित्तरूपताया कालविभाग उक्त अत्र तु लोष्टादे सचित्तस्य सत् सचित्तमिश्राचित्तरूपताया
कालविभागो योज्य, तथा पूर्वं स्निग्धकाले पोरुष्यो रूक्षकाले तु दिनान्युक्तानि अत्र तु व्यत्ययेन योज्य, एतदुक्त भवति-सा
दानी पृच्छयते-कियती वेलाऽस्य कुट्टितस्य लोष्टादेर्वर्त्तते, ततश्च यदि रूक्षकालसम्बन्धिनी पोरुष्येकाऽतिक्रान्ता भवति
तदा नाद्याप्यचित्तीभूत इत्यत्रसेय, द्वितीयपोरुष्यतिक्रमेऽप्येवमेव, तृतीयपोरुष्यतिक्रमे त्वचित्तीभूत इति पतितोऽपि
भक्तमध्ये न परिहार्यो भवति, स्निग्धकालेऽप्येवमेव, केवल पोरुषीस्थाने दिनानि वाच्यानि, एतच्च परिस्थूरन्यायमाश्रित्य
दिग्मात्रदर्शनमेव, कदाचिदत्यन्तरक्षणीकृतकणिकालोद्घादिक झगित्येव परिणमेद् अन्यतु वादरवीजशकलयुक्त चिरमपि
सचेतन सम्भवेदिति, कोऽत्र नियम इत्येतदेवाह-'दुकुट्टिओ चिरपि होज्ज' (दुकुट्टिओ चिरपि होज्जा-धृ०-६२२-९),
सचित्तमिति शेष, तस्माद्देशकालाद्यभिज्ञेन साधुनेवेह निपुणेन भवितव्य, इदानीं तु कणिकादिक दलनकालादूर्ध्व घटिका
द्वयमात्र च वर्जयन्तो हृदयन्ते इति यथावगतं गमनिकामात्रमिदमुक्त तस्य तु केवलिनो विदन्ति अन्येन वा सुधिया

अन्यथाऽपि विवेचनीयमिति । 'परो अद्भुतमणी मीसियग'ति (६२२-१०), कश्चिद्गृहस्य सचित्तशुद्धयर्थेण मिश्रित
 किञ्चित्पुरणादिक वस्तु दद्यादिति शेष, चमलकैर्वा मिश्रितानि पीद्वनि दद्याद्, अथवा कूरस्य भरस्य ओडिमा-ओडिरिका
 तदन्त प्रक्षिप्य किञ्चित्सचित्त फलादिवस्तु दद्यादित्यध्याहार, करमन्दकैर्वा मिश्रित काञ्जिक दद्यात्, तानि हि हिण्ड वचि-
 त्काञ्जिकस्याग्लतापादनार्थं तन्मध्ये प्रक्षिप्यन्त एवेति, अन्यतरो वा मुद्गमापादिबीजकाय काञ्जिकादिषु पतितो भवेत्
 स चानाभोगतो गृहीत स्यादिति, एव तिलानामप्यनाभोगतो ग्रहण भवेत्, क पुनस्तथा सभय इत्याह-'नियतिलमाह-
 ण्णु रोज्ञ'त्ति (६२२-११), चैत्रमासे हि किल क्वचिन्निम्नपत्राणि तिलमिश्राणि पुट्टयित्वा हृदयशुद्ध्यर्थं निम्नतिलका
 क्रियन्ते, तत्र केचित्सचित्ता अपि स्यु ते च निम्नतिलका गृह्णानेन गृहीता भवेयु, आदिशब्दादन्यत्रापि क्वचित्पत्राणादौ
 पतिता भवेयुरिति, अत्र च ग्लानादिकाय यत्सचित्त मूलाद्याभोगेन गृहीत गृहस्थेन वाऽऽभोगतो दत्त तत्सिद्धे प्रयोजने
 परिशिष्ट पृष्ठोक्तेन वक्ष्यमाणेन च विधिना परित्यज्यते, तदेवाह-'जह आभोगगणिय'मित्यादि (६२२-११), यत् पुन-
 लोदृष्टिपिष्टादिकमनाभोगत साधुना गृहीत गृहस्थेन वाऽनाभोगतो दत्त तद् यदि शक्नोति भक्तमध्याद्वियेषु-उद्धर्तुं तदो-
 दृत्य प्रथमं तावत् परस्य-दायकस्य सम्बन्धि यत्पात्र-स्थाल्यादि यत् आनीय गृहस्थेन तद्वत् तस्मिन्नेव परित्यज्यते यदि
 दायकं समनुजानीते, अथ न समनुजानीति तदा स्वपात्रेऽपि-याचित्तमधुरकर्ष्यरादौ निधाय शीतलाचिचमदेनो परित्यज्यते यदि
 एतदेव सूचयति-'अणाभोगगणिय' इत्यादि यावत् 'पद्म परपाण'त्ति (६२२-१२), यदि पुन सलेपद्रव्यमध्यपतितति-
 रादिकमुद्धर्तुं न शक्नोति तदा सर्वमेव तद्वस्तु यतनया परित्हरति, सत्सारके दण्डके वा यदि पनकं समुच्छित्तो भवति

तदा को विधिरिति ? उच्यते—यावत्पनको नाद्यापि परिणमति तावत् तत्सहितोपकरण न परिभुज्यत एव, अथ मार्गं चलित्वा
 वर्तन्ते तदा सर्वमपि तदुपकरण त्यज्यते, अथान्यलाभाद्यभावात् तेनोपकरणेन परित्यक्तेन निर्घहन्ति तदा 'उणह सीय
 नाञ्ज विगिंचण' (६२२-१३) ति, एतदुक्त भवति—यदि सोष्मप्रदेशव्यवस्थिते दण्डकाद्युपकरणे स पनक सम्मूर्च्छित
 स्यात् तदाऽयमुष्णप्रवृत्तिरिति ज्ञात्वा तस्मिन्नेवोष्णप्रदेशे परित्यज्यते, अथ शीतलप्रदेशोपकरणसम्मूर्च्छितत्वाच्छीतप्रकृति-
 रिति ज्ञायते तदा शीतलप्रदेश एव परित्यज्यत इति, ननु वनस्पतिपारिस्थानिकाप्रस्तावे कोऽयमवनस्पतिरूपपनकस्य
 धयलदिरपलाशादिवनस्पतिभ्योऽत्यन्तविलक्षणस्य विचार इत्येव मुग्धमेरुकेणोक्ते सत्याह—'एसवि वणस्सइकाव' ति
 (६२२-१३), एयोऽपि पनको वनस्पतिविशेष एवेति युक्तस्तद्विचार इति, कथम्भूत पुनरसावित्याह—'पच्छाअतो' ति
 पाश्चात्य—सर्वसूक्ष्मोऽसावित्यर्थो, व्यवहारचारिवनस्पतीना मध्ये नात पर सूक्ष्मो वनस्पतिरस्तीतिभाव, सर्व चेदमक्षर-
 गमनिगमात्, तत्त्व केवलिनो विशिष्टश्रुतविदो वा विदन्तीति, तेषा च अष्टकपीलुकादीना "पढम परपाए सपाए" इत्या-
 दिना सामान्योक्तेऽपि परित्यागविधौ पुनर्विशेष विषयुः प्रश्नकारयति—'का तेसि विगिचणविहि' ति (६२२-१३),
 उत्तरमाह—'अह्णग अह्णगरोत्ते' इत्यादि, यदि दायको न स्वीकुरुते तदा अह्णक यत्र क्षेत्रे समुत्पद्यते तत्रैव परिष्ठाप्यते शेषा-
 प्यपि पीलुकादीनि आकरे—स्वोत्पत्तिस्थाने परित्याज्यानि, आकराणामभावे कि विधेयमित्याह—'निषाघाण मटुराण भूमीए
 अतो घ ति (६२२-१४) अ७ याशब्दोऽनन्तरवक्ष्यमाणपक्षान्तरापेक्षया समुच्चये, निर्व्याघाते—तिर्यगाद्यापातरहिते
 प्रदेशे सार्द्रमधुरभ्रम्यन्त शृङ्गाचैरादीनि परिष्ठाप्यन्ते मधुरकर्ष्ये वा मधुरवृक्षपात्रे वा निधाय मधुग्वननिगुञ्जादी परि-

द्वियन्ते, एतद्विषय सूत्र सुगमत्वाद् व्याख्यानानुसारत उदयेमिति । वनस्पतिपारिस्थापनिका समाप्ता ॥ मात्रत द्वा-
 न्द्रियपारिस्थापनिकोच्यते-‘सत्तुगा वा आलेवणनिमित्तं जरणिगयाससत्ते’त्यादि (६२३-१६), एतदुक्तं भवति-ग-
 ष्ठादीनामालेपनार्थ-पिण्डदानार्थं सत्तयो गृहीतास्ते च यदि गडुरिकाससत्ता भयेयुस्तदा तन्मध्याद् गडुरिकादिग्रहण
 भवति सशोध्य दायकसम्बन्धिसत्तुयुक्तस्थात्यादिभाजनमिहाकरो गृह्यते तत्र तां प्रक्षिप्यन्ते अधाकरो नाम्नि ७
 वा दायकस्तत्र प्रक्षुप्तु ददाति तदा सत्तुभि कैश्चित्सह निर्व्याघातप्रदेशे ता गडुरिका परिद्वियन्ते इति क्रियाऽनुवर्तते, ननु
 ग्लानप्रयोजनगृहीतसत्तुसत्तुनामय विधि, यदा तु सत्तुदेशादौ क्वचित्सत्तुसत्तुकादिग्रहण भवति तदा को विधि ? इति
 तत्र विशेष विभणियु स्वयमेव पक्षान्तर दर्शयति-‘सत्तुदेसे वा कर्त्तव्यं’त्यादि, अत्र विधिमाह-‘त देस चेव न
 गम्भई’त्यादि (६२३-१७), यत्र देशे भक्तपानानि ससज्यन्ते तत्र साधुभिर्न गन्तव्यमेव, अथाशियादिभि कारणैस्त-
 त्वापि गमन भवेत् तदा यत्र सत्तु ससज्यन्ते तत्रासत्तुस्वरूप कूर याचते इति साध्याहार सर्वत्र व्याख्येय, अथ चा-
 सत्तुस्वरूप कूर न लभते तदा तद्वैवसिकान् सत्तुनपि याचते, तद्वैवसिकसत्तुनामभावे‘चिद्विणि’स्ति (६२३-१८)
 द्विवैवसिकान् तदभावे त्रिवैवसिकान् सत्तुन् गृह्णाति तेषामप्यभावे गृहस्थभाजन एव स्थिता प्रत्युपेक्ष्य २-सशोध्य २
 गृह्यते, अथ बेलतिन्मो भवति अत्रनि वा ते साधयो वर्त्तन्ते तदा विधिमाह-‘सत्तुया विभत्ता चेष्यति’स्ति
 (सत्तुया वा मत्ते-वृ०-६२३-१९), अनन्तरोक्तप्रयोजनीत्सुक्थे ते शक्तिताः सत्तुयो विभक्तस्थाने गृह्यन्ते ततश्च बहि-
 रुद्याने देवकुले वा प्रतिश्रयस्य वा बहिर्देशे रजस्त्राणमास्तीर्य तदुपरि चैक घनमसृण पटलक व्ययस्थाप्य तत्र पृथग्गृहीतसत्तुवः

प्रक्षिप्यन्ते, तत किं विधेयमित्याह—'तिन्नि ऊरणकपडिलेहणातो'त्ति (६२३-२०) ऊरणिकार्थमूरणिकाना वा प्रत्यु-
 पेक्षणा शोधना ऊरणिकाप्रत्युपेक्षणा तास्तिन्नो विधीयन्ते, एक साधु प्रत्युपेक्षते पुनद्वितीय पुनस्तृतीय इत्यर्थ, कुत-
 श्चित्कारणात् त्रय साधयो न भवन्ति तदैकोऽपि वारत्रय प्रत्युपेक्षेत इत्येव तिस्र प्रत्युपेक्षणा, एताश्च यदि प्रथमवेलाया
 मेकापि गङ्गुरिका न दृश्यते तथापि शङ्कितसकुपु तिस्रोऽपि कर्त्तव्या एव, यदि पुनर्गङ्गुरिका दृश्यते तदा वारत्रय निय-
 मेन पुन २ प्रत्युपेक्ष्यन्ते तावद्यावदेकस्या वाराया नैकाऽपि दृष्टा पुनर्द्वितीयवार शोध्यते न चैकापि दृष्टा एव तृतीयवा
 रायामपि नैकापि दृष्टा, तदा यत्कर्त्तव्य तदाह—'नत्थि जति ताहे पुणो पडिलेहणाओ तिन्नि मुट्टीओ गहाय जह
 खुद्दा परिभुज्जति'त्ति (६२३-२१), व्याख्या—यदि नास्ति-न विद्यते एकापि गङ्गुरिकेति गम्यते, तत पुनरपि
 'पडिलेहणाओ उ'त्ति प्रत्युपेक्षणात्रय, अत्र प्रत्युपेक्षिता सक्तवोऽप्युपचारत प्रत्युपेक्षणा इत्युच्यन्ते अतः प्रत्युपेक्षणात -
 प्रत्युपेक्षितसक्तुभ्यो मध्याद् अथवा नोपचार क्रियते किन्तु प्रत्युपेक्षणात -प्रत्युपेक्षणात्रयादूर्द्ध्वमित्यर्थः, किं विधेयमि-
 त्याह-प्रस्तुतत्वात्तेभ्य एव शोधितसक्तुभ्यो मथ्यान्मुष्टित्रय गृहीत्वा शोध्यते यदि शुद्धास्तर्हि परिभुज्यन्ते, अथ तस्मि
 न्मुष्टित्रये शोध्यमाने एकोऽपि जीवविशेषो दृश्यते तदा मूलापुन सर्वेऽपि शोध्यन्ते, अत्र पाठान्तराणि बहूनि दृश्यन्ते
 मया त्यावश्यकचूर्णार्थनुसार्येप पाठो व्याख्यात, शेषाण्यप्यर्थतः प्रायोऽविसवादीन्येवातो व्याख्यानुसारतोऽभियुक्तेन
 व्याख्येयानि, शोध्यमानेषु च सकुपु ये प्राणिनो लभ्यन्ते तेषा परित्यागविधिमाह—'जे तत्थ पाणा ते मछण'इत्यादि
 (६२३-२२), आकरो नाम गृहस्थसम्बन्धिसक्तुभृतस्थाल्यादिभाजन, एव तावदेप ससक्तभक्ते विधिरुको यत्र तु पान-

कमपि ससज्यते तत्र किं विधेयमित्याह—'वीअपाण'इत्यादि (६२३-२२), द्वितीयपात्रे सदोष्य २ तत उग्राहितं नाम
 यस्मिन्पात्रेऽन्यत्पानकं गृह्यमाणमास्ते शुद्धं सत् तत्र प्रक्षिपति, अथ रसजं ससकं तदा स पात्रं परित्यज्यते, अथ नानि पात्र
 तदा सार्द्रोमारनालस्थालीलक्षणामस्त्रिलिं याचते, अथ सार्द्रोमस्त्रिलिं न लभते तदा शुष्कामपि याचते, 'उद्धेत्'ति अपरा
 चाम्लेनार्द्राकृत्य तस्या ससकमाचाम्लं परिक्षिपति 'असति'ति यदि शुष्काऽप्यम्बिली न लभ्यते तदाऽन्यस्मिन्पात्रे चित-
 भण्डकेऽम्बिलीबीजानि नाम येऽस्तन्दुलुण्ठणकादिभिरम्बिली निष्पद्यते तानि धायनाद्युदकमिश्राणि कृत्या तत्र भण्डकेऽम्ब-
 ताऽऽपादनार्थं प्रक्षिप्यन्ते, अथ बीजानि न लभ्यन्ते तदा बीजरहितेऽपि तत्र तत्ससकपानकं निधीयते, एतच्च भण्डकं यदि
 गृहस्थेन निर्देयरूपतया सर्वथा दत्तं भवति तदा सपानकं कस्मिंश्चिन्निर्व्याघातवृत्तिकोणे वननिपुञ्जादी वा तत्र परिस्थाप्यते
 यत्र न कश्चित् तिर्यगादिरापिबति, अथाम्प्रतिहारिकभण्डकं न लभ्यते किन्तु प्रातिहारिकं लब्धं पुनरपि तद् गृहस्थस्य
 सम्पर्पणीयं तदा यद् विधेयं तदाह—'पच्छा पडिस्सए पाडिहारिण ति काल पडिलेहेति'ति (पाडिहारिण वा अपाडि-
 हारिण वा तिकाल-५०-६२४-३), पश्चादिति यद्यम्प्रतिहारिकं भण्डकं न लभ्यते इति भावस्ततः प्रातिहारिकभण्डके
 प्रक्षिप्य तत्ससकचोदकं प्रतिश्रयेऽपि ध्रियते त्रिकालं च प्रतिदिनं निरीक्ष्यते यदा जीवा परिणता भवन्ति तदा तत्पानीय
 परिस्थाप्यते अथ नाद्यापि परिणमन्ति पानीयं तु शुष्यति तदाऽन्यदपि पानीयं तत्र प्रक्षिप्यते तावद् ध्रियते यावत् ते
 जीवा परिणता भवन्ति ततः पानीयं परिस्थाप्य भण्डकं गृहस्थस्य प्रत्यर्थ्यते, अथाम्प्रतिहारिकमितरद्वा भण्डकं न लभ्यते
 तदा यद्विधेयं तदाह—'अड्वीण अणागमणपट्टे'इत्यादि (६२४-४), एतदुक्तं भवति—निर्व्याघाते वृक्षादिच्छायायाञ्चिक्खले

गर्त्ता रान्यते सा च मध्यभागे लिम्पित्वा निश्चिद्रा क्रियते मधुरवृक्षपत्रेण च शनैस्तदुदकं तस्या प्रक्षिप्यते ससक्तोदकसं-
 युष्टभाजनं त्वससक्तोदकेन वारत्रयं प्रक्षाल्यते तच्च क्षालनजलं तस्यामेव गर्त्ताया प्रक्षिप्यते, एतदेवाह—‘एकसिं पाणएण’-
 मित्यादि, ‘पच्छा कप्पे’ इति (६२४-५), पश्चाद्द्वारत्रयधावनोत्तरकालं कल्पं ददाति—पात्रं प्रक्षालयतीत्यर्थं, तत
 श्शृण्णकाष्ठमालिकं करोति—सूक्ष्मकाष्ठनिरन्तरं गर्त्तामाच्छादयतीत्यर्थं, उपरि च कर्दमेन निश्चिद्रं लिम्पयति उपरि च
 कण्टकवृक्षशाराया समाच्छादयति, अत्र च वृत्तावनुकोऽपि यं कश्चिन्मया विशेषं उक्तं स आवश्यकचूर्णपर्यनुसारत इति
 न स्वमनीषिका भावनीया विशेषाधिना तु सैवान्वेषणीयेति । तदेव “त देसं चेव न गन्तव्यं असिवाइहि गम्मेजे” त्यादिना
 “ससत्तमि न गम्मई” त्यादि “पायासई अंबिली” त्यादि च गाथाद्वयं व्याख्यातं, साम्प्रतं ‘पायम्मि न सीयाई’ इत्यादिगाथा-
 भावार्थमाह—‘तेण यं भायणेण’ मित्यादि (६२४-६), यत्र भाजने ससक्तोदकं गृहीतमासीत् तत्र शीतोदकं न गृह्यते
 तत्सक्तप्रसङ्गात् किन्त्वेकं द्वे त्रीणि वा दिनानि यावत् तत्रावश्रावणं कूरं वा गृह्णाति, ससक्तमसक्तं च पानकमेकं एव
 साधुर्न धरति यतोऽसंसक्तमपि पानकं ससक्तगन्धमाणेणापि ससज्यते ससक्तं च गृहीतं विज्ञातं वाऽपरिस्थाप्यं न गोचरादौ
 हिण्ड्यते भोजनं वा क्रियते विराधनाप्रसङ्गात्तज्जीवानां, यदि मार्गखेदादिना परिश्रान्तो भवति तदा किं विधेयमिति
 आह—‘ये न हिडती’ त्यादि सुगमं, व्याख्याता ‘पायम्मि न सीयाई’ इत्यादिगाथा, साम्प्रतं तत्रादिगतविधिविषयमाह—‘तक्का-
 ईणवि एव’ मित्यादिगाथादलाभिप्रायमाह—‘एव चेव महीयस्सवीत्यादि (६२४-९), तत्स्य पानीयवत् विधिविषयं,
 संसक्तत्वेन सभाव्यमानदधिपयनीतयोविधिमाह—गालितकठिनीभूतदधो नवनीताद्वैका लण्डी—खोदुरिका गृहीत्वा तत्स्य

कमपि ससृज्यते तत्र किं विधेयमित्याह—'धीअपाण' इत्यादि (६२३-२२), द्वितीयपात्रे सदोधय २ तत उत्रादि नान
 यस्मिन्पात्रेऽन्यत्पानक गृह्यमाणमास्ते शुद्ध सत् तत्र प्रक्षिपति, अथ रसजै ससृफ तदा स पात्र परित्यज्यते, अथ तान्नि पात्र
 तदा सार्द्राभारनालस्थालीलक्षणामम्बिलि याचते, अथ सार्द्रामम्बिलि न लभते तदा शुष्कामपि याचते, 'उद्वेज' ति अपरा
 चाम्बेनार्द्राकृत्य तस्या ससृक्तमाचाम्ल परिक्षिपति 'असति' ति यदि शुष्काऽप्यग्निनी न लभ्यते तदाऽन्यस्मिन्याचिन-
 भण्डकेऽग्निनिवीजानि नाम येस्तन्दुलुण्ठणकादिभिरम्बिली निष्पद्यते तानि धायनाद्युदकमिश्राणि कृत्वा तत्र भण्डकेऽम्ब-
 ताऽऽपादनार्थं प्रक्षिप्यन्ते, अथ वीजानि न लभ्यते तदा वीजरहितेऽपि तत्र तत्ससृक्तपानक निधीयते, एतच्च भण्डक यदि
 गृहस्थेन निर्देयरूपतया सर्वथा दत्त भवति तदा सपानक कस्मिंश्चिन्निर्व्याघातवृत्तिकोणे यननिगुआदी वा तत्र परित्याप्यते
 यत्र न कश्चित् तिर्यगादिरापिबति, अथाप्रातिहारिकभण्डक न लभ्यते किन्तु प्रातिहारिक लब्ध पुनरपि तत्र गृहस्थस्य
 समर्पणीय तदा यद् विधेय तदाह—'पच्छा पडिस्सए पाडिहारिण ति काल पडिलेहेति' ति (पाडिहारिण वा अपाडि-
 हारिण वा तिकाल-वृ०-६२४-३), पश्चादिति यथाप्रातिहारिक भण्डक न लभ्यत इति भावस्तत प्रातिहारिकभण्डके
 प्रक्षिप्य तत्ससृक्तोदक प्रतिश्रयेऽपि ध्रियते त्रिकाल च प्रतिदिन निरीक्ष्यते यदा जीवा परिणता भवन्ति तदा तत्पानीय
 परिस्थाप्यते अथ नाद्यापि परिणमन्ति पानीय तु शुष्यति तदाऽन्यदपि पानीय तत्र प्रक्षिप्यते तावद् ध्रियते यावत् ते
 जीवा परिणता भवन्ति तत्र पानीय परिस्थाप्य भण्डक गृहस्थस्य प्रत्यर्थ्यते, अथाप्रातिहारिकमितरद्वा भण्डक न लभ्यते
 तदा यद्विधेय तदाह—'अडवीए अणागमणपट्टे' इत्यादि (६२४-४), एतदुक्त भवति—निर्व्याघाते वृक्षादिच्छायाचिक्कस्त्रे

रिहर्तुं न शक्यते इत्यर्थस्तदा यद्विधेय तदाह-तासामुद्देहिकाना यत्कुड्डयादो विल भवति तस्य प्रत्यासञ्चीक्रियन्ते ततो निर्गल्य वस्त्रात् तत्र प्रविशन्ति, लेचे तु कृते सप्त दिनानि यावत् केशा शोधयन्ते, मार्गगमनादिकारणे सकृदपि शोधिता निर्गाल्यातशीतलप्रदशो परिस्थाप्यन्त इति, त्रीन्द्रियजातेर्वहुत्वात्प्रत्येक वक्तुमशक्यत्वात्तिदिशति-‘एवमाईण तरेचे’-त्यादि (५२४-१५), कीटिकाभिव्याप्त पानकमनाभोगादिना गृहीत भवति तदा शीघ्रमेव तत्पानक गल्यते ‘अह पडिता’इति (६२४-१६), अथ सद्योगृहीतपानके कुतश्चिदकस्मात्तस्मिन्नेव क्षणे एका द्वे बह्वथो वा कीटिका पतिता स्तदा भक्तखरण्डितसलेपेनापि हस्तेन झगित्येवोद्ध्रियन्ते, नन्वेव सति ससृष्टकरसम्बन्धिभक्तावयवै पानक सलेप स्यात् तथा च तत्परिभोगे साधूना प्रत्याख्यानभङ्गप्रसङ्ग इत्याह-‘अलेवाड चेव पाणग होति’चि (६२५-१), जीवदया-प्रवृत्त्याद्बहुतरगुणसिद्धेर्न सलेपत्व पानकस्येति भाव , प्रसङ्गत एवाह-एव मक्षिकापि पानकादौ पतिता झगित्येव सलेपे-नापि हस्तेनोद्ध्रियते, एतच्च सलेपत्व करस्यैकाकिन साधुमधिकृत्योक्तं यदा पुनर्गोचरचर्याया साधुद्वय पर्यटति तदैक एव भक्त गृह्णीते स एव भक्तं करेण सृशति द्वितीयस्तु पानकमेव गृह्णाति तस्यालेप एव कर इति, एतदेवाह-‘सघाडरण पुण एगो भत्ता’मित्यादि सुगम, यदि पुनस्तन्दुलोदकादिषु पूतरको दृश्यते तदा विस्तीर्णमुखपात्रे तज्जल प्रक्षिप्योपरि गालनक वध्यते ततश्च तदन्तरित तत्पानीयं कोशकेन-मृन्मयलघुभाजनविशेषेण खोरकेण वा-याचितकरोटकदिना उच्छि-द्र्यते शेष सुगम यावत्त्रीन्द्रियपारिस्थापनिका ॥ इदानीं चतुरिन्द्रियपारिस्थापनिका-‘परहृत्थे भत्ते पाणए वा’इत्यादि (६२५-७), यदि दायकहस्तव्यवस्थिते घृतादौ मक्षिका पतति तदा तदग्राह्य यतीना, अथ गृहीते तत्रासौ पतति तदा

माये प्रक्षिप्यते यदि भवन्ति नीवास्तदा तत्र प्रक्षिप्ते सति दृश्यन्ते, ननु यदि तत्र न भवति तदा फामाबुण्डिका
 प्रक्षिप्यते इत्याह-‘गोरसधोवणे पच्छा उपरोदक सीपलाचिज्जई’त्यादि (६२४-१०), गोरमधोवण नाम
 दधिससृष्टस्याव्यादिप्रक्षालनजल तत्रासाबुण्डिका प्रक्षिप्यते तदभावे शीतीभूतोष्णोदके तस्याप्यभावे मधुरतन्दुलोदके
 प्रक्षिप्य निरीक्ष्यते शुद्ध परिशुष्यते समक तु उक्तयतनया परिस्थाप्यते, ननु च गालितदम’ ससकपरिज्ञानमुक्त्वा महन
 तु ससकमितरद्वेति कथं निश्चीयते ? इत्याह-‘दृष्टिअस्स पच्छओ उअत्तेता नियत्ते पडिलेहिज्जइ तीराण’त्ति
 (६२४-१२), अगालिते दग्धि भाजनपतिते सति ससक्तन्त्रान्तौ सत्या तदधिभाजन तीराभिमुखमानीय पुन पञ्चाभिमु-
 खमपावर्त्यते निवृत्ते च सति ससृष्टदधितीरेषु निरीक्ष्यते यदि ससक भवति तदा दृश्यन्ते तत्र जीवा इत्येव तत्र ससक्ति-
 परिज्ञानोपाय । ‘सत्तेचि (सत्तेसुचि) एसा चिट्ठि’त्ति (६२४-१२), इधुविकारे कक्कवे तीमनेऽव्येप विधिरित्यर्थः,
 आत्मसमुत्थ द्वीन्द्रियग्रहणमुक्त, परसमुत्थमतिदिशति-‘परोचि आभोगअणाभोगा पआणि देज्ज’त्ति (६२४-१२),
 एतद्विषय सूत्र वस्तुतो व्याख्यातमेव, नवर ‘आभोगाईचि मइअघ’मिति, द्वीन्द्रियाणामाभोगादिक ग्रहण विभजनी
 य-अनेकप्रकार वस्तुव्यमित्यर्थ, तदेवानेकप्रकारत्व दर्शयति-‘ससत्तमि न गम्मई’ इत्यादि व्याख्यातमेवेति द्वीन्द्रिय-
 पारिस्थापनिका समासा ॥ साम्प्रत त्रीन्द्रियपारिस्थापनिकोच्यते-रहको नाम त्रीन्द्रियजीवविशेष, काष्ठफलकादिलक्षणः
 संस्कारको यदि मत्तुणे ससक्तो भवति तदा तादृग्जातीये काष्ठान्तरेऽमी सङ्क्राम्यन्ते, उद्वेहिकायुहीते तु यत्रे उत्सर्गतस्ता-
 वरपरिहरणीयमेव तद्, अथ ‘नत्थि तस्स विगिचण’त्ति (६२४-१४), अथापरवस्त्राभावादिना केनचित्कारणेन तत्प-

रिहर्षुं न शक्यते इत्यर्थस्तदा यद्विधेय तदाह-तासासुदेहिकाना यत्कुड्डयादौ विल भवति तस्य प्रत्यासन्नरीक्रियन्ते ततो निर्गत्य यखात् तत्र प्रविशन्ति, लोचे तु हृते सप्त दिनानि यावत् केशा शोधयन्ते, मार्गगमनादिकारणे सकृदपि शोधिता निर्यायातशीतलप्रदेशे परिस्थाप्यन्त इति, त्रीन्द्रियजातेर्वहुत्वात्प्रत्येक वक्तुमशक्यत्वात्तिदिशति-‘एवमाईण तरेवे-त्यादि (५२४-१५), कीटिकाभिर्व्याप्त पानकमनाभोगादिना गृहीत भवति तदा शीघ्रमेव तत्पानक गल्यते ‘अह पटिता’इति (६२४-१६), अथ सद्योगृहीतपानके कुतश्चिदकस्मात्तस्मिन्नेव क्षणे एका द्वे बहुथो वा कीटिका पतिता-स्तदा भक्तपरण्डितसलेपेनापि हस्तेन झगित्येयोद्धियन्ते, नन्वेव सति ससृष्टकरसम्बन्धिभक्ताययैव पानक सलेप स्यात् तथा च तत्परिभोगे साधूना प्रत्यारयानभङ्गप्रसङ्ग इत्याह-‘अलेबाड चेव पाणग होति’त्ति (६२५-१), जीवदया-प्रवृत्तत्वाद्दुतरगुणसिद्धेर्न सलेपत्व पानकस्येति भाव , प्रसङ्गत एवाह-एव मक्षिकापि पानकादौ पतिता झगित्येव सलेपे नापि हस्तेनोद्धियते, एतच्च सलेपत्व करस्यैकाकिन साधुमधिकृत्योक्तं यदा पुनर्गोचरचर्याया साधुद्वय पर्यटति तदैक एव भक्त गृहीते स एव भक्त करेण सृशति द्वितीयस्तु पानकमेव गृह्णाति तस्यालेप एव कर इति, एतदेवाह-‘सघाडण्ण पुण एगो भरा मित्यादि सुगम, यदि पुनस्तन्दुलोदकादिपु पूतरको दृश्यते तदा विस्तीर्णमुखपात्रे तज्जल मक्षिप्योपरि गालनक वध्यते ततश्च तदन्तरित तत्पानीय कोशकेन-मृन्मयलघुभाजनविशेषेण खोरकेण वा-याचितकरोटकदिना उल्लि-द्यते शेष सुगम यावत्त्रीन्द्रियपारिस्थापनिका ॥ इदानीं चतुरिन्द्रियपारिस्थापनिका-‘परहृत्थे भत्ते पाणण वा’इत्यादि (६२५-७), यदि दायकहस्तव्ययस्थिते घृतादौ मक्षिका पतति तदा तदग्राह्य यतीना, अथ गृहीते तत्रासौ पतति तदा

शनित्येवोद्धृत्य छारणावष्टभ्यते, कोत्थलगारिका नाम अमरिका, 'सथारण' मकुणाण'ति (६२५-८), सत्तारके-
 काष्ठफलकादिलक्षणे 'मकुणाण' ति मकुणैरिति द्रष्टव्य, ते पूर्वगृहीते-गृहस्थगृह पत्र ससके सतीतिभाव, तत्र किमित्याह-
 'तरेव त्ति (६२५-९), यथा गृहस्थपाणिव्यवस्थितघृतादौ मक्षिकाया पतिताया तदम्राह्य भवति तथा सत्तारकोऽपि
 पूर्वसप्तकौ अकल्प्य इति, अथ स्वीकृतं सन् ससज्यमानो दृश्यते तदा पादपुच्छनकेन-रजोहरणेन प्रतिदिन ससक्तनि-
 पेथाय त्रिकालमपि प्रमार्ज्यते, अथ तथापि ससज्यते तर्हि तादृजजातीये काष्ठे मकुणा सद्गाम्यन्ते, एतच्च घृताद्यनेपणीय-
 भणनप्रसङ्गत उक्त अन्यथा मकुणाना त्रीन्द्रियत्याचद्विधेश्च लेशत पूर्वमुक्तत्वादिह तदुपादानमपार्थक स्यात्, घृताद्यनेपणीय-
 तीना तु बहुत्वात्काश्चिच्चतुरिन्द्रियोऽपि स्यादिति तद्भणनमदुष्टमिति शेष सुगम, चतुरिन्द्रियपरिस्थापनिका समाप्ता ॥
 साम्प्रत पञ्चेन्द्रियपरिस्थापनिकोच्यते-तत्रापि नपुसकविधौ 'असिवे ओमोपरिण'इत्यादि (६२६-१२) द्वारागाया
 भाष्यकृद्भाष्ये 'रायदुष्टमपसु ताण्डे'इत्यादि (६२६-१६) गाहा-व्याख्या-दुष्टा -प्रत्यनीका राजा च दुष्टाश्च
 तेभ्यो भयानि तेषु मत्सु राजवह्णभादिनपुसकस्तत्त्वार्णार्थं दीक्षितो भवति नृपस्य वाऽभिगमनार्थं-अनुकूलनार्थमिति ।
 ग्लानद्वारमाह-यदिवा नपुसक स्वयमेव वैद्यो भवति तस्य वा सम्वन्धी कश्चित्स्वजनादित्तेन प्रव्रजितेन सता ग्लानस्य
 पथ्यभैषज्यादिना प्रतितप्पिष्यति-उपकरिष्यतीति गार्थार्थ । 'गुरुणो य अप्पणो वा'गाहा (६२६-१७), गुरो श्रुत-
 ज्ञान गृह्यत आदिशब्दादर्शनप्रभावकाणि च सम्मत्पादिशास्त्राणि गृह्यतोऽसौ भक्तपानादिभिरुपकरिष्यति, वाशब्दस्य
 चशब्दार्थत्वादात्मनश्च, परस्यात्मनश्च भक्तपानादिभिर्निर्बाहक्षमत्वादीक्षित स्यादितिभाव इति ज्ञानदर्शनद्वारद्वयमुक्त,

चरणद्वारमाह-अचरणदेशो नाम यत्र चारित्र्यं पालयितुं न शक्यते ततो देशद्वारेण निर्गच्छति मार्गश्रामादिषु स्वजनादि-
 बलाद् भक्तपानादिभिलास्करादिरक्षणतश्चोपकरिष्यति, अवशिष्टं द्वारद्वयमाह-अवमाशिवयोर्वा प्रतितप्पिष्यतीति, अत्र
 चानानुपूर्व्या अपि वस्तुत्तरयापनार्थं इत्थं द्वारव्यारया, उत्तमार्थद्वारं तु सुगमत्वान्न व्याख्यातमिति गाथार्थं । 'अज्ञा
 णओ न याणे पन्नवणा कीरई'त्यादिगाथा, एतदुक्तं भवति-ज्ञायकेऽज्ञायके च नपुसके प्रब्रज्याग्रहणाय समुपस्थिते
 न भवता प्रब्रज्या ग्रहीतुं युज्यते विराधनाप्रसङ्गादित्यादिना प्रज्ञापना क्रियते, यद्येतद्वच इच्छतस्तदा दीक्षा न दीयत
 एव अनिच्छतस्तद्वच प्रब्रज्यामेवाभिलपत आत्मनश्च किञ्चिदशियाद्यनन्तरोपन्यस्तं कारणमुपस्थितं वर्त्तते तदा वक्ष्यमाण-
 विधिना दीक्षा प्रदीयते, सिद्धे च कार्ये वक्ष्यमाणप्रकारेणैव तस्य परित्यागं क्रियत इति एतदेवाह-'अणिच्छं कज्जे उ
 एस विहि'त्ति इति गाथार्थं । 'अन्नाए पडिसेहो' इत्यादिनाऽज्ञातपक्षो व्याख्यातः, साम्प्रतं ज्ञातपक्षे विधिमाह-'नायम्मि
 अन्नवेसे'गाहाव्यारया-यद्यमीभिरसौ दीक्षित इत्येव तत्र देशे लोकस्य ज्ञातं भवति तदाऽन्यस्मिन्देसे गत्वाऽसौ परि
 त्यज्यते, अन्ये तु व्याचक्षते-ज्ञातेऽपि नान्यत्र देशे गम्यते किन्तु राज्ञा पृष्टे साधुभिरिदं वक्तव्यं-राजन् ! यदि युष्मदीये
 श्रीगृहे भाण्डागारे कश्चिञ्चुफति तदा तस्य भयन्तं किं कुर्वते ?, राजा प्राह-निष्काशयामि दण्डेन दण्डयामि, तदाऽस्माकं
 मयसौ ज्ञानादिरत्नत्रयलक्षणं श्रीगृहं विनाशयतीति वयमेन परित्यजाम इत्येवलक्षणं श्रीगृहोदाहरणं कथयित्वा परित्य-
 ज्यते, अथ बहुस्वजनत्वात्तत्रान्यत्र वा देशे न शक्यते परित्यक्तुं तदा वक्ष्यमाणा वर्ततेति गाथार्थं । नपुसकपरिस्थापनि
 काऽन्यसिता । जडुविधौ 'गच्छे पुणं सो अणुनाओ' इत्युक्तं तत्किमसौ कारणतोऽनुज्ञातं कारणभावेऽपि वेत्याशङ्क्याह

वृत्तिकार - 'कारणतरेण'ति (६२८-२२), कारणान्तरेण - ज्ञानाद्यात्मनेनानुज्ञातो न निष्कारण इत्यर्थं, ननु शरीर-
 जडस्य प्रवाचन को दोष ? इत्याह - 'जडुस्सासो'गाहा - (६२९-१), इय च सूचामात्रात्पुत्रस्य एचित्तमोपस्कारत-
 याऽपि व्याख्यायत - स तावदुद्धोच्छ्वासो भवति निरन्तर श्वसितीत्यर्थं, तथा भरणानाधानयने मार्गंगमादौ चापरा-
 रुम - असमया भवति, ग्लानत्ये च सत्युद्धर्त्तनादिक्रिया कर्तुमशक्यो भवति, उर्याने चद्रमणादिक्रियासु वा लपन २
 भवति, प्रदीपनकादावग्रेथ न शीघ्र पलायितु शक्नोति, सर्पादिदर्शने वा नापसरणक्षमो भवति, अट्टहावसम्भवेन च
 नद्यादिजलेन श्लाव्यते, किञ्च अतीव गाढरलानत्ये जडस्य ग्लानिरत्पद्यते असमाधिमरण च स्यादिति गाथार्थं । किञ्च-
 'सेषण कचखमाइ'गाहा (६२९-२), कक्षोर्षादिप्रदेशा स्वेदेन तस्य कोथमानुयन्ति तद्भावेन च क्षित्यादिनिश्चिता
 प्राणिन श्लाव्यन्ते, किञ्च 'न भवति गलश्चौर' इत्यतो ज्ञायते ओदनमुण्डा एवेतेनापर किञ्चित्तत्त्व विदन्तीत्येवस्यो निन्दि-
 तस्युण्डादिप्रवादो भवतीत्यादयो जडुप्रवाजने दोषा इति गाथार्थं । उक्त भाषाशरीरजडुयो स्वरूप, साम्प्रतमीर्यासमित्या-
 दीना कारण-विधान तत्र जडु करणजडुस्तस्य स्वरूपमाह - 'ईरियासमिण'गाहा (६२९-३) गतार्थो, अस्य किं विधे-
 यमित्याह - 'णसोऽवी'त्यादि गाथा (६२९-४), सुगमा, नवर 'जो पुण करणे जडु' इत्यादिना तस्य दीक्षितस्य सतो
 यद्विधेय तद्वस्यतीति । मम्मणमूकस्य स्वरूप प्रागेवोक्त, अस्य च मेधाविनो दीक्षा प्रागेवानुज्ञाता, अथ मेघारहितोऽपि
 ग्लानादिकारणतो यदा दीक्षितो भवति तदा यद्विधेय तदाह - "मोत्तु गिलाणकज्ज'गाहा (६२९-६), व्याख्यान
 त्वस्या वृत्तिकृतैव कृतमिति न प्रतन्यते, जडुपरिस्थापनिका समाप्ता ॥ 'पुब गहण च णत्तककट्टस्स'इति अत्र (६३१-१५)

काष्ठ नाम येन रजन्यादायकसात्कालगत साधुर्वोढव्यस्तदुच्यते, तच्च ग्रहणार्थं पूर्वमेवालोक्यते, क पुनरित्याह—‘तत्थऽ-
 न्त्य चे’ति (६३१-१६), तत्रेति-वसतावेव किञ्चिद्बृढवहनकाष्ठ निरीक्ष्यते तदभावेऽन्यत्वापि-शय्यातरगृहादौ निरी
 क्ष्यते इति, अस्यैव वहनकाष्ठस्य सप्रपञ्च निधिमाह—‘तत्थ कट्टस्स गहणे’इत्यादि (६३१-१६), आउज्जोअणादिअ-
 ढ्दिगरणदोस’त्ति (६३२-२), अरघट्टादियोजनादयो दोषा इत्यर्थः । ‘अगुट्टाइसु यज्झइ’त्ति (६३३-१२) चरण
 द्रुषट्टय मीलयित्वा वध्यते, एव कराद्गुट्टयमपीति । ‘द्वे च सार्द्धक्षेत्रे नक्षत्रे’इत्यादि (६३४-११) इह वक्ष्यमाणान्यु-
 त्तरादीनि नक्षत्राणि पयचत्वारिंशन्मुहूर्तभोक्त्वणि सार्द्धक्षेत्राण्युच्यन्ते सार्द्धेदिनभोक्त्वणीतियावद् एवमद्विवन्यादीन्यप्ये-
 कदिनभोक्त्वणि समक्षेत्राण्युच्यन्ते, शतभिषगादीनि त्वर्द्धदिनभोक्त्वण्यपार्द्धभोगीण्याख्यायन्ते, तेषां च किल चिरन्तनज्यो
 तिःकृग्रन्थेऽप्यित्यमेव भुक्तिरासीन्तु यथा साम्प्रत सर्वाण्यप्येकदिनभोगीनीतिभावः । ‘कायधोत्थ ककारो’ इत्यादि
 (६३५-२०), अस्य स्थापना क (सामाचार्या तु विपरीत क कार्य-क स्थापना) ‘असमत्थो जइ एक्कासणय एव
 सयितियपि’त्ति (६३७-१२), एतदुक्तं भवति-यद्येकासनकमपि कर्तुमसमर्थो भवति तदा “सबिहअपि”त्ति सद्धि-
 तीयमपि भोजनं कुरुते द्यासनकमपि करोतीतियायत् । ‘पटिस्सण सुहुत्तग सचिक्खाविज्झइ जाव उवउत्तो’त्ति
 (६३८-१२), अशिवमृतत्वादवज्ञाहेतो किलास्य समीपे मुखयस्त्रिका रजोहरणं च न मोच्यते अतस्त्रिदिवगमने उपयुक्त
 संप्रतिश्रयस्थित स्वपुर्दृष्टा सयतोऽहमासीदिति जानीते, पितृवनभूमौ तु चिह्नभावात्तु जानीयादतस्तत्रैव क्षणमात्रं ध्रियते
 इति भागार्थः । ‘जेण सथरणण नीणितो धिकरणो कीरइ’त्ति (६३८-१३), देवतानयनादिदोषप्रसङ्गात्खण्डीकृत्य

परिष्ठाप्यत इति भाव । सयतपरिस्थापनिका समाप्ता । इदानीमसयतपरिस्थापनिकोच्यते-‘सा त्रितिं कारणेहि पयहेत्र त्ति
(छुब्भेज्जा वृ० ६४०-१) तानि चामूनि कारणानि, तद्यथा-प्रत्यनीकतया अनुकम्पया भयेन च, तानि च त्रीण्यपि
क्रमेण दर्शयति-तत्रापि प्रत्यनीकतया तावत्खण्डितशीलाया गर्भभवत्या श्रमण्या महोद्बुद्धोऽयमिति मन्यमाने सापुभी
रजोहरणादिलिङ्गे उद्घालिते ममैतलिङ्गमपहृतमिति मन्यमाना प्रत्यनीकतया स्वमपत्य जात तदाश्रये प्रक्षिपेत् परित्रानि-
कादिका वा काचिदिति, अनुकम्पया तु दुष्कालादौ काचिद्दु स्थितयोपिजीवनाय स्वापत्य तदाश्रये त्यजेद्, भयेन तु मिथ-
क्षेत-विलम्बेन, तान्येव कारणानि दर्शयति-रजन्या मुलमेव वर्त्तते लोकश्च सग्ररति ततो त्रिलम्ब्य नि सचारे त्रिके
कार्य । ‘जहा एतथ आएसो न ऊवेहेअधो ताहे विगिचिअधो’त्ति (६४१-१), अत्राय भावार्थो-यदि पुनरयमा-
देश-प्राधूर्णकोऽनाथ इव लक्ष्यते तदा किञ्चित्सचरेऽपि सागारिकाभावे परिस्थाप्यत एव न विलम्ब्यते, अथातिप्रभाताया
रात्रौ शवमिद दृष्ट भवति तदा सकलमप्यहरतिवाद्यान्यस्या रात्रौ सागारिकाभावे परिस्थाप्यते, एतच्च सर्वं तदा क्रियते
यदेन वनीपकादिक न कश्चित्प्रतिचरति-अन्वेपयति, यदा तु कश्चिदप्रतिचरति तदा तस्योपरि क्षिप्यते-तस्यैव समर्प्यत
इत्यर्थ, स च यद्गोचरे तत्करोतु, “विष्णुजडविगिचण बुज्ज”त्ति गाथायामुक्तं, तत्र ‘विष्णुजड त्ति व्याख्यात ‘विगिचण’-
मित्येतव्याख्यायानयनाह-‘विगिचण नाम ज तत्थ तस्स भडोवगरण मित्यादि (६४१-२), एतदुक्तं भवति-विष्णुजड
इत्यनेन वनीपकादिशवपरिष्ठापनमुक्तं, विगिचणमित्यनेन तु तदुपकरणस्येति, तत्र च वनीपकादिशरीरे खड्गादिधातोद्भूतं

यदि रधिरं न गलति, अथ गलति तदा तत्परित्यज्यते, कुत इत्याह—‘एकहा वा विहा वा मग्गे नज्जिहि’ति (६४१-३), एकेन द्वाग्या वा अहोभ्या रुधिररेखानुसारेण मार्गो राज्जुरुपादिभिर्ज्ञास्यत इतिकृत्वा न परिस्थाप्यते, तर्हि किं क्रियते? इत्याह—‘घोले’त्यादि (६४१-४) ‘आदिग्गहणेण ससट्टपाणए वा’इत्यादि (६४१-१०), ससट्टपाणक नाम भक्त-खरणितस्याल्यादिप्रक्षिप्तोदक गोरसदुण्डल दधिखरणितभाजन एतेषु भाजनविशेषेषु स्थितमचित्तमिति ज्ञात्वा यदुदक गृहीत तत्र पूर्वप्रतिष्ठसचित्तमत्स्यग्रहणसमय शेष सुगम यावत्पारिस्थापनिका समाप्ता ॥ पञ्चम्यामुपासकप्रतिमाया ‘असि-पाणविअडभोई’गाहा (६४७-४), पूर्वं किल रात्रिभोजने अनियम आसीत्तदर्थमुक्त “विअडभोई”ति, एतदेव व्याचष्टे—‘पगासे’त्यादिना दिनभोजीतियावत् “मउलिकडो”ति एतव्याचष्टे—‘कच्छे’त्यादि कच्छा न वध्नातीत्यर्थ, शेष सुनोध, इय च पञ्चमीप्रतिमा मतान्तरेण रात्रौ प्रत्यारयातचतुर्विधाहारस्यैवेति एतावन्मात्रेण भवतीत्यथगन्तव्यमिति। परमाधाम्मिकविचारप्रस्तावे ‘घाडिति’ (६५०-२२) गाहा तत्राम्बाभिधाना परमाधामिका स्वभवनाश्रकावास गत्वा क्रीडया नारकानत्राणान् सारमेयानिव शूलादिप्रहारैस्तुदन्तो “घाडिति”ति प्रेरयन्ति स्थानात्स्थानान्तर प्रापयन्तीत्यर्थ, तथा “पराडिति”ति स्वेच्छयेतश्चेत्तश्च भ्रमयन्ति, तथाऽम्बरतले प्रक्षिप्य पुनर्निपतन्त मुद्गुरादिना घ्नन्ति, तथा शूला-दिना विध्यन्ति, तथा “निशुभति”ति कृकाटिकाया गृहीत्वा भूमौ पातयन्त्यधोमुखोस्तथोत्क्षिप्याम्बरतले मुञ्चन्तीत्येवमादिकया विडम्बनया तत्र नारकान् कदर्थयन्तीति गाथार्थ । ‘ओहण’त्यादि (६५०-२३) गाथा उप-सामीप्येन मुद्गरादिना हता उपहता पुनरप्युपहता एव खड्गादिना हता उपहतास्तान् तस्या नरकपृथिव्या नि सज्ञकान्-नष्टसज्ञान्

मृच्छितान् सत कर्पणाभि कल्पयन्तीति-छिन्दन्तीति, तथा “विदलग्”ति द्विदलच्छिन्नान् पुर्यन्ति “चतुलग्”ति मण्डुग
 छिन्नानारकौस्तत्र नरकपृथिव्यामग्रपिनामान सुरा दुर्धन्तीति । ‘साङ्गो’त्यादि (५५१-१) गाथा तथाऽपुण्यरता-
 तीव्रासातोदये वर्त्तमानाना नारकाणा श्यामारया परमाधामिका एतर्चयन्ति, तद्यथा-सातनमज्ञोपादाना-
 छेदन, तथा पातन-निष्कुटादधो वज्रभूमौ प्रक्षेप, तथा तोदन-शूलादिना व्यथन, तथा सूच्यादिना नाशिकादौ वेध,
 तथा रज्ज्यादिना क्रूरकर्मकारिण वधन्ति, तथा तलप्रहारदिभिस्ताडयन्त्येव दु सोत्पादकं दारण शातनपातनयेधनन्य-
 नादिक बहुविध प्रवर्त्तयन्तीति-व्यापारयन्तीति । ‘अतगण’त्यादि (६५१-२) गाथा तथा शमलारया नररुपालस्तथात्रिधरु-
 म्मोदयसमुत्पन्नक्रीडापरिणामा अपुण्यभाजा नारकाया यत्तुर्धन्ति तद्दर्शयति-तद्यथा-अन्तगतानि क्रिफितानि-अन्त्यान्तरे-
 चीनि मासविशेषरूपाणि आकर्षयन्तीत्यध्याहार, एवमन्यत्रापि क्रियाऽध्याहारोऽभ्यूह्य इति, तथा हृदय पाटयन्ति तथा तद्गत
 “कालिज्ज”न्ति हृदयान्तर्वत्ति मासखण्ड तथा “कुण्डुसे”त्ति उदरान्तर्वत्ती अन्त्याध्याश्रितमासविशेषस्त च, तथा यल्का
 न्-वघ्राण्याकर्षयन्तीति सर्वत्र गम्यते, एव ते नारकाणा नानाविध दु खमपुण्यवता प्रवर्त्तयन्तीति । ‘असिसत्ति गाहा
 (६५१-३), ‘भज्जति’गाहा (६५१-४), एते द्वे अपि सुगमे । ‘भीरासु’गाहा (६५१-५), तथा कालाख्या नरक-
 पाला भीरासु-दीर्घचुलीषु तथा मुदञ्चकेषु-दीर्घवदादिकाष्ठाग्रेषु तथा कन्दुषु पचनकेषु लोहीषु च एतेषु त्रिष्वपि मण्डकादि
 पचनयोग्येष्व्विवायसकवह्निशेषेषु कुम्भीषु च प्रतीतासु व्यवस्थाप्य जीवन्मत्स्यवजारकान् यद्वा पचन्तीति । ‘कस्पति’
 गाहा (६५१-६), महाकालाख्या नरकपाला नारकान्नानाविधैरपाये कर्धयन्ति, तद्यथा-काकिणीमासकानि नलक्षण-

मासखण्डानि कल्पयन्ति, तथा “सीहपुच्छाणी”ति पृष्ठप्रदेशवद्भास्तादिच्छन्दन्त्युत्कर्त्तयन्ति, “खावेति”ति ये प्राग्मासा-
 शिनो नारका आसस्तौश्च खादयन्ति स्वशरीरमासानीति गम्यन्त इति । ‘हृत्थे’त्यादिगाथा (६५१-६), सुगमा । ‘कन्नोट’-
 गाथा (६५१-६), तथा कर्णाघ्निनाशाकरचरणदशनस्तनपुतोरुनाहना छेदनभेदनशातनानि कुर्वन्ति, तथा असिपत्रवन वीभत्स
 हृत्वा छयायिनस्तत्रागतानारका गानाविधे प्रहरणै “अभिवाडेति”ति अभिपाठयन्ति-विदारयन्ति, के एतत्कुर्वन्ती
 त्याह-“असिपत्रघणू”ति असिप्रहरणप्रधाना पत्रघनुनामानो नरकपाला एतत्सर्वं कुर्वन्तीत्यर्थ । ‘कुम्भीसु’गाथा
 (६५१-८) कुम्भीनामानो नरकपाला नरकेषु नारकान् ब्रन्ति पचन्ति च, केत्याह-कुम्भीषु पचनकेषु लोहीषु च एतेषु
 पूर्वोक्तस्वरूपेषु कन्दुलोहिकुम्भीषु पुन कन्दुकानामिवायोमयभाजनविशेषरूपासु कोष्ठिकाकृतिषु व्यवस्थाप्य विभावसो
 पचन्तीति । ‘तडतडतडस्से’त्यादि (६५१-९) गाथा, बालुकाख्या नरकपाला नारकानत्राणोस्तस्रवालुकाभृतभाजने
 चणकानि तडतडिति स्फुटत “मज्जन्ति”ति भृज्जन्ति-पचन्ति, केत्याह-कदम्बपुष्पाकृतिर्वालुका कदम्बवालुका
 तस्या पृष्ठ-उपरितल तस्मिन् पातयित्वाऽम्बरतले लोलयन्तीति । ‘पूअरुटिरे’त्यादि (६५१-१०) गाथा वैतरणीना
 मानो नरकपाला वैतरणी नदीं विकुर्वन्ति, सा च पूयरुधिरकेशस्थिवाहिनी महाभयानका कलकलायमानजनुश्रोता -कथ्य
 मानलक्षसदृशश्रोता इत्यर्थ, तस्या च तप्तक्षारोष्णजलायामतीव वीभत्सदर्शनाया नारकान्प्रवाहयन्तीति । ‘कम्पेती’त्यादि
 (६५१-१०), तत्र नरके खरस्वराख्या परमाधार्मिका नारकानेवं कदर्थयन्ति, तद्यथा-ककचै -करपलै स्तम्भमिव कल्प
 यति-विदारयन्ति, तथा तेषामेव हस्ते परशून् समर्प्य परस्पर तानेव तक्षयन्ति, परशुभिरन्योऽन्य देहावयवानामुत्कर्त्तन

कारयन्तीत्यर्थं, तथा खरस्वरारटन्तो नारकान् वज्रकण्टकाबुल शाल्मलीवृक्ष चारोहयन्त्यारूढांश्च पुन पुन कदर्थं यन्तीति । 'भीम अ'गाहा (६५१-११), महायोपनामानोऽधामिका नारकानेन व्यधन्ते, तद्यथा-इह यथा पण्डये समु पस्थिते भीतोस्ततो नश्यत पशून् वस्तादींस्तत्रैव कश्चिरकूर्मर्मा निरुणद्धि तथा तेऽपि युतश्चित्पीडोत्यादकात् स्यानाद् भीतान् प्रपलायमानान्महायोपान् बुर्धतो नारकांस्तत्रैव स्थाने निरन्धन्ति-व्यवस्थापयन्तीति इति मूनकृनाङ्गनिरण दृष्टपञ्चदशगाथातात्पर्यार्थं । 'परहृत्रिकोयचि'गाहा (६५२-९), पावारत्ति-प्रलम्भा तिरस्करणी प्रोच्यते नयत तु- जीणमभिधीयते, शेषा भेदास्तु "पट्टविहृत्युत्थरण"मित्यादिना व्याख्याता एवेति । तलियावहग इत्यादिगाथाार्द्धं, 'यज्ज्ञे'त्ति (६५२-१२) वर्ध कोशक तु यत्राचार्यं धुरशूच्याद्युपकरणानि प्रक्षिपति, कृत्तिरतु मार्गे दवानलभयाद्गच्छे यद्यम्मं ध्रियते, शेष सुवोधम् । इह विशतिरसमाधिस्थानान्येकाविवशति शनला प्रतिपादितास्तत्र चैकैक स्थान कियताऽपि भन तीति वृत्तिकृता स्पष्टतया न प्रतिपादित, मया तु शास्त्रान्तरदर्शनानुसारेणाङ्कपरिच्छेदत प्रतिपाद्यते-द्वदवचारि १ अप मञ्जिअ २ दुपमञ्जिअ ३ अतिरित्तिसिञ्जआसणिए४ । राङ्णियपरिभासी ५ धेर ६ भूतोवघाती य ७ ॥१॥ सजलणा ८ कोट्टणो ९ पिट्टिमसिए १० ऽभिक्खलऽभिक्खलमोहारी ११ । अहिगरणकर १२ उदीरण १३ अकारसञ्ज्ञायकारी य १४ ॥२॥ ससरक्ख पाणिपाए १५ सङ्करे १६ कलह १७ झञ्जकारी य १८ । सूरप्पमाणभोई १९ वीसइमे एसणासमिए २० ॥३॥ साम्प्रत शयला अङ्कपरिच्छेदतोऽभिधीयन्ते-तजह उ हत्थकम्म कुवते १ मेहुण च सेवते २ । राइ च भुजमाणे ३ आहाकम्म च भुजन्ते ४ ॥ १ ॥ तत्तो अ रायपिंड ५ कीय ६ पामिच्च ७ अभिट्टु ८ च्छेज्ज । भुजते सबले ऊ ९ पच्चक्खियऽभिक्खल भुजंते १०

॥ २ ॥ छम्मासब्भतरतो गणा गण सकम करेमाणे ११ । मासब्भतर तिन्नि उ दगलेया ऊ करेमाणे ॥ ३ ॥ मासब्भतरओ
 वा माईठाणाइ तिन्नि कुणमाणे १२ । पाणाइवाय उट्टि कुधंते १३ सुस वयंते अ १४ ॥ ४ ॥ गिण्हते अ अदिन्न १५ आउट्टि
 तहा अणतरहिआए । पुढयीए ठाणसेज्ज निसीहिअ वावि चेएइ १६ ॥ ५ ॥ एव ससिणिद्धाए ससरक्खाए चित्तमतसि-
 रलेलु । कोलावासपइद्धा कोल घुणा तेसिमावासो १७ ॥ ६ ॥ सडसपाणसवीए जाव उ सताणए भवति तहिय । ठाणाइ चय-
 माणे सगले आउट्टियाए उ १८ ॥ ७ ॥ आउट्टिमूलकदे पुफे अ फले अ वीअहरिए य । भुज्जते सबले ऊ १९ तहेव सव
 च्छरस्सतो ॥ ८ ॥ दस दगलेवे कुव तह माइठाणदस य वरिसतो २० आउट्टिय सीतोदग वग्घारियहत्थमत्ते अ ॥ ९ ॥
 दयीए भायणेण व दिज्जत भत्तपाण धेत्तूण । भुज्जइ सवलो एसो एगवीसो होइ नायधो २१ ॥ १० ॥ (६५५) । तेसि-
 मेव घ नाणीण सम्म न पटितप्पइ'त्ति (६६१-७) श्लोकाद्धं तेपामेव परमवन्धूना-आचार्योपाध्यायाना कार्ये समुत्पन्ने
 भत्तपानादिभि सम्यग् प्रतिदर्शयतीति सम्बन्ध , कथम्भूत सन्नित्याह-तैरेव ज्ञानेन प्रभावित इत्यध्याहार , शेषगुणोपल-
 क्षण चैतत्, ततश्चाचार्यादिभिरेव ज्ञानदर्शनचारित्र्यग्रहणासेवनाशिक्षादिगुणै प्रभावितो-गरीयस्त्वमानीतो दर्प्याध्यात-
 स्तेपामपि कृत्येषु न वर्त्तत इति सूत्रस्यैतद्बृत्त्यक्षरणा च गवर्भार्थ । स्थूलभद्रकथानके 'उक्कुइओ वयाणि करेइ'त्ति
 (उक्कुइओयक्कइयाणि करेइ-वृ०-६०७-१२) आदेरन्त यावदन्तादादि यावत्परावर्त्तते चतुर्दशापि पूर्वाणीति भाव 'न
 तरइ पडिपुच्छण्ण पडिउ'त्ति (६९७-१३), निरन्तरवाचनान्तरं सप्तप्रतिपृच्छामात्रतोऽध्येतु न शक्यत इति मुक्त्वा
 स्थूलभद्र सर्वेऽपि साधयोऽपसृता इति । 'पुध परीसट्टसमत्थाण ज उवहाण कीरती'त्यादि (६९९-२), व्याख्या-

विभन्तिव्यत्ययाद्दिनक्रमसम्बन्धाच्च परीपहसमथ साधुभिर्यदुपधान तप क्रियते तत्पूर्वमेव यथा लोको न जानाति तथा
 कर्त्तव्य, युत इत्याह—'नान वा क्रय न बल्लेज्ज' इत्यादि, एतदुक्त भवति—जनज्ञापनाच्छया कृतमपि तथात्रियविशिष्टक
 र्मोदयाभावाज्जनैर्न ज्ञायते, कदाचित्तु प्रच्छन्तमपि कृत तथाविधयश्च कीर्त्युदयात्सर्वत्र ज्ञायत एतेतिभाष, इदमेव दृष्टान्ते-
 नाह—'कोसविअजिअसेणे'त्यादि (६९९-३) । 'केइ भणति-एसा असोयपुच्छ'ति (७०६-३), अत्र केचनाचार्यो
 इत्यमभिदधति—धर्मधोषधर्मयश्च साधुभ्या महावीरसमीपे यका छाया स्थैर्यमाश्रित्याशोकवृक्षसम्बन्धिनी पृच्छा कृता संता-
 वता ग्रन्थेन समाप्ता । 'नारउरपत्तीण'ति (७०६-४), च पुनरर्थे नारदोत्पत्ति पुनरविशिष्टा प्रोच्यते सो उम्मुफ्फना-
 लभावो इत्यादिना, न चेत्यमपि तैव्यारथायमाने कञ्चन लाभ हानि वा पश्याम इति । निम्नककथानके सो भणइ—किं
 षत् ! रूपसि ? भणइ खतो—तुम नाम निवडत्ति क्रय न गोत्तेण, आयरोहिं तुमतणपहिं अहपि ठाय न लभामिप्ति,
 निम्बकेन पिताडभिहित—तात् ! किं रोदिपि ? स प्राह—हन्त मया तव निम्नक इति निरन्वय—नाममात्रमेव कृत न गोत्रेणेति,
 अन्वर्थमाश्रित्य न कृतमित्यर्थ, त्वया त्वेवमाचरता सान्वर्थकता नीतमितिभावार्थ, ततश्चैतैर्दुविनयरक्षणैराचारै तुम-
 तणएण णत्ति (वृत्तिपाठ ७०८ पत्रेऽस्ति) त्वदीरिहमपि न क्वचित्स्थान प्राप्नोमीति, अत्र च मया वृत्तिपुस्तकेषु बहुषु
 पाठान्तराणि पश्यता साभिप्रायतर इति मन्यमानेनावश्यकचूणिहृष्ट पाठोऽसौ व्याख्यात, पाठान्तराणि तु उक्तानु-
 सारेणाभ्यूह्यानीति । सद्गपरिज्ञाकथानके—'भावतोऽभिष्वङ्ग' तमेव व्याचष्टे—'स्नेहगुणतो राग', पुनस्तात्पर्यमाह—
 'भावो उ अभिस्सगो ति (७२३-१४) भावो नाम-जीवस्य परिणाम सोऽभिष्वङ्गोऽभिधीयते, किं सर्वोऽपि जीवपरि-

गामस्तथोच्यते ? , नेत्याह-येन धनधान्यकलत्रादिगार्ध्यपरिणामेनास्य जन्तोरन्ते-आयत्या नारकादिभयदुःखलक्षण भयमु-
 त्पद्यते स तथासूत परिणामोऽभिष्वङ्गो न सर्वोऽपीति भावार्थः । योगसङ्घटा समाप्ता ॥ साम्प्रतमहदाशातनादिगता
 गाथा विप्रियन्ते, 'तत्थ-नत्थी अरहत्ती'गाहा (७२८-७) व्याख्या-प्रत्यक्षादिप्रमाणाग्राह्यत्वान्न सन्ति केचनाहन्त,
 सत्त्वे या गृह्वासेऽपि यदि ज्ञानत्रयसमन्वितोऽहंनभ्युपगम्यते तर्हि जानानोऽपि किमिति विपाकदारुणान् भोगान् असौ
 भुङ्क्ते ? , समुपन्नकेवलज्ञानश्च किमिति वीतरागोऽपि सन् प्राभृतिका-सुररचितसमवसरणसहाप्रातिहाय्यादिपूजालक्षणासुप-
 जीयति, तस्मान्नाय क्षोदक्षम इति ब्रुवत आशातना भवति, एव वदतश्चास्येदमुत्तर वाच्य, यदाह-'भोग'गाहा (७२८-८),
 भोगफला पूर्वजन्मनिर्घत्तता या साताद्या पुण्यप्रकृतयस्तासामुदयप्रावल्याभुङ्क्ते भोगानिति भोगमुक्तिपक्षे उत्तरमेव, प्राभृ-
 तिकायामप्येतद्-वक्ष्यमाणमुत्तर शृणु, तद्यथा-'नाणाइअणवरोह'गाहा (७२८-९), ज्ञानदर्शनचारित्राणामनुपरो-
 धक -अनुपघातको योऽयमघातिसुलपादप -सातयेदनीय उपलक्षणत्वाद्यथा कीर्त्यादिकर्म च तद्वेदनार्थं सुरसार्थविवहितपू-
 जामहंननुभवतीति प्रकरणाद् गम्यते, तीर्थकृतो ह्यघातिकर्मवेदने नोपायान्तरमस्ति, न च तथा वेदयत कश्चित् ज्ञाना-
 द्युपरोधोऽस्ति, तीर्थकरनामकर्मोदयाच्चाभिरादिपूजामयमनुभवति, तीर्थकरनामकर्मणो हि सकलत्रैलोक्यपूजनीयतैव
 विपाको नापर इति, तथा वीतरागत्वाच्च सुरपूजामनुभवतोऽपि न तस्य तत्राभिष्वङ्ग क्षीणनि शेषाभिष्वङ्गकारणमोह-
 पटलत्वादिति सर्वं समञ्जसमिति गाथार्थः । 'सिद्धाण आसायण'मित्यादि (७२८-१०), मूढस्य-अज्ञस्य वक्ष्यमाण
 वदत सिद्धविषयाशातना भवति, तद्यथा-न सन्ति सिद्धा प्रत्यक्षाद्यग्राह्यत्वात्, सत्त्वे वा पापणवन्निश्चेष्टा एव कि

तरिति, ननु पापणकल्पत्वमसिद्धं केवलज्ञानोपयोगयुक्तत्वात्तेषामित्याह-सति वा केवलोपयोगे त्रिशिष्टेतररस्यूपयोगे प्रुगो रागद्वेषौ प्रसज्येते, तथा सिद्धाना दर्शनज्ञानयोरन्यान्यकाले उपयोगोऽभ्युपगम्यते, एव चामीषामसर्वज्ञता प्राप्नोति, दर्शनकाले विशेषाणामदर्शनात् ज्ञानकाले तु सामान्यस्यादर्शनाद् एव चैकस्मिन्नपि क्षणे न सर्वज्ञतेति, किंच-ज्ञानकाले दर्शन न भवति तत्काले चेतरन भवतीत्यत्र कारण वाच्य, तच्च न ज्ञानदर्शनानरणकर्मणी, तयोश्चिर्मूलकापकपितरत्वात्, तत सामर्थ्यात् ज्ञानेन दर्शनमात्रियते दर्शनेन तु ज्ञानमित्यन्योऽन्यावरणता समापद्यते, अथ परस्परानरणताऽपि नेष्यते तर्हि तन्निषेधकारणाभावाद्युपपदेव ज्ञानदर्शने प्रयत्नेयाता, तथा च सति तयोरेकत्व स्यादिति सार्द्धगाथाद्वयोत्पूर्वपक्षार्थ 'भद्रं नचि एएसि'मित्यादिना (७२८-१२), प्रतिविधीयते एतेषा-सिद्धानामेकोऽप्युक्तदोषो न सभनति, तथाहि-यदुक्तं न सन्ति सिद्धास्तत्राह-सन्ति नियमात्सिद्धा, सिद्ध इतिशब्दोदेवेद गम्यते, भावना चात्र प्रयोगतोऽवसेया, स चाय-सन्ति सिद्धा व्युत्पत्तिमतश्चुद्धशब्दवाच्यत्वाद् घटादिवदिति, निश्चेष्टताभेरेणाया तु सिद्धसाध्यतैवेत्याह-करणधीर्यमाश्रित्य निश्चेष्टा अपि भवन्त्यमी, काययोगजनितधीर्यस्यात्यन्तक्षयादितिभाव, यदुक्तं-‘रागदोसयुवत्त’सि, तत्राह-विशिष्टेतर-वस्तुदर्शनेऽपि न तेषा रागद्वेषौ भवत, तत्कारणरूपक्रोधादिकपायपटलस्य निरवशेषक्षयादिति, यदपि कालभेदेनोपयोग प्रवृत्तिशुद्धान्य दूषणमुक्तं तत्राप्याह-योऽय युगपद्दर्शनज्ञानोपयोग सिद्धाना न भवति स तावज्जीवस्वाभाव्यादेवेति, यस्तु नरयुगपदुपयोगेऽसर्वज्ञता प्रेरिता तत्राह-‘नयमयाओ य’सि (७२८-१४), अयुगपदुपयोगप्रवृत्तावपि नियमत सर्वज्ञ ताऽस्यानिवारितैवेति अध्याहार, इदमत्र हृदय-यत्र क्षणे असौ सामान्ये उपयुक्तस्तस्मिन्नपि क्षणे विशेषपरिज्ञानलब्धिरस्य

विद्यते यत्र वा क्षणे विशेषेण्युक्तानामपि सामान्यपरिज्ञाने लब्धिरस्ति, ततश्च य इह नैगमादिर्नयो लब्धिमिच्छति तन्मते-
 नास्य सर्वज्ञता कदाचिदपि न हीयते, इत्य चेदमङ्गीकर्त्तव्य अन्यर्थकस्मिन्काले तावदेकस्मिन्नेव ज्ञाने उपयोगो न बहुहु,
 अथ च छद्मस्थावस्थायामेव द्विज्ञानी त्रिज्ञानी चतुर्ज्ञानीत्यादयो व्यपदेशा कथ सर्वदेव प्रवर्त्तेरन्?, अर्थकज्ञानोपयोगेऽपि
 लब्धत शेषज्ञानान्यपि सन्तीति न सर्वदा शेषज्ञानैर्व्यपदेशो दुष्ट तदेतदिहापि समानमितिब्यवस्थितमेतद्-अयुगपद्
 पयोगप्रवृत्तापि नैगमादिलब्धिनयमतेन सर्वदेव सर्वज्ञताऽस्य न क्षूयत इति, यदप्युक्त-‘युगपदेव ज्ञानदर्शने प्रवर्त्तेयाता
 तथा च तयोरेकत्वं स्यादिति, तत्र जीवन्वाभाव्यात् तयोर्युगपत्प्रवृत्तिर्नैव्यते एवेति कुत एकत्व?, अथवा युगपत्प्रवृत्ति-
 मभ्युपगम्याप्याह-‘न पिहुयावरणाऽ’त्ति (७२८-१४), युगपद्पयोगप्रवृत्त्यभ्युपगमेऽपि न ज्ञानदर्शनयोरेकत्वमित्य-
 ध्याहार, कुत इत्यत्र हेतुमाह-पृथगावरणादिति, भावार्थं प्रयोगादवसेय, स चाथ-इह यस्य २ पृथगावारकं कर्म आसीत्
 तत्तदवक्षेपे युगपत्प्रवृत्तावपि नैकीभवति, यथा-दर्शनावरणवीर्यान्तरायक्षयोद्भूते क्षायिकसम्यक्त्वान्तवीर्ये, आसीच्च
 पृथगावारकं कर्म दर्शनज्ञानयो तत तत्क्षेपे युगपत्प्रवृत्तावपि नैकीभवत इति, यद्विवाऽवबोधसामान्यमाश्रित्य द्रव्या-
 र्थिकमतेन दर्शनज्ञानयोरेकत्वंमपि भवतीतिसिद्धसाध्यतैवेत्येतादाह-‘दृष्टिदृष्टि’त्यादि पातनयैव व्याख्यातमिति, द्रव्यार्थि-
 कमतमेन दर्शयति-‘नाणनये’त्यादि, (७२८-१५), गायत्रा सुगमा, नवर ज्ञाननयदर्शननयो द्रव्यार्थिकभेदो, द्रव्यार्थिको
 हि सामान्यवादित्वादवबोधसामान्यमाश्रित्य सर्व ज्ञानमेवेद् दर्शनवैत्यभ्युपगच्छतीति, अयुगपद्पयोगापेक्षया पूर्वमसर्वज्ञता
 प्रेरिता ता पुन प्रकारान्तरेण परिहर्तुमाह-‘पासणय व’गाहा (७२८-१६), एतदुक्तं भवति-केवलज्ञानस्य केवल-

दर्शनस्य च प्रज्ञापनाया पश्यता प्रतिपादिता, ता चाश्रित्य ज्ञानोपयोगकाले दर्शनमस्ति दर्शनोपयोगेऽपि ज्ञानमपि, परय
 चासामान्यस्योभयत्रापि भावादिति नासर्वज्ञतेत्युत्तरपक्षगतसार्द्धगाथापद्यकार्य । सदेवमनुनासुरलोकाशातनाप्रतिप्रियान
 'सत्तसु परिमि'त्यादि (७३०-८) गाथाद्वयव्याख्या-यत्तावदुक्त- 'सखीपसमुद्रमात्रो लोक, तदमनूत, एतान्मात्रे
 लोके सत्त्वाना परिमितत्वात् तेषामपि चानवरत सिद्धिगमनात्कालस्य चानन्तत्वान्निगोदजीयाना च पर्याप्तयाऽप्यश्रुत-
 त्वात्सर्वज्ञान्यतापत्ति, सोपस्कारत्वात्प्रजापतिना कृतो लोक इति अभ्युपगमे सोऽपि प्रजापति केन कृत इति गच्य, अप-
 रप्रजापतिनेति चेत् सोऽपि केनेत्यनवस्था, 'प्रकृतिपुररसयोगाद्धोको भवती'ति यदुक्त तत्राह-प्रकृत्या प्रवृत्तितेय कथ घटते?,
 यद्-यस्मात्कारणात् अचेतना सती पुरपार्थप्रसाधनाय किल प्रवर्त्ततेऽसावित्यभ्युपगम्यते, नचाचेतनस्य स्वतन्त्रस्योपलना-
 कलस्यैव प्रवृत्तिर्युज्यते, अचेतनामप्येता पुरप प्रवर्त्तयिष्यतीति चेदत्राह-'तीसे चिअ अपयची परो ति (७३०-९),
 तस्याश्च-प्रकृते 'अपवत्ति'ति अपवर्त्तक पर पुरूप इत्यर्थ, एतदुक्त भवति-न ह्यचेतनायास्तस्या पुरप प्रवर्त्तकत्वेन
 भवद्भिरभ्युपगम्यते तस्य सकर्तृत्वप्रसङ्गात्, तस्मात्प्रकृते कथञ्चिदपि लोकनिर्वर्त्तने प्रवृत्त्ययोगात्प्रकृतिपुररसयोगादपि न
 तत्सिद्धिरिति सर्वमेव विरुद्ध परै प्रलपितमिति गाथाद्वयार्थ । 'उभयोरपि दृष्टोऽन्त'इति (७३०-१८) निश्चय इत्यर्थ ।
 'तामालम्ब्य प्रशास्तमनस कर्मक्षयदर्शनादि'ति (७३१-३) यो हि किल श्रुतेदेवताभिषिक्त मन्त्र प्रशास्तमनसा
 ध्यायति तस्य काव्यादिशक्तयो विशिष्टश्रुतलाभश्च दृश्यते, ततश्च कर्मक्षय सुप्रतीत एवेति ॥ 'एतानि च चतुर्दश
 सूत्राणि श्रुतक्रियाकालगोचरत्वान्न पौनरकल्पभाङ्गी'ति (७३१-९), अयमत्र भावार्थ -इह यद्यपि केवलपन्नतस्तस्य

धम्मस्स आसायणाए' इत्यत्र सूत्रे श्रुतधर्माशातनाद्वारेण श्रुताशातना प्रतिपादिता तथा 'सुअस्स आसायणाए' इत्यत्रापि सूत्रेऽसौ प्रोक्ता तथा प्रस्तुतेरपि चतुर्दशभिः सूत्रैरसावेव श्रुताशातना प्रतिपाद्यते तथापि न पौनरुक्त्यमाशङ्कनीय, यत् पूर्वसूत्रद्वयोक्ताशातना सामान्यश्रुतविषया द्रष्टव्या 'ज वाइद्ध'मित्यादिप्रस्तुतचतुर्दशसूत्रोक्ता तु श्रुतक्रियाकालगोचरा श्रुताध्ययनप्रवृत्तस्येत्यर्थ, पूर्वसूत्रद्वयस्य तु परस्पर पौनरुक्त्य 'सुअस्स आसायणाए' इत्यत्र वृत्तिकृतेव परिहृतमिति सर्वसुस्थमिति, ननु तथाप्येतानि चतुर्दश पदानि तदा पूर्यन्ते यदा सुषु दत्त सुषु प्रतीच्छितमिति पदद्वय पृथगाशातनास्वरूपतया गण्यते, न चैतद्युज्यते, सुषु दत्तस्य तद्रूपताऽयोगात्, न हि शोभनविधिना दत्ते काचिदाशातना सम्भवति, सत्य, स्यादेतद् यदि शोभनत्ववाचकोऽत्र सुषुशब्द स्यात् तच्च नास्ति, अतिरेकवाचित्वेनेहास्य विवक्षितत्वाद्, एतदत्र हृदय-सुषु-अतिरेकेण विवक्षिताल्पश्रुतयोग्यस्य पात्रस्याऽऽधिक्येन यत् श्रुत दत्त तस्य मिथ्यादुष्कृतमिति विवक्षितत्वान्न किञ्चिदसङ्गतमिति ॥ आशातना समाप्ता ॥ साम्प्रतमस्वाध्यायिकनिर्युक्तिरारभ्यते-तत्र यदुक्तं-'सर्वेसि जाव पाड्विओ'ति तत्र पर प्राह-नन्वापाढीप्रभृत्युत्सवा पौर्णमासीपर्यन्ता एव प्रायो दृश्यन्ते तत्कथ प्रतिपद यावद्धर्ज्यन्ते इत्याशङ्क्याह-'छलणाचसेसपण'गाहा (७३७-२), इहापाढीप्रभृत्युत्सवेषु सर्वत्र पर्यटत्क्रीडाप्रियव्यन्तरादिभ्यस्तावच्छलना सम्भवति तदवशेषश्चातीय प्रत्यासत्ते प्रतिपद्यपि सभाव्यते अतश्छलनावशेषेण हेतुना प्रतिपत्स्वपि उत्सवा अनुसर्पन्ति, किं च-मह-उत्सवस्तथाकुलत्वेन पौर्णमास्या ये गृहस्थैर्भोजनादिना न सन्मानिता भवन्ति तेषा पौर्णमास्या असारिताना-असन्मानिताना सन्मान प्रतिपत्स्वपि सम्भवति तेन तत्राप्युत्सवा अनुसर्पन्तीति, प्रक्षेपगाथा चेय लक्ष्यते सोपयोगा चेति व्याख्या-

तति गार्थ । 'पिद्वायगलोद्भङ्गे व'त्ति (७३८-१०), पिष्ट मुद्गमापमबुघादीना लोट्सु योऽरिप्रभृतिपाय्याना, ततश्च यथेह धूलिहृदिकाया रेणुना क्रीडन्ति तथा विपयान्तरेषु पिष्टलोद्वादिभि स्वविषयप्रनिर्देलाका क्रीडन्ति तेषु च क्रीडत्सु तावतीं वलामनध्ययन भवतीति, भसुला -क्रीडोत्क्षिष्टरेणुनादिकरा इति । 'सीआणे ञ दट्'गाहा (७४३-१२), व्यार्या-इमशाने यद्दग्धमस्थि उपलक्षणत्वाद् व्यूढ च यदुदकप्रवाहेन तनास्वाध्यायिक करोतीति गम्यते 'तत्तु मो-चूण'ति तत् इमशानदग्ध मुक्त्वा शेषाण्यनायमृतकनिहितास्थीनि तथा आडम्बरो-मातद्गयक्षो हरिमिक इति च तस्य नामान्तर रूद्र प्रतीतस्तयो मातृणा च-चामुण्डादीनामायतनस्याधलाद्यानि निखातान्यस्थीनि तानि 'पारि'त्ति द्वादश सवत्सराण्यस्वाध्यायिक कुर्वन्तीतिगार्थ । 'जे वामनो ते अणतरसंघेण गतु'मित्यादि (७४६-३), ये वामत स्वाध्यायादिव्यग्रा साधवो भवन्ति ते वामत एव प्राञ्जलमागत्य प्रतिक्रमणभूमिमध्यासयति नतु परिभ्रम्यागच्छन्ति एव दक्षिणभागवत्तिनो दक्षिणत एवागच्छन्ति न सव्यत इतिभावार्थ । 'वाघाण तओ सि'मित्यस्या गाथाया पूर्णार्द्ध व्यार्याय 'इयरे पुच्छति दुवे जोग कालस्स घेच्छामो'त्ति (७४६-१७) पथार्द्धव्याचिख्यासया प्राह-निषाधाण-पच्छद्ममिति (७४७-४), तत्र च इयरे इत्येतत्पद निषाधाए इत्यनेन व्यार्यात, यत पूर्णार्द्धे सव्याघातकालस्वरूपमुक्त इतरस्मिन्सु-निर्व्याघातकाले विचार्य "पुच्छति दुवे जोग कालस्स घेच्छामो" इत्यादि वाच्यमितिभाय । इत्यस्वाध्यायिकनि-र्युक्ति समाप्ता ॥ ननु त्रयस्त्रिंशदाशतनार्यन्तान्येव प्रतिब्रमणस्थानानि उतान्यान्यपि सन्तीत्याशङ्क्याह-'एय सुत्तनिय-द्द मित्यादि (७५९-२१), व्यार्या-एतत्तावत्पूर्वं दिग्मात्रप्रदर्शनाय सूत्रनिर्द्ध प्रतिक्रमणस्थानकदम्बकमुत्त, न चैताव

दयैतदिति मन्तव्य अपरस्यापि चतुस्त्रिंशदादेरनन्तपर्यवसानस्य प्रतिक्रमणस्थानस्यार्थतोऽत्र सूचितत्वात्, तदपि चासमो
 ह्यार्थमोपेत-सामान्येनाह प्रवक्ष्यामीतिगार्थ, यथाप्रतिज्ञातमाह-'तेत्तीसाण'गाहा (७५९-२२), त्रयस्त्रिंशदाशात-
 नास्थानेभ्य उपरि चतुस्त्रिंशद्वचना(बुद्धा)तिशेषा -चतुस्त्रिंशत्तीर्थकरातिशया प्रतिक्रमणीयत्वेन वक्तव्या ते च प्रतीता
 एव, तथा पश्चात्त्रिंशद्वचनातिशया वक्तव्याः, तेषा च स्वरूप न विप्रियते विशिष्टसम्प्रदायाभावात्, तथा पद्विंशदुत्तराध्य
 यनानि वाच्यानीतिगार्थ । इदानीं शतस्थानक यावद्वाथाद्धेनातिदेशमाह-एव यथा समवाये तथैव सप्तत्रिंशदादिस्था-
 नानि तावद्वक्तव्यानि यावच्छतस्थानके "सइभिसयानक्खत्ते सयतारे पन्नत्ते" इति । साम्प्रतमुत्तराद्धेन शतस्थानकादुपर्यपि
 प्रतिक्रमणस्थानानि पश्यन्नतिबहुत्वेन तद्भणने सामर्थ्यमपश्यन्नतिदेशमाह-इति सङ्ख्यैरसङ्ख्यैरनन्तैश्च परमाणुस्कन्धजी-
 वराश्यादिभि स्थानै कृत्या य सयमस्यासयमस्य वा सम्बन्धिद्येन प्रतियिद्धाद्याचरणरूपोऽतिचारस्तस्य भवति प्रतिक्रमण-
 मित्युत्तरगाथाया सदङ्क । 'तेत्तीसेत्ति तु ताणि पुणो'त्ति (७६०-२) तानि पुन सख्येयासरथेयानन्तानि प्रतिक्र
 मणस्थानानि त्रयस्त्रिंशदाशातनारूपेव्यन्तर्गतानि सर्वाण्यपि नियमाद्भवन्तीति उत्तरगाथाया सम्बन्ध, पक्षान्तरमाह-
 'सपो वऽइयारगणो इत्यादि (७६०-३), इदमुक्त भवति-किञ्चास्माक मतेन त्रयस्त्रिंशदाशातनापदेव्यपान्तरालिकान्त
 र्भायन तान्यपि हि आशातनापदान्यपरोऽपि च द्विक्कसयोगादिको य एप "पडिक्कमामि दोहि वधणेहि" इत्यादिपदोपात्त
 सरथेयासरथेयानन्तपदैश्चानन्तरनिदिष्ट स सर्वोऽप्येकविधस्यासयमस्य 'पडिक्कमामि एगविहे असयमे' इत्यादिपदोपात्तस्य
 भवति पर्यवसमूहो-भेदसमूहस्तत्प्रपञ्च सर्वोऽप्येव भवतीत्यर्थ, इत्यनन्तरगाथाया मीलनीय, उत्तरग्रन्थस्य सम्बन्धमाह-

एवमतिचार्युद्धि कृत्वा करोति नमस्कारमृपभादीनामितिगाथाचतुष्टयार्थ । 'वक्ष्यमाणद्रव्यवन्दनपरिद्वाराये ति
 (७६२-१४) जायत कवि साहस्यहरणगोच्छेत्यत्र वक्ष्यमाणा ये साधवस्तेषां भावशून्य द्रव्यवन्दनमिदं मा भूदिति निने-
 प्यते-सायामृयवजित इतिभावार्थ ॥ प्रति क्रमणाध्ययन समाप्तमिति ॥ साम्प्रत कायोत्सर्गनियुत्तिरारभ्यते-सा च प्राय,
 सवय सुगमा, नवर निकायकायव्यारयाया 'एव जीवनिकाय सामान्येन निकायफायो भण्यते' इत्यादि (७६८-१४)
 एतदुक्तं भवति-एकाद्यसल्येयान्त पृथ्वीस्कन्ध कायत्वेन विवक्षितस्तदधिकोद्धरितसजातीयपृथ्वीकायिक्रमक्षेपे मोऽपि निकाय
 इत्युच्यते, एवमेकाद्यसरयेयान्ताप्यायस्कन्ध काय तदधिकोद्धरिताप्यायिकजीवप्रक्षेपे स एव निकाय, एव तेजोरायु
 वनस्पतिष्वपि वाच्य, एव च यद्यपि सर्वेष्वपि पृथिव्यादिभेदेषु प्रत्येक निकायता लभ्यते तथापि सामान्येनेह सर्वोऽपि
 जीवसद्धानो निकायत्वेन विवक्ष्यते, अन्यथा अनन्तरवक्ष्यमाणव्यारयान्तरभेदाभायमसद्भात्, ततश्च निकाय एव कायो
 निकायकाय इति कर्मधारयोऽत्र विधेयो, द्वितीयव्याख्याने तु पृथिव्योऽपि पृथ्व्यादिभेदो निकायतया प्रत्येक त्रिविध्यते,
 ततश्च निकायानां कायो निकायकाय इति षष्ठीतत्पुरुष इति व्याख्याद्वयस्य भेद इति । 'अनेन च धर्म्मार्थधर्म्मार्थाशा-
 नामकैकद्रव्यत्वादस्ति कायत्वानुपपत्तिरद्वैतसमस्य चैकत्वादस्ति कायत्वपत्तिरिति एतत्परिहृतमवगन्तव्य'-
 मित्यादि (७६८-१६), अयमत्र भावार्थ-अत्र यदि कश्चिद्भूयात्-ननु कायशब्दस्य निचयवाचित्वाद्धर्म्मार्थधर्म्मार्थाशाना
 त्वकैकद्रव्यरूपत्वादस्ति कायत्वानुपपत्तिरिति पञ्चास्तिकाया इत्ययुक्त, अर्धैकरूपस्याप्यस्तिकायत्वमभ्युपगम्यते तर्ह्यद्वैतसमस्य
 ध्यैकरूपस्य तत्साद्, एव च सति षडस्तिकाया प्राप्नुवन्ति, एतद् गाथाया बहुप्रदेशग्रहणेनैवकारार्थेन तुशब्देन च परिहृत,

पतदुक्त भवति-धर्माधर्माकाशाना बहुप्रदेशत्वस्यागमेऽनेकधा प्रतिपादितत्वेन निचयरूपताया अविरोधात्कायशब्दप्रवृ-
 त्तिरदुष्टैव, अद्धासमयस्य तु वर्त्तमानसमयमात्ररूपत्वान्निचयत्वयोगाद् आगमे च क्वचिदपि अनुक्तत्वाच्च कायशब्दप्रवृत्ति-
 रिति पश्यास्तिकाया न हीना नाप्यधिका इति, गन्धहस्तिना तु कयाचिद्विवक्षया कालस्याप्यस्तिकायता उक्ता, सा त्विह
 न विद्यक्षतेति ॥ इह पाक्षिकक्षमणकसूत्राणि वृत्तिकृता न सामर्थ्येन व्याख्यातान्यत संक्षेपत किञ्चिद्व्यारयायन्ते-तत्र च
 याचनार्थचित्रदर्शनात् प्रत्यक्षर सूत्रमभिलिख्यते-‘इच्छामि त्वमासमणो ! अब्भुट्टिओमि अब्भित्तरपक्खिअ
 ग्गामेउ, पन्नरसण्ह दिवसाण पन्नरसण्ह राईण जक्किचि अपत्तिय परपत्तिय भत्ते पाणे विणए वेयावच्चे आलावे
 मलावे उचासणे समासणे अतरभासाण उवरिभासाए जक्किचि मज्झ विणयपरिहीण सुहुम वा बायर वा
 तुब्भे जाणए अए न याणामि तस्स मिच्छामि दुक्कड’ति (७९२), व्याख्या-‘इच्छामि’त्ति अभिलपामि क्षम
 यितुमित्तियोग ‘समासमणो’त्ति हे क्षमाश्रमण !, ओकारान्तत्व च प्राकृतत्वात्, न केवलमिच्छामि किन्तु ‘अब्भु-
 ट्टिओमि’त्ति-अभ्युत्थितोऽस्मि प्रारब्धोऽस्म्यह, अनेनाभिलपितमात्रव्यपोहेन क्षमणक्रियाया प्रारम्भमाह, ‘अब्भित्तर-
 पक्खिअ’त्ति पक्षाभ्यन्तरसम्भवमतिचारमिति गम्यते, क्षमयितु-मर्पयितुमितिप्रस्तावना, क्षमणमेवाह-“पन्नरसण्ह” पञ्च-
 दशाना “दिवसाण”ति दिनाना ‘पन्नरसण्ह’ पञ्चदशाना ‘राईण’ति रात्रीणा अभ्यन्तर इति शेष, “जक्किचि”त्ति
 यत्किञ्चित्सामान्यतो निरवशेष वा “अपत्तिअ’ ति प्राकृतत्वाद्प्रीतिक-अप्रीतिकमात्र “परपत्तिअ” प्रकृष्ट अप्रीतिक
 परप्रत्यय वा-परहेतुक उपलक्षणत्वादस्य आत्मप्रत्यय चेति द्रष्टव्य, भवद्विषये मम जात भवता वा मया जनितमिति

वाक्यशेष, "तस्स मिच्छामि दुक्कड"मिति सम्बन्ध, तथा भक्ते-भोजनविषये पाने-पात्रियये विनये-ग्रन्थुरथापादि-
रूपे वैवाच्ये-ओपधपध्यदानादिनोपष्टम्भकरणरूपे आरण्ये-सकृज्जल्ये सलापे-मिथ कथाया उद्यामने समामने चेति व्यक्तं
अन्तरभाषाया-आराध्यस्य भाषमाणस्य अन्तरालभाषणरूपाया उपरिभाषाया-आराध्यभाषणानन्तरमेव तदपि रूभाषण
रूपाया, इह समुच्चयार्थं चशब्दो लुप्तो द्रष्टव्य, यत्किञ्चित्समस्त सामान्यतो वा "मज्झ"ति मम विनयपरिहीण-विना-
वियुतत्वमनाचित्यमित्यर्थं सञ्जातमितिशेष, विनयपरिहीणस्यैव सामस्य सामान्यरूपता वा दर्शयताह-सूस्स मा यादर
वा, वाशब्दौ द्वयोरपि मिथ्यादुष्कृतविषयतानुव्यतोद्भावनाया 'तुब्भे जाणह'ति यूय जानीय यत्किञ्चिदितिरुत्तं
"अर न याणामि"ति अह पुनर्न जानामि मूढत्वाद् यत् किञ्चिदिति वर्त्तत एव 'तस्स'ति पवीसत्तम्योरभेदादस्मिन्-
अप्रीतिकविषये विनयपरिहीणविषये च 'मिच्छामि दुक्कड'ति-मिथ्या म दुष्कृतमिति स्वदुश्चरित्रानुतापसूचक स्वदोषप्र-
तिपत्तिसूचक वा प्रतिक्रमणमिति परिभाषित वाक्य प्रयच्छामीतिशेष, अथवा 'तस्स'ति विभक्तिपरिणामात्तदमीतिक
विनयपरिहीण च मिथ्या-मोक्षसाधनविपर्ययभूत वर्त्तत मे-मम तथा दुष्कृत-पापमिति स्वदोषप्रतिपत्तिरूपमपराधक्षमण
मिति । अत्राऽऽचार्यो वृत्ते-'अरमवि ग्वामेमि तुब्भे'ति (७९२-९), प्रतीतार्थभेदेमिति । इह यथा राजान पुष्प-
माणवा-मङ्गलपाठका अतिक्रान्ते माङ्गल्यकार्यं बहु मन्यन्ते यदुत अखण्डितवलयस्य ते सुष्ठु कालो गतोऽन्योऽप्येवमेवोप-
स्थित । एव पाक्षिक विनयोपचार द्वितीयक्षामणकसूत्रेण साधव आचार्यस्य बुर्धन्ति, तच्चेद-'इच्छामि लमासमणो ।
पिअ च मे ज मे रट्टाण तुट्टाण अप्पायकाण अभग्गजोगाण सुसीलाण सुधयाण सायरियउवज्झायाण

नाणेण दसणेण चरित्तेण तवसा अस्पाण भावेमाणेण बहुसुभेण भे दिवसो पोसहो पक्खो बइक्कतो अन्नो
य भे कट्ठाणेण पञ्चुवट्ठिओ सिरसा मणसा मत्थएण वदामि” व्याख्या-तत्र इच्छामि-अभिलषामि वक्ष्यमाण वस्तु
हे क्षमाश्रमण !, कुतोऽपि कारणादप्रियमपि किञ्चिदिष्यत इत्यत आह-प्रिय-अभिमत, चशब्द समुच्चये भे-मम, किं
तदिच्छामि प्रिय चेत्याह-यद् भे-भवता हृष्टाना-रोगरहिताना तुष्टाना-तोषवता अथवेद हर्षतिरेकप्रतिपादनार्थमेका-
धिकपदद्वयोपादान अल्पातङ्काना-अल्पशब्दस्याभाववचनत्वात्सद्योघातिरोगवर्जिताना सामान्येन वा नीरोगाणा स्तोकोरो-
गणा वा सर्वथा निरुजत्वस्यासभवात् “अभगजोगाण”ति अभग्नसयमयोगाना ‘सुसीलाण सुवयाण’ति व्यक्त,
साचायापाध्यायाना-अनुयोगाद्याचार्योपाध्यायोपेताना ज्ञानादिभिरात्मान भावयता बहुशुभेन-अत्यर्थश्रेयसा ईपदूनशु-
भेन वा सर्वस्य शुभस्यासभवात् ‘भे’इति भो भगवन्त अयवा भे इति-भवता भावयतामित्येकैनेव विशेषणेन सम्बन्धनीय,
दिवसो-दिन, किविशिष्ट !-पौषधो-धर्मपोषक तथा पक्ष -अर्द्धमासरूपो व्यक्तिक्रान्त -अतिलङ्घित अन्यश्च पक्ष इति
वर्त्तते भे-भवता कल्याणं-शुभेन युक्त इति गम्यते पर्युपस्थित -प्रक्रान्त इत्येव मङ्गलवचनमभिधाय गुरून् प्रणमन्नाह-
शिरसा मनसेति व्यक्त, चशब्दश्चेह समुच्चयार्थो द्रष्टव्य ‘मत्थएण वदामि’त्ति नमस्कारवचनमव्युत्पन्न समयप्रसिद्ध
अत शिरसेत्यभिधायापि यन्मस्तकेनेत्युक्त तददुष्टमेव, यथैषा बलीवर्द्दीना एष गोस्वामीति गोस्वामिशब्दस्य स्वामिपर्या
यतया लोकेरुद्धिरिति ॥ अत्राचार्य आह-‘तुम्हेहि सम’ (७९३-४) ति, युष्माभि सार्द्धं सर्वमेतत्सम्पत्मित्यर्थ ।
अथ चैत्यवन्दापन साधुवन्दापन च निवेदयितुकामा भणन्ति-‘इच्छामि एवमासमणो! पुधि चेइआइ वदिता णमसित्ता

वाक्यशेष, “तरस मिच्छामि दुक्कडु”मिति सम्बन्ध, तथा भक्ते-भोजनविषये पाने-पापिये निय-अनुत्थानादि-
 ल्पे वैयावृत्ये-औषधपथ्यदानादिनोपष्टम्भकरणरूपे आलापे-सकृज्जल्पे सलाप-मिथ कथाया उद्याने समामने चेति व्यक्तं
 अन्तरभाषाया-आराध्यस्य भाषमाणस्य अन्तरालभाषणरूपाया उपरिभाषाया-आराध्यभाषणान्तरमेव तदधिभूषाणा
 रूपाया, इह समुच्चयार्थं चशब्दो लुप्तो द्रष्टव्य, यत्किञ्चित्समस्त सामान्यतो वा “मज्झ”त्ति मम विनयपरिहीण-सिभा-
 वियुत्तरमनांचित्यमित्यर्थं सञ्जातमितिशेष, विनयपरिहीणस्यैव सामस्य सामान्यरूपता वा दर्शयताह-सूक्ष्म वा नादर
 वा, वाशब्दौ द्वयोरपि मिथ्यादुष्कृतविषयतातुल्यतोद्भावनाथा ‘तुम्हे जाणह’त्ति यूय जानीथ यत्किञ्चिदितिरत्तं
 “अहं न याणामि”त्ति अहं पुनर्न जानामि मूढत्वाद् यत् किञ्चिदिति रत्तं एव ‘तरसत्ति पष्ठीससम्योरभेदादस्मिन्-
 अप्रीतिकविषये विनयपरिहीणविषये च ‘मिच्छामि दुक्कडु’त्ति-मिथ्या मे दुष्कृतमिति स्वदुश्चरिणानुतापसूचक स्वदोषप्र-
 तिपत्तिसूचक वा प्रतिक्रमणमिति परिभाषित वाक्य प्रयच्छामीतिशेष, अथवा ‘तरस’त्ति विभक्तिपरिणामात्तदप्रीतिक
 विनयपरिहीण च मिथ्या-मोक्षसाधनविषयभूत वर्तते मे-मम तथा दुष्कृत-पापमिति स्वदोषप्रतिपत्तिरूपमपराधक्षमण-
 मिति । अत्राऽऽचार्यो वृत्ते-‘अहमचि खामेसि तुम्हे’त्ति (७९२-९), प्रतीतार्थमेवेदमिति । इह यथा राजान पुष्प-
 माणवा-मङ्गलपाठका अतिक्रान्ते माङ्गलयकार्ये बहु मन्यन्ते यदुत अखण्डितवत्स्य ते सुषु कालो गतोऽन्योऽप्येवमेवोप-
 स्थित । एव पाक्षिक विनयोपचार द्वितीयक्षामणकसूत्रेण साधय आचार्यस्य कुर्वन्ति, तच्चेदं-‘इच्छामि खमासमणो !
 पिअ च मे ज भे हट्ठाण तुट्ठाण अप्पायकाण अभग्गजोगाण सुसीलाण सुवपाण सापरियउवज्जायाण

णेण दसणेण चरित्तेण तवसा अप्पाण भावेमाणण बहुसुभेण भे दिवसो पोसहो पयसो वड्ढत्तो अन्नो
 य भे कल्लणेण पज्जुवट्ठिओ सिरसा मणसा मत्थण वदामि” व्याख्या-अभिलपामि वक्ष्यमाण वस्तु
 हे क्षमाश्रमण !, कुतोऽपि कारणादप्रियमपि किञ्चिदिष्यत इत्यत आह-प्रिय-अभिमत, चशब्द समुच्चये मे-सम, कि
 तदिच्छामि प्रिय चेत्याह-यद् भे-भवता हृष्टाना-रोगरहिताना तुष्टाना-तोषवता अथवेद हर्षातिरेकप्रतिपादनार्थमेवा-
 धिकपदद्वयोपादान अल्पातङ्काना-अल्पशब्दस्याभाववचनत्वात्सद्योधातिरोगवर्जिताना सामान्येन वा नीरोगाणा स्तोकोरो-
 गाणा वा सर्वथा निरजत्वस्यासभवात् “अभगजोगाण”ति अभद्रसयमयोगाना ‘सुसीलाण सुधयाण’ति व्यक्त,
 साचायापाध्यायाना-अनुयोगाद्याचार्योपाध्यायोपेताना ज्ञानादिभिरात्मान भावयता बहुशुभेन-अत्यर्थश्रेयसा ईपटूनशु-
 भेन वा सर्वस्य शुभस्यासभवात् ‘भे’इति भो भगवन्त अथवा भे इति-भवता भावयतामित्येकेनेव विशेषणेन सम्यन्धनीय,
 दिवसो-दिन, किञ्चिशिष्ट ?-पोषधो-धर्मपोषक तथा पक्ष -अर्द्धमासरूपो व्यतिक्रान्त -अतिलङ्घित अन्यश्च पक्ष इति
 वर्त्तते भे-भवता कल्याणेन-शुभेन युक्त इति गम्यते पर्युपस्थित -प्रक्रान्त इत्येव मङ्गलवचनमभिधाय गुरुन् प्रणमन्नाह-
 शिरसा मनसेति व्यक्त, चशब्दश्चेह समुच्चयार्थो द्रष्टव्य ‘मत्थण वदामि’त्ति नमस्कारवचनमव्युत्पन्न समयप्रसिद्ध
 अत शिरसेत्यभिधायपि यन्मस्तकेनेत्युक्त तददुष्टमेव, यथैषा वलीवर्द्धना एष गोस्वामीति गोस्वामिशब्दस्य स्वामिपर्या
 यतया लोके रूढिरिति ॥ अत्राचार्य आह-‘तुम्हेहि सम’ (७९३-४) ति, युष्माभि सार्द्ध सर्वमेतत्सम्पन्नमित्यर्थ ।
 अथ चैत्यमन्दापन साधुमन्दापन च निवेदयितुकामा भणन्ति-‘इच्छामि स्वमासमणो! पुंषि चेइआइ वदिता णमसिस्सा

वाक्यशेष, "तस्स मिच्छामि दुक्कड"मिति सम्बन्ध, तथा भक्ते-भोजनत्रिये पाने-पानत्रिये त्रिनये-गन्तुत्यादि-
 रूपे धेयावृत्त्य-ओपधपथ्यदानादिनोपट्भकरणरूपे आलापे-सकृज्जाल्ये सलापे-मिथ कथाया उचामने ममामने चेति व्यर्त्त-
 अन्तरभाषाया-आराध्यस्य भाषमाणस्य अन्तरालभाषणरूपाया उपरिभाषाया-आराध्यभाषणानन्तरमेव तदधिकभाषण
 रूपाया, इह समुच्चयार्थं चशब्दो लुप्तो द्रष्टव्य, यत्किञ्चित्समस्त सामान्यतो वा "मज्झ"ति मम विनयपरिहीण-पिना-
 त्रियुतत्वमनौचित्यमित्यर्थं सञ्जातमितिशेष, विनयपरिहीणस्यैव सामस्य सामान्यरूपता वा दर्शयताह-सूक्ष्म वा नादर
 वा, वाशब्दौ द्वयोरपि मिथ्यादुष्कृतत्रिययतातुल्यतोद्भावनाार्थां 'तुम्भे जाणह'ति यूय जानीथ यत्किञ्चिदिति रत्तते
 "अहं न याणामि"ति अहं पुनर्न जानामि मूढत्वाद् यत् किञ्चिदिति वर्त्तते एव 'तस्स'ति पष्ठीसप्तम्योरभेदादस्मिन्-
 अप्रीतिकविपये विनयपरिहीणविपये च 'मिच्छामि दुक्कड'ति-मिथ्या मे दुष्कृतमिति स्वदुश्चरित्रानुतापसूचक स्वदोषप्र-
 तियत्तिसूचक वा प्रतिक्रमणमिति परिभाषित वाक्य प्रयच्छामीतिशेष, अथवा 'तस्स'ति विभक्तिपरिणामात्तदप्रीतिक
 विनयपरिहीण च मिथ्या-मोक्षसाधनविपर्ययभूत वर्त्तते मे-प्रम तथा दुष्कृत-पापमिति स्वदोषप्रतिपत्तिरूपमपराधक्षमण
 मिति । अत्राऽऽचार्यो ब्रूते-'अहमवि खामेमि तुम्भे'ति (७१२-९), प्रतीतार्थमेवेदमिति । इह यथा राजान पुष्प-
 माणवा-मङ्गलपाठका अतिक्रान्ते माङ्गल्यकार्ये बहु मन्यन्ते यदुत अखण्डितवल्स्य ते सुषु कालो गतोऽन्योऽप्येवमेवोप-
 स्थित । एव पाक्षिक विनयोपचार द्वितीयक्षामणकसूत्रेण साधव आचार्यस्य कुर्वन्ति, तच्चेदं-'इच्छामि खमासमणो !
 पिअ च मे ज मे इट्ठाण तुट्ठाण अप्पायकाण अभगजोगाण सुमीलाण सुवयाण सायरियउवज्जायाण

राणेण दसणेण चरित्तेण तवसा अप्पाण भावेमाणाण बहुसुभेण भे दिवसो पोसरो पस्वो वइक्कतो अनो
 य भे कल्लाणेण पञ्चुवट्टिओ सिरसा मणसा मत्थण्ण चदामि” व्याख्या-तत्र इच्छामि-अभिलषामि वक्ष्यमाण वस्तु
 ह क्षमाश्रमण !, कुतोऽपि कारणादप्रियमपि किञ्चिदिष्यत इत्यत आह-प्रिय-अभिमत, चशब्द समुच्चये मे-मम, कि
 तदिच्छामि प्रिय चेत्याह-यद् भे-भवता हृदाना-रोगरहिताना तुष्टाना-तोषवता अथवेद हर्षातिरेकप्रतिपादनार्थमेवा-
 धिकपदद्वयोपादान अल्पात्काना-अल्पशब्दस्याभावचनत्वात्सद्योघातिरोगवजिताना सामान्येन वा नीरोगाणा स्तोकोरो-
 गाणा वा सर्वथा निरजत्वस्यासम्भवात् “अभगजोगाण”ति अभग्नसयमयोगाना ‘सुसीलाण सुवयाण’ति व्यक्त,
 साचार्यापाध्यायाना-अनुयोगाद्याचार्योपाध्यायोपेताना ज्ञानादिभिरात्मान भावयता बहुशुभेन-अत्यर्थश्रेयसा इपदूनशु-
 भन वा सर्वस्य शुभस्यासम्भवात् ‘भे’इति भो भगवन्त अथवा भे इति-भवता भावयतामित्येकेनैव विशेषणेन सम्बन्धनीय,
 दिवसो-दिन, किञ्चिदिष्ट १-पापघो-धर्मोपापक तथा पक्ष-अर्द्धमासरूपो व्यतिक्रान्त-अतिलङ्घित अन्यश्च पक्ष इति
 वर्तते भे-भवता कल्याणेन-शुभेन युक्त इति गम्यते पर्युपस्थित-प्रक्रान्त इत्येव मङ्गलवचनमभिधाय गुरुन् प्रणमन्नाह-
 शिरसा मनसेति व्यक्त, चशब्दश्चेह समुच्चयार्था द्रष्टव्य ‘मत्थण्ण वदामि’त्ति नमस्कारवचनमभ्युत्पन्न समयप्रसिद्ध
 अत शिरसेत्यभिधायपि चन्मस्तकेनेत्युक्त तददुष्टमेव, यथैपा वलीवर्दाना एष गोस्वामीति गोस्वामिशब्दस्य स्वामिपर्या
 यतया लोकैरुच्यते ॥ अत्राचार्य आह-‘तुभ्भेरि सम’ (७९३-४) ति, युष्माभि सार्द्ध सर्वमेतत्सम्पन्नमित्यर्थ ।
 अथ चैत्यनन्दापन साधुनन्दापन च निवेदयितुकामा भणन्ति-‘इच्छामि गमासमणो! पुधि चेइआइ वदिता णमसित्ता

तुम्भह पायमूले विहरमाणेण जे केई बहुदेवसिया साहुणो दिटा सामाणा वा यसमाणा वा गामाणुगाम
 दृइज्जमाणा वा रायणिया सपुच्छति ओमरायणिया वदति अज्जया वदति अज्जियाओ वदति सावया
 चेइयाइ'ति व्यारया—इच्छामि—अभिलपामि चैत्यवन्दापन साधुवन्दापन च भवता निवेदयितुमिति वास्मशेष 'व्यमा-
 समणो'त्ति पूर्ववत् 'पुवि न्ति विहारकालात्पूर्व चत्यानि—जिनप्रतिमा वन्दित्वा स्तुतिभिर्नमस्कृत्य प्रणामत, क
 वन्दित्वा ? इत्याह—'तुम्भह पायमूले' युष्मदीयचरणान्तिके, एतदुक् भयति—यहिविहार चिकीर्षता युष्मदन्तिक एव
 तावद्विशिष्टप्रणिधानत सङ्घसत्कचेत्यवन्दनमकारि, तदनन्तर किमित्याह—'विहरमाणेण'ति विचरता मया 'जे केइ'-
 ति ये केचन सामान्यत 'बहुदेवसिया' बहुदिवसपर्याया साधवो दृष्टा, किंविशिष्टा इत्याह—'सामाणा व'त्ति जज्जारल-
 परिस्रयाद्बृद्धवासितयैकक्षत्रवासिन 'वसमाणा व'त्ति विहारयन्त ऋगुवद्ध काले मासकल्पेन वर्षाकाले तु चतुर्मासकल्पे-
 नेति, अत एवाह—'गामाणुगाम'मित्यादि ग्राम प्रतीतोऽनुग्रामस्तु तदनन्तर इति ग्रामानुग्राम तद्भवन्तो—गच्छन्त अत्र
 तेषु मध्य इति वाक्मशेषो द्रष्टव्य, 'रायणिय'त्ति रात्रिका—भावरत्नव्यवहारिण आचार्या इत्यर्थ, 'सपुच्छति' सप्रश्र-
 यन्ति मया वन्दिता सन्तो भवता शरीरादिकुशलवार्त्तामिति गम्यते, अवमरात्रिका—भवत प्रतीत्य लघुतरपर्याया एव
 वन्दन्ते—प्रणमन्ति कुशलादि च प्रश्नयन्ति, 'अज्जया वदति'त्ति सामान्यसाधव प्रणमन्ति एवमार्यिकादयोऽपि ३ अह-
 मपि च तान् यथादृष्टसाधूनि शल्यादिविशेषणो 'वन्दामि'त्ति वन्दितवानित्यर्थो, वर्त्तमानतानिर्देशस्तु तत्कालापेक्षये-

त्यदोष, शेष प्राग्वत् । तथा “अहमवि वदावेमि चेइयाह”ति अहमपि तान् यथादृष्टसाधून् वदापयामि, चैत्यानि वन्दानि
 पितृवानित्यर्थ, वर्त्तमानतानिर्देश प्राग्वद्, अमुत्र नगरादौ युष्मत्कृते मया चैत्यानि वन्दितानि तानि यूय वन्दध्वमित्येव
 ते मया चैत्यानि वन्ददापिता इति भावार्थ, एव शिष्येणोके आचार्य प्रत्युत्तरयति—यथा मस्तकेन वन्दे तान् ये मम
 वार्त्तसिपृच्छनादि कुर्वन्तीतिभाव ॥ अथ वस्त्रादिनिवेदनद्वारेणात्मानं गुरूणां निवेदयति चतुर्थक्षामणकसूत्रेण, तच्चेद—
 ‘इच्छामि लमासमणो ! उवट्टिओऽहं तुब्भण्हं सत्तियं अहाकप्पं वा वत्थं वा पडिग्गहं वा कवलं वा पाप-
 पुच्छणं वा अयत्थं वा पयं वा गाहं वा सिलोगं वा सिलोगद्धं वा अट्ठं वा हेउं वा पस्सिणं वा वागरणं वा
 तुब्भेहिं चियत्तेण दिन्नं मणं अचिणणं पडिच्छियं तस्सं मिच्छामि दुक्खड्ढं’ति (७९३), व्याख्या—इच्छामि
 क्षमाश्रमण ! वस्त्रादिनिवेदनद्वारेणात्मानं निवेदयितुमित्तिवाक्यशेष, न केवलं इच्छाम्येव किन्तु अभ्युत्थितोऽस्म्यात्मनि-
 वेदनायेति शेष, यत्किमप्यस्मत्परिभोग्यमस्ति तत्सर्वं ‘तुब्भण्हं सत्तियं’ति युष्माकं सत्कं युष्मदीयमित्यर्थ, किन्तु
 तद् ? इत्याह—‘अहाकप्पं’ति कल्पानतिक्रान्तं स्थविरकल्पोचितं कल्पनीयं चेत्यर्थ, किं पुनस्तदित्याह—‘वस्त्रं च’त्यादि
 प्रतीतमेव, नवरं पतद्भ्रहं—पात्रं पादप्रोच्छनकं—रजोहरणं ‘अट्ठं च’ति अर्थ—सूत्राभिधेयं प्राकृतत्वान्नपुंसकनिर्देश,
 प्रश्न—पण्डिताभिमानी परो माननिग्रहाय गुरुर्वा सशये सति यत्प्रदन्यते तत्रैव च यदुत्तरं तद्व्याकरणं, वाशब्दा समुच्च-
 यार्था एव तावद्यत्किमप्यस्मत्परिभोग्यं तत्सर्वं युष्मदीयमित्येव वस्त्रादिनिवेदनद्वारेणात्मानं गुरूणां निवेद्य साम्प्रतं
 युष्माभिरेवेदं वस्त्रादि मम दत्तमित्यावेदयस्तद्ग्रहणसंभविनमविनय क्षमयन्निदमाह—‘तुब्भेही’त्यादि, युष्माभिर्यत् प्रीत्या

दत्त मया त्वविनेयेन प्रतीप्सित तत्र मिथ्यादुष्कृतमिति प्राग्यद्, एव चोके सूरिराह—‘आयुरिअमनिय ति(७०३-११),
 पूर्वार्च्यसत्कमेतद्वत्त्वादिक कि ममात्रेत्यहङ्कारवर्जनार्थं गुरुभक्तिरयापनार्थं चेत्यमाहति । माग्रत पभाम्यन्तरे यदि
 नयिता शिक्षा ग्राहितास्तमनुग्रह बहुम यमाना पञ्चमक्षामणकसूत्रमाहु, तच्चेद—‘इच्छामि गमाममणो ! अणुग्राड
 कपाइ च मे किइकम्माइ आयारमतरे विणयमतरे सेहिओ सेणचिओ सगहिओ उवगगहिओ सारिओ
 वारिओ चोइओ पडिचोइओ चियन्ना मे पडिचोअणा उवट्टिओइए तुब्भणए तवनेपसिरिण इमाओ चाउरतस-
 सारकत्ताराओ साहट्टु नित्थरिस्सामित्तिक्कडु सिरसा मणसा मत्थणण वदामि’त्ति व्याख्या—हे क्षमात्रमण !
 इच्छामि—अभिलषाम्यहमपूर्वाणि—अनागतकालीनानि कृतिकर्माणि विनयोपचाररूपाणीत्तियोग, कर्तुमिति वास्यदोर,
 तथा कृतानि च मया पूर्वकाले ‘मे’त्ति मया कृतिकर्माणि वैयावृत्यविशेषरूपाणि भवतामिति गम्यते, तेषु च
 वैयावृत्यविशेषेषु क्रियमाणेषु यत्किञ्चिद् आचारातरे—ज्ञानाद्याचारविशेषे विषयभूते आचारव्ययधाने वा सति,
 ज्ञानादिक्रियाया अकरणे सतीति भाव, तथा विनयान्तरे—आसनदानादिविनयविशेषे विषयभूते विनयचिच्छेदे
 वा तदकरण इत्यर्थ, ‘सेहिओ’त्ति यदह शिक्षित स्वयमेव भवन्नि शिक्षा ग्राहित इत्यर्थ, सेधितो वा—निष्पा-
 दित आचारविशेषे विनयविशेषेषु कुशलीकृत इत्यर्थ, तथा ‘सेहाविओ’त्ति शिक्षापित सेधापितो वा उपा-
 ध्यायादिप्रयोजनत, तथा ‘सगहिओ’त्ति सद्गृहीत शिष्यत्वेनाश्रित, तथोपगृहीतो—ज्ञानादिभिर्व्यवहारादिभिश्चोपह-
 म्मित, तथा सारितो—हिते प्रवृत्तित कृत्य वा स्मारित, तथा वारित—अहितान्निवसित, तथा ‘सोइओ’त्ति समययोगेषु

सरलित सत्रयुक्तमेतद्गद्याद्वा विधातुमित्यादिवचनेन प्रेरित 'पडिचोइओ'त्ति तथैव पुन पुन प्रेरित, एव चासौ
 'चियसा मे पडिचोयण'त्ति प्रीतिविषया सौमनस्यकरी ममेय प्रतिप्रेरणा भवद्भि क्रियमाणेत्यर्थ, उपलक्षण चैतत्
 शिक्षादेरिति, एतदुक्त भवति-तेषु २ वैयाचृत्यादिकृत्तिकर्मसु क्रियमाणेषु यत् क्वचिदाचारान्तरादौ भवद्भि शिक्षादिक
 दत्त तत्सर्वं मम परमप्रीतिकारणमेव न पुनयेमनस्यजनकमिति, ततश्च 'अब्भुट्टिओऽह'त्ति उपस्थितोऽस्म्यह प्रतिप्रेरणादि-
 विषयार्थसम्पादने कृतोद्यम इत्यर्थ, किंच युष्माक तपस्तेज श्रिया-भवदीयया तप प्रभावसम्पदा हेतुभूतया अस्माच्चतुर-
 न्तससारकान्तारात्-चत्वारो नारकतिर्यग्नरामरगतिलक्षणा अन्ता यस्य ससारस्य स तथा स एव कान्तार तस्मात् 'साह-
 द्दु'त्ति सहस्य-कपायेन्द्रिययोगादिभिविस्तीर्णमात्मान सक्षिप्येत्यर्थ "नित्थरिस्सामि"त्ति लङ्घयिष्यामि 'इतिकद्दु'त्ति
 इतिकृत्वा-इतिहेतोरितियावत्, 'सिरसा मणसा मत्थएण वदामि'त्ति भवत इति वाक्यशेष, शेष प्राग्बद्, अन गुरुनिर्व-
 चन-'नित्थारगपारगा होह'त्ति (७९४-१) निस्तारका भवत ससारसमुद्रात् प्राणिना प्रतिज्ञाया वेतिगम्यते, पार-
 गास्तु-ससारसमुद्रीरगामिनो भवतेत्याशीर्वचनमिति, अत्र च यदादौ 'अपुवाइ'त्ति सूत्रपद लिखित तद्बहुष्ववादशेषु
 न दृश्यते केवल पूर्वाचार्य कुतश्चिद्धारयात युक्तिसगत चेति मयापि व्याख्यात, यदिवा 'कयाइ चे'त्यत्र पक्षान्तरसूचक
 चराब्दादपि लभ्यत एवेदमित्यदोष, शेष सुगम यावत्कायोत्सर्गनिर्धुक्ति समाप्ता ॥ साम्प्रत प्रत्याख्याननियुक्तिरार
 भ्यते-इह च 'दुविह तिचिहेण पढमओ'इत्यादिना (८०५) श्रावकार्हेपथाणुव्रतादिव्रतसहतिभङ्गकदेवकुलिका सूचिता,
 ताश्चेहय-दुविह तिचिहेणेत्यादिना एकैक व्रत प्रति अभिहतपङ्कडैनिष्पद्यते तथा एभिरेव पङ्कडैर्मनोवाकायकरणकारण-

द्वारेण चारितरेकैकव्रत प्रति य एकविंशतिभेदा भवन्ति तश्च तथा त्रिंशत् त्रिंशद्वा पडिषमतीत्यादिना नगरयामने
 कव्रत प्रति ये नव भेदा उक्तास्तश्च तथभिरेव नवभिर्भेदमनोवाक्याकरणकारणानुमतिद्वारेण चारितरेकैकव्रत प्रति य
 एकोनपञ्चाशद्भेदा भवन्ति तश्च ता निष्पद्यन्ते, तथा च वृद्धा - एगवएछब्भा तद्देगीना नयेर इगुरण्णा । एगाद्विपत-
 गुणिआ तेण जुया वयसम भगा ॥ १ ॥ अस्याश्च त्रिनियानुग्रहाय देशतो व्याख्या प्रतन्यते-इदं कस्मिन्नत्र स्युः प्रमाणाति-
 पातविरमणादिकेऽनन्तरोचनीत्या पदु तर्धकविशतिस्लया नवकोनपञ्चाशद्भेदा भवन्ति, अत्र च द्वयादिप्रतभङ्गसप्तमापरिगाना-
 योत्तराद्धेन करणमाह- 'एगाह्वियतगुणिय'ति त एव पङ्कादिराशयोऽर्थो व्यवस्थाप्यन्ते तेनय पङ्केनकरिदाल्या नरके-
 नैकोनपञ्चाशद्भेदा चैकाधिकेन-प्रक्षिप्तकरूपेण ससादिराशिनैत्यर्थो गुणिता - ताडितालेन च-यद्वादिना युष्ठा भङ्गा
 भवन्ति-सर्वभङ्गकसङ्ख्याराशिर्भवतीत्यर्थः, कियती पुनर्वारा पङ्कादिराशयो गुण्यन्त इत्याह- 'वयसम ति यामन्ति
 व्रतानि विवक्ष्यन्ते तावतीर्वारा गुण्यन्ते, स्थूल च न्यायमाश्रित्यवमुच्यते यावता एकव्रतभङ्गराशेरवधौ व्यवस्थापितत्वा-
 द्विवक्षितव्रतम्य एकेन हीना वारा गुण्यन्ते इत्यक्षरार्थः, भावार्थस्तु पञ्चाशुप्रतान्याश्रित्य तावद्वर्यते-एकव्रते तावत् पङ्का
 ते च रूपाधिकेन पङ्केन सप्तभिरित्यर्थो गुणिता जाता द्विचत्वारिंशत् तत्र पदु क्षिप्यन्ते जाता अष्टचत्वारिंशत् ॥४८॥ एषापि
 सप्तभिर्गुण्यन्ते पदु क्षिप्यन्ते जात ॥४९॥ अत्रापि सप्तभिर्गुणिते पदुसु प्रक्षिप्तेषु जात २४०० पुन सप्तभिर्गुणिते पदुप्रक्षेपे
 जात १६८०६ एव पङ्कापक्षभावना, एकविंशतिभङ्गपक्षेऽयेवमेव, केवलमेकविंशतिरवधौ व्यवस्थाप्य वार २ द्वाविंशत्या
 गुण्यन्ते एकविंशतिस्तु प्रक्षिप्यते यावच्चतुर्थवारायामागत ५१५३६३१, नवभङ्गपक्षेऽप्येव, नवरमवधौ नव ते च वार २

द्वाविंशत्यस्य च प्रतिव्यक्त आयचतुर्थ्यागयासाग १ ००००, एतापय्याद्युभङ्गस्य लक्षयस्येकापय्याद्यस्य च २
 पय्याद्यना गुण्यता एतापय्यादिप्यना आयस्युर्व्यव्ययासागतं ३२३००००, एवं तावत् पञ्चमङ्गसाधियुग्मव्युत्पेति पञ्च
 पय्याद्युभङ्गान्याश्रित्येव सर्वमङ्गसङ्गता, यत्रि पुराणैश्चातामनि प्रजातिं कश्चिद् मङ्गकर्मण्यां विज्ञागतं तथा यत्रैव पञ्चम-
 ङ्गमनिभङ्गो याग पूर्वै गुणितगर्भेय मसकगुणितपट्टप्रजागणापग एणि मायाग गुणीया गालक्ष्यपञ्चदश्यां यत्पया-
 सागतं १३१४२६७०० एवसंस्कृत प्रति पञ्चदशस्य गयो द्वाल्दश्यामङ्गस्येव, एवधिज्ञानिमयपञ्चदि माधिज्ञानिगु-
 णीकश्चिन्निप्रपत्रमण पूर्वैकपत्रग अपि मायाग सगता विधया आयसकाल्पय्याया सर्वद्वाराद्वारमङ्गस्यव्यवसागतं
 (१२१०००२६३१०४०२१५) (प्रसक्त—१२६०५००२६३१०४०२१५) एवमङ्गस्येति मङ्गसुणानापञ्चप्रपत्रस्य
 पूर्वैकस्या अपि मायाग गुणीय साधकपञ्चदश्यां यागया सर्वप्रभक्त्येक्ययासागतं ००००००००००, एताप-
 य्याद्यसङ्गस्य पय्यादङ्गणीकापय्यापञ्चप्रपत्रमणायससप्तयारागुणितं सर्वप्रभक्त्येक्ययासागतं २५४२४०६२४०००००-
 ००००० इति माथाः । एवया गावया विधितप्रभङ्गसर्वसर्व्ययागच्छति, एवमसर्वैककश्चिद्व्यस्योगादिमङ्गकर्म-
 तास्य या श्रेयमुचिवाग्यता मा ववसायिन इति, गले, यथास्युत्पर्वे, तत्रा—एतादि ययगुहा उयस्यस्यं पमित्ये
 चरमयता । एवकर्मगुणियाग गुणकारा र्हाति पायसा ॥ १ ॥ याल्या—एतादयः शक्तिगन्तारु छिन्निगुपय्यादिपि-
 ष्ट त एतादयो भायति प्रतानि धियस्यते नपुंया उपर्युपि यत्रथायचना, तत्र किञ्च पय्याद्युभङ्गाणि धियस्यतेऽन-

द्वारेण चारितरैकैकत्रत प्रति य एकविंशतिर्भङ्गा भवन्ति तंश्च तथा त्रिंशत् तिन्निद्रेण वा पठिष्यमतीत्यादिना भगवय्यामर्क
 कत्रत प्रति ये नव भङ्गा उच्यन्तिश्च तदंभिरेव नवभिर्भङ्गैर्मनोवाकायकरणकारणानुमतिद्वारेण चारितरैरुक्त प्रणि ये
 एकोनपञ्चाशद्भङ्गा भवन्ति तश्च ता निष्पद्यन्ते, तथा च वृद्धा -एगवण्डवभा तद्देहवीमा मेन इगुण्णा । एगाद्वियत-
 गुणिआ तेण जुया वयसम भगा ॥ १ ॥ अस्याश्च त्रिनियानुग्रहाय लेशतो व्याख्या प्रतन्यत-इंरुसिन्ग्रते स्पूतत्राणाति-
 पातविरमणादिकेऽनन्तरोचनीत्या पद् तथैकविंशतिस्तथा नवकोनपञ्चाशद्भङ्गा भवन्ति, अत्र च द्वाविद्यतभङ्गमङ्गापरिज्ञाना
 योत्तराद्धन करणमाह—'एगाद्वियतगुणिय'सि त एव पद्वादिराशयोऽर्थो व्यवस्थाप्यन्ते तेनैव पदेनैकरिदात्या नरुके-
 नैकोनपञ्चाशद्भङ्गाश्चिना चैकाधिकेन-प्रक्षिप्तकरूपेण सप्तद्विराशिनैत्यर्थो गुणिता -ताडितास्तेन च-पद्वादिना युष्ठा भङ्गा
 भवन्ति-सर्वभङ्गकसङ्गाराशिर्भवतीत्यर्थ, कियती पुनर्वारा पद्वादिराशयो गुण्यन्त इत्याह—'वयसम ति यागन्ति
 भ्रतानि विवक्ष्यन्ते तावतीर्वारा गुण्यन्ते, स्थूल च न्यायमाश्रित्यैवमुच्यते यावता एकत्रतभङ्गराशेरथो व्यवस्थापितत्वा
 द्विवक्षितत्रेतन्य एकेन हीना वारा गुण्यन्ते इत्यक्षरार्थ, भावार्थस्तु पञ्चाणुप्रतान्याश्रित्य तावदर्थ्यते-एकत्रते तावत् पद्भङ्गा
 ते च रूपाधिकेन पदेन सप्तभिरित्यर्थो गुणिता जाता द्विचत्वारिंशत् तत्र पद् क्षिप्यन्ते जाता अष्टचत्वारिंशत् ॥४८॥ एषापि
 सप्तभिर्गुण्यन्ते पद् क्षिप्यन्ते जात ॥४९॥ अत्रापि सप्तभिर्गुणिते पद्सु प्रक्षिप्तेषु जात २४०० पुन सप्तभिर्गुणिते पद्प्रक्षेपे
 जात १६८०६ एव पद्भङ्गपक्षभाबना, एकविंशतिभङ्गपक्षेऽप्येवमेव, केवलमेकविंशतिरवधौ व्यवस्थाप्य चार २ द्वाविंशत्या
 गुण्यन्ते एकविंशतिस्तु प्रक्षिप्यते यावच्चतुर्थेवारायामागत ५१५३६३१, नवभङ्गपक्षेऽप्येव, नवरमवधौ नव ते च चार २

नमुच्यते तद्विषय इत्यर्थं, शेष सुगमम् । 'गोत्पुरिसो सुणेज्जा सो चा इयरो वा इत्यादि (८२१-१८), खोलो-
 राजपुरपत्रिशपत्तेन तस्मिन्भ्यारयानवचसि श्रुते यदि तत्सत्य तदा अभ्याख्येयपुरपो राज्ञ सकाशान्मार्यते दण्ड्यते
 वा अथासत्य तत् तदा स एवासदभ्यारयाता तथा कृत्वा निगृह्यते, कस्मात्पुन सोऽभ्यारयेयो मार्यते दण्ड्यते वेत्याह-
 'एवगुणो एस्'त्ति (वृ० एव गुणो वेसित्ति ८२१-१९), चोरत्यादिगुणोपेतोऽसावितिकृत्वा इत्यावश्यकचूर्णिणपाठो,
 वृत्तिपुस्तकेषु त्यन्यथापि क्वचिद्दृश्यते नचासौ सम्यगवबुध्यत इत्युपेक्षित, दोषान्तरमाह—'भरणे'त्यादि, एतदुक्त
 भवति—तस्मिन्भ्यारयानवचसि राजपुरपादिना श्रुते सति सोऽभ्याख्येयो भयादात्मानमभ्याख्यातार वा विराधयेत् मार
 येदिति । मृपोपदेशकथानक किञ्चित्स्पष्टीक्रियते—कश्चित् परिव्राजक कचिद्दरिद्ररूप भणति—किमिति क्लिश्यसि ? त्वाम
 र्धपति विधापयामि, कथमित्युपायमाह—अमुकस्य वणिज सत्कहद्देऽहमग्रे गत्वोपवेक्ष्यामि त्वयाऽपि पृष्ठतस्तत्रागन्तव्य,
 व्याबुलश्चासौ वणिग् भणनीयो—समोच्छिन्न सहस्रमेक द्रम्माणा प्रयच्छ, स च व्याकुलतया न तव प्रत्युत्तर दास्यति,
 ततश्च द्वितीयदिने पुनर्गत्वा सामान्येन याचनीय मम देहि २, स च व्याकुलचित्ततया प्रत्युत्तरयिष्यति—प्रतीक्षस्व प्रय
 च्छामि, प्रतिदिन चेतत्कर्त्तव्य, ततो बहुजनैतस्मिन् श्रुतेऽन्यस्मिन्दिने भणनीय—प्रयच्छ यत् मया तव स्थपनिकाया
 द्रम्माणा सहस्रमेकमपित, यदा न मन्यते तदा राजकुले नेयोऽह च साक्षित्वेनोद्देष्टव्यो येन दापयामि, तेन तथैव कृत-
 मिति भावार्थं ॥ 'ओटारग हिसाइएसु न देइ'त्ति (ववहारगहिसादि ण देति वृ०-८२३-१) हिसादिपु कर्त्तव्येषु तन्निव-
 हार्थं द्रव्य न ददातीत्यर्थं, 'हिसाई न देइ'त्ति क्वचित्पाठ—तत्र हिसाणि—खड्गकुन्तादीनि प्रहरणानि आदिशब्दात्तेषा

स्तुत्यादीना

स्थापना

तदप्युपरित

इत्यर्थ, तत

पुनरप्येक

५

३

३

३

१

एत च वार वार चरम वर्जयित्वा उपर्युपरि प्रक्षेप्तव्या, तद्यथा—एकको द्विक प्रीतिो

नत्रिषु प्रक्षिप्ता जाता पद तेऽपि चतुर्षु क्षिप्ता जाता दश चरमस्तु पत्रको वयत न किमपि

पुनरप्येककस्त्रिषु क्षिप्यते जाताश्चत्वारस्तऽपि पदस्तु क्षिप्ता जाता दश उपरितनस्तु दशको

वर्ज्यते, तत पुनरप्येक

दित्याह—“छच्छङ्कगगुणियाण”ति पण्णा च पइभिर्गुणिताना चेत्यर्थ, एतदुक्त भवति—पद्वस्य पत्रको गुणकारक

स्तस्मिंश्च पद्वे पइभिरैव गुणिते यो राशिस्य दशको गुणकारकस्तस्यापि राशे पइगुणितस्य पत्रको गुणकारकस्तस्यापि

पइगुणितस्यैकको गुणकारक, एतैश्च गुणकारकैर्गुण्यराशो गुणिते सति यद्वर्ज्यते तेन सह देवदुलिका स्थापना निदर्शयते—

सा च पत्रादौ लिखिता अय च भावार्थं—पञ्च किलैककसयोगा ते च प्रत्येक पद्व भद्धान् लभन्ते अत

पद्व पञ्चभिर्गुणिता त्रिंशत् तथा दश द्विकसयोगा ते च प्रत्येक पद्व त्रिंशत् २ भद्धान् लभन्ते अतो

दशभि पद्व त्रिंशद् गुणिता एव्य पञ्चधिकानि त्रीणि शतानि भद्धाना तथा दश त्रिकसयोगा पत्र

चतु सयोगा एकस्तु पञ्चकसयोग, शेष पृथक्पृथक्वेति, अत्र यत्रमस्ति, एव नवैकधिदात्येकोनपञ्चादा-

द्वद्भूपक्षेऽप्यनया दिशा देवकुलिकारचनाभद्धाना समानेतव्या १६८०६ ॥

गुणिआण मिलस्य स्थाने ‘नवनवहियगुणियाण’मित्याद्यालापकभेदो विधेयो, द्वादशापि च व्रतान्युक्तक्रमेण भावनीयानी-

तिगाथार्थं ‘जस्त विसोहीण होइ उवलद्व’ति (८०७-१०), तत्र विशोधिनार्थं जीवस्य विशुद्धिकारित्वात्प्रत्याख्या

केवल ‘छच्छङ्कग-

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

१६८०६

नमुच्यते तद्विषय इत्यर्थ, शेष सुगमम् । 'श्वेतपुरिसो सुणेज्जा सो वा इयरो वा' इत्यादि (८२३-१८), खोलो-
 राजपुरपविशेषत्वेन तस्मिन्भ्यारयानवचसि श्रुते यदि तत्सत्य तदा अभ्याख्येयपुरुषो राज्ञ सकाशान्मार्यते दण्ड्यते
 वा अथासत्य तत् तदा स एवासदभ्यारयाता तथा कृत्वा निगृह्यते, कस्मात्पुन सोऽभ्याख्येयो मार्यते दण्ड्यते वेत्याह-
 'एवगुणो ण्स'त्ति (वृ० एव गुणो वेसिचि ८२१-१९), चौरत्वादिगुणोपेतोऽसावितिकृत्वा इत्यावश्यकचूणिपाठो,
 वृत्तिपुस्तकेषु तन्न्यथापि क्वचिदृश्यते नचासो सम्यगवबुध्यत इत्युपेक्षित, दोषान्तरमाह—'भरणे'त्यादि, एतदुक्त
 भवति—तस्मिन्भ्यारयानवचसि राजपुरुपादिना श्रुते सति सोऽभ्याख्येयो भयादात्मानमभ्यारयातार वा विराधयेत् मार
 येदिति । मृयोपदेशकथानक किञ्चित्स्पष्टीक्रियते—कश्चित् परिग्राजक कचिद्दरिद्रपुरप भणति—किमिति हिदयसि ? त्वाम
 र्धपति विधापयामि, कथमित्युपायमाह—अमुकस्य वणिज सःकहद्रेऽहमग्ने गत्वोपवेश्यामि त्वयाऽपि पृष्ठतस्तत्रागन्तव्य,
 व्याकुलश्चासौ वणिग् भणनीयो—ममोच्छिन्न सहस्रमेक द्रम्माणा प्रयच्छ, स च व्याकुलतया न तव प्रत्युत्तर दास्यति,
 ततश्च द्वितीयदिने पुनर्गत्वा सामान्येन याचनीय मम देहि २, स च व्याकुलचित्ततया प्रत्युत्तरयिष्यति—प्रतीक्षस्व प्रय
 च्छामि, प्रतिदिन चैतत्कर्त्तव्य, ततो बहुजनेनेतस्मिन् श्रुतेऽन्यस्मिन्दिने भणनीय—प्रयच्छ यत् मया तव स्थपनिकाया
 द्रम्माणा सहस्रमेकमपित, यदा न मन्यते तदा राजकुल नयोऽह च साक्षित्वेनोद्दृष्टव्यो येन दापयामि, तेन तर्धैव कृत-
 मिति भावार्थ ॥ 'ओहारग हिसाइणसु न देइ'त्ति (वयहारगहिसादिण देति वृ०-८२३-१) हिसादिपु कर्त्तव्येषु तन्निव-
 हार्थ द्रव्य न ददातीत्यर्थ, 'हिसाई न देइ'त्ति क्वचित्पाठ—तत्र हिस्राणि—खड्गकुन्तादीनि प्रहरणानि आदिशब्दात्तेषा

सप्तशतिकादीना स्थापना
 ज्ञानाख्य तऽप्युपरि
 तत्र क्षिप्यत इत्ययं, तत
 वर्ज्यत, तत पुनरप्येक

५ एत च वार वार चरम वर्जयित्वा उपर्युपरि प्रक्षेप्तव्या, तद्यथा—एकको द्विक प्रगिता
 १ नत्रिषु प्रक्षिप्ता जाता पट्ट तेऽपि चतुषु क्षिप्ता जाता दश चरमस्तु पत्रको चयत ७ त्रिमदि
 २ पुनरप्येककखिषु क्षिप्यते जाताश्चत्वारस्तेऽपि पट्टसु क्षिप्ता जाता दश उपरितनस्तु दशको
 ३ श्रुतुं क्षिप्तो जाता पञ्च उपरितनस्तु दशको वर्ज्यते एवमेते गुणाकारा जाता, केशामितिचे-
 ४ दित्याह—“छच्छङ्कगुणियाण”ति पण्णा च पट्टभिर्गुणिताना चेत्यर्थ, एतदुक्त भवति—पट्टस्य पत्रको गुणकारक
 ५ स्तस्मिंश्च पट्टे पट्टभिरेव गुणित यो राशितस्तस्य दशको गुणकारकस्तस्यापि राशे पट्टगुणितस्य पत्रको गुणकारकस्तस्यापि
 ६ पट्टगुणितस्यैकको गुणकारक, एतंश्च गुणकारकगुण्यराशो गुणिते सति यह्यभ्यंते तेन सह देवदुर्लिना स्थापना निदरयंते—

६	५	३
३६	१	३६
३६	१	२१६
१२९६	५	६७८
७७०६	१	७७७६
१६८	६	

मा च पत्रादी लिखिता अयं च भावार्थं—पत्र किंलककसयोः॥ ते च प्रत्येक पट्ट भदान् लभन्ते अत
 पट्ट पञ्चभिर्गुणिता त्रिशत् तथा दश द्विकसयोगा ते च प्रत्येक पट्टत्रिशत् २ भदान् लभन्ते अतो
 दशभि पट्टत्रिशद् गुणिता लब्ध पञ्चधिकानि त्रीणि शतानि भदाना तथा दश त्रिकसयोगा पत्र
 चतु सयोगा एकस्तु पञ्चकसयोग, शेष पूर्ववदेवेति, अत्र यन्त्रमस्ति, एव नैकविंशत्येकोनपत्राश-
 ङ्गपक्षेऽप्यनया दिशा देवकुलिकारचनाभङ्गा समानेतव्या १६८०६ ॥

गुणियाण मित्यस्य स्थाने 'नवनवहियगुणियाण'मित्याद्यालापकभेदो विधेयो, द्वादशापि च व्रतान्युक्तक्रमेण भावनीयानी-
 तिगार्थार्थ 'जस्स धिमोतीण होइ उवलद्व'ति (८०७-१०), तत्र विदोधिर्नाम जीवस्य विशुद्धिकारित्वात्प्रत्याख्या-

सर्वऽप्याचाम्ल उच्यन्ते, ओदनमाश्रित्य प्रायोग्य, किं तदित्याह—तन्दुलकणिका प्रतीता कुण्डकस्तु तन्दुलकणिकाविशेष एव कश्चिदिति लक्ष्यते, पिष्ट-पिष्टपृथलिकाश्च प्रतीता 'पिहुग' ति पिहुक भरोला निस्वेदितलोष्टपिण्डिका-जनप्रतीता मण्डकास्तु-पर्युपितोत्स्वेदिता गृह्यन्त इति व्याचक्षते गुरवोऽन्येषामुत्कृष्टत्वात्, तस्य तु केवलिनो विदन्तीति । साम्प्रत-कुल्मापानाश्रित्याचाम्ल प्रायोग्य च दिदर्शयिपुराह—'कुम्मासा पुण पुध'मित्यादि (८५५-१२) सुगम । सक्तूना-श्रित्याह—'सत्तुगा जयाण'मित्यादि सुबोध, नवर गोधूमयवभूजिका-धाणिका, शेष प्राय सुगम यावत् प्रत्यारयाननिर्युक्ति समाप्तेति । तत्समाप्तौ श्रीमद्भयदेवत्तरिचरणाम्बुजचञ्चरीकश्रीहंसचन्द्रसूरिविरचितमावश्यकवृत्तिप्रदेशव्याख्यानक समाप्तमिति ॥

इति गुरुजनमूलादर्थजात स्वबुद्ध्या, यदवगतमिहात्मस्मृत्युपादानहंतो ।

तदुपरचितमेतत् यत्र किञ्चित्सदोष, सयि कृतगुरुतोपैस्तत्र शोध्य मुनीन्द्र ॥ १ ॥

छद्मस्थस्य हि मोह कस्य न भवतीह कर्मवशगत्व ? ।

सद्बुद्धिविरहिताना विशेषतो मद्दिधासुमताम् ॥ २ ॥

ग्रन्थाग्र ४६०० छ ॥ शुभ भवतु ॥ श्री ॥

इति श्रेष्ठि-देवचन्द्र लालभाई-जैनपुस्तकोद्धारे ग्रन्थाङ्क ५३

पयुपणायामपि पारयति, ननु पयुपणाया यदष्टमलक्षण तप क्रियते तदसौ क्षयरस्ति कदा करिष्यतीत्याह—पत्रो न
 वणा ओसारिणंति (८४१-२०) यत्तन मासक्षणादिक तप कृत तत्रैव तत् तपाऽन्तभाष्यत एवपि भाव यदिय
 तीर न प्राप्त किन्तु त्रिवक्षिततपस्यपरिसमाप्तऽव्यसहृष्णुरिति स्वय गुरुभिल्लत्र दिन पारणक कारित इत्यतदत्रा—
 'अस्मद् सय पारायितो ति (८४१-२०), तत्र विधिमाह—'ताहे सय मित्यादि गुणम । 'निषट्टित नाम निष
 मिय'मित्यादि (८४३-७), तत्रकन प्रकारण तावत्रियन्त्रित तप प्राह—'जरा एतथ कापथ ति एतस्मिन्ममये माने
 दिवसे वा विवक्षित तप स्याद्विवक्षित किञ्चित् नियमेन तावत्कृत्तव्यमित्येव कश्चिनियम्य ततस्तप करोति, प्रसारान्तरे
 णाह—'वोच्छिन्न अहवा छिन्न जहा इत्य अवस्सकायद्य मित्यादि, पृथमेव छिन्न-विशेषित अभिग्रह गृह्णाति, कथ
 मित्याह—मास अमुणे अमुगो चउत्थाइ नमो अमुगादिवसे इति चूर्णिणपाठ, प्रथमे नियम सामान्यतो द्वितीये तु मासदिवस-
 तपासि विशिष्य नियमयतीति विशेष इति तात्पर्यार्थ । 'आयचित्त च भवति आयचित्तपाउग चेत्यादि
 (८५५-१०), आचाम्ल नामोच्छ्रष्ट शालिकृरादिद्रव्य तेन किलाचाम्ल क्रियते अत उपचारात्तदप्याचाम्लमुक्त, इद
 चोच्छ्रष्टत्त्रात्प्रायो न गृह्यत एवेत्यत आह—'आयचित्त पाउग चेत'ति, एतच्च तन्दुलकणिकादि द्रव्य, अस्य च निरप
 याद ग्राह्यत्वात्प्रायोग्यत्वमुक्तमिति, एतच्चाचाम्ल पृथमोदनसकुक्कुल्मापभेदात्प्रियोक्त, तत्रोदनमाश्रित्याचाम्ल प्रायोग्य
 च दिदर्शयिपुराह—'तत्तय ओयणे आयचित्तचे'त्यादि (८५५-१०), ओदनविषये आचाम्ल भवति, किं तदित्याह—
 सप्त लोकप्रसिद्धा कलमशाल्यादिकृरविशेषा, यदिया न ससेव, किन्तु यानि कानिचिन्नोके कुरविधानानि—कुरभेदाले

भाषार्थ श्री विनयकृत् ज्ञान भण्डार, बरपुर

॥ मलधारगण्ठीयश्रीमदभयदेवसूरिशिष्यश्रीमद्वेम्बचन्द्रमूरिनिर-
चितमावश्यकहारिभद्रीवृत्तिटीप्पणक समाप्तिमगमत् ॥

इति श्रेष्ठि-देवचद्र लालभाइ-नेनपुस्तकोच्चारं प्रयाक ५३

भाषार्थ श्री विनयकृत् ज्ञान भण्डार, बरपुर

